Suttantapiṭake Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsapāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Papañcasūdanī nāma

MŪLAPAṆṆĀSAṬṬHAKATHĀ

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957

Aṭṭhakathā Series 10

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a	အာ ā	ဣ i	ဤ ī	ဥ u	ဦ ū	ဧ e	ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya	ရ ra	လ la	ဝ va	သ sa	ဟ ha	ဠ ḷa	ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā	ိ = i	ီ = ī	ု ု = u	ူ ူ = ū	ေ = e	ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṁ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṁ, satiyeva hi tasmiṁ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetaṁ **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ**— (Aṁ-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

"Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.
Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.
Paṭipattiyaṁ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṁsatī"ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātaṁ Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṁ saṁrakkhiṁsu, taṁkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmā tesaṁ saṅgītikārānamanubalappadānena sahāyattamupāgamuṁ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhassa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṁ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṁ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnaṁ vassasatānamupari pañcattiṁsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahassehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggahaṁ laddhāna.

Sammāsambuddhaparinibbutito pana catunnaṁ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādīpe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokaleṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke "potthakāropanasaṅgītī"ti pākaṭā.

Buddhavasse pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamasaṅkhyaṁ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindon**nāmassa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmavāsītipiṭakadharabhadantajāgarattherappamukhehi tasseva rañño anavasesānuggahamādāya, yā loke "selakkharāropanasaṅgītī"ti vuccati.

Itthaṁ sudaṁ Buddhassa Bhagavato sāsanaṁ iddhañceva hoti phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṁ Buddhavacanaṁ lekhaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṁ parivattiyābhataṁ na sakkā dāni vattuṁ "paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreneva sabbaso parisuddhan"ti, aññadatthu panādhunikapotthakesu saṁvijjamānehi kehici pamādalekhādisañjātakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetaṁ, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṁ saṁsandiyamānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmino mahātherā sasatthantarapiṭakattayakovidā dhammavinayaṁ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṁ samacintesuṁ kathesuṁ ca—

"Advayavādino suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacanaṁ advayaṁ suparisuddhaṁ nimmalamevassa, imesu pana pāvacanapotthakesu aññamaññaṁ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissaṁsayaṁ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesaṁ yuttisampanno, tadañño pana pamādalekhapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacanapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṁ Pāḷiyā atthaṁ paṭisedheyyuṁ, etarahi pana asodhiyamānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyuṁ, taṁkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṁ asamatthā yathādhippetaṁ Pāḷiyā atthaṁ na sammā jāneyyuṁ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvatteyyuṁ.

Vuttaṁ hetaṁ **Aṅguttaranikāye**— (Aṁ 1. 60 piṭṭhe)

'Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattanti, katame dve, dunnikkhittaṁ ca padabyañjanaṁ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṁvattantī'ti.

Yaṁnūna mayaṁ te sodhetvā nimmalaṁ parisuddhaṁ Buddhavacanaṁ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṁ pana na sukaraṁ sampādetuṁ aññatra dhammikarājūnamanuggahenā"ti.

Sā panāyaṁ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmaccappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṁ samacintesuṁ sammantayiṁsu ca "na kho panetaṁ amhākaṁ patirūpaṁ, ye mayaṁ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṁ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṁnūna mayaṁ sāsanopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvacanapotthakesu dissamāne saṁsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṁsodhetukāmānaṁ mahātherānaṁ ajjhāsayaṁ paripūretvā Buddhasāsanaṁ anuggaṇheyyāmā"ti, atha te sabbepi sāsanānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṁ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṁ vinā mahājanacchandasañjātopadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṁ mahājanappatinidhibhūtānaṁ matisajīvānaṁ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṁ ekaṁ dhammupadesaṁ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thado*sirīsudhammopādhidhārī ***Sir*** **U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thado*sirīsudhammopādhidhārīyeva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thado*mahāsaresīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo upadesikādhipatipadhānanītivedimahāmantī. Bhaṇḍuppādako pana raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā "yāyeva kho panatthāya samuṭṭhāpitāyaṁ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā"ti Marammaraṭṭhebhipākaṭaguṇasamudayasamudite tattha tattha padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya evamārocesuṁ "ayaṁ bhante amhākaṁ Buddhasāsanamahāsamiti Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṁ dhammupadesena samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṁ katvā sāsanaṁ paggaṇhituṁ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṁ, vissatthāva bhante karontu, mayaṁ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṁ byāvaṭā bhavissāmā"ti.

Atha kho te mahātherā "dhammasaṅgītiṁ karissāmā"ti katasanniṭṭhānā evaṁ pativedesuṁ "kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā mayaṁ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā tāniyeva sarīraṁ katvā Pāḷisaṁsodhanapubbaṅgamaṁ dhammasaṅgītiṁ kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena sañjātā pamādalekhapāṭhā ca nirākarīyissanti, visodhitañca suparisuddhaṁ pāvacanamūlaṁ labhitvā taṁ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanaṁ abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṁ labhissanti, sā ca purimikā pañca saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, tañca sabbaṁ bhavissati bahujanahitāya bahujanasukhāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavatthānādikiccaṁ tumhākaṁyeva bhāro hotū"ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanapālakānaṁ mahātherānaṁ chandañca ruciñca samādāya ovādañca sirasā sampaṭicchitvā therānaṁ ceva attano ca kattabbakiccānaṁ pariniṭṭhānasamayaṁ sallakkhetvā "ayaṁ chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhaparinibbānato catussatādhikānaṁ dvinnaṁ vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṁ ca sāsanavassasahassānamupaḍḍhavasse vesākhapuṇṇamiyaṁyeva pariniṭṭhāpetabbā"ti saṅgītikālaṁ vavatthapesuṁ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṁ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṁ byāvaṭā honti, "mahantaṁ kho Jinasāsanaṁ mahatiyāyevetaṁ pūjāya pūjanīyan"ti mantvā tehi kārāpitāni mahantamahantāni sāsanamandirāni, tattha saṅgītiṁ kurumānassa bhikkhusaṁghassa sukhasannisajjatthaṁ sannipātaṭṭhānabhūtaṁ mahantaṁ saṅgītimandiraṁ Yangon nāma rājadhāniyaṁ **Sirīmaṅgala**tthale **Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārāpitaṁ tibhūmakaṁ pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṁ, evaṁ mahantampetaṁ ekasaṁvacchareneva pariniṭṭhāpitaṁ iddhiyā maññe nimmitaṁ, tañca bahi ṭhatvā apekkhattaṁ sayaṁjātaselapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṁ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṁ pāsādikaṁ ramaṇīyaṁ atittikarameva hutvā devavimānamiva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṁ saṅgītikārabhikkhusahassānaṁ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tatheva kārāpitā.

Mahātherāpi ca "saṅgītikiccaṁ nāma therādheyyaṁ, therānaṁ ovādeneva kattabbaṁ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṁghassa ceva upāsakānañca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṁ dātuṁ bhavitabbamettha ovādadāyakasaṁghasabhāyapī"ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭagarubhāvanīyādiguṇagaṇasamaṅginoti parosataṁ nāyakamahāthere uccinitvā "chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasaṁghanāyakasabhaṁ" nāmekaṁ padhānamahāsaṁghasabhaṁ patiṭṭhāpesuṁ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavacanaratanākarapārage vividhasatthantaragahanāsaṅgacārine therānuthere pañcavīsatimatte samuccinitvā "chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā"ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṁ niyyātesuṁ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni saṁvidahituṁ. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā āsītivassikaṁ upasampadāya saṭṭhivassaṁ "Bhadantarevataṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṁ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanaṁ suparisuddhattaṁ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakaṁsu yathā taṁ porāṇakasaṅgītikārā.

Evaṁ saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṁvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṁvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṁ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṁsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanapaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṁvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakaṁsu.

Iccevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṁ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anekavāraṁ parisodhitaṁ osānasodheyyapattaṁ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṁ saṁsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakaṁsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe Maso Yein Sayadawti abhipākaṭaṁ "Aggamahāpaṇḍito" pādhinā ceva "Abhidhajamahāraṭṭhagurū" pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṁ jātiyā chasattativassikaṁ upasampadāya chappaññāsavassaṁ "Bhadantasūriyābhivaṁsaṁ" nāma mahātheravaraṁ sabhāpatiṁ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi saṅgamma paṭhanatthāya samārabhiṁsu yathā taṁ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṁ Aṭṭhakathānaṁ saṁsodhana-muddāpaṇa-sampaṭhanesu karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṁ sampati bhaṇḍuppādako raṭṭhissarānaṁ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṁkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle viya mahussāhena byāvaṭā honti.

Iccevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṁ satthāgamaratanālayasāragāhīnaṁ veyyākaraṇakesarīnaṁ accantanimmalañāṇavārinā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādadāyiniyo Piṭakattayassatthaṁ paribyattaṁ pakāsentiyo ciraṁ vilasantiyo lokatthasiddhiṁ sādhayantūti.

Tenetaṁ vuccati—

1. Mūlakaṁ pariyattīva, sāsanassa Mahesino.
   Pariyattippamāṇā hi, ciraṁ saddhammasaṇṭhiti.

2. Tasmā taṁ rakkhituṁ therā, dhammasaṅgāhakā purā.
   Rājāno upanissāya, akaṁsu dhammasaṅgahe.

3. **Paṭhamaṁ** dhammasaṅgītiṁ, **Ajātasatturājino**.
   Anuggahena katvāna, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

4. **Dutiyaṁ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
   Kāle tamupanissāya, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

5. **Tatiyaṁ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
   Anuggahena Buddhassa, sāsanaṁ abhipālayuṁ.

6. **Catutthiṁ** pana Laṅkāyaṁ, **Vaṭṭagāmaṇi**rājino.
   Kālamhi potthakāruḷhaṁ, katvāna pālayuṁ tathā.

7. Imasmiṁ Marammaraṭṭhepi, **Mindon**nāma narādhipaṁ.
   Rajjaṁ samanusāsantaṁ, ratanattayamāmakaṁ.

8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
   Pañcamiṁ dhammasaṅgītiṁ, karontā sāsanaṭṭhitiṁ.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṁ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṁ Jinasāsanaṁ.

10. Itthaṁ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanaṁ paripālesuṁ, jīvitaṁ viya attano.

11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.

12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṁ.
Vuccamānanayenevaṁ, cintesuṁ mantayiṁsu ca.

13. "Katvāna sādhukaṁ gantha-suddhikaṁ sāsanāyukaṁ.
Yaṁnūna dhammasaṅgītiṁ, kareyyāma mayaṁ" iti.

14. Etamatthaṁ suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsayo.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.

15. "Sāsanāyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyañca therānaṁ, sampūrentā manorathaṁ.

16. Yathā rakkhiṁsu porāṇā, surājāno tathā mayaṁ.
Saṁrakkheyyāma Sambuddha-sāsanaṁ" iti cintiya.

17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsana**saṅgamaṁ.

18. Mahātherānamādāya, chandaṁ idha nivāsinaṁ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṁ.

19. Kāretvā dhammasaṅgītiṁ, sodhetvā Satthusāsanaṁ.
Saddhammānuggahatthāya, karaṁ daḷhaparakkamaṁ.

20. **Sirīmaṅgala**vikhyāte, thalasmiṁ pavare subhe.
Cetiyassāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.

21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṁ.
Āvāsādiñca bhikkhūnaṁ, kāresi muddaṇālayaṁ.

22. Ganthasaṁsodhanaṁ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṁsu, satimantā punappunaṁ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṁ, nimmalattaṁ supāpitaṁ.

24. Katvā suvisadaṁ Buddha-bhāsitaṁ Piṭakattayaṁ.
Yathā muddāpitaṁ āsi, sāsanatthaṁ Mahesino.

25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṁsodhetvā punappunaṁ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathā

Paṭhamabhāga

Mātikā | Piṭṭhaṅka

1. Mūlapariyāyavagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Karuṇāsītalahadayaṁ, paññāpajjotavihatamohatamaṁ.
Sanarāmaralokagaruṁ, vande **Sugataṁ** gativimuttaṁ.

Buddhopi Buddhabhāvaṁ, bhāvetvā ceva sacchikatvā ca.
Yaṁ upagato gatamalaṁ, vande tamanuttaraṁ **dhammaṁ.**

Sugatassa orasānaṁ, puttānaṁ mārasenamathanānaṁ.
Aṭṭhannampi samūhaṁ, sirasā vande **ariyasaṁghaṁ.**

Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayaṁ puññaṁ.
Yaṁ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvena.

Majjhimapamāṇasutta,ṅkitassa idha **Majjhimāgamavarassa.**
Buddhānubuddhasaṁva,ṇṇitassa paravādamathanassa.

Atthappakāsanatthaṁ, **Aṭṭhakathā** ādito vasisatehi.
Pañcahi yā saṅgītā, anusaṅgītā ca pacchāpi.

Sīhaḷadīpaṁ pana ābha, tātha vasinā Mahāmahindena.
Ṭhapitā Sīhaḷabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatohaṁ, Sīhaḷabhāsaṁ manoramaṁ bhāsaṁ.
Tantinayānucchavikaṁ, āropento vigatadosaṁ.

Samayaṁ avilomento, therānaṁ theravaṁsadīpānaṁ[1].
Sunipuṇavinicchayānaṁ, Mahāvihāre nivāsīnaṁ[2].

Hitvā punappunāgata, matthaṁ atthaṁ pakāsayissāmi.
Sujanassa ca tuṭṭhatthaṁ, ciraṭṭhitatthañca dhammassa.

Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni.
Ariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva.
Khandhādhātāyatani, ndriyāni ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākā, radesanā suparisuddhanipuṇanayā.
Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.

Iti pana sabbaṁ yasmā, **Visuddhimagge** mayā suparisuddhaṁ.
Vuttaṁ tasmā bhiyyo, na taṁ idha vicārayissāmi.

"Majjhe **Visuddhimaggo,** esa catunnampi āgamānañhi.
Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamatthaṁ".

Icceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya.
Aṭṭhakathāya vijānatha, majjhimasaṅgītiyā atthanti.

Nidānakathā

1. Tattha **Majjhimasaṅgīti** nāma paṇṇāsato Mūlapaṇṇāsā Majjhimapaṇṇāsā Uparipaṇṇāsāti paṇṇāsattayasaṅgahā. Vaggato ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā pannarasavaggasamāyogā. Suttato diyaḍḍhasuttasataṁ dve ca suttantā. Padato tevīsuttarapañcasatādhikāni asītipadasahassāni. Tenāhu porāṇā—

"Asītipadasahassāni, bhiyyo pañcasatāni ca.
Puna tevīsati vuttā, padamevaṁ vavatthitan"ti.

---

1. Theravaṁsappadīpānaṁ (Syā)
2. Mahāvihārādhivāsīnaṁ (Sī) Mahāvihāravāsīnaṁ (Syā)

Akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahassāni tepaññāsañca akkharāni. Bhāṇavārato asīti bhāṇavārā tevīsapadādhiko ca upaḍḍhabhāṇavāro. Anusandhito pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhi. Vitthārato panettha tīṇi anusandhisahassāni nava ca satāni honti. Tenāhu porāṇā—

"Tīṇi sandhisahassāni, tathā navasatāni ca.
Anusandhinayā ete, majjhimassa pakāsitā"ti.

Tattha paṇṇāsāsu **Mūlapaṇṇāsā** ādi, vaggesu **Mūlapariyāyavaggo,** suttesu **Mūlapariyāyasuttaṁ.** Tassāpi "evaṁ me sutan"ti-ādikaṁ āyasmatā Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṁ nidānamādi. Sā panesā paṭhamamahāsaṅgīti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya ādimhi vitthāritā. Tasmā sā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

1. Mūlapariyāyavagga

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Yaṁ panetaṁ "evaṁ me sutan"ti-ādikaṁ nidānaṁ. Tattha **evan**ti nipātapadaṁ. **Me**ti-ādīni nāmapadāni. **Ukkaṭṭhāyaṁ viharatī**ti ettha **vī**ti upasaggapadaṁ, **haratī**ti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṁ**saddo tāva upamūpadesasampahaṁsanagarahaṇavacana sampaṭiggahākāra nidassanā vadhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathāhesa "evaṁ jātena maccena, kattabbaṁ kusalaṁ bahun"ti evamādīsu[1] upamāyaṁ āgato. "Evaṁ te abhikkamitabbaṁ, evaṁ te paṭikkamitabban"ti-ādīsu[2] upadese. "Evametaṁ Bhagavā, evametaṁ Sugatā"ti-ādīsu[3] sampahaṁsane. "Evamevaṁ panāyaṁ vasalī yasmiṁ vā tasmiṁ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṁ bhāsatī"ti-ādīsu[4] garahaṇe. "Evaṁ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosun"ti-ādīsu[5] vacanasampaṭiggahe. "Evaṁ byākho ahaṁ bhante Bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmī"ti-ādīsu[6] ākāre. "Ehi tvaṁ māṇavaka, yena samaṇo Ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṁ Ānandaṁ appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ puccha 'Subho māṇavo Todeyyaputto bhavantaṁ Ānandaṁ appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāraṁ pucchatī'ti, evañca vadehi sādhu kira bhavaṁ Ānando yena Subhassa māṇavassa Todeyyaputtassa nivesanaṁ, tenupasaṅkamatu anukampaṁ upādāyā"ti-ādīsu[7] nidassane. "Taṁ kiṁ maññatha kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti. Akusalā bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti. Sāvajjā bhante. Viññugarahitā vā viññuppasatthā vāti. Viññugarahitā bhante. Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṁvattanti no vā, kathaṁ vo ettha hotīti. Samattā bhante samādinnā ahitāya dukkhāya saṁvattanti, evaṁ no ettha hotī"ti-ādīsu[8] avadhāraṇe. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

---

1. Khu 1. 21 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 439 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 193 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 162 piṭṭhe. 5. Ma 1. 1 piṭṭhe. 6. Ma 1. 325 piṭṭhe.
7. Dī 1. 188 piṭṭhe. 8. Aṁ 1. 190 piṭṭhe.

Tattha ākāraṭṭhena **evaṁ**saddena etamatthaṁ dīpeti—nānānayanipuṇaṁ anekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ atthabyañjanasampannaṁ vividhapāṭihāriyaṁ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṁ sabbasattānaṁ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṁ tassa Bhagavato vacanaṁ sabbappakārena ko samattho viññātuṁ, sabbathāmena pana sotukāmataṁ janetvāpi evaṁ me sutaṁ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanaṭṭhena "nāhaṁ sayambhū, na mayā idaṁ sacchikatan"ti attānaṁ parimocento evaṁ me sutaṁ, mayāpi evaṁ sutanti idāni vattabbaṁ sakalaṁ suttaṁ nidasseti.

Avadhāraṇaṭṭhena "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ bahussutānaṁ yadidaṁ Ānando, gatimantānaṁ, satimantānaṁ, dhitimantānaṁ, upaṭṭhākānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[1] evaṁ Bhagavatā "āyasmā Ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo"ti[2] evaṁ Dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṁ attano dhāraṇabalaṁ dassento sattānaṁ sotukamyataṁ janeti "evaṁ me sutaṁ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṁ, evameva na aññathā daṭṭhabbanti.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa "gāthābhigītaṁ me abhojaneyyan"ti-ādīsu[3] mayāti attho. "Sādhu me bhante Bhagavā saṁkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[4] mayhanti attho. "Dhammadāyādā me bhikkhave bhavathā"ti-ādīsu[5] mamāti attho, idha pana "mayā sutan"ti ca "mama sutan"ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṁ sutasaddo sa-upasaggo ca anupasaggo ca gamanavissutakilinna upacitānuyoga sotaviññeyya sotadvārānusāra viññātādi-anekatthappabhedo. Tathā hissa "senāya pasuto"ti-ādīsu gacchantoti attho. "Sutadhammassa passato"ti-ādīsu[6] vissutadhammassāti attho, "avassutā avassutassā"ti-ādīsu[7] kilinnā kilinnassāti attho. "Tumhehi puññaṁ pasutaṁ anappakan"ti-ādīsu[8]

---

1. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 177 piṭṭhe.
3. Khu 1. 292 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 285 piṭṭhe.
5. Ma 1. 15 piṭṭhe.
6. Khu 1. 88 piṭṭhe.
7. Vi 2. 276 piṭṭhe.
8. Khu 1. 9 piṭṭhe.

upacitanti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā”ti-ādīsu[1] jhānānuyuttāti attho. “Diṭṭhaṁ sutaṁ mutan”ti-ādīsu[2] sotaviññeyyanti attho. “Sutadharo sutasannicayo”ti-ādīsu[3] sotadvārānu sāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena “upadhāritan”ti vā “upadhāraṇan”ti vāti attho. Mesaddassa hi mayāti atthe sati “evaṁ mayā sutaṁ sotadvārānusārena upadhāritan”ti yujjati. Mamāti atthe sati “evaṁ mama sutaṁ sotadvārānusārena upadhāraṇan”ti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **evan**ti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanaṁ. **Me**ti vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanaṁ. **Sutan**ti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṁ. Tathā **evan**ti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanaṁ. **Me**ti attappakāsanaṁ. **Sutan**ti dhammappakāsanaṁ. Ayañhettha saṅkhepo “nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṁ kataṁ, idaṁ pana kataṁ, ayaṁ dhammo suto”ti.

Tathā **evan**ti niddisitabbappakāsanaṁ. **Me**ti puggalappakāsanaṁ. **Sutan**ti puggalakiccappakāsanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yaṁ suttaṁ niddisissāmi, taṁ mayā evaṁ sutanti.

Tathā **evan**ti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṁ hoti, tassa nānākāraniddeso. **Evan**ti hi ayaṁ ākārapaññatti. **Me**ti kattuniddeso. **Sutan**ti visayaniddeso. Ettāvatā nānākārappavattena cittasantānena taṁsamaṅgino kattuvisaye gahaṇasanniṭṭhānaṁ kataṁ hoti.

Atha vā **evan**ti puggalakiccaniddeso. **Sutan**ti viññāṇakiccaniddeso. **Me**ti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. Ayaṁ panettha saṅkhepo—mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tattha **evan**ti ca **me**ti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiñhettha taṁ paramatthato atthi, yaṁ evanti vā meti vā niddesaṁ labhetha.

---

1. Khu 1. 40 Dhammapade. 2. Ma 1. 189 piṭṭhe. 3. Ma 1. 277 piṭṭhe.

Sutanti vijjamānapaññatti. Yaṁ hi taṁ ettha sotena upaladdhaṁ, taṁ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **evan**ti ca **me**ti ca taṁ taṁ upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Sutan**ti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Ettha ca **evan**ti vacanena asammohaṁ dīpeti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti. **Sutan**ti vacanena sutassa asammosaṁ dīpeti. Yassa hi sutaṁ sammuṭṭhaṁ hoti, na so kālantarena mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, asammosena pana satisiddhi. Tattha paññā pubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthatā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo—**evan**ti vacanena yoniso manasikāraṁ dīpeti, ayoniso manasikaroto hi nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Sutan**ti vacanena avikkhepaṁ dīpeti, vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi "na mayā sutaṁ, puna bhaṇathā"ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṁ pubbe ca katapuññataṁ sādheti, sammā apaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena pana saddhammassavanaṁ sappurisūpanissayañca sādheti. Na hi vikkhittacitto sotuṁ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṁ atthīti.

Aparo nayo—yasmā **evan**ti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṁ hoti, tassa nānākāraniddesoti vuttaṁ. So ca evaṁ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā **evan**ti iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattiṁ attano dīpeti, **sutan**ti savanayogena purimacakkadvayasampattiṁ. Na hi appatirūpadese vasato sappurisūpanissayavirahitassa vā savanaṁ atthi, iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Iti

payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṁ aruṇuggaṁ[1] viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammassa arahati Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṁ bhavituntі ṭhāne nidānaṁ ṭhapento **evaṁ me sutan**ti-ādimāha.

Aparo nayo—**evan**ti iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṁ dīpeti. **Sutan**ti iminā sotabbabhedapaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṁ. **Evan**ti ca idaṁ yonisomanasikāradīpakaṁ vacanaṁ bhāsamāno "ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā"ti dīpeti. **Sutan**ti idaṁ savanayogadīpakaṁ vacanaṁ bhāsamāno "bahū mayā dhammā sutā dhātā[2] vacasā paricitā"ti dīpeti. Tadubhayenapi atthabyañjanapāripūriṁ dīpento savane ādaraṁ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇañhi dhammaṁ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṁ janetvā sakkaccaṁ dhammo sotabboti.

"Evaṁ me sutan"ti iminā pana sakalena vacanena āyasmā Ānando Tathāgatappaveditaṁ dhammaṁ attano adahanto asappurisabhūmiṁ atikkamati, sāvakattaṁ paṭijānanto sappurisabhūmiṁ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṁ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṁ patiṭṭhāpeti. "Kevalaṁ sutamevetaṁ mayā tasseva pana Bhagavato vacanan"ti dīpento attānaṁ parimoceti, Satthāraṁ apadisati, Jinavacanaṁ appeti, dhammanettiṁ patiṭṭhāpeti.

Api ca "evaṁ me sutan"ti attanā uppāditabhāvaṁ appaṭijānanto purimavacanaṁ[3] vivaranto "sammukhā paṭiggahitamidaṁ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajjavisāradassa Dasabaladharassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino[4] Sīhanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhipatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa vacanaṁ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā"ti sabbadevamanussānaṁ imasmiṁ dhamme assaddhiyaṁ vināseti, saddhāsampadaṁ uppādetīti. Tenetaṁ vuccati—

---

1. Aruṇaggaṁ (Sī)
2. Dhatā (Sī, Syā)
3. Purimasavanaṁ (Sī, Syā)
4. Āsabhaṇṭhānaṭṭhāyino (Sī, Syā)

"Vināsayati assaddhaṁ, saddhaṁ vaḍḍheti sāsane.
Evaṁ me sutamiccevaṁ, vadaṁ Gotamasāvako"ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayan**ti paricchinnaniddeso. **Ekaṁ samayan**ti aniyamitaparidīpanaṁ. Tattha **samaya**saddo—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa "appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā"ti evamādīsu[1] samavāyo attho. "Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"ti-ādīsu[2] khaṇo. "Uṇhasamayo pariḷāhasamayo"ti-ādīsu[3] kālo. "Mahāsamayo pavanasmin"ti-ādīsu[4] samūho. "Samayopi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahosi, Bhagavā kho Sāvatthiyaṁ viharati, Bhagavāpi maṁ jānissati 'Bhaddāli nāma bhikkhu Satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī'ti, ayampi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahosī"ti-ādīsu[5] hetu. "Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake Mallikāya ārāme paṭivasatī"ti-ādīsu[6] diṭṭhi.

"Diṭṭhe dhamme ca yo attho, ye cattho samparāyiko.
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī"ti—

Ādīsu[7] paṭilābho. "Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā"ti-ādīsu[8] pahānaṁ. "Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho"ti-ādīsu[9] paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena saṁvacchara-utumāsaḍḍhamāsarattidivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimayāmamuhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṁ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṁvaccharādīsu samayesu yaṁ yaṁ suttaṁ yamhi yamhi saṁvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṁ, sabbaṁ taṁ

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 61 piṭṭhe. 3. Vi 2. 155 piṭṭhe.
4. Dī 2. 201 piṭṭhe. 5. Ma 2. 102 piṭṭhe. 6. Ma 2. 214 piṭṭhe.
7. Saṁ 1. 90 piṭṭhe. 8. Ma 1. 15 piṭṭhe. 9. Khu 9. 293 Paṭisambhidāmagge.

therassa suviditaṁ suvavatthāpitaṁ paññāya. Yasmā pana "evaṁ me sutaṁ asukasaṁvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā"ti evaṁ vutte na sakkā sukhena dhāretuṁ vā uddisituṁ vā uddisāpetuṁ vā, bahu ca vattabbaṁ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṁ samodhānetvā "ekaṁ samayan"ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṁvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya suppakāsā[1] anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṁ ekaṁ samayanti dīpeti. Yo cāyaṁ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṁ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṁ sandhāya "ekaṁ samayan"ti āha.

Kasmā panettha yathā Abhidhamme "yasmiṁ samaye kāmāvacaran"ti ca ito aññesu suttapadesu "yasmiṁ samaye bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehī"ti ca bhummavacanena niddeso kato, Vinaye ca "tena samayena Buddho Bhagavā"ti karaṇavacanena, tathā akatvā "ekaṁ samayan"ti upayogavacananiddeso katoti. Tattha tathā idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi Abhidhamme ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇañhi kālattho ca samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṁ phassādidhammānaṁ khaṇasamavāya hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesaṁ bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanatthaṁ tattha bhummavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetu-attho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo Sāriputtādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṁ tattha karaṇavacanena niddeso kato.

1. Pakāsā (Sī)

Idha pana aññasmiñca evaṁjātike accantasaṁyogattho sambhavati. Yañhi samayaṁ Bhagavā imaṁ aññaṁ vā suttantaṁ desesi, accantameva taṁ samayaṁ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṁ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṁ vuccati—

"Taṁ taṁ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā"ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti "tasmiṁ samaye"ti vā "tena samayenā"ti vā "ekaṁ samayan"ti[1] vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā "ekaṁ samayan"ti vuttepi "ekasmiṁ samaye"ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke "Bhagavā"ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṁ garu, tasmā "Bhagavā"ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṁ—

"Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhaṁ, Bhagavāti vacanamuttamaṁ.
Garugāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī"ti.

Api ca—

"Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato"ti—

Imissā gāthāya vasenassa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **Visuddhimagge** Buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evaṁ me sutan**ti vacanena yathāsutaṁ dhammaṁ dassento[2] Bhagavato dhammasarīraṁ paccakkhaṁ karoti. Tena "nayidaṁ atikkantasatthukaṁ pāvacanaṁ, ayaṁ vo Satthā"ti Satthu adassanena ukkaṇṭhitaṁ janaṁ samassāseti.

Ekaṁ samayaṁ Bhagavāti vacanena tasmiṁ samaye Bhagavato avijjamānabhāvaṁ dassento rūpakāyaparinibbānaṁ sādheti. Tena

---

1. Taṁ samayanti (Syā, Ka)
2. Desento (Sī, Syā)

"evaṁvidhassa nāma ariyadhammassa desako Dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo sopi Bhagavā parinibbuto, kena aññena jīvite āsā janetabbā"ti jīvitamadamattaṁ janaṁ saṁvejeti, saddhamme cassa ussāhaṁ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṁ niddisati. **Me sutan**ti sāvakasampattiṁ. **Ekaṁ samayan**ti kālasampattiṁ. **Bhagavā**ti desakasampattiṁ.

Ukkaṭṭhāyaṁ viharatīti ettha ukkāti dīpikā, tañca nagaraṁ "maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattaṁ mā atikkamī"ti rattimpi[1] ukkāsu ṭhitāsu māpitattā ukkaṭṭhāti vuccati. Daṇḍadīpikāsu jāletvā dhārīyamānāsu māpitattāti vuttaṁ hoti, tassaṁ **Ukkaṭṭhāyaṁ.** Samīpatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. **Viharatī**ti avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametaṁ. Idha pana ṭhānagamananisinnasayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ, tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi Bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṁ iriyāpathabādhanaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṁ attabhāvaṁ harati pavatteti, tasmā viharatīti vuccati.

Subhagavaneti ettha subhagattā **subhagaṁ,** sundarasirikattā sundarakāmattā cāti vuttaṁ hoti. Tassa hi vanassa sirisampattiyā manussā annapānādīni ādāya divasaṁ[2] tattheva chaṇasamajja-ussave karontā bhogasukhaṁ anubhonti, sundarasundare cettha kāme patthenti "puttaṁ labhāma dhītaraṁ labhāmā"ti, tesaṁ taṁ tatheva hoti, evaṁ taṁ sundarasirikattā sundarakāmattā ca **subhagaṁ.** Api ca bahujanakantatāyapi subhagaṁ. Vanayatīti[3] **vanaṁ,** attasampadāya sattānaṁ bhattiṁ kāreti, attani sinehaṁ uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanaṁ,** nānāvidhakusumagadhasammodamattakokilādivihaṅgamābhirutehi mandamālutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi ca "etha maṁ paribhuñjathā"ti sabbapāṇino yācati viyāti attho. Subhagañca taṁ vanañcāti **Subhagavanaṁ.** Tasmiṁ **Subhagavane.** Vanañca nāma ropimaṁ sayaṁjātanti duvidhaṁ, tattha

1. Rattiṁ hi (Syā) 2. Rattindivaṁ (Sī) 3. Vanatīti (Ka)

Veḷuvanajetavanādīni ropimāni. Andhavanamahāvana-añjanavanādīni sayaṁ jātāni. Idampi sayaṁjātanti veditabbaṁ.

Sālarājamūleti ettha sālarukkhopi sāloti vuccati. Yathāha "seyyathāpi bhikkhave gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṁ sālavanaṁ, tañcassa eḷaṇḍehi[1] sañchannan"ti[2] "antarena yamakasālānan"ti ca[3] vanappatijeṭṭhakarukkhopi. Yathāha—

"Taveva deva vijite, tavevuyyānabhūmiyā.
Ujuvaṁsā mahāsālā, nīlobhāsā manoramā"ti[4].

Yo koci rukkhopi. Yathāha "atha kho taṁ bhikkhave māluvabījaṁ aññatarasmiṁ sālamūle nipateyyā"ti[5]. Idha pana vanappatijeṭṭhakarukkho adhippeto. Rājasaddo panassa tameva jeṭṭhakabhāvaṁ sādheti. Yathāha "suppatiṭṭhitassa kho brāhmaṇa Dhammika nigrodharājassā"ti[6]. Tattha dvedhā samāso, sālānaṁ rājātipi **sālarājā,** sālo ca so jeṭṭhakaṭṭhena rājā ca itipi **sālarājā. Mūlan**ti samīpaṁ. Ayaṁ hi mūlasaddo "mūlāni uddhareyya antamaso usiranāḷimattānipī"ti-ādīsu[7] mūlamūle dissati. "Lobho akusalamūlan"ti-ādīsu[8] asādhāraṇahetumhi. "Yāva majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlan"ti-ādīsu samīpe. Idha pana samīpe adhippeto, tasmā sālarājassa samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Ukkaṭṭhāyaṁ viharati, "Subhagavane sālarājamūle"ti na vattabbaṁ, atha tattha viharati, "Ukkaṭṭhāyan"ti na vattabbaṁ, na hi sakkā ubhayattha ekaṁ samayaṁ viharituntі. Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ.

Nanu avocumha "samīpatthe cetaṁ bhummavacanan"ti. Tasmā yathā Gaṅgāyamunādīnaṁ samīpe goyūthāni carantāni "Gaṅgāya caranti, Yamunāya carantī"ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṁ Ukkaṭṭhāya samīpe Subhagavanaṁ[9] sālarājamūlaṁ, tattha viharanto vuccati "Ukkaṭṭhāyaṁ viharati Subhagavane sālarājamūle"ti.

---

1. Eraṇḍehi (Syā, Ka)
2. Ma 1. 176 piṭṭhe.
3. Dī 2. 111 piṭṭhe.
4. Khu 6. 53 piṭṭhe.
5. Ma 1. 380 piṭṭhe.
6. Aṁ 2. 324 piṭṭhe.
7. Aṁ 1. 519 piṭṭhe.
8. Dī 3. 180 piṭṭhe.
9. Subhagavanā (Ka)

Gocaragāmanidassanatthañhissa ukkaṭṭhāvacanaṁ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanatthaṁ sesavacanaṁ.

Tattha Ukkaṭṭhākittanena āyasmā Ānando Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṁ dasseti, Subhagavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṁ. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṁ, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassanaṁ[1]. Purimena ca dhammadesanābhiyogaṁ, pacchimena vivekādhimuttiṁ. Purimena karuṇāya upagamanaṁ, pacchimena paññāya apagamanaṁ. Purimena sattānaṁ hitasukhanipphādanādhimuttataṁ, pacchimena parahitasukhakaraṇe nirupalepanaṁ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṁ phāsuvihāraṁ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṁ. Purimena manussānaṁ upakārabahulataṁ, pacchimena devānaṁ. Purimena loke jātassa loke saṁvaḍḍhabhāvaṁ, pacchimena lokena anupalittataṁ. Purimena "ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ. Katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho"ti[2] vacanato yadatthaṁ Bhagavā uppanno, tadatthaparinipphādanaṁ, pacchimena yattha uppanno, tadanurūpavihāraṁ. Bhagavā hi paṭhamaṁ Lumbinivane, dutiyaṁ Bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarāya uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa vaneyeva vihāraṁ dassetīti evamādinā nayenettha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti desakālaparidīpanaṁ. Tañhi yaṁ samayaṁ viharati, tatra samaye. Yasmiṁ ca sālarājamūle viharati, tatra sālarājamūleti dīpeti. Bhāsitabbayutte vā desakāle dīpeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṁ bhāsati. "Akālo kho tāva bāhiyā"[3] ti-ādicettha sādhakaṁ. **Kho**ti padapūraṇamatte avadhāraṇe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṁ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanaṁ. Apicettha "bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti bhikkhū"ti-ādinā[4] nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho.

---

1. Kāmasukhallikānuyogavijjanaṁ (Syā)
2. Aṁ 1. 21 piṭṭhe.
3. Khu 1. 85 piṭṭhe.
4. Vi 1. 28 piṭṭhe.

Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha "āmantayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave"ti. Pakkosanepi. Yathāha "ehi tvaṁ bhikkhu mama vacanena Sāriputtaṁ āmantehī"ti[1].

Bhikkhavoti āmantanākāradīpanaṁ. Tañca bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhattā vuttaṁ. Bhikkhanasīlatāguṇayuttopi hi **bhikkhu** bhikkhanadhammatāguṇayuttopi. Bhikkhane sādhukāritāguṇayuttopīti saddavidū maññanti. Tena ca nesaṁ bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitaṁ vuttiṁ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggahaṁ[2] karoti. Bhikkhavoti iminā ca garuṇāvipphārasommahadayanayananipātapubbaṅgamena vacanena te attano mukhābhimukhe[3] karoti. Teneva ca kathetukamyatādīpakena vacanena nesaṁ sotukamyataṁ janeti. Teneva ca sambodhanaṭṭhena sādhukaṁ savanamanasikārepi ne niyojeti. Sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aparesupi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce. Jeṭṭhaseṭṭhāsannasadāsannihitabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi Bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū, paṭhamaṁ uppannattā. Seṭṭhā, anagāriyabhāvaṁ ādiṁ katvā Satthucariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca. Āsannā, tattha nisinnesu Satthusantikattā. Sadāsannihitā, Satthusantikāvacarattāti. Api ca te dhammadesanāya bhājanaṁ, yathānusiṭṭhaṁ paṭipattisabbhāvato[4]. Visesato ca ekacce bhikkhūyeva sandhāya ayaṁ desanātipi te eva āmantesi.

Tattha siyā—kimatthaṁ pana Bhagavā dhammaṁ desento paṭhamaṁ bhikkhū āmantesi, na dhammameva desetīti. Satijananatthaṁ. Bhikkhū hi aññaṁ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṁ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṁ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne "ayaṁ desanā kinnidānā kiṁpaccayā katamāya aṭṭhuppattiyā desitā"ti sallakkhetuṁ asakkontā duggahitaṁ vā gaṇheyyuṁ, na vā gaṇheyyuṁ. Tena nesaṁ satijananatthaṁ Bhagavā paṭhamaṁ āmantetvā pacchā dhammaṁ deseti.

---

1. Aṁ 3. 181 piṭṭhe.
2. Uddhatalīnabhāvaniggahaṁ (Syā)
3. Abhimukhe (Ka)
4. Paṭipattisambhāvato (Syā)

Bhadanteti gāravavacanametaṁ, Satthuno paṭivacanadānaṁ vā, apicettha bhikkhavoti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati. Bhadanteti vadamānā te Bhagavantaṁ paccālapanti. Tathā bhikkhavoti Bhagavā ābhāsati. Bhadanteti te paccābhāsanti. Bhikkhavoti paṭivacanaṁ dāpeti, bhadanteti paṭivacanaṁ denti. **Te bhikkhū**ti ye Bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosun**ti Bhagavato āmantanaṁ paṭi-assosuṁ, abhimukhā hutvā suṇiṁsu sampaṭicchiṁsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti Bhagavā etaṁ idāni vattabbaṁ sakalaṁ suttaṁ avoca.

Ettāvatā ca yaṁ āyasmatā Ānandena kamalakuvalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaṇiyā sukhāvataraṇatthaṁ nimmalasilātalaracanavilāsasobhitaratanasopānaṁ vippakiṇṇamuttātalasadisavālikākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṁ titthaṁ viya suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṁ phusitukāmatāya viya, vijambhita[1] samussayassa pāsādavarassa sukhārohaṇatthaṁ dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamuday ujjalasobhaṁ sopānaṁ viya, suvaṇṇavalayānupurādisaṅ ghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa uḷāra-issariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṁ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārabā haṁ mahādvāraṁ viya ca atthabyañjanasampannassa Buddhānaṁ desanāñāṇagambhīrabhāvasaṁsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthaṁ kāladesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḍitaṁ nidānaṁ bhāsitaṁ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttanikkhepavaṇṇanā

Idāni "sabbadhammamūlapariyāyaṁ vo"ti-ādinā nayena Bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṁ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṁ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti.

1. Pavijumbhita (Sī)

Tattha yāni suttāni Bhagavā parehi anajjhiṭṭho kevalaṁ attano ajjhāsayeneva kathesi. Seyyathidaṁ, Ākaṅkheyyasuttaṁ Vatthasuttaṁ Mahāsatipaṭṭhānasuttaṁ Mahāsaḷāyatanavibhaṅgasuttaṁ Ariyavaṁsasuttaṁ Sammappadhānasuttantahārako Iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti evamādīni. Tesaṁ attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana "paripakkā kho Rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā, yaṁnūnāhaṁ Rāhulaṁ uttari āsavānaṁ khaye vineyyan"ti[1] evaṁ paresaṁ ajjhāsayaṁ khantiṁ manaṁ abhinīhāraṁ bujjhanabhāvaṁ ca avekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni. Seyyathidaṁ, Cūḷarāhulovādasuttaṁ Mahārāhulovādasuttaṁ Dhammacakkappavattanaṁ Dhātuvibhaṅgasuttanti evamādīni. Tesaṁ parajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṁ pana upasaṅkamitvā catasso parisā cattāro vaṇṇā nāgā supaṇṇā gandhabbā asurā yakkhā mahārājāno Tāvatiṁsādayo devā mahābrahmāti evamādayo "bojjhaṅgā bojjhaṅgā"ti bhante vuccanti. "Nīvaraṇā nīvaraṇā"ti bhante vuccanti. Ime nu kho bhante pañcu pādānakkhandhā. "Kiṁ sūdha vittaṁ purisassa seṭṭhan"ti-ādinā[2] nayena pañhaṁ pucchanti. Evaṁ puṭṭhena Bhagavatā yāni kathitāni Bojjhaṅgasaṁyuttādīni. Yāni vā panaññānipi Devatāsaṁyutta Mārasaṁyutta Brahmasaṁyutta Sakkapañha Cūḷavedalla mahāvedallasāmaññaphala-āḷavakasūcilomakharalomasuttādīni. Tesaṁ pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni panetāni uppannaṁ kāraṇaṁ paṭicca kathitāni. Seyyathidaṁ, dhammadāyādaṁ cūḷasīhanādaṁ candūpamaṁ puttamaṁsūpamaṁ dārukkhandhūpamaṁ aggikkhandhūpamaṁ pheṇapiṇḍūpamaṁ pāricchattakūpamanti evamādīni. Tesaṁ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

Evamimesu catūsu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyañhi idaṁ Bhagavatā nikkhittaṁ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Pariyattiṁ nissāya uppanne māne. Pañcasatā kira brāhmaṇā tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū aparabhāge Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā kāmesu ādīnavaṁ nekkhamme ca ānisaṁsaṁ sampassamānā Bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva sabbaṁ Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā pariyattiṁ nissāya mānaṁ uppādesuṁ "yaṁ yaṁ Bhagavā katheti, taṁ taṁ mayaṁ khippameva jānāma, Bhagavā hi tīṇi

1. Saṁ 2. 324 piṭṭhe. 2. Khu 1. 306 piṭṭhe Suttanipāte.

liṅgāni cattāri padāni satta vibhattiyo muñcitvā na kiñci katheti, evaṁ kathite ca amhākaṁ gaṇṭhipadaṁ nāma natthī"ti. Te[1] Bhagavati agāravā hutvā tato paṭṭhāya Bhagavato upaṭṭhānampi dhammassavanampi abhiṇhaṁ na gacchanti. Bhagavā tesaṁ taṁ cittacāraṁ[2] ñatvā "abhabbā ime imaṁ mānakhilaṁ anupahacca maggaṁ vā phalaṁ vā sacchikātun"ti tesaṁ sutapariyattiṁ nissāya uppannaṁ mānaṁ aṭṭhuppattiṁ katvā desanākusalo Bhagavā mānabhañjanatthaṁ **sabbadhammamūlapariyāyan**ti desanaṁ ārabhi.

Tattha **sabbadhammamūlapariyāyan**ti sabbesaṁ dhammānaṁ mūlapariyāyaṁ. Sabbesanti anavasesānaṁ. Anavasesavācako hi ayaṁ sabbasaddo. So yena yena sambandhaṁ gacchati, tassa tassa anavasesataṁ dīpeti. Yathā, "sabbaṁ rūpaṁ aniccaṁ sabbā vedanā aniccā sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū"ti. **Dhamma**saddo panāyaṁ pariyattisaccasamādhipaññāpakatisabhāvasuññatāpuññāpattiñeyyādīsu dissati. "Idha bhikkhu dhammaṁ pariyāpuṇāti Suttaṁ Geyyan"ti-ādīsu[3] hi dhammasaddo pariyattiyaṁ vattati. "Diṭṭhadhammo viditadhammo"ti-ādīsu[4] saccesu. "Evaṁ dhammā te Bhagavanto"ti-ādīsu samādhimhi.

"Yassete caturo dhammā, vānarinda yathā tava.
Saccaṁ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṁ so ativattatī"ti—

ādīsu[5] paññāya.

"Jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino"ti-ādīsu pakatiyaṁ. "Kusalā dhammā"ti-ādīsu[6] sabhāve. "Tasmiṁ kho pana samaye dhammā hontī"ti-ādīsu[7] suññatāyaṁ. "Dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī"ti-ādīsu[8] puññe. "Dve aniyatā dhammā"ti-ādīsu[9] āpattiyaṁ. "Sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṁ āgacchantī"ti-ādīsu ñeyye. Idha panāyaṁ sabhāve vattati. Tatrāyaṁ vacanattho—attano lakkhaṇaṁ dhārentīti **dhammā. Mūla**saddo vitthārito eva. Idha panāyaṁ asādhāraṇahetumhi daṭṭhabbo.

---

1. Tena (Sī) 2. Cittavāraṁ (Syā) 3. Aṁ 2. 76 piṭṭhe.
4. Dī 1. 102 piṭṭhe. 5. Khu 1. 14 piṭṭhe. 6. Abhi 1. 1 piṭṭhe.
7. Abhi 1. 35 piṭṭhe. 8. Khu 5. 215 piṭṭhe. 9. Vi 1. 285 piṭṭhe.

Pariyāyasaddo "Madhupiṇḍikapariyāyoti naṁ dhārehī"ti-ādīsu[1] desanāyaṁ vattati. "Atthi khvesa brāhmaṇa pariyāyo, yena maṁ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya akiriyavādo samaṇo Gotamo"ti-ādīsu[2] kāraṇe. "Kassa nu kho Ānanda ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditun"ti-ādīsu[3] vāre. Idha pana kāraṇepi desanāyampi vattati. Tasmā "sabbadhammamūlapariyāyan"ti ettha sabbesaṁ dhammānaṁ asādhāraṇahetusaññitaṁ kāraṇanti vā sabbesaṁ dhammānaṁ kāraṇadesananti vā evaṁ attho daṭṭhabbo. Neyyatthattā cassa suttassa na catubhūmakāpi sabhāvadhammā sabbadhammāti veditabbā. Sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā, ayamettha adhippāyoti.

Voti ayaṁ vosaddo paccatta upayoga karaṇa sampadāna sāmivacanapadapūraṇesu dissati. "Kacci pana vo Anuruddhā samaggā sammodamānā"ti-ādīsu[4] hi paccatte dissati. "Gacchatha bhikkhave paṇāmemi vo"ti-ādīsu[5] upayoge. "Na vo mama santike vatthabban"ti-ādīsu[6] karaṇe. "Vanapatthapariyāyaṁ vo bhikkhave desessāmī"ti-ādīsu[7] sampadāne. "Sabbesaṁ vo Sāriputta subhāsitan"ti-ādīsu[8] sāmivacane. "Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā"ti-ādīsu[9] padapūraṇamatte. Idha panāyaṁ sampadāne daṭṭhabbo.

Bhikkhaveti patissavena abhimukhībhūtānaṁ punālapanaṁ. **Desessāmī**ti desanāpaṭijānanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti, bhikkhave sabbadhammānaṁ mūlakāraṇaṁ tumhākaṁ desessāmi, dutiyena nayena kāraṇadesanaṁ tumhākaṁ desessāmīti. **Taṁ suṇāthā**ti taṁ atthaṁ taṁ kāraṇaṁ taṁ desanaṁ mayā vuccamānaṁ suṇātha. **Sādhukaṁ manasi karothā**ti ettha pana sādhukaṁ sādhūti ekatthametaṁ. Ayaṁ ca sādhu saddo āyācana sampaṭicchana sampahaṁsana sundaradaḷhīkammādīsu dissati. "Sādhu me bhante Bhagavā saṁkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[10] hi āyācane dissati. "Sādhu bhanteti kho

---

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.
2. Vi 1. 2 piṭṭhe.
3. Ma 3. 315 piṭṭhe.
4. Ma 1. 266 piṭṭhe.
5. Ma 2. 120 piṭṭhe.
6. Ma 2. 120 piṭṭhe.
7. Ma 1. 149 piṭṭhe.
8. Ma 1. 281 piṭṭhe.
9. Ma 1. 20 piṭṭhe.
10. Saṁ 2. 294 piṭṭhe.

so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā"ti-ādīsu[1] sampaṭicchane. "Sādhu sādhu Sāriputtā"ti-ādīsu[2] sampahaṁsane.

"Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākāraṇaṁ sukhan"ti—

Ādīsu [3]sundare. "Tena hi brāhmaṇa sādhukaṁ suṇāhī"ti-ādīsu[4] sādhukasaddoyeva daḷhīkamme, āṇattiyantipi vuccati. Idhāpi ayaṁ ettheva daḷhīkamme ca āṇattiyaṁ ca attho veditabbo. Sundaratthepi vattati. Daḷhīkaraṇatthena hi daḷhamimaṁ dhammaṁ suṇātha suggahitaṁ gaṇhantā. Āṇatti-atthena mama āṇattiyā suṇātha. Sundaratthena sundaramimaṁ bhaddakaṁ dhammaṁ suṇāthāti evaṁ dīpitaṁ hoti.

Manasi karothāti āvajjetha, samannāharathāti attho, avikkhittacittā hutvā nisāmetha citte karothāti adhippāyo. Idānettha **taṁ suṇāthā**ti sotindriyavikkhepavāraṇametaṁ. Sādhukaṁ manasi karothāti manasikāre daḷhīkammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṁ. Purimañcettha byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṁ, pacchimaṁ atthavipallāsaggāhavāraṇaṁ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṁ dhammānaṁ dhāraṇūpaparikkhādīsu. Purimena ca sabyañjano ayaṁ dhammo, tasmā savanīyoti dīpeti. Pacchimena sāttho, tasmā manasi kātabboti. Sādhukapadaṁ vā ubhayapadehi yojetvā yasmā ayaṁ dhammo dhammagambhīro desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṁ, yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṁ manasi karothāti evaṁ yojanā veditabbā.

Bhāsissāmīti desessāmi. "Taṁ suṇāthā"ti ettha paṭiññātaṁ desanaṁ na saṁkhittatova desessāmi, Api ca kho vitthāratopi naṁ bhāsissāmīti vuttaṁ hoti, saṅkhepavitthāravācakāni hi etāni padāni. Yathāha Vaṅgīsatthero—

"Saṁkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati.
Sāḷikāyiva nigghoso, paṭibhānaṁ udīrayī"ti[5].

---

1. Ma 3. 66 piṭṭhe. 2. Dī 3. 226 piṭṭhe. 3. Khu 6. 45 Ummādantījātake.
4. Aṁ 2. 197 piṭṭhe. 5. Saṁ 1. 191 piṭṭhe.

Evaṁ vutte ussāhajātā hutvā **evaṁ bhanteti kho te bhikkhū Bhagavato paccassosuṁ** Satthu vacanaṁ sampaṭicchiṁsu, paṭiggahesunti vuttaṁ hoti. Atha nesaṁ **Bhagavā etadavoca** etaṁ idāni vattabbaṁ **idha bhikkhavo**ti-ādikaṁ sakalaṁ suttaṁ avoca. Tattha **idhā**ti desāpadese nipāto. Svāyaṁ katthaci lokaṁ upādāya vuccati. Yathāha "idha Tathāgato loke uppajjatī"ti[1]. Katthaci sāsanaṁ. Yathāha "idheva bhikkhave samaṇo idha dutiyo samaṇo"ti[2]. Katthaci okāsaṁ. Yathāha—

"Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato.
Punarāyu ca me laddho, evaṁ jānāhi mārisā"ti[3].

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha "idhāhaṁ bhikkhave bhuttāvī assaṁ pavārito"ti[4]. Idha pana lokaṁ upādāya vuttoti veditabbo.

2. **Bhikkhave**ti yathāpaṭiññātaṁ desanaṁ desetuṁ puna bhikkhū ālapati. Ubhayenāpi bhikkhave imasmiṁ loketi vuttaṁ hoti. **Assutavā puthujjano**ti ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahitattā maññanāpaṭisedhako neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā neva adhigamo atthi. So āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Svāyaṁ

Puthūnaṁ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṁ jano iti.

So hi puthūnaṁ nānappakārānaṁ kilesādīnaṁ jananādīhi kāraṇehi **puthujjano.** Yathāha—puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānaṁ mukhamullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappantīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā

---

1. Dī 1. 58 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.
3. Dī 2. 227 piṭṭhe.
4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

gadhitā mucchitā ajjhosannā[1] laggā lagitā[2] palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvuṭā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanāti[3]. Puthūnaṁ vā gaṇanapathamatītānaṁ ariyadhammaparammukhānaṁ nīcadhammasamācārānaṁ janānaṁ antogadhattāpi puthujjanā. Puthu vā ayaṁ, visuṁ yeva saṅkhaṁ gato, visaṁsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi "assutavā puthujjano"ti dvīhipi padehi yete—

Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjanoti—

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo. **Ariyānaṁ adassāvī**ti-ādīsu **ariyā**ti ārakattā kilesehi, anaye na-iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti, Buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha "sadevake bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī"ti[4]. **Sappurisā**ti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca "sappurisā"ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti **sappurisā.** Sabbeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca, Paccekabuddhā Buddhasāvakāpi. Yathāha—

Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.
Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṁ,
Tathāvidhaṁ sappurisaṁ vadantīti[5].

Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotīti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto, kataññutādīhi Paccekabuddhā Buddhāti. Idāni yo tesaṁ ariyānaṁ adassanasīlo, na ca dassane sādhukārī, so **ariyānaṁ adassāvī**ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṁsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā

---

1. Ajjhāpannā (Sī) 2. Laggitā (Ka) 3. Khu 7. 113 piṭṭhe Mahāniddese.
4. Saṁ 3. 381 piṭṭhe. 5. Khu 6. 10 Jātake.

ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti, tesaṁ cakkhūnaṁ vaṇṇamattaggahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi ca cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṁ dassāvino.

Tatridaṁ vatthu—Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasaṁ therena saddhiṁ piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaraṁ gahetvā piṭṭhito āgacchanto theraṁ pucchi, "ariyā nāma bhante kīdisā"ti. Thero āha, "idhekacco mahallako ariyānaṁ pattacīvaraṁ gahetvā vattapaṭipattiṁ[1] katvā sahacarantopi neva ariye jānāti, evaṁ dujjānā āvuso ariyā"ti. Evaṁ vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanaṁ dassanaṁ, ñāṇena dassanameva dassanaṁ. Yathāha "kiṁ te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho Vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti[2]. Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṁ aniccādilakkhaṇaṁ apassanto ariyādhigatañca dhammaṁ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṁ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā "ariyānaṁ adassāvī"ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinīto**ti ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.
Abhāvato tassa ayaṁ, "avinīto"ti vuccati.

Ayaṁ hi saṁvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṁvaravinayo**pi hi sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgapahānaṁ vikkhambhanapahānaṁ samucchedapahānaṁ paṭippassaddhipahānaṁ nissaraṇapahānanti pañcavidho.

Tattha "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto"ti[3] ayaṁ **sīlasaṁvaro.** "Rakkhati cakkhundriyaṁ cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"ti[4] ayaṁ **satisaṁvaro.**

---

1. Vattapaṭivattaṁ (Sī, Syā) 2. Saṁ 2. 98 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.
4. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṁ 2. 384; Aṁ 1. 111 piṭṭhādīsu.

“Yāni sotāni lokasmiṁ, (Ajitāti Bhagavā)
Sati tesaṁ nivāraṇaṁ.
Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi,
Paññāyete pidhīyare”ti[1].

Ayaṁ **ñāṇasaṁvaro.** “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti[2] ayaṁ **khantisaṁvaro.** “Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī”ti[3] ayaṁ **vīriyasaṁvaro.** Sabbopi cāyaṁ saṁvaro yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato “saṁvaro” vinayanato “vinayo”ti vuccati. Evaṁ tāva saṁvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṁ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassānāñāṇena tassa tassa anatthassa[4] pahānaṁ. Seyyathidaṁ, nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṁ mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadīṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṁ, etaṁ **tadaṅgapahānaṁ** nāma.

Yaṁ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ pahānaṁ, etaṁ **vikkhambhanapahānaṁ** nāma.

Yaṁ catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano attano santāne “diṭṭhigatānaṁ pahānāyā”ti-ādīsu[5] nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattibhāvena pahānaṁ, idaṁ **samucchedapahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, etaṁ

1. Khu 1. 434 piṭṭhe. 2. Ma 1. 13; Aṁ 2. 433; Aṁ 3. 341 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 4; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu. 4. Aṅgassa (Sī, Syā)
5. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

paṭippassaddhipahānaṁ nāma. Yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṁ nibbānaṁ, etaṁ **nissaraṇapahānaṁ** nāma. Sabbampi cetaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā "pahānavinayo"ti vuccati. Taṁtaṁpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṁ "pahānavinayo"ti vuccati. Evaṁ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Evamayaṁ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṁvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṁ "avinīto"ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṁ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthapi. Ninnānākaraṇañhi etaṁ atthato. Yathāha, "yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṁ dhammo, so eva so sappurisānaṁ dhammo. Yo eva so sappurisānaṁ dhammo, so eva so ariyānaṁ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekatthe same samabhāge tajjāte taññevā"ti.

Kasmā pana Bhagavā "sabbadhammamūlapariyāyaṁ vo bhikkhave desessāmī"ti vatvā taṁ adesetvāva "idha bhikkhave assutavā puthujjano ariyānaṁ adassāvī"ti evaṁ puthujjanaṁ niddisīti. Puggalādhiṭṭhānāya dhammadesanāya taṁ atthaṁ āvikātuṁ. Bhagavato hi dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanāti dhammapuggalavaseneva tāva catubbidhā desanā.

Tattha "tisso imā bhikkhave vedanā. Katamā tisso, sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Imā kho bhikkhave tisso vedanā"ti[1] evarūpī dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā veditabbā. "Chadhāturo[2] ayaṁ puriso chaphassāyatano aṭṭhārasa manopavicāro caturādhiṭṭhāno"ti[3] evarūpī dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā. "Tayome bhikkhave puggalā santo

1. Saṁ 2. 407 piṭṭhe. 2. Chadhātuyo (Ka) 3. Ma 3. 282 piṭṭhe.

saṁvijjamānā lokasmiṁ. Katame tayo, andho ekacakkhu dvicakkhu. Katamo ca bhikkhave puggalo andho"ti[1] evarūpī puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā. "Katamañca bhikkhave duggatibhayaṁ. Idha bhikkhave ekacco iti paṭisañcikkhati, kāyaduccaritassa kho pāpako vipāko abhisamparāyaṁ -pa- suddhamattānaṁ pariharati. Idaṁ vuccati bhikkhave duggatibhayan"ti[2] evarūpī puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā.

Svāyaṁ idha yasmā puthujjano apariññātavatthuko, apariññāmūlikā ca idhādhippetānaṁ sabbadhammānaṁ mūlabhūtā maññanā hoti, tasmā puthujjanaṁ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya taṁ atthaṁ āvikātuṁ "idha bhikkhave assutavā puthujjano ariyānaṁ adassāvī"ti evaṁ puthujjanaṁ niddisīti veditabbo.

Pathavīvāravaṇṇanā

Evaṁ puthujjanaṁ niddisitvā idāni tassa pathavī-ādīsu vatthūsu sabbasakkāyadhammajanitaṁ maññanaṁ dassento **pathaviṁ pathavito**ti-ādimāha. Tattha lakkhaṇapathavī sasambhārapathavī ārammaṇapathavī sammutipathavīti catubbidhā pathavī. Tāsu "katamā ca āvuso ajjhattikā pathavīdhātu, yaṁ ajjhattaṁ paccattaṁ kakkhaḷaṁ kharigatan"ti-ādīsu[3] vuttā **lakkhaṇapathavī.** "Pathaviṁ khaṇeyya vā khaṇāpeyya vā"ti-ādīsu[4] vuttā **sasambhārapathavī.** Ye ca kesādayo vīsati koṭṭhāsā, ayolohādayo ca bāhirā. Sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṁ pathavīti sasambhārapathavī. "Pathavīkasiṇameko sañjānātī"ti-ādīsu[5] āgatā pana **ārammaṇapathavī,** nimittapathavītipi vuccati. Pathavīkasiṇajjhānalābhī devaloke nibbatto āgamanavasena pathavīdevatāti nāmaṁ labhati. Ayaṁ **sammutipathavī**ti veditabbā. Sā sabbāpi idha labbhati. Tāsu yaṁkañci pathaviṁ ayaṁ puthujjano pathavito sañjānāti, pathavīti sañjānāti, pathavībhāgena sañjānāti, lokavohāraṁ gahetvā saññāvipallāsena sañjānāti pathavīti. Evaṁ pathavībhāgaṁ amuñcantoyeva vā etaṁ[6] "sattoti vā sattassā"ti vā ādinā nayena sañjānāti. Kasmā evaṁ sañjānātīti

---

1. Aṁ 1. 126 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 438 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 84 piṭṭhe.
4. Vi 2. 49 piṭṭhe. 5. Dī 3. 257 piṭṭhe. 6. Evaṁ (Syā, Ka)

na vattabbaṁ. Ummattako viya hi puthujjano. So yaṁkiñci yena kenaci ākārena gaṇhāti. Ariyānaṁ adassāvitādibhedameva vā ettha kāraṇaṁ. Yaṁ vā parato "apariññātaṁ tassā"ti vadantena Bhagavatāva vuttaṁ.

Pathaviṁ pathavito saññatvāti so taṁ pathaviṁ evaṁ viparītasaññāya sañjānitvā, "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti[1] vacanato aparabhāge thāmapattehi taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehi maññati kappeti vikappeti, nānappakārato aññathā gaṇhāti. Tena vuttaṁ "pathaviṁ maññatī"ti. Evaṁ maññato cassa tā maññanā oḷārikanayena dassetuṁ "yā ayaṁ kesā lomā"ti-ādinā nayena vīsatibhedā ajjhattikā pathavī vuttā, yā cāyaṁ Vibhaṅge "tattha katamā bāhirā pathavīdhātu, yaṁ bāhiraṁ kakkhaḷaṁ kharigataṁ kakkhaḷattaṁ kakkhaḷabhāvo bahiddhā anupādinnaṁ. Seyyathidaṁ, ayo lohaṁ tipu sīsaṁ sajjhaṁ muttā maṇi veḷuriyaṁ saṅkho silā pavāḷaṁ rajataṁ jātarūpaṁ lohitaṅko masāragallaṁ tiṇaṁ kaṭṭhaṁ sakkharā kaṭhalaṁ bhūmi pāsāṇo pabbato"ti[2] evaṁ bāhirā pathavī vuttā, yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṁ gahetvā ayamatthayojanā vuccati.

Pathaviṁ maññatīti tīhi maññanāhi ahaṁ pathavīti maññati, mama pathavīti maññati, paro pathavīti maññati, parassa pathavīti maññati, atha vā ajjhattikaṁ pathaviṁ taṇhāmaññanāya maññati, mānamaññanāya maññati, diṭṭhimaññanāya maññati. Kathaṁ? Ayañhi kesādīsu chandarāgaṁ janeti kese assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Lome, nakhe, dante, tacaṁ, aññataraṁ vā pana rajjanīyavatthuṁ. Evaṁ ajjhattikaṁ pathaviṁ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me kesā siyuṁ anāgatamaddhānaṁ. Iti lomāti-ādinā vā pana nayena tattha nandiṁ samannāneti. "Imināhaṁ sīlena vā -pa- brahmacariyena vā evaṁ siniddhamudusukhumanīlakeso bhavissāmī"ti-ādinā vā pana nayena appaṭiladdhānaṁ paṭilābhāya cittaṁ paṇidahati. Evampi ajjhattikaṁ pathaviṁ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano kesādīnaṁ sampattiṁ vā vipattiṁ vā nissāya mānaṁ janeti, "seyyohamasmīti vā sadisohamasmīti vā hīnohamasmīti vā"ti evaṁ

1. Khu 1. 414 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Abhi 2, Dhātuvibhaṅge 84 piṭṭhe.

ajjhattikaṁ pathaviṁ mānamaññanāya maññati. "Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran"ti[1] āgatanayena pana kesaṁ "jīvo"ti abhinivisati. Esa nayo lomādīsu. Evaṁ ajjhattikaṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññati.

Atha vā "yā ceva kho panāvuso ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhāturevesā, taṁ netaṁ mamā"ti[2] imissā pavattiyā paccanīkanayena kesādibhedaṁ pathaviṁ etaṁ mama esohamasmi eso me attāti abhinivisati. Evampi ajjhattikaṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṁ tāva ajjhattikaṁ pathaviṁ tīhi maññanāhi maññati.

Yathā ca ajjhattikaṁ, evaṁ bāhirampi. Kathaṁ? Ayañhi ayalohādīsu chandarāgaṁ janeti. Ayalohādīni assādeti abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Mama ayo mama lohanti-ādinā nayena ayādīni mamāyati rakkhati gopayati, evaṁ bāhiraṁ pathaviṁ taṇhāmaññanāya maññati. Iti me ayalohādayo siyuṁ anāgatamaddhānanti vā panettha nandiṁ samannāneti, "imināhaṁ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā evaṁ sampanna-ayalohādi-upakaraṇo bhavissāmī"ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṁ paṇidahati. Evampi bāhiraṁ pathaviṁ taṇhāmaññanāya maññati.

Tathā attano ayalohādīnaṁ sampattiṁ vā vipattiṁ vā nissāya mānaṁ janeti "imināhaṁ seyyosmīti vā sadisosmīti vā hīnosmīti vā"ti[3] evaṁ bāhiraṁ pathaviṁ mānamaññanāya maññati. Aye jīvasaññī hutvā pana ayaṁ "jīvo"ti abhinivisati. Esa nayo lohādīsu. Evaṁ bāhiraṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññati.

Atha vā "idhekacco pathavīkasiṇaṁ attato samanupassati. Yaṁ pathavīkasiṇaṁ, so ahaṁ. Yo ahaṁ, taṁ pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇañca attañca advayaṁ samanupassatī"ti[4] paṭisambhidāyaṁ vuttanayeneva nimittapathaviṁ "atthā"ti abhinivisati. Evaṁ bāhiraṁ pathaviṁ diṭṭhimaññanāya maññati. Evampi bāhiraṁ pathaviṁ tīhi maññanāhi maññati. Evaṁ tāva "pathaviṁ maññatī"ti ettha tissopi maññanā veditabbā. Ito paraṁ saṅkhepeneva kathayissāma.

---

1. Ma 2. 151 piṭṭhe.
2. Ma 1. 242 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 359 piṭṭhe.
4. Khu 9. 137 piṭṭhe.

Pathaviyā maññatīti ettha **pathaviyā**ti bhummavacanametaṁ. Tasmā ahaṁ pathaviyāti maññati, mayhaṁ kiñcanaṁ palibodho pathaviyāti maññati, paro pathaviyāti maññati, parassa kiñcanaṁ palibodho pathaviyāti maññatīti ayamettha attho.

Atha vā yvāyaṁ "kathaṁ rūpasmiṁ attānaṁ samanupassati, idhekacco vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassati, tassa evaṁ hoti, ayaṁ kho me attā, so kho pana me attā imasmiṁ rūpeti evaṁ rūpasmiṁ vā attānaṁ samanupassatī"ti[1] etassa atthanayo vutto, eteneva nayena vedanādidhamme attato gahetvā tato ajjhattikabāhirāsu pathavīsu yaṁkañci pathaviṁ tassokāsabhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṁ attā imissā pathaviyāti maññanto pathaviyā maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁ yeva panassa attani sinehaṁ tabbatthukañca mānaṁ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Yadā pana teneva nayena so kho panassa attā pathaviyāti maññati, tadā diṭṭhimaññanā eva yujjati. Itarāyopi pana icchanti.

Pathavito maññatīti ettha pana **pathavito**ti nissakkavacanaṁ. Tasmā sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yathāvuttappabhedato pathavito uppattiṁ vā niggamanaṁ vā pathavito vā añño attāti maññamāno pathavito maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Apare āhu "pathavīkasiṇaṁ parittaṁ bhāvetvā tato aññaṁ appamāṇaṁ attānaṁ gahetvā pathavito bahiddhāpi me attāti maññamāno pathavito maññatī"ti.

Pathaviṁ meti maññatīti ettha pana kevalañhi mahāpathaviṁ taṇhāvasena mamāyatīti iminā nayena pavattā ekā taṇhāmaññanā eva labbhatīti veditabbā. Sā cāyaṁ mama kesā, mama lomā, mama ayo, mama lohanti evaṁ yathāvuttappabhedāya sabbāyapi ajjhattikabāhirāya pathaviyā yojetabbāti.

1. Khu 9. 139 Paṭisambhidāmagge.

Pathaviṁ abhinandatīti vuttappakārameva pathaviṁ taṇhādīhi abhinandati, assādeti, parāmasati cāti vuttaṁ hoti. "Pathaviṁ maññatī"ti eteneva etasmiṁ atthe siddhe kasmā etaṁ vuttanti ce. Avicāritametaṁ porāṇehi. Ayaṁ pana attano mati, desanāvilāsato vā ādīnavadassanato vā. Yassā hi dhammadhātuyā suppaṭividdhattā nānānayavicitradesanāvilāsasampanno, ayaṁ[1] sā Bhagavatā suppaṭividdhā. Tasmā pubbe maññanāvasena kilesuppattiṁ dassetvā idāni abhinandanāvasena[2] dassento desanāvilāsato vā idamāha. Yo vā pathaviṁ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṁ meti maññati, so yasmā na sakkoti pathavīnissitaṁ taṇhaṁ vā diṭṭhiṁ vā pahātuṁ, tasmā pathaviṁ abhinandatiyeva. Yo ca pathaviṁ abhinandati, dukkhaṁ so abhinandati, dukkhañca ādīnavoti ādīnavadassanatopi idamāha. Vuttaṁ cetaṁ Bhagavatā "yo bhikkhave pathavīdhātuṁ abhinandati, dukkhaṁ so abhinandati, yo dukkhaṁ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmī"ti.

Evaṁ pathavīvatthukaṁ maññanaṁ abhinandanañca vatvā idāni yena kāraṇena so maññati, abhinandati ca, taṁ kāraṇaṁ āvikaronto āha **taṁ kissa hetu, apariññātaṁ tassāti vadāmī**ti. Tassattho, so puthujjano taṁ pathaviṁ kissa hetu maññati, kena kāraṇena maññati, abhinandatīti ce. Apariññātaṁ tassāti vadāmīti, yasmā taṁ vatthu tassa apariññātaṁ, tasmāti vuttaṁ hoti. Yo hi pathaviṁ parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānāti ñātapariññāya tīraṇapariññāya pahānapariññāyāti.

Tattha katamā ñātapariññā. Pathavīdhātuṁ parijānāti, ayaṁ pathavīdhātu ajjhattikā, ayaṁ bāhirā, idamassā lakkhaṇaṁ, imāni rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti, ayaṁ **ñātapariññā.** Katamā tīraṇapariññā. Evaṁ ñātaṁ katvā pathavīdhātuṁ tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi, ayaṁ **tīraṇapariññā.** Katamā pahānapariññā. Evaṁ tīrayitvā aggamaggena pathavīdhātuyā chandarāgaṁ pajahati, ayaṁ **pahānapariññā.**

---

1. Assa (Sī)
2. Abhinandanādivasena (Syā)

Nāmarūpavavatthānaṁ vā ñātapariññā. Kalāpasammasanādi-anulomapariyosānā tīraṇapariññā. Ariyamagge ñāṇaṁ pahānapariññāti. Yo pathaviṁ parijānāti, so imāhi tīhi pariññāhi parijānāti, assa ca puthujjanassa tā pariññāyo natthi, tasmā apariññātattā pathaviṁ maññati ca abhinandati cāti. Tenāha Bhagavā "idha bhikkhave assutavā puthujjano -pa- pathaviṁ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṁ meti maññati, pathaviṁ abhinandati. Taṁ kissa hetu, apariññātaṁ tassāti vadāmī"ti.

Pathavīvāro niṭṭhito.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṁ āpatoti etthāpi lakkhaṇasasambhārārammaṇasammutivasena catubbidho āpo. Tesu "tattha katamā ajjhattikā āpodhātu. Yaṁ ajjhattaṁ paccattaṁ āpo āpogataṁ sineho sinehagataṁ bandhanattaṁ rūpassa ajjhattaṁ upādinnan"ti-ādīsu[1] vutto **lakkhaṇa-āpo.** "Āpokasiṇaṁ uggaṇhanto āpasmiṁ nimittaṁ gaṇhātī"ti-ādīsu vutto **sasambhāra-āpo.** Sesaṁ sabbaṁ pathaviyaṁ vuttasadisameva. Kevalaṁ yojanānaye[2] pana "pittaṁ semhan"ti-ādinā nayena vuttā dvādasabhedā ajjhattikā āpodhātu, "tattha katamā bāhirā āpodhātu. Yaṁ bāhiraṁ āpo āpogataṁ sineho sinehagataṁ bandhanattaṁ rūpassa bahiddhā anupādinnaṁ. Seyyathidaṁ, mūlaraso khandharaso tacaraso pattaraso puppharaso phalaraso khīraṁ dadhi sappi navanītaṁ telaṁ madhu phāṇitaṁ bhummāni vā udakāni antalikkhāni vā"ti[3] evaṁ vuttā ca bāhirā āpodhātu veditabbā, yo ca ajjhattārammaṇattike nimitta-āpo.

Tejaṁ tejatoti imasmiṁ tejovārepi vuttanayeneva vitthāro veditabbo. Yojanānaye panettha "yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṁ sammā pariṇāmaṁ gacchatī"ti[3] evaṁ vuttā catuppabhedā ajjhattikā tejodhātu, "tattha

1. Abhi 2. 84 piṭṭhe. 2. Yojanānayena (Syā) 3. Abhi 2. 85 piṭṭhe.

katamā bāhirā tejodhātu. Yaṁ bāhiraṁ tejo tejogataṁ usmā usmāgataṁ usumaṁ usumagataṁ bahiddhā anupādinnaṁ. Seyyathidaṁ, kaṭṭhaggi palālaggi tiṇaggi gomayaggi thusaggi saṅkāraggi indaggi aggisantāpo sūriyasantāpo kaṭṭhasannicayasantāpo tiṇasannicayasantāpo dhaññasannicayasantāpo bhaṇḍasannicayasantāpo"ti[1] evaṁ vuttā ca bāhirā tejodhātu veditabbā.

Vāyaṁ vāyatoti imassa vāyavārassāpi yojanānaye pana "uddhaṅgamā vātā adhogamā vātā kucchisayā vātā koṭṭhāsayā vātā aṅgamaṅgānusārino vātā satthakavātā khurakavātā uppalakavātā assāso passāso"ti[2] evaṁ vuttā ajjhattikā vāyodhātu, "tattha katamā bāhirā vāyodhātu. Yaṁ bāhiraṁ vāyo vāyogataṁ thambhitattaṁ rūpassa bahiddhā anupādinnaṁ. Seyyathidaṁ, puratthimā vātā pacchimā vātā uttarā vātā dakkhiṇā vātā sarajā vātā arajā vātā sītā vātā uṇhā vātā parittā vātā adhimattā vātā kāḷavātā verambhavātā pakkhavātā supaṇṇavātā tālavaṇṭavātā vidhūpanavātā"ti[2] evaṁ vuttā ca bāhirā vāyodhātu veditabbā. Sesaṁ vuttanayamevāti. Ettāvatā ca yvāyaṁ—

"Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena.
Vuttā bhavanti sabbe, iti vutto lakkhaṇo hāro"ti—

Evaṁ nettiyaṁ **lakkhaṇo** nāma hāro vutto, tassa vasena yasmā catūsu bhūtesu gahitesu upādārūpampi gahitameva bhavati, rūpalakkhaṇaṁ anatītattā. Yañca bhūtopādārūpaṁ, so rūpakkhandho. Tasmā "assutavā puthujjano pathaviṁ āpaṁ tejaṁ vāyaṁ maññatī"ti vadantena atthato rūpaṁ attato samanupassatītipi vuttaṁ hoti. "Pathaviyā āpasmiṁ tejasmiṁ vāyasmiṁ maññatī"ti vadantena rūpasmiṁ vā attānaṁ samanupassatīti vuttampi hoti. "Pathavito āpato tejato vāyato maññatī"ti vadantena rūpato añño attāti siddhattā rūpavantaṁ vā attānaṁ attani vā rūpaṁ samanupassatītipi vuttaṁ hoti. Evametā catasso rūpavatthukā

---

1. Abhi 2. 85 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 86 piṭṭhe.

sakkāyadiṭṭhimaññanā veditabbā. Tattha ekā ucchedadiṭṭhi, tisso sassatadiṭṭhiyoti dveva diṭṭhiyo hontīti ayampi atthaviseso veditabbo.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. Evaṁ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṁ maññanaṁ vatvā idāni ye saṅkhāre upādāya sattā paññapīyanti, tesu saṅkhāresu sattesupi yasmā puthujjano maññanaṁ karoti, tasmā te satte niddisanto **bhūte bhūtato sañjānātī**ti-ādimāha. Tatthāyaṁ **bhūta**saddo pañcakkhandha amanussa dhātuvijjamāna khīṇāsava sattarukkhādīsu dissati. "Bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā"ti-ādīsu[1] hi ayaṁ pañcakkhandhesu dissati. "Yānīdha bhūtāni samāgatānī"ti[2] ettha amanussesu. "Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū"ti[3] ettha dhātūsu. "Bhūtasmiṁ pācittiyan"ti-ādīsu[4] vijjamāne. "Yo ca kālaghaso bhūto"ti[5] ettha khīṇāsave. "Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan"ti[6] ettha sattesu. "Bhūtagāmapātabyatāyā"ti[7] ettha rukkhādīsu. Idha panāyaṁ sattesu vattati, no ca kho avisesena. Cātumahārājikānaṁ hi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā.

Tattha **bhūte bhūtato sañjānātī**ti-ādi vuttanayameva. **Bhūte maññatī**ti-ādīsu pana tissopi maññanā yojetabbā. Kathaṁ? Ayaṁ hi "so passati gahapatiṁ vā gahapatiputtaṁ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṁ samaṅgibhūtan"ti[8] vuttanayena bhūte subhā sukhitāti gahetvā rajjati, disvāpi ne rajjati, sutvāpi, ghāyitvāpi, sāyitvāpi, phusitvāpi, ñatvāpi. Evaṁ bhūte taṇhāmaññanāya maññati. "Aho vatāhaṁ khattiyamahāsālānaṁ vā sahabyataṁ upapajjeyyan"ti-ādinā[9] vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṁ paṇidahati, evampi bhūte taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana bhūtānañca sampattiṁ vipattiṁ nissāya attānaṁ vā seyyaṁ dahati. Bhūtesu ca yaṁkiñci bhūtaṁ hīnaṁ attānaṁ vā hīnaṁ, yaṁkiñci bhūtaṁ

---

1. Ma 1. 326 piṭṭhe.
2. Khu 1. 312 piṭṭhe.
3. Ma 3. 67 piṭṭhe.
4. Vi 2. 37 piṭṭhe.
5. Khu 5. 68 piṭṭhe.
6. Dī 2. 129 piṭṭhe.
7. Vi 2. 52 piṭṭhe.
8. Aṁ 2. 439 piṭṭhe.
9. Dī 3. 214 piṭṭhe.

seyyaṁ. Attānaṁ vā bhūtena, bhūtaṁ vā attanā sadisaṁ[1] dahati. Yathāha "idhekacco jātiyā vā -pa- aññataraññatarena vatthunā pubbakālaṁ parehi sadisaṁ attānaṁ dahati. Aparakālaṁ attānaṁ seyyaṁ dahati. Pare hīne dahati, yo evarūpo māno -pa- ayaṁ vuccati mānātimāno"ti[2]. Evaṁ bhūte mānamaññanāya maññati.

Bhūte pana "niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā"ti vā "sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṁ paṭisaṁvedentī"ti[3] vā maññamāno diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṁ bhūte tīhi maññanāhi maññati.

Kathaṁ **bhūtesu maññati**? Tesu tesu bhūtesu attano upapattiṁ vā sukhuppattiṁ vā ākaṅkhati. Evaṁ tāva taṇhāmaññanāya bhūtesu maññati. Bhūtesu vā upapattiṁ ākaṅkhamāno dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti. Evampi bhūtesu taṇhāmaññanāya maññati. Bhūte pana samūhaggāhena gahetvā tattha ekacce bhūte seyyato dahati, ekacce sadisato vā hīnato vāti. Evaṁ bhūtesu mānamaññanāya maññati. Tathā ekacce bhūte niccā dhuvāti maññati. Ekacce aniccā adhuvāti, ahampi bhūtesu aññatarosmīti vā maññati. Evaṁ bhūtesu diṭṭhimaññanāya maññati.

Bhūtato maññatīti ettha pana sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā yato kutoci bhūtato uppattiṁ maññamāno bhūtato maññatīti veditabbo, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmanamaññanāpi veditabbā. **Bhūte meti maññatī**ti ettha pana ekā taṇhāmaññanāva labbhati. Sā cāyaṁ "mama puttā, mama dhītā, mama ajeḷakā, kukkuṭasūkarā, hatthigavassavaḷavā"ti evamādinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. **Bhūte abhinandatī**ti etaṁ vuttanayameva. **Apariññātaṁ tassā**ti ettha pana ye saṅkhāre upādāya bhūtānaṁ paññatti, tesaṁ apariññātattā bhūtā apariññātā hontīti veditabbā. Yojanā pana vuttanayeneva kātabbā.

---

1. Attānaṁ vā bhūtañca attanā sadisaṁ (Syā)
2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.
3. Dī 1. 50 piṭṭhe.

Evaṁ saṅkhepato saṅkhāravasena ca sattavasena ca maññanāvatthuṁ dassetvā idāni bhūmivisesādinā bhedena vitthāratopi taṁ dassento **deve devato**ti-ādimāha. Tattha dibbanti pañcahi kāmaguṇehi attano vā iddhiyāti **devā,** kīḷanti jotenti cāti attho. Te tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. **Sammutidevā** nāma rājāno deviyo rājakumārā. **Upapattidevā** nāma Cātumahārājike deve upādāya tatuttaridevā. **Visuddhidevā** nāma arahanto khīṇāsavā. Idha pana upapattidevā daṭṭhabbā, no ca kho avisesena. Paranimmitavasavattidevaloke māraṁ saparisaṁ ṭhapetvā sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā. Tattha sabbā atthavaṇṇanā bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Pajāpatinti ettha pana māro pajāpatīti veditabbo. Keci pana "tesaṁ tesaṁ devānaṁ adhipatīnaṁ mahārājādīnaṁ etaṁ adhivacanan"ti vadanti. Taṁ devaggahaṇeneva tesaṁ gahitattā ayuttanti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ paṭikkhittaṁ, māroyeva pana sattasaṅkhātāya pajāya adhipatibhāvena idha pajāpatīti adhippeto. So kuhiṁ vasati? Paranimmitavasavattidevaloke. Tatra hi **Vasavattirājā** rajjaṁ kāreti. **Māro** ekasmiṁ padese attano parisāya issariyaṁ pavattento rajjapaccante dāmarikarājaputto viya vasatīti vadanti. Māraggahaṇeneva cettha māraparisāyapi gahaṇaṁ veditabbaṁ. Yojanānayo cettha pajāpatiṁ vaṇṇavantaṁ dīghāyukaṁ sukhabahulaṁ disvā vā sutvā vā rajjanto taṇhāmaññanāya maññati. "Aho vatāhaṁ pajāpatino sahabyataṁ upapajjeyyan"ti-ādinā vā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṁ paṇidahantopi pajāpatiṁ taṇhāmaññanāya maññati. Pajāpatibhāvaṁ pana patto samāno ahamasmi pajānamissaro adhipatīti mānaṁ janento pajāpatiṁ mānamaññanāya maññati. "Pajāpati nicco dhuvo"ti vā "ucchijjissati vinassissatī"ti vā "avaso abalo avīriyo niyatisaṅgatibhāvapariṇato chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṁ paṭisaṁvedetī"ti vā maññamāno pana pajāpatiṁ diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo.

Pajāpatisminti ettha pana ekā diṭṭhimaññanāva yujjati. Tassā evaṁ pavatti veditabbā. Idhekacco "pajāpatismiṁ ye ca dhammā saṁvijjanti, sabbe te niccā

dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti maññati. Atha vā “pajāpatismiṁ natthi pāpaṁ, na tasmiṁ pāpakāni kammāni upalabbhantī”ti[1] maññati.

Pajāpatitoti ettha tissopi maññanā labbhanti. Kathaṁ? Idhekacco sa-upakaraṇassa attano vā parassa vā pajāpatito uppattiṁ vā niggamanaṁ vā maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. **Pajāpatiṁ me**ti ettha pana ekā taṇhāmaññanāva labbhati. Sā cāyaṁ “pajāpati mama satthā mama sāmī”ti-ādinā nayena mamāyato pavattatīti veditabbā. Sesaṁ vuttanayameva.

Brahmaṁ brahmatoti ettha brūhito tehi tehi guṇavisesehīti **brahmā.** Api ca brahmāti mahābrahmāpi vuccati, Tathāgatopi brāhmaṇopi mātāpitaropi seṭṭhampi. “Sahasso brahmā dvisahasso brahmā”ti-ādīsu[2] hi mahābrahmā brahmāti vuccati. “Brahmāti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan”ti ettha Tathāgato.

“Tamonudo Buddho samantacakkhu,
Lokantagū sabbabhavātivatto.
Anāsavo sabbadukkhappahīno,
Saccavhayo brahme upāsito me”ti[3]—

Ettha brāhmaṇo.

“Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare”ti[4]—

Ettha mātāpitaro. “Brahmacakkaṁ pavattetī”ti[5] ettha seṭṭhaṁ. Idha pana paṭhamābhinibbatto kappāyuko brahmā adhippeto. Taggahaṇeneva ca Brahmapurohitabrahmapārisajjāpi gahitāti veditabbā. Atthavaṇṇanā panettha pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā.

Ābhassaravāre daṇḍadīpikāya acci viya etesaṁ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā[6] patantī viya sarati visaratīti **Ābhassarā.** Tesaṁ

---

1. Upalippantīti (Sī) 2. Ma 3. 142 piṭṭhe. 3. Khu 8. 206 piṭṭhe.
4. Khu 1. 269 piṭṭhe; Khu 6. 82 piṭṭhe ca. 5. Ma 1. 99 piṭṭhe; Aṁ 2. 8 piṭṭhe ca.
6. Chijjitvā (Ka)

gahaṇena sabbāpi dutiyajjhānabhūmi gahitā, ekatalavāsino eva cete sabbepi Parittābhā Appamāṇābhā Ābhassarāti veditabbā.

Subhakiṇhavāre subhena okiṇṇā vikiṇṇā subhena sarīrapabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti **Subhakiṇhā.** Tesaṁ gahaṇena sabbāpi tatiyajjhānabhūmi gahitā, ekatalavāsino eva cete sabbepi Parittasubhā Appamāṇasubhā Subhakiṇhāti veditabbā.

Vehapphalavāre vipulā phalāti **Vehapphalā.** Catutthajjhānabhūmi brahmāno vuccanti. Atthanayayojanā pana imesu tīsupi vāresu bhūtavāre vuttanayeneva veditabbā.

Abhibhūvāre abhibhavīti **Abhibhū.** Kiṁ abhibhavi? Cattāro khandhe arūpino. Asaññabhavassetaṁ adhivacanaṁ. Asaññasattā devā Vehapphalehi saddhiṁ ekatalāyeva ekasmiṁ okāse yena iriyāpathena nibbattā, teneva yāvatāyukaṁ tiṭṭhanti cittakammarūpasadisā hutvā. Te idha sabbepi abhibhūvacanena gahitā. Keci **Abhibhū** nāma sahasso brahmāti evamādinā nayena tattha tattha adhipatibrahmānaṁ vaṇṇayanti. Brahmaggahaṇeneva pana tassa gahitattā ayuttametanti veditabbaṁ. Yojanānayo cettha abhibhū vaṇṇavā dīghāyukoti sutvā tattha chandarāgaṁ uppādento abhibhuṁ taṇhāmaññanāya maññati. "Aho vatāhaṁ abhibhuno sahabyataṁ upapajjeyyan"ti-ādinā pana nayena appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṁ paṇidahantopi abhibhuṁ taṇhāmaññanāya maññati. Attānaṁ hīnato abhibhuṁ seyyato dahanto pana abhibhuṁ mānamaññanāya maññati. "Abhibhū nicco dhuvo"ti-ādinā nayena parāmasanto abhibhuṁ diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo. Sesaṁ pajāpativāre vuttanayameva.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṁ Bhagavā paṭipāṭiyā devaloke dassentopi abhibhūvacanena asaññabhavaṁ dassetvā idāni yasmā ayaṁ vaṭṭakathā, Suddhāvāsā ca vivaṭṭapakkhe ṭhitā, anāgāmikhīṇāsavā eva hi te devā. Yasmā vā

katipayakappasahassāyukā te devā, Buddhuppādakāleyeva honti. Buddhā pana asaṅkheyepi kappe na uppajjanti, tadā suññāpi sā bhūmi hoti. Rañño khandhāvāraṭṭhānaṁ viya hi Buddhānaṁ Suddhāvāsabhavo. Te teneva ca kāraṇena viññāṇaṭṭhitisattāvāsavasenapi na gahitā, sabbakālikā pana imā maññanā. Tasmā tāsaṁ sadāvijjamānabhūmiṁ dassento Suddhāvāse atikkamitvā **Ākāsānañcāyatanan**ti-ādimāha. Tattha **Ākāsānañcāyatanan**ti tabbhūmikā cattāro kusalavipākakiriyā khandhā. Te ca tatrūpapannāyeva daṭṭhabbā bhavaparicchedakathā ayanti katvā. Esa nayo **Viññāṇañcāyatanā**dīsu. Atthayojanā pana catūsupi etesu vāresu Abhibhūvāre vuttanayeneva veditabbā. Mānamaññanā cettha pajāpativāre vuttanayenāpi yujjati.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Evaṁ bhūmivisesādinā bhedena vitthāratopi maññanāvatthuṁ dassetvā idāni sabbaṁ maññanāvatthubhūtaṁ sakkāyapariyāpannaṁ tebhūmakadhammabhedaṁ diṭṭhādīhi catūhi saṅgaṇhitvā dassento **diṭṭhaṁ diṭṭhato**ti-ādimāha.

Tattha **diṭṭhan**ti maṁsacakkhunāpi diṭṭhaṁ, dibbacakkhunāpi diṭṭhaṁ. Rūpāyatanassetaṁ adhivacanaṁ. Tattha **diṭṭhaṁ maññatī**ti diṭṭhaṁ tīhi maññanāhi maññati. Kathaṁ? Rūpāyatanaṁ subhasaññāya sukhasaññāya ca passanto tattha chandarāgaṁ janeti, taṁ assādeti abhinandati. Vuttampi hetaṁ Bhagavatā "itthirūpe bhikkhave sattā rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā, te dīgharattaṁ socanti itthirūpavasānugā"ti[1]. Evaṁ diṭṭhaṁ taṇhāmaññanāya maññati. "Iti me rūpaṁ siyā anāgatamaddhānanti vā panettha nandiṁ samannāneti, rūpasampadaṁ vā pana ākaṅkhamāno dānaṁ detī"ti vitthāro. Evampi diṭṭhaṁ taṇhāmaññanāya maññati. Attano pana parassa ca rūpasampattiṁ vipattiṁ nissāya mānaṁ janeti. "Imināhaṁ seyyosmī"ti vā "sadisosmī"ti vā "hīnosmī"ti vāti evaṁ diṭṭhaṁ mānamaññanāya maññati. Rūpāyatanaṁ pana niccaṁ dhuvaṁ sassatanti maññati, attānaṁ attaniyanti maññati, maṅgalaṁ amaṅgalanti maññati, evaṁ diṭṭhaṁ diṭṭhimaññanāya maññati. Evaṁ diṭṭhaṁ tīhi maññanāhi maññati. Kathaṁ diṭṭhasmiṁ maññati? Rūpasmiṁ

1. Aṁ 2. 60 piṭṭhe.

attānaṁ samanupassananayena maññanto diṭṭhasmiṁ maññati. Yathā vā dhane dhaññe[1]. Evaṁ rūpasmiṁ rāgādayoti maññantopi diṭṭhasmiṁ maññati. Ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiññeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṁ sinehaṁ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Evaṁ diṭṭhasmiṁ maññati. Sesaṁ pathavīvāre vuttanayeneva veditabbaṁ.

Sutanti maṁsasotenapi sutaṁ, dibbasotenapi sutaṁ, saddāyatanassetaṁ adhivacanaṁ.

Mutanti mutvā munitvā ca gahitaṁ, āhacca upagantvāti attho, indriyānaṁ ārammaṇānañca aññamaññasaṁsilese viññātanti vuttaṁ hoti, gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṁ etaṁ adhivacanaṁ.

Viññātanti manasā viññātaṁ, sesānaṁ sattannaṁ āyatanānametaṁ adhivacanaṁ dhammārammaṇassa vā. Idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhati. Vitthāro panettha diṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbo.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. Evaṁ sabbaṁ sakkāyabhedaṁ diṭṭhādīhi catūhi dassetvā idāni tameva samāpannakavārena ca asamāpannakavārena ca dvidhā dassento **ekattaṁ nānattan**ti-ādimāha.

Ekattanti iminā hi samāpannakavāraṁ dasseti. **Nānattan**ti iminā asamāpannakavāraṁ. Tesaṁ ayaṁ vacanattho, ekabhāvo **ekattaṁ.** Nānābhāvo **nānattan**ti. Yojanā panettha samāpannakavāraṁ catūhi khandhehi, asamāpannakavārañca pañcahi khandhehi bhinditvā "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādinā sāsananayena pathavīvārādīsu vuttena ca Aṭṭhakathānayena yathānurūpaṁ vīmaṁsitvā veditabbā. Keci pana ekattanti ekattanayaṁ vadanti nānattanti nānattanayaṁ. Apare "ekattasaññī attā hoti arogo paraṁ maraṇā, nānattasaññī attā hotī"ti evaṁ diṭṭhābhinivesaṁ. Taṁ sabbaṁ idha nādhippetattā ayuttameva hoti.

---

1. Thane thaññaṁ (Sī)

Evaṁ sabbaṁ sakkāyaṁ dvidhā dassetvā idāni tameva ekadhā sampiṇḍetvā dassento **sabbaṁ sabbato**ti-ādimāha. Yojanānayo panettha sabbaṁ assādento sabbaṁ taṇhāmaññanāya maññati. “Mayā ete sattā nimmitā”ti-ādinā nayena attanā nimmitaṁ maññanto sabbaṁ mānamaññanāya maññati. “Sabbaṁ pubbekatakammahetu, sabbaṁ issaranimmānahetu, sabbaṁ ahetu-apaccayā, sabbaṁ atthi, sabbaṁ natthī”ti-ādinā nayena maññanto sabbaṁ diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbo. Kathaṁ sabbasmiṁ maññati? Idhekacco evaṁdiṭṭhiko hoti “mahā me attā”ti. So sabbalokasannivāsaṁ tassokāsabhāvena parikappetvā so kho pana me ayaṁ attā sabbasminti maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁ yeva panassa attani sinehaṁ tabbatthukañca mānaṁ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Sesaṁ pathavīvāre vuttanayeneva veditabbaṁ.

Evaṁ sabbaṁ sakkāyaṁ ekadhā dassetvā idāni aparenapi nayena taṁ ekadhā dassento **nibbānaṁ nibbānato**ti āha. Tattha **nibbānan**ti “yato kho bho ayaṁ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti. Ettāvatā kho bho ayaṁ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṁ patto hotī”ti-ādinā nayena pañcadhā āgataṁ paramadiṭṭhadhammanibbānaṁ veditabbaṁ. Tattha nibbānaṁ assādento taṇhāmaññanāya maññati. Tena nibbānena “ahamasmi nibbānaṁ patto”ti mānaṁ janento mānamaññanāya maññati. Anibbānaṁyeva samānaṁ taṁ nibbānato niccādito ca gaṇhanto diṭṭhimaññanāya maññatīti veditabbā.

Nibbānato pana aññaṁ attānaṁ gahetvā so kho pana me ayaṁ attā imasmiṁ nibbāneti maññanto nibbānasmiṁ maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁyeva panassa attani sinehaṁ tabbatthukañca mānaṁ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. Esa nayo nibbānato maññanāyapi. Tatrapi hi nibbānato aññaṁ attānaṁ gahetvā “idaṁ nibbānaṁ, ayaṁ attā, so kho pana me ayaṁ attā ito nibbānato añño”ti maññanto nibbānato maññati, ayamassa diṭṭhimaññanā. Tasmiṁyeva panassa attani sinehaṁ tabbatthukañca mānaṁ uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā. “Aho sukhaṁ mama nibbānan”ti maññanto pana nibbānaṁ meti maññatīti veditabbo. Sesaṁ vuttanayameva. Ayaṁ panettha anugīti.

Yādiso esa sakkāyo, tathā naṁ avijānato.
Puthujjanassa sakkāye, jāyanti sabbamaññanā.

Jeguccho bhiduro cāyaṁ, dukkho apariṇāyako.
Taṁ paccanīkato bālo, gaṇhaṁ gaṇhāti maññanaṁ.

Subhato sukhato ceva, sakkāyaṁ anupassato.
Salabhasseva aggimhi, hoti taṇhāya maññanā.

Niccasaññaṁ adhiṭṭhāya, sampattiṁ tassa passato.
Gūthādī viya[1] gūthasmiṁ, hoti mānena maññanā.

Attā attaniyo meti, passato naṁ abuddhino.
Ādāse viya bondhissa[2], diṭṭhiyā hoti maññanā.

Maññanāti ca nāmetaṁ, sukhumaṁ mārabandhanaṁ.
Sithilaṁ duppamuñcañca, yena baddho puthujjano.

Bahuṁ vipphandamānopi, sakkāyaṁ nātivattati.
Samussitaṁ daḷhatthambhaṁ, sāva gaddulabandhano.

Saso sakkāyamalīno, jātiyā ca jarāya ca.
Rogādīhi ca dukkhehi, niccaṁ haññati bāḷhaso[3].

Taṁ vo vadāmi bhaddante, sakkāyaṁ anupassatha.
Asātato asubhato, bhedato ca anattato.

Eso sabhāvo hetassa[4], passaṁ evamimaṁ budho.
Pahāya maññanā sabbā, sabbadukkhā pamuccatīti.

Puthujjanavasena catuvīsatipabbā[5] paṭhamanayakathā niṭṭhitā.

---

1. Sāva (Sī, Syā)
2. Mandassa (Sī), bimbassa (Syā)
3. Bāliso (Sī, Syā)
4. So tassa (Ka)
5. Catuvīsatisabbā (Ka)

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā

7. Evaṁ Bhagavā pathavī-ādīsu vatthūsu sabbasakkāyadhammamūlabhūtaṁ puthujjanassa pavattiṁ dassetvā idāni tesveva vatthūsu sekkhassa pavattiṁ dassento **yopi so bhikkhave bhikkhu sekkho**ti-ādimāha. Tattha **yo**ti uddesavacanaṁ. **So**ti niddesavacanaṁ. **Pi**kāro sampiṇḍanattho ayampi dhammo aniyatoti-ādīsu viya. Tena ca ārammaṇasabhāgena puggalaṁ sampiṇḍeti, no puggalasabhāgena, heṭṭhato hi puggalā diṭṭhivipannā, idha diṭṭhisampannā, na tesaṁ sabhāgatā atthi. Ārammaṇaṁ pana heṭṭhā puggalānampi tadeva, imesampi tadevāti. Tena vuttaṁ "ārammaṇasabhāgena puggalaṁ sampiṇḍeti no puggalasabhāgenā"ti. **Yopi so**ti iminā pana sakalena vacanena idāni vattabbaṁ sekkhaṁ dassetīti veditabbo. **Bhikkhave bhikkhū**ti idaṁ vuttanayameva.

Sekkhoti kenaṭṭhena sekkho? Sekkhadhammappaṭilābhato **sekkho.** Vuttañhetaṁ "kittāvatā nu kho bhante sekkho hotīti. Idha bhikkhave bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti -pa- sekkhena sammāsamādhinā samānnāgato hoti. Ettāvatā kho bhikkhu sekkho hotī"ti[1]. Api ca sikkhatītipi sekkho. Vuttaṁ hetaṁ "sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati, adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati, sikkhatīti kho bhikkhu tasmā sekkhoti vuccatī"ti[2].

Yopi kalyāṇaputhujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāpararattaṁ bodhipakkhiyānaṁ dhammānaṁ bhāvanānuyogamanuyutto viharati "ajja vā sve vā aññataraṁ sāmaññaphalaṁ adhigamissāmī"ti, sopi vuccati sikkhatīti sekkhoti. Imasmiṁ panatthe paṭivedhappattova sekkho adhippeto, no puthujjano.

Appattaṁ mānasaṁ etenāti **appattamānaso. Mānasan**ti rāgopi cittampi arahattampi. "Antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso"ti[3] ettha hi

---

1. Saṁ 3. 12 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 232 piṭṭhesu. 3. Vi 3. 28; Saṁ 1. 113 piṭṭhesu.

rāgo mānasaṁ. "Cittaṁ mano mānasan"ti[1] ettha cittaṁ. "Appattamānaso sekkho, kālaṁ kayirā janesutā"ti[2] ettha arahattaṁ. Idhāpi arahattameva adhippetaṁ. Tena appattārahattoti vuttaṁ hoti.

Anuttaranti seṭṭhaṁ, asadisanti attho. Catūhi yogehi khemaṁ ananuyuttanti[3] **yogakkhemaṁ,** arahattameva adhippetaṁ. **Patthayamāno**ti dve patthanā taṇhāpatthanā ca, chandapatthanā ca. "Patthayamānassa hi pajappitāni, pavedhitaṁ vāpi pakappitesū"ti[4] ettha taṇhāpatthanā.

"Chinnaṁ pāpimato sotaṁ, viddhastaṁ vinaḷīkataṁ.
Pāmojjabahulā hotha, khemaṁ pattattha bhikkhavo"ti[5]—

Ettha kattukamyatā kusalacchandapatthanā. Ayameva idhādhippetā. Tena **patthayamāno**ti taṁ yogakkhemaṁ pattukāmo adhigantukāmo tanninno tappoṇo tappabbhāroti veditabbo. **Viharatī**ti aññaṁ iriyāpathadukkhaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṁ kāyaṁ harati. Atha vā "sabbe saṅkhārā aniccāti adhimuccanto saddhāya viharatī"ti-ādināpi niddesanayenettha attho daṭṭhabbo. **Pathaviṁ pathavito abhijānātī**ti pathaviṁ pathavībhāvena abhijānāti, na puthujjano viya sabbakāraviparītāya saññāya sañjānāti. Api ca kho abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti, evaṁ pathavīti etaṁ pathavībhāvaṁ adhimuccantoyeva[6] naṁ aniccātipi dukkhātipi anattātipi evaṁ abhijānātīti vuttaṁ hoti. Evañca naṁ abhiññatvā pathaviṁ mā maññīti vuttaṁ hoti. Maññatīti **maññi.** Ayaṁ pana maññī ca na maññī ca na vattabboti. Etasmiñhi atthe idaṁ padaṁ nipātetvā vuttanti veditabbaṁ. Ko panettha adhippāyoti. Vuccate, puthujjano tāva sabbamaññanānaṁ appahīnattā maññatīti vutto. Khīṇāsavo pahīnattā na maññatīti. Sekkhassa pana diṭṭhimaññanā pahīnā, itarā pana tanubhāvaṁ gatā, tena so maññatītipi na vattabbo puthujjano viya, na maññatītipi na vattabbo khīṇāsavo viyāti.

Pariññeyyaṁ tassāti tassa sekkhassa taṁ maññanāvatthu okkantaniyāmattā sambodhiparāyaṇattā ca tīhi pariññāhi pariññeyyaṁ, apariññeyyañca

1. Abhi 1. 27 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 122 piṭṭhe.
3. Anupaddutanti (Sī, Syā)
4. Khu 1. 419 piṭṭhe.
5. Ma 1. 289 piṭṭhe.
6. Amuñcantoyeva (Sī, Syā)

apariññātañca na hoti puthujjanassa viya, nopi pariññātaṁ khīṇāsavassa viya. Sesaṁ sabbattha vuttanayameva.

Sekkhavasena dutiyanayakathā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. Evaṁ pathavī-ādīsu vatthūsu sekkhassa pavattiṁ dassetvā idāni khīṇāsavassa pavattiṁ dassento **yopi so bhikkhave bhikkhu arahan**ti-ādimāha. Tattha **yopī**tipisaddo sampiṇḍanattho. Tena idha ubhayasabhāgatāpi labbhatīti dasseti. Sekkho hi khīṇāsavena ariyapuggalattā sabhāgo, tena puggalasabhāgatā labbhati, ārammaṇasabhāgatā pana vuttanayā eva. **Arahan**ti ārakakileso, dūrakileso pahīnakilesoti attho. Vuttañcetaṁ Bhagavatā "kathañca bhikkhave bhikkhu arahaṁ hoti. Ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā saṁkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṁ jātijarāmaraṇiyā. Evaṁ kho bhikkhave bhikkhu arahaṁ hotī"ti[1]. **Khīṇāsavo**ti cattāro āsavā kāmāsavo -pa- avijjāsavo, ime cattāro āsavā arahato khīṇā pahīnā samucchinnā paṭippassaddhā, abhabbuppattikā ñāṇagginā daḍḍhā, tena vuccati khīṇāsavoti.

Vusitavāti garusaṁvāsepi ariyamaggasaṁvāsepi dasasu ariyavāsesupi vasi parivasi vuttho parivuttho, so vutthavāso ciṇṇacaraṇoti **vusitavā. Katakaraṇīyo**ti puthujjanakalyāṇakaṁ upādāya satta sekkhā catūhi maggehi karaṇīyaṁ karonti nāma, khīṇāsavassa sabbakaraṇīyāni katāni pariyositāni, natthi tassa uttari karaṇīyaṁ dukkhakkhayādhigamāyāti katakaraṇīyo. Vuttampi hetaṁ—

"Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno.
Katassa paṭicayo natthi, karaṇīyaṁ na vijjatī"ti[2].

Ohitabhāroti tayo bhārā khandhabhāro kilesabhāro abhisaṅkhārabhāroti, tassime tayo bhārā ohitā oropitā

---

1. Ma 1. 348 piṭṭhe. 2. Khu 2. 312 piṭṭhe.

nikkhittā pātitā, tena vuccati **ohitabhāro**ti. **Anuppattasadattho**ti anuppatto sadatthaṁ, sakatthanti vuttaṁ hoti. Kakārassāyaṁ dakāro kato, sadatthoti ca arahattaṁ veditabbaṁ. Tañhi attupanibandhanaṭṭhena attānaṁ avijahanaṭṭhena attano paramatthaṭṭhena ca attano attho sakatthoti vuccati.

Parikkhīṇabhavasaṁyojanoti **bhavasaṁyojanānī**ti dasa saṁyojanāni kāmarāgasaṁyojanaṁ paṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariyasaṁyojanaṁ avijjāsaṁyojanaṁ. Imāni hi satte bhavesu saṁyojenti upanibandhanti, bhavaṁ vā bhavena saṁyojenti, tasmā "bhavasaṁyojanānī"ti vuccanti. Imāni bhavasaṁyojanāni arahato parikkhīṇāni pahīnāni ñāṇagginā daḍḍhāni, tena vuccati "parikkhīṇabhavasaṁyojano"ti. **Sammadaññā vimutto**ti ettha **sammadaññā**ti sammā aññāya. Kiṁ vuttaṁ hoti—khandhānaṁ khandhaṭṭhaṁ, āyatanānaṁ āyatanaṭṭhaṁ, dhātūnaṁ dhātuṭṭhaṁ, dukkhassa pīḷanaṭṭhaṁ, samudayassa pabhavaṭṭhaṁ, nirodhassa santaṭṭhaṁ, maggassa dassanaṭṭhaṁ, sabbe saṅkhārā aniccāti evamādiṁ vā bhedaṁ sammā yathābhūtaṁ aññāya jānitvā tīrayitvā tulayitvā vibhāvetvā vibhūtaṁ katvāti.

Vimuttoti dve vimuttiyo cittassa ca vimutti nibbānañca. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyāpi vimutto. Nibbānaṁ adhimuttattā nibbānepi vimutto. Tena vuccati "sammadaññā vimutto"ti. **Pariññātaṁ tassā**ti tassa arahato taṁ maññanāvatthu tīhi pariññāhi pariññātaṁ. Tasmā so taṁ vatthuṁ na maññati, taṁ vā maññanaṁ na maññatīti vuttaṁ hoti, sesaṁ vuttanayameva.

Nibbānavāre pana **khayā rāgassā**ti-ādayo tayo vārā vuttā. Te pathavīvārādīsupi vitthāretabbā. Ayañca pariññātavāro nibbānavārepi vitthāretabbo. Vitthārentena ca pariññātaṁ tassāti sabbapadehi yojetvā puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbaṁ. Esa nayo itaresu. Desanā pana ekattha vuttaṁ sabbattha vuttameva hotīti saṁkhittā.

Khayā rāgassa vītarāgattāti ettha ca yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo, na khayā rāgassa vītarāgo. Arahā pana khayā eva, tasmā

vuttaṁ "khayā rāgassa vītarāgattā"ti. Esa nayo dosamohesupi. Yathā ca "pariññātaṁ tassāti vadāmī"ti vuttepi pariññātattā so taṁ vatthuṁ taṁ vā maññanaṁ na maññatīti attho hoti, evamidhāpi vītarāgattā so taṁ vatthuṁ taṁ vā maññanaṁ na maññatīti daṭṭhabbo.

Ettha ca pariññātaṁ tassāti ayaṁ vāro maggabhāvanāpāripūridassanatthaṁ vutto. Itare pana phalasacchikiriyāpāripūridassanatthanti veditabbā. Dvīhi vā kāraṇehi arahā na maññati vatthussa ca pariññātattā akusalamūlānañca samucchinnattā. Tenassa pariññātavārena vatthuno vatthupariññaṁ[1] dīpeti, itarehi akusalamūlasamucchedanti. Tattha pacchimesu tīsu vāresu ayaṁ viseso veditabbo, tīsu hi vāresu rāge ādīnavaṁ disvā dukkhānupassī viharanto appaṇihitavimokkhena vimutto khayā rāgassa vītarāgo hoti. Dose ādīnavaṁ disvā aniccānupassī viharanto animittavimokkhena vimutto khayā dosassa vītadoso hoti. Mohe ādīnavaṁ disvā anattānupassī viharanto suññatavimokkhena vimutto khayā mohassa vītamoho hotīti.

Evaṁ sante na eko tīhi vimokkhehi vimuccatīti dve vārā na vattabbā siyunti ce, taṁ na. Kasmā? Aniyamitattā. Aniyamena hi vuttaṁ "yopi so bhikkhave bhikkhu arahan"ti, na pana vuttaṁ appaṇihitavimokkhena vā vimutto, itarena vāti, tasmā yaṁ arahato yujjati, taṁ sabbaṁ vattabbamevāti.

Avisesena vā yo koci arahā samānepi[2] rāgādikkhaye vipariṇāmadukkhassa pariññātattā khayā rāgassa vītarāgoti vuccati, dukkhadukkhassa pariññātattā khayā dosassa vītadosoti. Saṅkhāradukkhassa pariññātattā khayā mohassa vītamohoti. Iṭṭhārammaṇassa vā pariññātattā khayā rāgassa vītarāgo. Aniṭṭhārammaṇassa pariññātattā khayā dosassa vītadoso. Majjhattārammaṇassa pariññātattā khayā mohassa vītamoho. Sukhāya vā vedanāya rāgānusayassa samucchinnattā khayā rāgassa vītarāgo, itarāsu paṭighamohānusayānaṁ

---

1. Pariññātataṁ (Ka)
2. Samānopi (Sī)

samucchinnattā vītadoso vītamoho cāti. Tasmā taṁ visesaṁ dassento āha "khayā rāgassa vītarāgattā -pa- vītamohattā"ti.

Khīṇāsavavasena tatiyacatutthapañcamachaṭṭhanayakathā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Evaṁ pathavī-ādīsu vatthūsu khīṇāsavassa pavattiṁ dassetvā idāni attano pavattiṁ dassento **Tathāgatopi bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **Tathāgato**ti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgatoti vuccati, tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvāditāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti.

Kathaṁ Bhagavā tathā āgatoti Tathāgato. Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā, yathā Vipassī Bhagavā āgato, yathā Sikhī Bhagavā, yathā Vessabhū Bhagavā, yathā Kakusandho Bhagavā, yathā Koṇāgamano Bhagavā, yathā Kassapo Bhagavā āgatoti. Kiṁ vuttaṁ hoti, yena abhinīhārena ete Bhagavanto āgatā, teneva amhākampi Bhagavā āgato.

Atha vā yathā Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā dānapāramiṁ pūretvā sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisacca-adhiṭṭhānamettā-upekkhāpāramiṁ pūretvā imā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samattiṁ sapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṁ nayana dhana rajja puttadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayoga pubbacariya dhammakkhānañātatthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṁ patvā āgato, tathā amhākampi Bhagavā āgato.

Yathā ca Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā cattāro satipaṭṭhāne sammappadhāne iddhipāde pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅge ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā amhākaṁ Bhagavāpi āgatoti Tathāgato.

Yatheva lokamhi Vipassi-ādayo,
Sabbaññubhāvaṁ munayo idhāgatā.
Tathā ayaṁ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumāti.

Evaṁ tathā āgatoti Tathāgato. (1)

Kathaṁ tathā gatoti Tathāgato. Yathā sampatijāto Vipassī Bhagavā gato -pa- Kassapo Bhagavā gato. Kathaṁ ca so gatoti, so hi sampatijātova samehi pādehi pathaviyaṁ patiṭṭhāya uttarābhimukho sattapadavītihārena gato. Yathāha—sampatijāto Ānanda bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṁ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati setamhi chatte anudhārīyamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiñca vācaṁ bhāsati "aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo"ti[1].

Tañcassa gamanaṁ tathaṁ ahosi avitathaṁ anekesaṁ visesādhigamānaṁ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijātova samehi pādehi patiṭṭhahi, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṁ. Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṁ. Sattapadavītihāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. "Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā"ti[2] ettha vutto cāmarukkhepo sabbatitthiyanimmathanassa. Setacchattadhāraṇaṁ arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanaṁ sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassa. Āsabhīvācābhāsanaṁ appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittaṁ. Tathā ayaṁ Bhagavāpi gato. Tañcassa gamanaṁ tathaṁ ahosi avitathaṁ tesaññeva visesādhigamānaṁ pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā—

"Muhuttajātova gavaṁpatī yathā,
Samehi pādehi phusī vasundharaṁ.
So vikkamī satta padāni Gotamo,
Setañca chattaṁ anudhārayuṁ marū.

1. Ma 3. 164 piṭṭhe. 2. Khu 1. 386 piṭṭhe.

Gantvāna so satta padāni Gotamo,
Disā vilokesi samā samantato.
Aṭṭhaṅgupetaṁ giramabbhudīrayī,
Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito"ti.

Evaṁ tathā gatoti Tathāgato.

Atha vā yathā Vipassī Bhagavā -pa- yathā Kassapo Bhagavā, ayampi Bhagavā tatheva nekkhammena kāmacchandaṁ pahāya gato. Abyāpādena byāpādaṁ, ālokasaññāya thinamiddhaṁ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṁ, dhammavavatthānena vicikicchaṁ pahāya, ñāṇena avijjaṁ padāletvā, pāmojjena aratiṁ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavāṭaṁ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakkavicāradhūmaṁ vūpasametvā, tatiyajjhānena pītiṁ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṁ pahāya, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāpaṭighasaññānānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññaṁ, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññaṁ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññaṁ samatikkamitvā gato.

Aniccānupassanāya niccasaññaṁ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññaṁ, anattānupassanāya attasaññaṁ, nibbidānupassanāya nandiṁ, virāgānupassanāya rāgaṁ, nirodhānupassanāya samudayaṁ, paṭinissaggānupassanāya ādānaṁ, khayānupassanāya ghanasaññaṁ, vayānupassanāya āyūhanaṁ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññaṁ, animittānupassanāya nimittaṁ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṁ, suññatānupassanāya abhinivesaṁ, adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesaṁ, yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesaṁ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṁ, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṁ, vivaṭṭānupassanāya saṁyogābhinivesaṁ, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena aṇusahagate kilese samugghāṭetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato, evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Kathaṁ tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato. Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṁ tathaṁ avitathaṁ. Āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṁ. Tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṁ. Vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṁ. Ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṁ. Viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṁ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṁ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṁ. Saññāya sañjānanalakkhaṇaṁ. Saṅkhārānaṁ abhisaṅkhāraṇalakkhaṇaṁ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṁ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṁ. Vicārassa anumajjanalakkhaṇaṁ. Pītiyā pharaṇalakkhaṇaṁ. Sukhassa sātalakkhaṇaṁ. Cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṁ. Phassassa phusanalakkhaṇaṁ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṁ. Vīriyindriyassa paggahaṇalakkhaṇaṁ. Satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṁ. Samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṁ. Paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṁ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṁ. Vīriyabalassa kosajje. Satibalassa muṭṭhasacce. Samādhibalassa uddhacce. Paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṁ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṁ. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṁ. Vīriyasambojjhaṅgassa paggahaṇalakkhaṇaṁ. Pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṁ. Passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṁ. Samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṁ. Upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṁ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṁ. Sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṁ. Sammāvācāya pariggāhalakkhaṇaṁ. Sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṁ. Sammā-ājīvassa vodānalakkhaṇaṁ. Sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṁ. Sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṁ. Sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṁ.

Avijjāya aññāṇalakkhaṇaṁ. Saṅkhārānaṁ cetanālakkhaṇaṁ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṁ. Nāmassa namanalakkhaṇaṁ. Rūpassa ruppanalakkhaṇaṁ. Saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṁ. Phassassa phusanalakkhaṇaṁ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṁ. Taṇhāya hetulakkhaṇaṁ. Upādānassa gahaṇalakkhaṇaṁ. Bhavassa āyūhanalakkhaṇaṁ. Jātiyā nibbattilakkhaṇaṁ. Jarāya jīraṇalakkhaṇaṁ. Maraṇassa cutilakkhaṇaṁ.

Dhātūnaṁ suññatālakkhaṇaṁ. Āyatanānaṁ āyatanalakkhaṇaṁ. Satipaṭṭhānānaṁ upaṭṭhānalakkhaṇaṁ. Sammappadhānānaṁ padahanalakkhaṇaṁ. Iddhipādānaṁ ijjhanalakkhaṇaṁ. Indriyānaṁ adhipatilakkhaṇaṁ. Balānaṁ akampiyalakkhaṇaṁ. Bojjhaṅgānaṁ niyyānalakkhaṇaṁ. Maggassa hetulakkhaṇaṁ.

Saccānaṁ tathalakkhaṇaṁ. Samathassa avikkhepalakkhaṇaṁ. Vipassanāya anupassanālakkhaṇaṁ. Samathavipassanānaṁ ekarasalakkhaṇaṁ. Yuganaddhānaṁ anativattanalakkhaṇaṁ.

Sīlavisuddhiyā saṁvaralakkhaṇaṁ. Cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṁ. Diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṁ.

Khayeñāṇassa samucchedalakkhaṇaṁ. Anuppādeñāṇassa passaddhilakkhaṇaṁ. Chandassa mūlalakkhaṇaṁ. Manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṁ. Phassassa samodhānalakkhaṇaṁ. Vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṁ. Samādhissa pamukhalakkhaṇaṁ. Satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṁ. Paññāya tatuttarilakkhaṇaṁ. Vimuttiyā sāralakkhaṇaṁ. Amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṁ tathaṁ avitathaṁ. Evaṁ tathalakkhaṇaṁ ñāṇagatiyā āgato avirajjhitvā patto anuppattoti Tathāgato, evaṁ tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṁ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha "cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, idaṁ dukkhanti bhikkhave tathametaṁ avitathametaṁ anaññathametan"ti[1] vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṁ abhisambuddhattā Tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo. Api ca jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Saṅkhārānaṁ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho. Saṅkhārānaṁ viññāṇassa paccayaṭṭho -pa-. Jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṁ sabbaṁ Bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṁ dhammānaṁ abhisambuddhattā

1. Saṁ 3. 377 piṭṭhe.

Tathāgatoti vuccati. Evaṁ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṁ tathadassitāya Tathāgato. Bhagavā yaṁ sadevake loke -pa- sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ cakkhudvāre āpāthaṁ āgacchantaṁ rūpārammaṇaṁ nāma atthi. Taṁ sabbākārato jānāti passati. Evaṁ jānatā passatā ca tena taṁ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā "katamaṁ taṁ rūpaṁ rūpāyatanaṁ, yaṁ rūpaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṁ sappaṭighaṁ nīlaṁ pītakan"ti[1] ādinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṁ tathameva hoti, vitathaṁ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttaṁ cetaṁ Bhagavatā "yaṁ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sadevamanussāya diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ anuvicaritaṁ manasā, tamahaṁ jānāmi, tamahaṁ abhiññāsiṁ, taṁ Tathāgatassa viditaṁ, taṁ Tathāgato na upaṭṭhāsī"ti[2]. Evaṁ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Kathaṁ tathāvāditāya Tathāgato, yaṁ rattiṁ Bhagavā Bodhimaṇḍe Aparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṁ mārānaṁ matthakaṁ madditvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho, yañca rattiṁ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṁ Bhagavatā bhāsitaṁ Suttaṁ Geyyaṁ -pa- Vedallaṁ, taṁ sabbaṁ atthato ca byañjanato ca anupavajjaṁ anūnamanadhikaṁ sabbākāraparipuṇṇaṁ rāgama danimmadanaṁ dosamohamadanimmadanaṁ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṁ, sabbaṁ taṁ ekamuddikāya lañchitaṁ viya, ekanāḷiyā mitaṁ viya, ekatulāya tulitaṁ viya ca tathameva hoti avitathaṁ. Tenāha "yañca Cunda rattiṁ Tathāgato anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhati, yañca rattiṁ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṁ etasmiṁ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṁ taṁ tatheva hoti no aññathā. Tasmā Tathāgatoti vuccatī"ti[3].

---

1. Abhi 1. 162 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 333 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 332 piṭṭhe.

gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṁ tathāvāditāya Tathāgato. Api ca āgadanaṁ āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṁ katvā Tathāgatoti evametasmiṁ atthe padasiddhi veditabbā. (6)

Kathaṁ tathākāritāya Tathāgato. Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṁbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti Tathāgato. Tenāha "yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā Tathāgatoti vuccatī"ti[1]. Evaṁ tathākāritāya Tathāgato. (7)

Kathaṁ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. Upari Bhavaggaṁ heṭṭhā Aviciṁ pariyantaṁ katvā tiriyaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṁ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājarājo devadevo sakkānaṁ atisakko brahmānaṁ atibrahmā. Tenāha "sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī. Tasmā Tathāgatoti vuccatī"ti[1].

Tatrevaṁ padasiddhi veditabbā, agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokaṁ abhibhavati, iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca agado assāti dakārassa takāraṁ katvā Tathāgatoti veditabbo. Evaṁ abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. (8)

Api ca tathāya gatotipi Tathāgato, tathaṁ gatotipi Tathāgato. **Gato**ti avagato, atīto, patto, paṭipannoti attho.

---

1. Aṁ 1. 332 piṭṭhe.

tattha sakalaṁ lokaṁ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti Tathāgato. Lokasamudayaṁ pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato. Lokanirodhaṁ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti Tathāgato. Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ tathaṁ gato paṭipannoti Tathāgato. Tena yaṁ vuttaṁ Bhagavatā "loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṁyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṁ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- sabbaṁ taṁ Tathāgatena abhisambuddhaṁ, tasmā Tathāgatoti vuccatī"ti[1]. Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṁ vaṇṇeyya.

Arahaṁ Sammāsambuddhoti padadvaye pana ārakattā arīnaṁ, arānañca hatattā, paccayādīnaṁ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi **Arahan**ti veditabbo.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṁ Buddhattā pana **Sammāsambuddho**ti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṁ padadvayaṁ Visuddhimagge Buddhānussativaṇṇanāyaṁ pakāsitaṁ.

Pariññātantaṁ Tathāgatassāti ettha pana taṁ maññanāvatthu pariññātaṁ Tathāgatassātipi attho veditabbo. Pariññātantaṁ nāma pariññātapāraṁ pariññātāvasānaṁ anavasesato pariññātanti vuttaṁ hoti. Buddhānañhi sāvakehi saddhiṁ kiñcāpi tena tena maggena kilesappahāne viseso natthi, pariññāya pana atthi. Sāvakā hi catunnaṁ dhātūnaṁ ekadesameva sammasitvā nibbānaṁ pāpuṇanti, Buddhānaṁ pana aṇuppamāṇampi saṅkhāragataṁ ñāṇena adiṭṭhamatulitamatīritamasacchikataṁ natthi.

---

1. Aṁ 1. 331 piṭṭhe.

Tathāgatavāra-aṭṭhamanayavaṇṇanā

13. **Nandī dukkhassa mūlan**ti-ādīsu ca **nandī**ti purimataṇhā. **Dukkhan**ti pañcakkhandhā. **Mūlan**ti ādi. **Iti viditvā**ti taṁ purimabhavanandiṁ "imassa dukkhassa mūlan"ti evaṁ jānitvā. **Bhavā**ti kammabhavato. **Jātī**ti vipākakkhandhā. Te hi yasmā jāyanti, tasmā "jātī"ti vuttā. Jātisīsena vā ayaṁ desanā. Etampi "iti viditvā"ti iminā yojetabbaṁ. Ayaṁ hi ettha attho "kammabhavato upapattibhavo hotīti evañca jānitvā"ti. **Bhūtassā**ti sattassa. **Jarāmaraṇan**ti jarā ca maraṇañca. Idaṁ vuttaṁ hoti—tena upapattibhavena bhūtassa sattassa khandhānaṁ jarāmaraṇaṁ hotīti evañca jānitvāti.

Ettāvatā yaṁ Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinno sammasitvā sabbaññutaṁ patto, tassa paṭiccasamuppādassa paṭivedho maññanānaṁ abhāvakāraṇaṁ dassento catusaṅkhepaṁ tisandhiṁ tiyaddhaṁ vīsatākāraṁ tameva paṭiccasamuppādaṁ dasseti.

Kathaṁ pana ettāvatā esa sabbo dassito hotīti. Ettha hi nandīti ayameko saṅkhepo. Dukkhassāti vacanato dukkhaṁ dutiyo, bhavā jātīti vacanato bhavo tatiyo, jātijarāmaraṇaṁ catuttho. Evaṁ tāva cattāro saṅkhepā veditabbā, koṭṭhāsāti attho. Taṇhādukkhanaṁ pana antaraṁ eko sandhi, dukkhassa ca bhavassa ca antaraṁ dutiyo, bhavassa ca jātiyā ca antaraṁ tatiyo. Evaṁ catunnaṁ aṅgulīnaṁ antarasadisā catusaṅkhepantarā tayo sandhī veditabbā.

Tattha nandīti atīto addhā, jātijarāmaraṇaṁ anāgato, dukkhañca bhavo ca paccuppannoti evaṁ tayo addhā veditabbā. Atīte pana pañcasu ākāresu nandīvacanena taṇhā ekā āgatā, tāya anāgatāpi avijjāsaṅkhāra-upādānabhavā paccayalakkhaṇena gahitāva honti. Jātijarāmaraṇavacanena pana yesaṁ khandhānaṁ tajjātijarāmaraṇaṁ, te vuttā evāti katvā āyatiṁ viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā gahitāva honti.

Evamete "purimakammabhavasmiṁ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṁ upādānaṁ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā

purimakammabhavasmiṁ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññāṇaṁ, okkanti nāmarūpaṁ, pasādo āyatanaṁ, phuṭṭho phasso, vedayitaṁ vedanā iti ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṁ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṁ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanamupādānaṁ, cetanā bhavo iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṁ āyatiṁ paṭisandhiyā paccayā. Āyatiṁ paṭisandhi viññāṇaṁ, okkanti nāmarūpaṁ, pasādo āyatanaṁ, phuṭṭho phasso, vedayitaṁ vedanā iti ime pañca dhammā āyatiṁ upapattibhavasmiṁ idha katassa kammassa paccayā"ti evaṁ niddiṭṭhalakkhaṇā vīsati ākārā idha veditabbā. Evaṁ "nandī dukkhassa mūlanti iti viditvā bhavā jāti, bhūtassa jarāmaraṇan"ti ettāvatā esa sabbopi catusaṅkhepo tisandhi tiyaddho vīsatākāro paṭiccasamuppādo dassito hotīti veditabbo.

Idāni **tasmā tiha bhikkhave -pa- abhisambuddhoti vadāmī**ti ettha apubbapadavaṇṇanaṁ katvā padayojanāya atthanigamanaṁ karissāma. **Tasmā tihā**ti tasmā icceva vuttaṁ hoti. Tikārahakārā hi nipātā. **Sabbaso**ti anavasesavacanametaṁ. **Taṇhānan**ti nandīti evaṁ vuttānaṁ sabbataṇhānaṁ. **Khayā**ti lokuttaramaggena accantakkhayā. **Virāgā**dīni khayavevacanāneva. Yā hi taṇhā khīṇā, virattāpi tā[1] bhavanti niruddhāpi cattāpi paṭinissaṭṭhāpi. **Khayā**ti vā catumaggakiccasādhāraṇametaṁ. Tato paṭhamamaggena **virāgā,** dutiyena **nirodhā,** tatiyena **cāgā,** catutthena **paṭinissaggā**ti yojetabbaṁ. Yāhi vā taṇhāhi pathaviṁ pathavito sañjāneyya, tāsaṁ khayā. Yāhi pathaviṁ maññeyya, tāsaṁ virāgā. Yāhi pathaviyā maññeyya, tāsaṁ nirodhā. Yāhi pathavito maññeyya, tāsaṁ cāgā. Yāhi pathaviṁ meti maññeyya, tāsaṁ paṭinissaggā. Yāhi vā pathaviṁ maññeyya, tāsaṁ khayā -pa-. Yāhi pathaviṁ abhinandeyya, tāsaṁ paṭinissaggāti evamettha yojanā kātabbā, na kiñci virujjhati.

Anuttaranti uttaravirahitaṁ sabbaseṭṭhaṁ. **Sammāsambodhin**ti sammā sāmañca bodhiṁ. Atha vā pasatthaṁ sundarañca bodhiṁ. **Bodhī**ti rukkhopi maggopi sabbaññutaññāṇampi nibbānampi. "Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho"ti[2] ca

1. Tā virattā khepitā (Ka)
2. Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

"antarā ca bodhiṁ antarā ca Gayan"ti[1] ca āgataṭṭhāne hi rukkho bodhīti vuccati. "Catūsu maggesu ñāṇan"ti[2] āgataṭṭhāne maggo. "Pappoti bodhiṁ varabhūrimedhaso"ti[3] āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṁ. "Patvāna bodhiṁ amataṁ asaṅkhatan"ti āgataṭṭhāne nibbānaṁ. Idha pana Bhagavato arahattamaggañāṇaṁ adhippetaṁ. Apare sabbaññutaññāṇantipi vadanti.

Sāvakānaṁ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti na hotīti. Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakapāramīñāṇaṁ. **Paccekabuddhānampi** paccekabodhiñāṇameva deti. **Buddhānaṁ** pana sabbaguṇasampattiṁ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṁ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hotīti.

Abhisambuddhoti abhiññāsi paṭivijjhi, patto adhigatoti vuttaṁ hoti. **Iti vadāmī**ti iti vadāmi ācikkhāmi desemi paññapemi paṭṭhapemi vivarāmi vibhajāmi uttānīkaromīti[4]. Tatrāyaṁ yojanā—Tathāgatopi bhikkhave -pa- pathaviṁ na maññati -pa- pathaviṁ nābhinandati. Taṁ kissa hetu, nandī dukkhassa mūlaṁ, bhavā jāti, bhūtassa jarāmaraṇanti iti viditvāti. Tattha **iti viditvā**ti **iti**kāro kāraṇattho. Tena imassa paṭiccasamuppādassa viditattā paṭividdhattāti vuttaṁ hoti. Kiñca bhiyyo—yasmā ca evamimaṁ paṭiccasamuppādaṁ viditvā Tathāgatassa yā nandīti vuttataṇhā sabbappakārā, sā pahīnā, tāsañca Tathāgato sabbaso taṇhānaṁ khayā -pa- anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho. Tasmā pathaviṁ na maññati -pa- pathaviṁ nābhinandatīti vadāmīti evaṁ abhisambuddhattā na maññati nābhinandatīti vadāmīti vuttaṁ hoti.

Atha vā yasmā "nandī dukkhassa mūlan"ti-ādinā nayena paṭiccasamuppādaṁ viditvā sabbaso taṇhā khayaṁ gatā[5], tasmā tiha bhikkhave Tathāgato sabbaso taṇhānaṁ khayā -pa- abhisambuddhoti vadāmi. So evaṁ

---

1. Vi 3. 11; Ma 1. 227 piṭṭhesu.
2. Khu 8. 231 Cūḷaniddese.
3. Dī 3. 129 piṭṭhe.
4. Uttāniṁ karomīti (Ka)
5. Taṇhānaṁ khayaṁ gato (Sī)

abhisambuddhattā pathaviṁ na maññati -pa- nābhinandatīti. Yattha yattha hi yasmāti avatvā tasmāti vuccati, tattha tattha yasmāti ānetvā yojetabbaṁ, ayaṁ sāsanayutti. Esa nayo sabbattha.

Idamavoca Bhagavāti idaṁ nidānāvasānato pabhuti yāva abhisambuddhoti vadāmīti sakalasuttantaṁ Bhagavā paresaṁ paññāya alabbhaṇeyyapatiṭṭhaṁ paramagambhīraṁ sabbaññutaññāṇaṁ dassento ekena puthujjanavārena ekena sekkhavārena catūhi khīṇāsavavārehi dvīhi Tathāgatavārehīti aṭṭhahi mahāvārehi ekamekasmiñca vāre pathavī-ādīhi catuvīsatiyā antaravārehi paṭimaṇḍetvā dvebhāṇavāraparimāṇāya tantiyā[1] avoca.

Evaṁ vicitranayadesanāvilāsayuttaṁ panetaṁ suttaṁ karavikarudamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṁ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsamānassāpi. **Na te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṁ abhinandun**ti te pañcasatā bhikkhū idaṁ Bhagavato vacanaṁ nānumodiṁsu. Kasmā? Aññāṇakena. Te kira imassa suttassa atthaṁ na jāniṁsu, tasmā nābhinandiṁsu. Tesañhi tasmiṁ samaye evaṁ vicitranayadesanāvilāsayuttampi etaṁ suttaṁ ghanaputhulena dussapaṭṭena mukhe bandhaṁ[2] katvā purato ṭhapitamanuññabhojanaṁ viya ahosi. Nanu ca Bhagavā attanā desitaṁ dhammaṁ pare ñāpetuṁ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sabbaññutaṁ patto. So kasmā yathā te na jānanti, tathā desesīti. Vuttamidaṁ imassa suttassa nikkhepavicāraṇāyaṁ eva "mānabhañjanatthaṁ sabbadhammamūlapariyāyanti desanaṁ ārabhī"ti, tasmā na yidha puna vattabbamatthi, evaṁ mānabhañjanatthaṁ desitañca panetaṁ suttaṁ sutvā te bhikkhū taṁyeva kira pathaviṁ diṭṭhigatikopi sañjānāti, sekkhopi arahāpi Tathāgatopi sañjānāti. Kinnāmidaṁ kathaṁ nāmidanti cintentā pubbe mayaṁ Bhagavatā kathitaṁ yaṁkiñci khippameva jānāma, idāni panimassa mūlapariyāyassa antaṁ vā koṭiṁ vā na jānāma na passāma, aho Buddhā nāma appameyyā atulāti uddhaṭadāṭhā viya sappā nimmadā hutvā Buddhupaṭṭhānañca dhammassavanañca sakkaccaṁ āgamaṁsu.

---

1. Pariyattiyā (Syā, Ka) 2. Mukhabandhanaṁ (Sī)

Tena kho pana samayena bhikkhū dhammasabhāyaṁ sannisinnā imaṁ kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ "aho Buddhānaṁ ānubhāvo, te nāma brāhmaṇapabbajitā tathā mānamadamattā Bhagavatā mūlapariyāyadesanāya nihatamānā katā"ti, ayañcarahi tesaṁ bhikkhūnaṁ antarākathā vippakatā. Atha Bhagavā Gandhakuṭiyā nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena dhammasabhāyaṁ paññattavarabuddhāsane nisīditvā te bhikkhū āha "kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya[1] sannisinnā"ti. Te tamatthaṁ Bhagavato ārocesuṁ. Bhagavā etadavoca "na bhikkhave idāneva, pubbepi ahaṁ ime evaṁ mānapaggahitasire vicarante nihatamāne akāsin"ti. Tato imissā aṭṭhuppattiyā idaṁ atītaṁ ānesi—

Bhūtapubbaṁ bhikkhave aññataro disāpāmokkho brāhmaṇo Bārāṇasiyaṁ paṭivasati tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū sanighaṇṭukeṭubhānaṁ sākkharappabhedānaṁ itihāsapañcamānaṁ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, so pañcamattāni māṇavakasatāni mante vāceti. Paṇḍitā māṇavakā bahuñca gaṇhanti lahuñca, suṭṭhu ca upadhārenti, gahitañca tesaṁ na vinassati. Sopi brāhmaṇo ācariyamuṭṭhiṁ akatvā ghaṭe udakaṁ āsiñcanto viya sabbampi sippaṁ uggaṇhāpetvā te māṇavake etadavoca "ettakamidaṁ sippaṁ diṭṭhadhammasamparāyahitan"ti. Te māṇavakā "yaṁ amhākaṁ ācariyo jānāti, mayampi taṁ jānāma, mayampi dāni ācariyā evā"ti mānaṁ uppādetvā tato pabhuti ācariye agāravā nikkhittavattā vihariṁsu. Ācariyo ñatvā "karissāmi nesaṁ mānaniggahan"ti cintesi. So ekadivasaṁ upaṭṭhānaṁ āgantvā vanditvā nisinne te māṇavake āha "tātā pañhaṁ pucchissāmi, kaccittha samatthā kathetun"ti. Te "pucchatha ācariya pucchatha ācariyā"ti sahasāva āhaṁsu, yathā taṁ sutamadamattā. Ācariyo āha—

"Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā.
Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṁ pacī"ti"[2].

Vissajjetha tātā imaṁ pañhanti.

---

1. Antarākathāya (Sī, Syā, Ka) Pāḷiyā saṁsandetabbaṁ. 2. Khu 5. 68 piṭṭhe.

Te cintentā ajānamānā tuṇhī ahesuṁ. Ācariyo āha "alaṁ tātā gacchathajja, sve katheyyāthā"ti uyyojesi. Te dasapi vīsatipi sampiṇḍitā hutvā na tassa pañhassa ādiṁ, na antamaddasaṁsu. Āgantvā ācariyassa ārocesuṁ "na imassa pañhassa atthaṁ ājānāmā"ti. Ācariyo tesaṁ niggahatthāya imaṁ gāthamābhāsi—

"Bahūni narasīsāni, lomasāni brahāni ca.
Gīvāsu paṭimukkāni, kocidevettha kaṇṇavā"ti[1].

Gāthāyattho—bahūni narānaṁ sīsāni dissanti, sabbāni ca tāni lomasāni sabbāni ca mahantāni gīvāyameva ca ṭhapitāni, na tālaphalaṁ viya hatthena gahitāni, natthi tesaṁ imehi dhammehi nānākaraṇaṁ. Ettha pana kocideva kaṇṇavāti attānaṁ sandhāyāha. **Kaṇṇavā**ti paññavā. Kaṇṇacchiddaṁ pana na kassaci natthi, taṁ sutvā te māṇavakā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā aṅguliyā bhūmiṁ vilikhantā tuṇhī ahesuṁ.

Atha nesaṁ sahirikabhāvaṁ passitvā ācariyo "uggaṇhatha tātā pañhan"ti pañhaṁ vissajjesi. **Kālo**ti purebhattakālopi pacchābhattakālopīti evamādi. **Bhūtānī**ti sattādhivacanametaṁ. Kālo hi bhūtānaṁ na cammamaṁsādīni khādati, Api ca kho nesaṁ āyuvaṇṇabalāni khepento yobbaññaṁ maddanto ārogyaṁ vināsento **ghasati** khādatīti vuccati. **Sabbāneva sahattanā**ti evaṁ ghasanto ca na kiñci vajjeti, sabbāneva ghasati. Na kevalañca bhūtāniyeva, Api ca kho sahattanā attānampi ghasati. Purebhattakālo hi pacchābhattakālaṁ na pāpuṇāti. Esa nayo pacchābhattakālādīsu. **Yo ca kālaghaso bhūto**ti khīṇāsavassetaṁ adhivacanaṁ. So hi āyatiṁ paṭisandhikālaṁ khepetvā khāditvā ṭhitattā "kālaghaso"ti vuccati. **Sa bhūtapacaniṁ pacī**ti so yāyaṁ taṇhā apāyesu bhūte pacati, taṁ ñāṇagginā paci dayhi[2] bhasmamakāsi, tena "bhūtapacaniṁ pacī"ti vuccati. **"P**ajanin"tipi pāṭho. Janikaṁ nibbattikanti[3] attho.

Atha te māṇavakā dīpasahassālokena viya rattiṁ samavisamaṁ ācariyassa vissajjanena pañhassa atthaṁ pākaṭaṁ disvā "idāni mayaṁ yāvajīvaṁ

---

1. Khu 5. 68 piṭṭhe. 2. Paridayhi (Sī, Syā) 3. Janitaṁ nibbattitanti (Ka)

garuvāsaṁ vasissāma, mahantā ete ācariyā nāma, mayañhi bahussutamānaṁ uppādetvā catuppadikagāthāyapi atthaṁ na jānāmā"ti nihatamānā pubbasadisameva ācariyassa vattappaṭipattiṁ katvā saggaparāyaṇā ahesuṁ.

Ahaṁ kho bhikkhave tena samayena tesamācariyo ahosiṁ, ime bhikkhū māṇavakā. Evaṁ pubbepāhaṁ ime evaṁ mānapaggahitasire vicarante nihatamāne akāsinti.

Imañca jātakaṁ sutvā te bhikkhū pubbepi mayaṁ māneneva upahatāti bhiyyosomattāya nihatamānā hutvā attano upakārakakammaṭṭhānaparāyaṇā ahesuṁ.

Tato Bhagavā ekaṁ samayaṁ janapadacārikaṁ caranto Vesāliṁ patvā Gotamake cetiye viharanto imesaṁ pañcasatānaṁ bhikkhūnaṁ ñāṇaparipākaṁ viditvā imaṁ Gotamakasuttaṁ kathesi—

"Abhiññāyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemi no anabhiññāya, sanidānātaṁ -pa- sappāṭihāriyāhaṁ bhikkhave dhammaṁ desemi no appāṭihāriyaṁ. Tassa mayhaṁ bhikkhave abhiññāya dhammaṁ desayato -pa- no appāṭihāriyaṁ. Karaṇīyo ovādo, karaṇīyā anusāsanī. Alañca pana vo bhikkhave tuṭṭhiyā alaṁ attamanatāya alaṁ somanassāya Sammāsambuddho Bhagavā[1], svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṁghoti. Idamavoca Bhagavā, imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṁ bhaññamāne dasasahassilokadhātu akampitthā"ti[2].

Idañca suttaṁ sutvā te pañcasatā bhikkhū tasmiṁ yevāsane saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇiṁsu, evāyaṁ desanā etasmiṁ ṭhāne niṭṭhamagamāsīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sammāsambuddho vata so Bhagavā (Sī) 2. Aṁ 1. 280 piṭṭhe.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. **Evaṁ me sutaṁ -pa- Sāvatthiyan**ti Sabbāsavasuttaṁ. Tatrāyaṁ apubbapadavaṇṇanā—**Sāvatthī**ti savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī, yathā kākandī mākandī kosambīti evaṁ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti "yaṁkiñci manussānaṁ upabhogaparibhogaṁ sabbamettha atthīti Sāvatthī. Satthasamāyoge ca kiṁ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthīti vacanamupādāya Sāvatthī.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṁ, Sāvatthiyaṁ samohitaṁ.
Tasmā sabbamupādāya, Sāvatthīti pavuccati.

Kosalānaṁ puraṁ rammaṁ, dassaneyyaṁ manoramaṁ.
Dasahi saddehi avivittaṁ, annapānasamāyutaṁ.

Vuddhiṁ vepullataṁ pattaṁ, iddhaṁ phītaṁ manoramaṁ.
Aḷakamandāva devānaṁ, Sāvatthipuramuttaman"ti.

Tassaṁ **Sāvatthiyaṁ. Jetavane**ti ettha attano paccatthikajanaṁ jinātīti jeto, raññā vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṁnāmameva katantijeto, Jetassa vanaṁ Jetavanaṁ. Tañhi Jetena rājakumārena ropitaṁ saṁvaddhitaṁ paripālitaṁ, so ca tassa sāmī ahosi. Tasmā Jetavananti vuccati, tasmiṁ **Jetavane. Anāthapiṇḍikassa ārāme**ti ettha Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmavasena. Sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṁ anāthānaṁ piṇḍamadāsi, tena Anāthapiṇḍikoti saṅkhaṁ gato. Āramanti ettha pāṇino visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannatādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṁyeva ānetvā rametīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṁ

niṭṭhāpetvā evaṁ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena Buddhappamukhassa saṁghassa niyyādito. Tasmā "Anāthapiṇḍikassa ārāmo"ti vuccati. Tasmiṁ **Anāthapiṇḍikassa ārāme.**

Ettha ca "Jetavane"ti vacanaṁ purimasāmiparikittanaṁ. "Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti pacchimasāmiparikittanaṁ. Kimetesaṁ parikittane payojananti. Puññakāmānaṁ diṭṭhānugati-āpajjanaṁ. Tatra hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesaṁ parikittanena evaṁ puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā Ānando aññepi puññakāme tesaṁ diṭṭhānugati-āpajjane niyojeti.

Sabbāsavasaṁvarapariyāyaṁ vo bhikkhaveti kasmā idaṁ suttamabhāsi. Tesaṁ bhikkhūnaṁ upakkilesavisodhanaṁ ādiṁ katvā āsavakkhayāya paṭipattidassanatthaṁ. Tattha **sabbāsavasaṁvarapariyāyan**ti sabbesaṁ āsavānaṁ saṁvarakāraṇaṁ saṁvarabhūtaṁ kāraṇaṁ, yena kāraṇena te saṁvaritā pidahitā hutvā anuppādanirodha saṅkhātaṁ khayaṁ gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṁ kāraṇanti attho. Tattha āsavantīti **āsavā,** cakkhutopi -pa- manatopi sandanti pavattantīti vuttaṁ hoti. Dhammato yāva gotrabhuṁ okāsato yāva bhavaggaṁ savantīti vā āsavā, ete dhamme etañca okāsaṁ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṁ ākāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhetaṁ "purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nahosī"ti-ādi[1]. Āyataṁ vā saṁsāradukkhaṁ savanti pasavantītipi āsavā. Purimāni cettha nibbacanāni yattha kilesā āsavāti āgacchanti, tattha yujjanti, pacchimaṁ kammepi. Na kevalañca kammakilesāyeva āsavā, Api ca kho nānappakārakā upaddavāpi. Suttesu hi "nāhaṁ Cunda diṭṭhadhammikānaṁyeva āsavānaṁ saṁvarāya dhammaṁ desemī"ti[2] ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

1. Aṁ 3. 346 piṭṭhe. 2. Dī 3. 107 piṭṭhe.

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattaṁ ca abbaje.
Te mayhaṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā"ti[1]—

Ettha tebhūmakaṁ ca kammaṁ avasesā ca akusalā dhammā. "Diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"ti[2] ettha parūpavādavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā. Te panete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā.

Ete hi vinaye tāva "diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya, samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā"ti dvedhā āgatā. Saḷāyatane "tayome āvuso āsavā, kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo"ti[3] tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu abhidhamme ca teyeva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye "atthi bhikkhave āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā tiracchānayonigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā"ti[4] pañcadhā āgatā. Chakkanipāte "atthi bhikkhave āsavā saṁvarā pahātabbā"ti-ādinā nayena chadhā āgatā. Imasmiṁ pana sutte teyeva dassanāpahātabbehi saddhiṁ sattadhā āgatāti. Ayaṁ tāva āsavapade vacanattho ceva pabhedo ca.

Saṁvarapade pana saṁvarayatīti **saṁvaro,** pidahati nivāreti pavattituṁ na detīti attho. Tathā hi "anujānāmi bhikkhave divā paṭisallīyantena dvāraṁ saṁvaritvā paṭisallīyitun"ti[5], "sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi, paññāyete pidhīyare"ti[6] ca ādīsu pidhānaṭṭhena saṁvaramāha. Svāyaṁ saṁvaro pañcavidho hoti sīlasaṁvaro sati ñāṇa khanti vīriyasaṁvaroti. Tattha "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto"ti[7] ayaṁ sīlasaṁvaro.

---

1. Aṁ 1. 348 piṭṭhe. 2. Vi 1. 24 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 400 piṭṭhe.
4. Aṁ 2. 362 piṭṭhe. 5. Vi 1. 48 piṭṭhādīsu. 6. Khu 1. 434 piṭṭhe Suttanipāte.
7. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

pātimokkhasīlañhi ettha saṁvaroti vuttaṁ. "Cakkhundriye saṁvaramāpajjatī"ti-ādīsu[1] satisaṁvaro. Sati hettha saṁvaroti vuttā. Sati hettha saṁvaroti vuttā. "Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi, paññāyete pidhīyare"ti ayaṁ ñāṇasaṁvaro. Ñāṇañhettha pidhīyareti iminā pidhānaṭṭhena saṁvaroti vuttaṁ. "Khamo hoti sītassa -pa- uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti-ādinā[2] pana nayena idheva khantivīriyasaṁvarā āgatā. Tesaṁ ca "sabbāsavasaṁvarapariyāyan"ti iminā uddesena saṅgahitattā saṁvarabhāvo veditabbo.

Api ca pañcavidhopi ayaṁ saṁvaro idha āgatoyeva, tattha khantivīriyasaṁvarā tāva vuttāyeva. "So tañca anāsanaṁ tañca agocaran"ti[3] ayaṁ panettha sīlasaṁvaro. "Paṭisaṅkhā yoniso cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto"ti[4] ayaṁ satisaṁvaro. Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṁvaro. Aggahitaggahaṇena pana dassanaṁ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṁvaro. Pariyāyanti etena dhammāti pariyāyo, uppattiṁ nirodhaṁ vā gacchantīti vuttaṁ hoti. Ettāvatā "sabbāsavasaṁvarapariyāyan"ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttaṁ hoti.

15. Idāni **jānato ahan**ti-ādīsu **jānato**ti jānantassa. **Passato**ti passantassa. Dvepi padāni ekatthāni, byañjanameva nānaṁ. Evaṁ santepi jānatoti ñāṇalakkhaṇaṁ upādāya puggalaṁ niddisati, jānanalakkhaṇañhi ñāṇaṁ. Passatoti ñāṇappabhāvaṁ upādāya, passanappabhāvañhi ñāṇaṁ. Ñāṇasamaṅgī puggalo cakkhumā viya cakkhunā rūpāni ñāṇena vivaṭe dhamme passati. Api ca yonisomanasikāraṁ uppādetuṁ jānato, ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṁ passatoti ayamettha sāro. Keci panācariyā bahū papañce bhaṇanti, te imasmiṁ atthe na yujjanti.

Āsavānaṁ khayanti āsavappahānaṁ āsavānaṁ accantakkhayasamuppādaṁ khīṇākāraṁ natthibhāvanti ayameva hi imasmiṁ ca sutte "āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttin"ti-ādīsu[5] ca āsavakkhayattho. Aññattha pana maggaphalanibbānānipi āsavakkhayoti vuccanti. Tathā hi—

1. Dī 1. 66 piṭṭhādīsu.
2. Ma 1. 13. 14 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 14 piṭṭhe.
4. Ma 1. 12 piṭṭhe.
5. Ma 1. 353 piṭṭhe.

"Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.
Khayasmiṁ paṭhamaṁ ñāṇaṁ, tato aññā anantarā"ti[1]—

Ādīsu maggo āsavakkhayoti vutto, "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti-ādīsu[2] phalaṁ.

"Paravajjānupassissa, niccaṁ ujjhānasaññino.
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā"ti[3]—

Ādīsu nibbānaṁ "āsavakkhayo"ti vuttaṁ.

No ajānato no apassatoti yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho. Etena ye ajānato apassatopi saṁvarādīhiyeva suddhiṁ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena vā padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyapaṭisedho. Saṅkhepena cettha ñāṇaṁ āsavasaṁvarapariyāyoti dassitaṁ hoti.

Idāni yaṁ jānato āsavānaṁ khayo hoti, taṁ dassetukāmo **kiñca bhikkhave jānato**ti pucchaṁ ārabhi, tattha jānanā bahuvidhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṁ kātuṁ jānāti, koci cīvarādīnaṁ aññataraṁ, tassa īdisāni kammāni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā maggaphalānaṁ padaṭṭhānaṁ na hotīti na vattabbā. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṁ jānāti, tassevaṁ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva, tasmā yaṁ jānato passato ca āsavānaṁ khayo hoti, tadeva dassento āha **yoniso ca manasikāraṁ ayoniso ca manasikāran**ti.

Tattha **yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, aniccādīsu aniccanti-ādinā eva nayena saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṁ vuccati yoniso manasikāroti. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccanti dukkhe sukhanti anattani attāti asubhe subhanti ayoniso manasikāro uppathamanasikāro. Saccappaṭikulena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā

---

1. Khu 1. 231 piṭṭhe. 2. Ma 1. 353 piṭṭhe. 3. Khu 1. 50 Dhammapade.

ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṁ vuccati ayoniso manasikāroti. Evaṁ yoniso manasikāraṁ uppādetuṁ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṁ passato āsavānaṁ khayo hoti.

Idāni imassevatthassa yuttiṁ dassento āha **ayoniso bhikkhave -pa- pahīyantī**ti. Tena kiṁ vuttaṁ hoti, yasmā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, yoniso manasikaroto pahīyanti, tasmā jānitabbaṁ yoniso manasikāraṁ uppādetuṁ jānato, ayoniso manasikāro ca yathā na uppajjati, evaṁ passato āsavānaṁ khayo hotīti, ayaṁ tāvettha saṅkhepavaṇṇanā.

Ayaṁ pana vitthāro—tattha "yoniso, ayoniso"ti imehi tāva dvīhi padehi ābaddhaṁ hoti upari Sakalasuttaṁ. Vaṭṭavivaṭṭavasena hi upari Sakalasuttaṁ vuttaṁ. Ayoniso manasikāramūlakañca vaṭṭaṁ, yoniso manasikāramūlakañca vivaṭṭaṁ. Kathaṁ? Ayoniso manasikāro hi vaḍḍhamāno dve dhamme paripūreti avijjaṁ ca bhavataṇhaṁ ca. Avijjāya ca sati "avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Taṇhāya sati taṇhāpaccayā upādānaṁ -pa- samudayo hotī"ti evaṁ ayaṁ ayoniso manasikārabahulo puggalo vātavegābhighātena vippanaṭṭhanāvā viya gaṅgāvaṭṭe patitagokulaṁ viya cakkayante yuttabalibaddo viya ca punappunaṁ bhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu āvaṭṭaparivaṭṭaṁ karoti, evaṁ tāva ayoniso manasikāramūlakaṁ vaṭṭaṁ.

Yoniso manasikāro pana vaḍḍhamāno "yoniso manasikārasampannassetaṁ bhikkhave bhikkhuno pāṭikaṅkhaṁ, ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bhāvessati, ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bahulīkarissatī"ti[1] vacanato sammādiṭṭhipamukhaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ paripūreti. Yā ca sammādiṭṭhi, sā vijjāti tassa vijjuppādā avijjānirodho, "avijjānirodhā saṅkhāranirodho -pa- evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī"ti[2] evaṁ yoniso manasikāramūlakaṁ vivaṭṭaṁ veditabbaṁ. Evaṁ imehi dvīhi padehi ābaddhaṁ hoti upari Sakalasuttaṁ.

---

1. Saṁ 3. 24 piṭṭhe. 2. Vi 3. 1 piṭṭhe.

Evaṁ ābaddhe cettha yasmā pubbe āsavappahānaṁ dassetvā pacchā uppatti vuccamānā na yujjati. Na hi pahīnā puna uppajjanti. Uppannānaṁ pana pahānaṁ yujjati, tasmā uddesapaṭilomatopi "ayoniso bhikkhave manasikaroto"ti-ādimāha.

Tattha **ayoniso manasikaroto**ti vuttappakāraṁ ayoniso manasikāraṁ uppādayato. **Anuppannā ceva āsavā uppajjantī**ti ettha ye pubbe appaṭiladdhapubbaṁ cīvarādiṁ vā paccayaṁ upaṭṭhākasaddhivihārika-antevāsikānaṁ vā aññataraṁ manuññaṁ vatthuṁ paṭilabhitvā taṁ sutaṁ sukhanti ayoniso manusikaroto, aññataraññataraṁ vā pana ananubhūtapubbaṁ ārammaṇaṁ yathā vā tathā vā ayoniso manasikaroto āsavā uppajjanti, te anuppannā uppajjantīti veditabbā, aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā nāma āsavā na santi. Anubhūtapubbepi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatisuddhiyā vā uddesaparipucchāpariyattinavakammayonisomanasikārānaṁ vā aññataravasena pubbe anuppajjitvā pacchā tādisena paccayena sahasā uppajjanti, imepi anuppannā uppajjantīti veditabbā. Tesuyeva pana vatthārammaṇesu punappunaṁ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhantīti vuccanti. Ito aññathā hi paṭhamuppannānaṁ vaḍḍhi nāma natthi.

Yoniso ca kho bhikkhaveti ettha pana yassa pakatisuddhiyā vā seyyathāpi āyasmato Mahākassapassa bhaddāya ca kāpilāniyā, uddesaparipucchādīhi vā kāraṇehi āsavā nuppajjanti, so ca jānāti "na kho me āsavā maggena samugghātaṁ gatā, handa nesaṁ samugghātāya paṭipajjāmī"ti. Tato maggabhāvanāya sabbe samugghāteti. Tassa te āsavā anuppannā na uppajjantīti vuccanti. Yassa pana kārakasseva sato satisammosena sahasā āsavā uppajjanti, tato saṁvegamāpajjitvā yoniso padahanto te āsave samucchindati, tassa uppannā pahīyantīti vuccanti Maṇḍalārāmavāsīmahātissabhūtattherassa viya. So kira tasmiṁ yeva vihāre uddesaṁ gaṇhāti, athassa gāme piṇḍāya carato visabhāgārammaṇe kileso uppajji, so taṁ vipassanāya vikkhambhetvā vihāraṁ agamāsi. Tassa supinantepi taṁ ārammaṇaṁ na upaṭṭhāsi. So "ayaṁ kileso vaḍḍhitvā apāyasaṁvattaniko hotī"ti saṁvegaṁ janetvā ācariyaṁ āpucchitvā vihārā nikkhamma Mahāsaṁgharakkhitattherassa

santike rāgapaṭipakkhaṁ asubhakammaṭṭhānaṁ gahetvā gumbantaraṁ pavisitvā paṁsukūlacīvaraṁ santharitvā[1] nisajja anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgaṁ chinditvā uṭṭhāya ācariyaṁ vanditvā punadivase uddesamaggaṁ pāpuṇi. Ye pana vattamānuppannā, tesaṁ paṭipattiyā pahānaṁ nāma natthi.

16. Idāni "uppannā ca āsavā pahīyantī"ti idameva padaṁ gahetvā ye te āsavā pahīyanti, tesaṁ nānappakārato aññampi pahānakāraṇaṁ āvikātuṁ desanaṁ vitthārento **atthi bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā**ti-ādimāha yathā taṁ desanāpabhedakusalo dhammarājā. Tattha **dassanā pahātabbā**ti dassanena pahātabbā. Esa nayo sabbattha.

Dassanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

17. Idāni tāni padāni anupubbato byākātukāmo "katame ca bhikkhave āsavā dassanā pahātabbā"ti pucchaṁ katvā mūlapariyāyavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva "idha bhikkhave assutavā puthujjano"ti puggalādhiṭṭhānaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **manasikaraṇīye dhamme nappajānātī**ti āvajjitabbe samannāharitabbe dhamme na pajānāti. **Amanasikaraṇīye**ti tabbiparīte. Esa nayo sesapadesupi. Yasmā pana ime dhammā manasikaraṇīyā, ime amanasikaraṇīyāti dhammato niyamo natthi, ākārato pana atthi. Yenākārena manasikariyamānā akusaluppattipadaṭṭhānā honti, tenākārena na manasikātabbā. Yena kusaluppattipadaṭṭhānā honti, tenākārena manasikātabbā. Tasmā "yassa bhikkhave dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo"ti-ādimāha.

Tattha **yassā**ti ye assa assutavato puthujjanassa. **Manasikaroto**ti āvajjayato samannāharantassa. **Anuppanno vā kāmāsavo**ti ettha samuccayattho vāsaddo, na vikappattho. Tasmā yathā "yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā -pa- Tathāgato

---

1. Pattharitvā (Sī, Syā)

tesaṁ aggamakkhāyatī”ti[1] vutte apadā ca dvipadā cāti attho, yathā ca “bhūtānaṁ vā sattānaṁ ṭhitiyā sambhavesīnaṁ vā anuggahāyā”ti[2] vutte bhūtānañca sambhavesīnañcāti attho, yathā ca “aggito vā udakato vā mithubhedato vā”ti[3] vutte aggito ca udakato ca mithubhedato cāti attho, evamidhāpi anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca kāmāsavo pavaḍḍhatīti attho daṭṭhabbo. Evaṁ sesesu.

Ettha ca **kāmāsavo**ti pañcakāmaguṇiko rāgo. **Bhavāsavo**ti rūpārūpabhave chandarāgo, jhānanikanti ca sassatucchedadiṭṭhisahagatā. Evaṁ diṭṭhāsavopi bhavāsave eva samodhānaṁ gacchati. **Avijjāsavo**ti catūsu saccesu aññāṇaṁ. Tattha kāmaguṇe assādato manasikaroto anuppanno ca kāmāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Mahaggatadhamme assādato manasikaroto anuppanno ca bhavāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhati. Tīsu bhūmīsu dhamme catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvena manasikaroto anuppanno ca avijjāsavo uppajjati, uppanno ca pavaḍḍhatīti veditabbo. Vuttanayapaccanīkato sukkapakkho vitthāretabbo.

Kasmā pana tayo eva āsavā idha vuttāti. Vimokkhapaṭipakkhato. Appaṇihitavimokkhapaṭipakkho hi kāmāsavo, animittasuññatavimokkhapaṭipakkhā itare. Tasmā ime tayo āsave uppādentā tiṇṇaṁ vimokkhānaṁ abhāgino honti, anuppādentā bhāginoti etamatthaṁ dassentena tayo eva vuttāti veditabbā. Diṭṭhāsavopi vā ettha vuttoyevāti vaṇṇitametaṁ.

Tassa amanasikaraṇīyānaṁ dhammānaṁ manasikārāti manasikārahetu, yasmā te dhamme manasi karoti, tasmāti vuttaṁ hoti. Esa nayo dutiyapadepi. “Anuppannā āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhantī”ti heṭṭhā vutta-āsavānaṁyeva abhedato nigamanametaṁ.

18. Ettāvatā yo ayaṁ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dessanā pahātabbe āsave niddisituṁ assutavā puthujjano vutto, so yasmā “ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppannā āsavā uppajjantī”ti evaṁ sāmaññato vuttānaṁ ayoniso manasikārapaccayānaṁ

---

1. Khu 1. 254 piṭṭhe. 2. Ma 1. 327 piṭṭhe. 3. Khu 1. 187 piṭṭhe Udāne.

kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṁ, tasmā tepi āsave teneva puggalena dassetvā idāni dassanā pahātabbe āsave dassento **so evaṁ ayoniso manasi karoti, ahosiṁ nu kho ahan**ti-ādimāha. Vicikicchāsīsena cettha diṭṭhāsavampi dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tassattho, yassa te iminā vuttanayena āsavā uppajjanti, so puthujjano, yo cāyaṁ "assutavā"ti-ādinā nayena vutto, so puthujjano evaṁ ayoniso anupāyena uppathena manasi karoti. Kathaṁ? Ahosiṁ nu kho -pa- so kuhiṁ gāmī bhavissatīti. Kiṁ vuttaṁ hoti, so evaṁ ayoniso manasi karoti, yathāssa "ahaṁ ahosiṁ nu kho"ti-ādinā nayena vuttā soḷasavidhāpi vicikicchā uppajjatīti.

Tattha **ahosiṁ nu kho nanu kho**ti sassatākārañca adhiccasamuppatti-ākārañca nissāya atīte attano vijjamānataṁ avijjamānatañca kaṅkhati. Kiṁ kāraṇanti na vattabbaṁ. Ummattako viya hi bālaputhujjano yathā vā tathā vā pavattati. Api ca ayoniso manasikāroyevettha kāraṇaṁ. Evaṁ ayoniso manasikārassa pana kiṁ kāraṇanti. Sveva puthujjanabhāvo ariyānaṁ adassanādīni vā. Nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotīti. Ko vā evamāha na manasi karotīti. Na pana tattha puthujjanabhāvo kāraṇaṁ, saddhammassavanakalyāṇamittādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṁsādīni attano attano pakatiyā sugandhāni, abhisaṅkhārapaccayā pana sugandhānipi honti.

Kiṁ nu kho ahosinti jātiliṅgūpapattiyo nissāya khattiyo nu kho ahosiṁ, brāhmaṇa vessa sudda gahaṭṭha pabbajite devamanussānaṁ aññataroti kaṅkhati.

Kathaṁ nu khoti saṇṭhānākāraṁ nissāya dīgho nu kho ahosiṁ, rassa odāta kaṇhappamāṇika-appamāṇikādīnaṁ aññataroti kaṅkhati. Keci pana issaranimmānādiṁ nissāya kena nu kho kāraṇena ahosinti hetuto kaṅkhatīti vadanti.

Kiṁ hutvā kiṁ ahosinti jāti-ādīni nissāya khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṁ -pa- devo hutvā manussoti attano paramparaṁ kaṅkhati. Sabbattheva pana **addhānan**ti kālādhivacanametaṁ.

Bhavissāmi nu kho nanu khoti sassatākārañca ucchedākārañca nissāya anāgate attano vijjamānataṁ avijjāmānatañca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Etarahi vā paccuppannamaddhānanti idāni vā paṭisandhiṁ ādiṁ katvā cutipariyantaṁ sabbampi vattamānakālaṁ gahetvā. **Ajjhattaṁ kathaṁkathī hotī**ti attano khandhesu vicikiccho[1] hoti. **Ahaṁ nu khosmī**ti attano atthibhāvaṁ kaṅkhati. Yuttaṁ panetanti? Yuttaṁ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṁ vatthumpi udāharanti. Cūḷamātāya kira putto muṇḍo mahāmātāya putto amuṇḍo, taṁ puttaṁ muṇḍesuṁ. So uṭṭhāya ahaṁ nu kho cūḷamātāya puttoti cintesi. Evaṁ ahaṁ nu khosmīti kaṅkhā hoti.

No nu khosmīti attano natthibhāvaṁ kaṅkhati. Tatrāpi idaṁ vatthu—eko kira macche gaṇhanto udake ciraṭṭhānena sītibhūtaṁ attano ūruṁ macchoti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṁ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhitvā attano jaṇṇukāni dve yakkhāti cintetvā pahari. Evaṁ no nu khosmīti kaṅkhati.

Kiṁ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṁ kaṅkhati. Esa nayo sesesu. Devo pana samāno devabhāvaṁ ajānanto nāma natthi. Sopi pana "ahaṁ rūpī nu kho arūpī nu kho"ti-ādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce. Apaccakkhā tesaṁ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca potthalikādayo pabbajitasaññino. Pabbajitāpi "kuppaṁ nu kho me kamman"ti-ādinā nayena gahaṭṭhasaññino. Manussāpi ca rājāno viya attani devasaññino honti.

Kathaṁ nu khosmīti vuttanayameva. Kevalañcettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṇṭhānākāraṁ nissāya dīgho nu khosmi, rassacaturaṁsachaḷaṁsa-aṭṭhaṁsasoḷasaṁsādīnaṁ aññatarappakāroti kaṅkhanto kathaṁ nu khosmīti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṁ pana paccuppannaṁ ajānanto nāma natthi.

---

1. Vicikicchī (Sī, Syā)

Kuto āgato, so kuhiṁ gāmī bhavissatīti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṁ kaṅkhati.

19. Evaṁ soḷasappabhedaṁ vicikicchaṁ dassetvā idāni yaṁ iminā vicikicchāsīsena diṭṭhāsavaṁ dassetuṁ ayaṁ desanā āraddhā, taṁ dassento **tassa evaṁ ayoniso manasikaroto channaṁ diṭṭhīnan**ti-ādimāha. Tattha tassa puggalassa yathā ayaṁ vicikicchā uppajjati, evaṁ ayoniso manasikaroto tasseva savicikicchassa ayoniso manasikarassa thāmagatattā channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṁ hoti. Tattha sabbapadesu vāsaddo vikappattho, evaṁ vā evaṁ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṁ hoti. **Atthi me attā**ti cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṁ gaṇhāti. **Saccato thetato**ti bhūtato ca thirato ca, "idaṁ saccan"ti bhūtato suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṁ hoti. **Natthi me attā**ti ayaṁ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato bhasmantā hutiyoti gahitadiṭṭhikānaṁ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppattikasseva sassatadiṭṭhi.

Attanāva attānaṁ sañjānāmīti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṁ attānaṁ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānan**ti saññākkhandhaṁyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya tesaṁ jānato evaṁ hoti. **Anattanāva attānan**ti saññākkhandhaṁ anattāti, itare cattāro attāti gahetvā saññāya tesaṁ jānato evaṁ hoti, sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado,** vacīkammassa kārakoti vuttaṁ hoti. Vedayatīti **vedeyyo,** jānāti anubhavati cāti vuttaṁ hoti. Kiṁ vedetīti. Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ

vipākaṁ paṭisaṁvedeti. **Tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Nicco**ti uppādavayarahito. **Dhuvo**ti thiro sārabhūto. **Sassato**ti sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammo**ti attano pakatibhāvaṁ avijahanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakārataṁ nāpajjati. **Sassatisaman**ti candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṁ **sassatisamaṁ.** Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṁdiṭṭhi hoti.

Idaṁ vuccati bhikkhave diṭṭhigatanti-ādīsu **idan**ti idāni vattabbassa paccakkhanidassanaṁ diṭṭhigatasambandhena ca idanti vuttaṁ, na diṭṭhisambandhena, ettha ca diṭṭhiyeva **diṭṭhigataṁ,** gūthagataṁ viya. Diṭṭhīsu vā gataṁ idaṁ dassanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattātipi diṭṭhigataṁ. Diṭṭhiyā vā gataṁ diṭṭhigataṁ. Idañhi atthi me attāti-ādi diṭṭhiyā gamanamattameva, natthettha attā vā nicco vā kocīti vuttaṁ hoti. Sā cāyaṁ diṭṭhi dunniggamanaṭṭhena **gahanaṁ.** Duratikkamaṭṭhena sappaṭibhayaṭṭhena ca **kantāro**, dubbhikkhakantāravāḷakantārādayo viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena vilomanaṭṭhena vā **visūkaṁ.** Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato virūpaṁ phanditanti **vipphanditaṁ.** Bandhanaṭṭhena **saṁyojanaṁ.** Tenāha "diṭṭhigahanaṁ -pa- diṭṭhisaṁyojanan"ti[1]. Idānissa tameva bandhanatthaṁ dassento **diṭṭhisaṁyojanasaṁyutto**ti-ādimāha. Tassāyaṁ saṅkhepattho, iminā diṭṭhisaṁyojanena saṁyutto puthujjano etehi jāti-ādīhi na parimuccatīti. Kiṁ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhatopi na muccatīti.

20. Evaṁ chappabhedaṁ diṭṭhāsavaṁ dassetvā yasmā sīlabbataparāmāso kāmāsavādivacaneneva dassito hoti. Kāmasukhatthañhi bhavasukhabhavavisuddhi-atthañca avijjāya abhibhūtā ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇā sīlabbatāni parāmasanti, tasmā taṁ adassetvā diṭṭhiggahaṇena vā tassa gahitattāpi taṁ adassetvāva idāni yo puggalo dassanā pahātabbe āsave pajahati, taṁ dassetvā tesaṁ āsavānaṁ pahānaṁ

1. Abhi 1. 93 piṭṭhe.

dassetuṁ pubbe vā ayoniso manasikaroto puthujjanassa tesaṁ uppattiṁ dassetvā idāni tabbiparītassa pahānaṁ dassetuṁ **sutavā ca kho bhikkhave**ti-ādimāha.

Tassattho, yāva "so idaṁ dukkhan"ti āgacchati, tāva heṭṭhā vuttanayena ca vuttapaccanīkato ca veditabbo. Paccanīkato ca sabbākārena ariyadhammassa akovidāvinītapaccanīkato ayaṁ "sutavā ariyasāvako ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto"ti veditabbo. Api ca kho sikhāpattavipassanato pabhuti yāva gotrabhu, tāva tadanurūpena atthena ayaṁ ariyasāvakoti veditabbo.

21. "So idaṁ dukkhanti yoniso manasi karotī"ti-ādīsu pana ayaṁ atthavibhāvanā, so catusaccakammaṭṭhāniko ariyasāvako taṇhāvajjā tebhūmakā khandhā **dukkhaṁ,** taṇhā **dukkhasamudayo,** ubhinnaṁ appavatti **nirodho,** nirodhasampāpako **maggo**ti evaṁ pubbeva ācariyasantike uggahitacatusaccakammaṭṭhāno aparena samayena vipassanāmaggaṁ samāruḷho samāno te tebhūmake khandhe **idaṁ dukkhanti yoniso manasi karoti,** upāyena pathena samannāharati vipassati ca. Ettha hi yāva sotāpattimaggo, tāva manasikārasīseneva vipassanā vuttā. Yā panāyaṁ tasseva dukkhassa samuṭṭhāpikā sambhāvikā taṇhā, **ayaṁ samudayoti yoniso manasi karoti.** Yasmā pana dukkhañca samudayo ca idaṁ ṭhānaṁ patvā nirujjhanti nappavattanti, tasmā yadidaṁ **nibbānaṁ** nāma, **ayaṁ dukkhanirodhoti yoniso manasi karoti.** Nirodhasampāpakaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ **ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yoniso manasi karoti,** upāyena pathena samannāharati vipassati ca.

Tatrāyaṁ upāyo, abhiniveso nāma vaṭṭe hoti, vivaṭṭe natthi. Tasmā "ayaṁ atthi imasmiṁ kāye pathavīdhātu āpodhātū"ti-ādinā nayena sakasantatiyaṁ cattāri bhūtāni tadanusārena upādārūpāni ca pariggahetvā ayaṁ rūpakkhandhoti vavatthapeti, taṁ vavatthāpayato uppanne tadārammaṇe cittacetasike dhamme ime cattāro arūpakkhandhāti vavatthapeti, tato ime pañcakkhandhā dukkhanti vavatthapeti, te pana

saṅkhepato nāmañca rūpañcāti dve bhāgāyeva honti. Idañca nāmarūpaṁ sahetu sappaccayaṁ uppajjati. Tassa ayaṁ hetu ayaṁ paccayoti avijjābhavataṇhākammāhārādike hetupaccaye vavatthapeti. Tato tesaṁ paccayānañca paccayuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṁ vavatthapetvā ime dhammā ahutvā hontīti aniccalakkhaṇaṁ āropeti, udayabbayapīḷitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṁ āropeti, avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṁ āropeti. Evaṁ tīṇi lakkhaṇāni āropetvā paṭipāṭiyā vipassanaṁ pavattento sotāpattimaggaṁ pāpuṇāti.

Tasmiṁ khaṇe cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṁ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṁ pahānapaṭivedhena, nirodhaṁ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṁ bhāvanāpaṭivedhena. Dukkhañca pariññābhisamayena abhisameti -pa- maggaṁ bhāvanābhisamayena abhisameti, no ca kho aññamaññena ñāṇena. Ekañāṇeneva hi esa nirodhaṁ ārammaṇato, sesāni kiccato paṭivijjhati abhisameti ca. Na hissa tasmiṁ samaye evaṁ hoti "ahaṁ dukkhaṁ parijānāmī"ti vā -pa- "maggaṁ bhāvemī"ti vā, api ca khvassa ārammaṇaṁ katvā paṭivedhavasena nirodhaṁ sacchikaroto evaṁ taṁ ñāṇaṁ dukkhapariññākiccampi samudayapahānakiccampi maggabhāvanākiccampi karotiyeva. Tassa evaṁ upāyena yoniso manasikaroto tīṇi saṁyojanāni pahīyanti vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, "sīlena suddhi vatena suddhī"ti sīlabbatānaṁ parāmasanato sīlabbataparāmāsoti. Tattha catūsu āsavesu sakkāyadiṭṭhisīlabbataparāmāsā diṭṭhāsavena saṅgahitattā āsavā saṁyojanā ca. Vicikicchā saṁyojanameva, na āsavo. "Dassanā pahātabbā āsavā"ti ettha pariyāpannattā pana āsavāti.

"Ime vuccanti -pa- pahātabbā"ti ime sakkāyadiṭṭhi-ādayo dassanā pahātabbā nāma āsavāti dassento āha. Atha vā yā ayaṁ channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjatīti evaṁ sarūpeneva sakkāyadiṭṭhi vibhattā. Taṁ sandhāyāha "ime vuccanti bhikkhave"ti. Sā ca yasmā sahajātapahānekaṭṭhehi saddhiṁ pahīyati. Diṭṭhāsave hi pahīyamāne taṁsahajāto catūsu diṭṭhisampayuttacittesu kāmāsavopi avijjāsavopi

pahīyati. Pahānekaṭṭho pana catūsu diṭṭhivippayuttesu nāgasupaṇṇādisamiddhipatthanāvasena uppajjamāno bhavāsavo. Teneva sampayutto avijjāsavopi. Dvīsu domanassacittesu pāṇātipātādinibbattako avijjāsavopi, tathā vicikicchācittasampayutto avijjāsavopīti evaṁ sabbathāpi avasesā tayopi āsavā pahīyanti. Tasmā bahuvacananiddeso katoti evamettha attho veditabbo. Esa porāṇānaṁ adhippāyo.

Dassanā pahātabbāti **dassanaṁ** nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbāti attho. Kasmā Sotāpattimaggo dassanaṁ? Paṭhamaṁ nibbānadassanato. Nanu gotrabhu paṭhamataraṁ passatīti. No na passati. Disvā katabbakiccaṁ pana na karoti saṁyojanānaṁ appahānato. Tasmā passatīti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṁ disvāpi paṇṇākāraṁ datvā kiccanipphattiyā adiṭṭhattā "ajjāpi rājānaṁ na passāmī"ti vadanto gāmavāsī puriso cettha nidassanaṁ.

Saṁvarāpahātabba-āsavavaṇṇanā

22. Evaṁ dassanena pahātabbe āsave dassetvā idāni tadanantaruddiṭṭhe saṁvarā pahātabbe dassetuṁ **katame ca bhikkhave āsavā saṁvarā pahātabbā**ti āha. Evaṁ sabbattha sambandho veditabbo. Ito parañhi atthamattameva vaṇṇayissāma.

Nanu ca dassanena bhāvanāyāti imehi dvīhi appahātabbo āsavo nāma natthi, atha kasmā visuṁ saṁvarādīhi pahātabbe dassetīti. Saṁvarādīhi pubbabhāge vikkhambhitā āsavā catūhi maggehi samugghātaṁ gacchanti, tasmā tesaṁ maggānaṁ pubbabhāge imehi pañcahākārehi vikkhambhanappahānaṁ dassento evamāha. Tasmā yo cāyaṁ vutto paṭhamo dassanamaggoyeva, idāni bhāvanānāmena vuccissanti[1] tayo maggā, tesaṁ sabbesampi ayaṁ pubbabhāgapaṭipadāti veditabbā.

---

1. Bujjhissanti (Ka)

Tattha **idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya. Tatthāyaṁ saṅkhāsaddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanāsu dissati. "Saṅkhāyekaṁ paṭisevatī"ti-ādīsu[1] hi ñāṇe dissati. "Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī"ti-ādīsu[2] koṭṭhāse. "Tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ saṅkhā samaññā"ti-ādīsu[3] paññattiyaṁ. "Na sukaraṁ saṅkhātun"ti-ādīsu[4] gaṇanāyaṁ. Idha pana ñāṇe daṭṭhabbo.

Paṭisaṅkhā yonisoti hi upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā paccavekkhitvāti attho. Ettha ca asaṁvare ādīnavapaṭisaṅkhā yoniso paṭisaṅkhāti veditabbā. Sā cāyaṁ "varaṁ bhikkhave tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṁ sampalimaṭṭhaṁ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho"ti-ādinā[5] ādittapariyāyanayena veditabbā. **Cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto viharatī**ti ettha cakkhumeva indriyaṁ cakkhundriyaṁ, saṁvaraṇato saṁvaro, pidahanato thakanatoti vuttaṁ hoti. Satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Cakkhundriye saṁvaro cakkhundriyasaṁvaro. Titthakāko āvāṭakacchapo vanamahiṁsoti-ādayo viya.

Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṁvaro vā asaṁvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṁ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṁ vā uppajjati. Api ca yadā rūpārammaṇaṁ cakkhussa āpāthaṁ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṁ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṁ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṁ, tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṁ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṁ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaraṁ javanaṁ javati.

Tatthapi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṁ aññatarasamaye saṁvaro vā asaṁvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṁ vā muṭṭhasaccaṁ vā aññāṇaṁ vā akkhanti vā kosajjaṁ vā uppajjati, ayaṁ asaṁvaro hoti, evaṁ hontopi so cakkhundriye asaṁvaroti vuccati. Kasmā? Tasmiṁ hi sati dvārampi aguttaṁ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā

---

1. Ma 2. 127 piṭṭhe. 2. Ma 1. 156 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 256 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 389 piṭṭhe. 5. Saṁ 1. 377 piṭṭhe. 6. Votthapanakiccaṁ (Sī)

kiṁ, yathā nagare catūsu dvāresu asaṁvutesu kiñcāpi anto gharakoṭṭhakagabbhādayo susaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ arakkhitaṁ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṁ kareyyuṁ, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṁ asaṁvare sati dvārampi aguttaṁ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipīti.

Tasmiṁ pana sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṁ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā kiṁ, yathā nagaradvāresu susaṁvutesu kiñcāpi anto gharādayo asaṁvutā, tathāpi antonagare sabbaṁ bhaṇḍaṁ surakkhitaṁ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṁ paveso natthi, evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi suguttaṁ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṁvaroti vutto. Idha cāyaṁ satisaṁvaro adhippeto veditabbo. Cakkhundriyasaṁvarena saṁvuto **cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto,** upetoti vuttaṁ hoti. Tathā hi pātimokkhasaṁvarasaṁvutoti imassa Vibhaṅge "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti -pa- samannāgato"ti[1] vuttaṁ. Taṁ ekajjhaṁ katvā cakkhundriyasaṁvarena saṁvutoti evamattho veditabbo.

Atha vā saṁvarīti saṁvuto, thakesi pidahīti vuttaṁ hoti. Cakkhundriye saṁvarasaṁvuto cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto, cakkhundriyasaṁvarasaññitaṁ satikavāṭaṁ cakkhudvāre gharadvāre kavāṭaṁ viya saṁvari thakesi pidahīti vuttaṁ hoti. Ayameva cettha attho sundarataro. Tathā hi "cakkhundriyasaṁvaraṁ asaṁvutassa viharato saṁvutassa viharato"ti etesu padesu ayameva attho dissati.

Viharatīti evaṁ cakkhundriyasaṁvarasaṁvuto yena kenaci iriyāpathavihārena viharati. **Yañhissā**ti-ādimhi yaṁ cakkhundriyasaṁvaraṁ assa bhikkhuno asaṁvutassa athaketvā apidahitvā viharantassāti evamattho veditabbo. Atha vā yekārassa **yan**ti ādeso, **hi**kāro ca padapūraṇo, ye assāti attho.

---

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

Uppajjeyyunti nibbatteyyuṁ. **Āsavā vighātapariḷāhā**ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā vipākapariḷāhā ca. Cakkhudvāre hi iṭṭhārammaṇaṁ āpāthagataṁ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati, īdisaṁ aññasmimpi sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati, sattoti vā sattassāti vā gaṇhantassa diṭṭhāsavo uppajjati, sabbeheva sahajātaṁ aññāṇaṁ avijjāsavoti cattāro āsavā uppajjanti. Tehi sampayuttā apare kilesā vighātapariḷāhā, āyatiṁ vā tesaṁ vipākā. Tepi hi asaṁvutasseva viharato uppajjeyyunti vuccanti.

Evaṁsa teti evaṁ assa te, evaṁ etena upāyena na honti, no aññathāti vuttaṁ hoti. Esa nayo **paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasaṁvarasaṁvuto**ti-ādīsu.

Ime vuccanti bhikkhave āsavā saṁvarā pahātabbāti ime chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvīsati āsavā saṁvarena pahātabbāti vuccanti. Sabbattheva cettha satisaṁvaro eva saṁvaroti veditabbo.

Paṭisevanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

23. **Paṭisaṅkhā yoniso cīvaran**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge Sīlakathāyaṁ vuttameva. **Yañhissā**ti yaṁ cīvarapiṇḍapātādīsu vā aññataraṁ assa. **Appaṭisevato**ti evaṁ yoniso appaṭisevantassa. Sesaṁ vuttanayameva. Kevalaṁ panidha aladdhaṁ cīvarādiṁ patthayato laddhaṁ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā. Īdisaṁ aññasmimpi sampattibhave sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa, ahaṁ labhāmi na labhāmīti vā mayhaṁ vā idanti attasaññaṁ adhiṭṭhahato[1] diṭṭhāsavassa uppatti veditabbā. Sabbeheva pana sahajāto avijjāsavoti evaṁ catunnaṁ āsavānaṁ uppatti vipākapariḷāhā ca navavedanuppādanatopi veditabbā.

---

1. Avijahato (Sī)

Ime vuccanti bhikkhave āsavā paṭisevanā pahātabbāti ime ekamekasmiṁ paccaye cattāro cattāro katvā soḷasa āsavā iminā ñāṇasaṁvarasaṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbāti vuccanti.

Adhivāsanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

24. **Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā**ti upāyena pathena paccavekkhitvā khamo hoti sītassa sītaṁ khamati sahati, na avīrapuriso viya appamattakenapi sītena calati kampati kammaṭṭhānaṁ vijahati. Api ca kho Lomasanāgatthero viya anappakenāpi sītena phuṭṭho na calati na kampati, kammaṭṭhānameva manasi karoti. Thero kira Cetiyapabbate Piyaṅguguhāyaṁ padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye Lokantarikaniraye paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṁ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Evaṁ **uṇhādīsupi** atthayojanā veditabbā.

Kevalañhi yo bhikkhu adhimattampi uṇhaṁ sahati sveva thero viya, ayaṁ "khamo uṇhassā"ti veditabbo. Thero kira gimhasamaye pacchābhattaṁ bahicaṅkame nisīdi. Kammaṭṭhānaṁ manasikaronto[1] sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṁ antevāsiko āha "idha bhante nisīdatha, sītalo okāso"ti. Thero "uṇhabhayenevamhi āvuso idha nisinno"ti Avīcimahānirayaṁ paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇhan**ti cettha aggisantāpova veditabbo. Sūriyasantāpavasena panetaṁ vatthu vuttaṁ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṁ vā pānīyaṁ vā alabhamānopi anamatagge saṁsāre attano pettivisayūpapattiṁ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva. Adhimattehi ḍaṁsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cāpi tiracchānupapattiṁ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva. Sarīsapasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṁsāre sīhabyagghādimukhesu anekavāraṁ parivattitapubbabhāvaṁ paccavekkhitvā avedhento kammaṭṭhānaṁ na vijahatiyeva Padhāniyatthero viya. Ayaṁ "khamo jighacchāya -pa- sarīsapasamphassānan"ti veditabbo.

---

1. Manasikaroto (Syā)

Theraṁ kira Khaṇḍacelavihāre[1] kaṇikārapadhāniyaghare ariyavaṁsaṁ suṇantaṁ ghoraviso sappo ḍaṁsi. Thero jānitvāpi pasannacitto nisinno dhammaṁyeva suṇāti. Visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamaṇḍalaṁ ādiṁ katvā sīlaṁ paccavekkhitvā parisuddhasīlohamasmīti pītiṁ uppādesi. Saha pītuppādā visaṁ nivattitvā pathaviṁ pāvisi. Thero tattheva cittekaggataṁ labhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṁyeva paccavekkhitvā na vedhati Dīghabhāṇaka-abhayatthero viya. Ayaṁ "khamo duruttānaṁ durāgatānaṁ vacanapathānan"ti veditabbo.

Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahā-ariyavaṁsappaṭipadaṁ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati. Therassa mahāsakkāro uppajjati. Taṁ aññataro mahāthero adhivāsetuṁ asakkonto Dīghabhāṇako ariyavaṁsaṁ kathemīti sabbarattiṁ kolāhalaṁ karosīti-ādīhi akkosi, ubhopi ca attano attano vihāraṁ gacchantā gāvutamattaṁ ekapathena agamaṁsu. Sakalagāvutampi so taṁ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṁ vihārānaṁ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā Dīghabhāṇakatthero taṁ vanditvā "esa bhante tumhākaṁ maggo"ti āha. So asuṇanto viya agamāsi. Theropi vihāraṁ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tamenaṁ antevāsiko "kiṁ bhante sakalagāvutaṁ paribhāsantaṁ na kiñci avocutthā"ti āha. Thero "khantiyeva āvuso mayhaṁ bhāro, na akkhanti. Ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṁ na passāmī"ti āha. Ettha ca vacanameva **vacanapatho**ti veditabbo.

Yo pana uppannā sārīrikā vedanā dukkhamanaṭṭhena[2] **dukkhā,** bahalaṭṭhena **tibbā,** pharusaṭṭhena **kharā,** tikhiṇaṭṭhena **kaṭukā,** assādavirahato **asātā,** manaṁ avaḍḍhanato **amanāpā,** pāṇaharaṇasamatthatāya **pāṇaharā** adhivāsetiyeva, na vedhati. Evaṁ sabhāvo hoti Cittalapabbate Padhāniyatthero viya. Ayaṁ "uppannānaṁ -pa- adhivāsanajātiko"ti veditabbo.

1. Khaṇḍe Cetiyavihāre (Ka)
2. Dukkhā vahanaṭṭhena (Syā), dukkhāpanaṭṭhena (Ka)

Therassa kira rattiṁ padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajji. So taṁ adhivāsetuṁ asakkonto āvattati parivattati. Tamenaṁ caṅkamapasse ṭhito Piṇḍapātiyatthero āha "āvuso pabbajito nāma adhivāsanasīlo hotī"ti. So sādhu bhanteti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṁ phāleti. Thero vedanaṁ vikkhambhetvā vipassanto muhuttena anāgāmī hutvā parinibbāyīti.

Yañhissāti sītādīsu yaṁkiñci ekadhammampi assa. **Anadhivāsayato**ti anadhivāsentassa akkhamantassa. Sesaṁ vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṁ veditabbā. Sītena phuṭṭhassa uṇhaṁ patthayantassa kāmāsavo uppajjati, evaṁ sabbattha. Natthi no sampattibhave sugatibhave sītaṁ vā uṇhaṁ vāti bhavaṁ patthayantassa bhavāsavo. Mayhaṁ sītaṁ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

"Ime vuccanti -pa- adhivāsanā pahātabbā"ti ime sītādīsu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisaṁvarasaṅkhātāya adhivāsanāya pahātabbāti vuccantīti attho. Ettha ca yasmā ayaṁ khanti sītādidhamme adhivāseti, attano upari āropetvā vāsetiyeva. Na asahamānā hutvā nirassati[1], tasmā "adhivāsanā"ti vuccatīti veditabbā.

Parivajjanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

25. **Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṁ hatthiṁ parivajjetī**ti ahaṁ samaṇoti caṇḍassa hatthissa āsanne na ṭhātabbaṁ. Tatonidānañhi maraṇampi siyā maraṇamattampi dukkhanti evaṁ upāyena pathena paccayena paccavekkhitvā caṇḍaṁ hatthiṁ parivajjeti paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. **Caṇḍan**ti ca duṭṭhaṁ, vāḷanti vuttaṁ hoti. **Khāṇun**ti khadirakhāṇu-ādiṁ. **Kaṇṭakaṭṭhānan**ti kaṇṭakānaṁ ṭhānaṁ, yattha kaṇṭakā vijjanti, taṁ okāsanti vuttaṁ hoti. **Sobbhan**ti sabbato paricchinnataṭaṁ. **Papātan**ti ekato chinnataṭaṁ. **Candanikan**ti ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṁ chaḍḍanaṭṭhānaṁ. **Oḷigallan**ti

---

1. Nidassati (Ka)

tesaṁyeva sakaddamādīnaṁ sandanokāsaṁ. Taṁ jaṇṇumattampi asucibharitaṁ hoti, dvepi cetāni ṭhānāni amanussaduṭṭhāni honti. Tasmā tāni vajjetabbāni. **Anāsane**ti ettha pana ayuttaṁ āsanaṁ **anāsanaṁ,** taṁ atthato aniyatavatthukaṁ rahopaṭicchannāsananti veditabbaṁ. **Agocare**ti etthapi ca ayutto gocaro **agocaro,** so vesiyādibhedato pañcavidho. **Pāpake mitte**ti lāmake dussīle mittapatirūpake, amitte vā. **Bhajantan**ti sevamānaṁ. **Viññū sabrahmacārī**ti paṇḍitā buddhisampannā sabrahmacārayo, bhikkhūnametaṁ adhivacanaṁ. Te hi ekakammaṁ ekuddeso samasikkhatāti imaṁ brahmaṁ samānaṁ caranti, tasmā **sabrahmacārī**ti vuccanti. **Pāpakesu ṭhānesū**ti lāmakesu ṭhānesu. **Okappeyyun**ti saddaheyyuṁ, adhimucceyyuṁ "addhā ayamāyasmā akāsi vā karissati vā"ti.

Yañhissāti hatthi-ādīsu yaṁkiñci ekampi assa. Sesaṁ vuttanayameva. Āsavuppatti panettha evaṁ veditabbā. Hatthi-ādinidānena dukkhena phuṭṭhassa sukhaṁ patthayato kāmāsavo uppajjati. Natthi no sampattibhave sugatibhave īdisaṁ dukkhanti bhavaṁ patthentassa bhavāsavo. Maṁ hatthī maddati, maṁ assoti gāho diṭṭhāsavo. Sabbeheva sampayutto avijjāsavoti.

Ime vuccanti -pa- parivajjanā pahātabbāti ime hatthi-ādīsu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasaṁvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Vinodanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

26. **Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī**ti "iti pāyaṁ vitakko akusalo, itipi sāvajjo, itipi dukkhavipāko. So ca kho attabyābādhāya saṁvattatī"ti-ādinā nayena yoniso kāmavitakke ādīnavaṁ paccavekkhitvā tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe uppannaṁ jātamabhinibbattaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāseti, cittaṁ āropetvā na vāseti, abbhantare vā na vāsetītipi attho.

Anadhivāsento kiṁ karotīti? **Pajahati** chaḍḍeti.

Kiṁ kacavaraṁ viya piṭakenāti? Na hi, Api ca kho naṁ **vinodeti** tudati vijjhati nīharati.

Kiṁ balibaddaṁ viya patodenāti? Na hi, atha kho naṁ **byantīkaroti** vigatantaṁ karoti. Yathāssa antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathānaṁ karoti.

Kathaṁ pana naṁ tathā karotīti? **Anabhāvaṁ gametī**ti anu anu abhāvaṁ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti, tathā karotīti vuttaṁ hoti. Esa nayo **byāpādavihiṁsāvitakkesu.**

Ettha ca **kāmavitakko**ti "yo kāmapaṭisaṁyutto takko vitakko micchāsaṅkappo"ti Vibhaṅge[1] vutto. Esa nayo itaresu. **Uppannuppanne**ti uppanne uppanne, uppannamatteyevāti vuttaṁ hoti. Sakiṁ vā uppanne vinodetvā dutiyavāre ajjhupekkhitā na hoti, satakkhattumpi uppanne uppanne vinodetiyeva. **Pāpake akusale**ti lāmakaṭṭhena pāpake, akosallatāya[2] akusale. **Dhamme**ti teyeva kāmavitakkādayo sabbepi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā eva. Avasesā "ñātivitakko janapadavitakko amaravitakko parānuddayatāpaṭisaṁyutto vitakko lābhasakkāra siloka paṭisaṁyutto vitakko anavaññattipaṭisaṁyutto vitakko"ti[3] ime cha.

Yañhissāti etesu vitakkesu yaṁkiñci assa, sesaṁ vuttanayameva. Kāmavitakko panettha kāmāsavo eva. Tabbiseso bhavāsavo. Taṁsampayutto diṭṭhāsavo. Sabbavitakkesu avijjāsavoti evaṁ āsavuppattipi veditabbā.

Ime vuccanti -pa- vinodanā pahātabbāti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā iminā tasmiṁ tasmiṁ vitakke ādīnavapaccavekkhaṇasahitena vīriyasaṁvarasaṅkhātena vinodanena pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

Bhāvanāpahātabba-āsavavaṇṇanā

27. **Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṁ bhāvetī**ti abhāvanāya ādīnavaṁ, bhāvanāya ca ānisaṁsaṁ upāyena pathena paccavekkhitvā

---

1. Abhi 2. 377 piṭṭhe.
2. Akosallatāya paṭipakkhatāya (Ka)
3. Khu 7. 402 Mahāniddese.

satisambojjhaṅgaṁ bhāveti, esa nayo sabbattha. Ettha ca kiñcāpi ime uparimaggattayasamayasambhūtā lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, tathāpi ādikammikānaṁ bojjhaṅgesu asammohatthaṁ lokiyalokuttaramissakena nesaṁ nayena atthavaṇṇanaṁ karissāmi. Idha pana lokiyanayaṁ pahāya lokuttaranayo eva gahetabbo. Tattha satisambojjhaṅganti-ādinā nayena vuttānaṁ sattannaṁ ādipadānaṁyeva tāva—

> Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vinicchayo.
> Anūnādhikato, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha satisambojjhaṅge tāva saraṇaṭṭhena **sati.** Sā panesā upaṭṭhānalakkhaṇā, apilāpanalakkhaṇā vā. Vuttampi hetaṁ "yathā mahārāja rañño bhaṇḍāgāriko rañño sāpateyyaṁ apilāpeti, ettakaṁ mahārāja hiraññaṁ, ettakaṁ suvaṇṇaṁ, ettakaṁ sāpateyyanti, evameva kho mahārāja sati uppajjamānā kusalākusala sāvajjānavajja hīnapaṇīta kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme apilāpeti. Ime cattāro satipaṭṭhānā"ti[1] vitthāro. Apilāpanarasā. Kiccavaseneva hissa etaṁ lakkhaṇaṁ therena vuttaṁ. Asammosarasā vā. Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Sati eva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo.** Tattha bodhiyā, bodhissa vā aṅgoti bojjhaṅgo.

Kiṁ vuttaṁ hoti, yā hi ayaṁ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtāya sati dhammavicaya vīriya pīti passaddhi samādhi upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā "bodhī"ti vuccati, **bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṁ hoti. Yathāha "satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho"ti. Tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgotipi bojjhaṅgo, jhānaṅgamaggaṅgādayo viya.

---

1. Khu 11. 36 Milindapañhe.

Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako "bodhī"ti vuccati, tassa bodhissa aṅgotipi bojjhaṅgo, senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā "bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā"ti. Api ca "bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā, bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā"ti-ādinā[1] paṭisambhidānayenāpi attho veditabbo. Passattho sundaro vā bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Evaṁ sati eva sambojjhaṅgo satisambojjhaṅgo. Taṁ **satisambojjhaṅgaṁ.** Evaṁ tāva ekassa ādipadassa atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Dutiyādīsu pana catusaccadhamme vicinātīti **dhammavicayo.** So pana vicayalakkhaṇo, obhāsanaraso, asammohapaccupaṭṭhāno. Vīrabhāvato vidhinā īrayitabbato ca **vīriyaṁ.** Taṁ paggahalakkhaṇaṁ, upatthambhanarasaṁ, anosīdanapaccupaṭṭhānaṁ. Pīṇayatīti **pīti.** Sā pharaṇalakkhaṇā, tuṭṭhilakkhaṇā vā, kāyacittānaṁ pīṇanarasā, tesaṁyeva odagyapaccupaṭṭhānā. Kāyacittadarathapassambhanato **passaddhi.** Sā upasamalakkhaṇā, kāyacittadarathanimmaddanarasā, kāyacittānaṁ aparipphandanabhūtasītibhāvapaccupaṭṭhānā. Samādhānato **samādhi.** So avikkhepalakkhaṇo, avisāralakkhaṇo vā, cittacetasikānaṁ sampiṇḍanaraso, cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno. Ajjhupekkhanato **upekkhā.** Sā paṭisaṅkhānalakkhaṇā, samavāhitalakkhaṇā vā, ūnādhikatānivāraṇarasā, pakkhapātupacchedarasā vā, majjhattabhāvapaccupaṭṭhānā. Sesaṁ vuttanayameva. Evaṁ sesapadānampi atthato lakkhaṇādīhi ca vinicchayo viññātabbo.

Kamatoti ettha ca "satiñca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī"ti[2] vacanato sabbesaṁ sesabojjhaṅgānaṁ upakārakattā satisambojjhaṅgova paṭhamaṁ vutto. Tato paraṁ "so tathā sato viharanto taṁ dhammaṁ paññāya pavicinatī"ti-ādinā[3] nayena sesabojjhaṅgānaṁ pubbāpariyavacane payojanaṁ sutteyeva vuttaṁ. Evamettha kamatopi vinicchayo viññātabbo.

Anūnādhikatoti kasmā pana Bhagavatā satteva bojjhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti. Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi

1. Khu 9. 302 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 100 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 236 piṭṭhe.

tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā. Yathāha "yasmiṁ ca kho bhikkhave samaye līnaṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā"ti[1]. Tayo uddhaccassa paṭipakkhā. Yathāha "yasmiṁ ca kho bhikkhave samaye uddhataṁ cittaṁ hoti, kālo tasmiṁ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā"ti[2]. Eko panettha sabbatthiko. Yathāha "satiñca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī"ti[2]. "Sabbatthakan"tipi pāṭho, dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṁ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satteva bojjhaṅgā vuttā anūnā anadhikāti, evamettha anūnādhikatopi vinicchayo viññātabbo.

Evaṁ tāva "satisambojjhaṅgan"ti-ādinā nayena vuttānaṁ sattannaṁ ādipadānaṁyeva atthavaṇṇanaṁ ñatvā idāni **bhāveti vivekanissitan**ti-ādīsu evaṁ ñātabbā. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti, attano cittasantāne punappunaṁ janeti abhinibbattetīti attho. **Vivekanissitan**ti viveke nissitaṁ. **Viveko**ti vivittatā. Svāyaṁ tadaṅgaviveko vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhi nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tassa nānattaṁ "ariyadhamme avinīto"ti ettha vuttanayeneva veditabbaṁ. Ayameva hi tattha vinayoti vutto. Evametasmiṁ pañcavidhe viveke.

Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṁ samucchedavivekanissitaṁ nissaraṇavivekanissitañca satisambojjhaṅgaṁ bhāvetīti ayamattho veditabbo. Tathā hi ayaṁ bojjhaṅgabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṁ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṁ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṁ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṁ satisambojjhaṅgaṁ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitantipi eke, te hi na kevalaṁ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti. Na ca paṭisiddhā Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṁ matena etesaṁ jhānānaṁ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṁ.

1. Saṁ 3. 99 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

Yathā ca “vipassanākkhaṇe ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan”ti vuttaṁ, evaṁ paṭippassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vattuṁ vaṭṭati. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekaṭṭhā eva hi virāgādayo.

Kevalañhettha **vossaggo** duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṁ. **Pakkhandanavossaggo**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṁ. Tadubhayampi imasmiṁ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṁ satisambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇāmin**ti iminā pana sakalena vacanena vossaggattaṁ pariṇamantaṁ pariṇatañca paripaccantaṁ paripakkañcāti. Idaṁ vuttaṁ hoti “ayañhi bojjhaṅgabhāvanānuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggattaṁ nibbānapakkhandanavossaggattañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṁ bhāvetī”ti. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

Idha pana nibbānaṁyeva sabbasaṅkhatehi vivittattā **viveko,** sabbesaṁ virāgabhāvato **virāgo,** nirodhabhāvato **nirodho**ti vuttaṁ. Maggo eva ca vossaggapariṇāmī, tasmā satisambojjhaṅgaṁ bhāveti vivekaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattiyā vivekanissitaṁ. Tathā **virāganissitaṁ nirodhanissitaṁ.** Tañca kho ariyamaggakkhaṇuppattiyā kilesānaṁ samucchedato pariccāgabhāvena ca nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇataṁ paripakkanti ayameva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesabojjhaṅgesu.

Yañhissāti etesu bojjhaṅgesu yaṁkiñci assa. Sesaṁ vuttanayameva. Āsavuppattiyaṁ panettha imesaṁ uparimaggattayasampayuttānaṁ bojjhaṅgānaṁ abhāvitattā ye uppajjeyyuṁ kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavoti tayo āsavā, bhāvayato evaṁsa te āsavā na hontīti ayaṁ nayo veditabbo.

Ime vuccanti -pa- bhāvanā pahātabbāti ime tayo āsavā imāya maggattayasampayuttāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātabbāti vuccantīti veditabbā.

28. Idāni imehi sattahākārehi pahīnāsavaṁ bhikkhuṁ thomento āsavappahāne cassa ānisaṁsaṁ dassento eteheva ca kāraṇehi āsavappahāne sattānaṁ ussukkaṁ janento **yato kho bhikkhave -pa- antamakāsi dukkhassā**ti āha. Tattha **yato kho**ti sāmivacane tokāro, yassa khoti vuttaṁ hoti. Porāṇā pana yasmiṁ kāleti vaṇṇayanti. **Ye āsavā dassanā pahātabbā**ti ye āsavā dassanena pahātabbā, te dassaneneva pahīnā honti, na appahīnesuyeva pahīnasaññī hoti. Evaṁ sabbattha vitthāro.

Sabbāsavasaṁvarasaṁvutoti sabbehi āsavapidhānehi pihito, sabbesaṁ vā āsavānaṁ pidhānehi pihito. **Acchecchi taṇhan**ti sabbampi taṇhaṁ chindi saṁchindi samucchindi. **Vivattayi saṁyojanan**ti dasavidhampi saṁyojanaṁ parivattayi nimmalamakāsi. **Sammā**ti hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṁ passati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṁ[1] jīvitaṁ viya. Ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṁ arahattamaggena sammā mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca ye ime "kāyabandhanassa anto jīrati[2]. Haritantaṁ vā"ti[3] evaṁ vutta-antimamariyādanto ca, "antamidaṁ bhikkhave jīvikānan"ti[4] evaṁ vuttalāmakanto ca, "sakkāyo eko anto"ti[5] evaṁ vuttakoṭṭhāsanto ca, "esevanto dukkhassa sabbapaccayasaṅkhayā"ti[6] evaṁ vuttakoṭanto cāti evaṁ cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa antaṁ catutthakoṭisaṅkhātaṁ antimakoṭisaṅkhātaṁ antamakāsi paricchedaṁ parivaṭumaṁ akāsi, antimasamussayamattāvasesaṁ dukkhamakāsīti vuttaṁ hoti.

Attamanā te bhikkhūti sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā sampayuttamanā hutvā. **Bhagavato bhāsitaṁ abhinandun**ti idaṁ dukkhassa

---

1. Dāṭhavisena daṭṭhasattānaṁ (Syā) 2. Vi 4. 277 piṭṭhe. 3. Ma 1. 246 piṭṭhe.
4. Khu 1. 255; Saṁ 2. 76 piṭṭhe. 5. Aṁ 2. 351 piṭṭhe. 6. Saṁ 1. 311 piṭṭhe.

antakiriyāpariyosānaṁ Bhagavato bhāsitaṁ sukathitaṁ sulapitaṁ, evametaṁ Bhagavā evametaṁ Sugatāti matthakena sampaṭicchantā abbhanumodiṁsūti.

Sesamettha yaṁ na vuttaṁ, taṁ pubbe vuttattā suviññeyyattā ca na vuttaṁ. Tasmā sabbaṁ vuttānusārena anupadaso paccavekkhitabbaṁ.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sabbāsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. **Evaṁ me sutan**ti Dhammadāyādasuttaṁ. Yasmā panassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṁ dassetvāvassa apubbapadavaṇṇanaṁ karissāma. Katarāya ca pana idaṁ aṭṭhuppattiyā nikkhittanti. Lābhasakkāre. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji. Yathā taṁ cattāro asaṅkhyeyye pūritadānapāramīsañcayassa sabbadisāsu yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṁ viya sabbapāramiyo ekasmiṁ attabhāve vipākaṁ dassāmāti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṁ nibbattayiṁsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā "kahaṁ Buddho kahaṁ Bhagavā kahaṁ devadevo narāsabho purisasīho"ti Bhagavantaṁ pariyesanti. Sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṁ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuramāhaccatiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṁ Khandhake tesu tesu suttesu ca āgatanayeneva veditabbaṁ. Yathā ca Bhagavato, evaṁ bhikkhusaṁghassāpi.

> Vuttampi cetaṁ "tena kho pana samayena Bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsana-gilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṁ, Bhikkhusaṁghopi kho sakkato hoti -pa- parikkhārānan"ti[1]. Tathā

---

1. Khu 1. 89 piṭṭhe.

"yāvatā kho Cunda etarahi saṁgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṁ Cunda aññaṁ ekasaṁghampi samanupassāmi, evaṁ lābhaggayasaggapattaṁ, yathariva Cunda bhikkhusaṁgho"ti[1].

Svāyaṁ Bhagavato ca bhikkhusaṁghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṁ mahānadīnaṁ udakamiva appameyyo ahosi. Kamena bhikkhū paccayagarukā paccayabāhulikā ahesuṁ. Pacchābhattampi telamadhuphāṇitādīsu āhaṭesu gaṇḍiṁ yeva paharitvā "amhākaṁ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā"ti uccāsaddamahāsaddaṁ karonti. Sā ca nesaṁ pavatti Bhagavatopi pākaṭā ahosi. Tato Bhagavā ananucchavikanti dhammasaṁvegaṁ uppādetvā cintesi—

"Paccayā akappiyāti na sakkā sikkhāpadaṁ paññapetuṁ. Paccayapaṭibaddhā hi kulaputtānaṁ samaṇadhammavutti. Handāhaṁ dhammadāyādapaṭipadaṁ desemi. Sā sikkhākāmānaṁ kulaputtānaṁ sikkhāpadapaññatti viya bhavissati nagaradvāre ṭhapitasabbakāyika-ādāso viya ca, yathā hi nagaradvāre ṭhapite sabbākāyike ādāse cattāro vaṇṇā attano chāyaṁ disvā vajjaṁ pahāya niddosā honti, evameva sikkhākāmā kulaputtā payogamaṇḍanena[2] attānaṁ maṇḍetukāmā imaṁ sabbakāyikādāsūpamaṁ desanaṁ āvajjitvā āmisadāyādapaṭipadaṁ vajjetvā dhammadāyādapaṭipadaṁ pūrentā khippameva jātijarāmaraṇassa antaṁ karissantī"ti. Imissā aṭṭhuppattiyā idaṁ suttaṁ abhāsi.

Tattha **dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā**ti dhammassa me dāyādā bhikkhave bhavatha, mā āmisassa. Yo mayhaṁ dhammo, tassa paṭiggāhakā bhavatha. Yañca kho mayhaṁ āmisaṁ, tassa mā paṭiggāhakā bhavathāti vuttaṁ hoti. Tattha dhammopi duvidho nippariyāyadhammo pariyāyadhammoti. Āmisampi duvidhaṁ nippariyāyāmisaṁ pariyāyāmisanti. Kathaṁ? Maggaphalanibbānabhedo hi navavidhopi lokuttaradhammo **nippariyāyadhammo** nibbattitadhammo, na yena kenaci pariyāyena kāraṇena vā lesena vā dhammo. Yaṁ panidaṁ vivaṭṭūpanissitaṁ kusalaṁ, seyyathidaṁ,

---

1. Dī 3. 104 piṭṭhe.

2. Sikkhāyogamaṇḍanena (Sī)

idhekacco vivaṭṭaṁ patthento dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, gandhamālādīhi vatthupūjaṁ karoti, dhammaṁ suṇāti deseti jhānasamāpattiyo nibbatteti, evaṁ karonto anupubbena nippariyāyadhammaṁ amataṁ nibbānaṁ paṭilabhati, ayaṁ **pariyāyadhammo.** Tathā cīvarādayo cattāro paccayā **nippariyāyāmisameva,** na aññena pariyāyena kāraṇena vā lesena vā āmisaṁ. Yaṁ panidaṁ vaṭṭagāmikusalaṁ, seyyathidaṁ, idhekacco vaṭṭaṁ patthento sampattibhavaṁ icchamāno dānaṁ deti -pa- samāpattiyo nibbatteti, evaṁ karonto anupubbena devamanussasampattiṁ paṭilabhati, idaṁ **pariyāyāmisaṁ** nāma.

Tattha nippariyāyadhammopi Bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā bhikkhū maggaphalanibbānāni adhigacchanti. Vuttampi cetaṁ "so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā"ti[1] ca, "so hāvuso Bhagavā jānaṁ jānāti, passaṁ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī Tathāgato"ti[2] ca.

Pariyāyadhammopi Bhagavatoyeva santako. Bhagavatā hi kathitattā evaṁ jānanti "vivaṭṭaṁ patthetvā dānaṁ dento -pa- samāpattiyo nibbattento anukkamena amataṁ nibbānaṁ paṭilabhatī"ti. Nippariyāyāmisampi ca Bhagavatoyeva santakaṁ. Bhagavatā hi anuññātattāyeva bhikkhūhi Jīvakavatthuṁ ādiṁ katvā paṇītacīvaraṁ laddhaṁ. Yathāha "anujānāmi bhikkhave gahapaticīvaraṁ. Yo icchati, paṁsukūliko hotu. Yo icchati, gahapaticīvaraṁ sādiyatu. Itarītarenapāhaṁ bhikkhave santuṭṭhiṁyeva vaṇṇemī"ti[3].

Pubbe ca bhikkhū paṇītapiṇḍapātaṁ nālatthuṁ. Sapadānapiṇḍiyālopabhojanā evāhesuṁ. Tehi Rājagahe viharantena Bhagavatā "anujānāmi bhikkhave saṁghabhattaṁ uddesabhattaṁ nimantanaṁ salākabhattaṁ

---

1. Ma 3. 59 piṭṭhe. 2. Ma 1. 157 piṭṭhe. 3. Vi 3. 392 piṭṭhe.

pakkhikaṁ uposathikaṁ pāṭipadikan"ti[1] evaṁ anuññātattāyeva paṇītabhojanaṁ laddhaṁ. Tathā senāsanaṁ. Pubbe hi akatapabbhārarukkhamūlādisenāsanāyeva bhikkhū ahesuṁ. Te "anujānāmi bhikkhave pañca leṇānī"ti[2] evaṁ Bhagavatā anuññātattāyeva vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṁ guhāti imāni senāsanāni labhiṁsu. Pubbe ca muttaharītakeneva bhesajjaṁ akaṁsu. Te Bhagavatāyeva "anujānāmi bhikkhave pañca bhesajjāni, seyyathidaṁ, sappi, navanītaṁ, telaṁ, madhu, phāṇitan"ti[3] evamādinā nayena anuññātattā nānābhesajjāni labiṁsu.

Pariyāyāmisampi Bhagavatoyeva santakaṁ. Bhagavatā hi kathitattā yeva jānanti "sampattibhavaṁ patthento dānaṁ datvā sīlaṁ -pa- samāpattiyo nibbattetvā anukkamena pariyāyāmisaṁ dibbasampattiṁ manussasampattiṁ paṭilabhatī"ti. Tadeva, yasmā nippariyāyadhammopi pariyāyadhammopi nippariyāyāmisampi pariyāyāmisampi Bhagavatoyeva santakaṁ, tasmā tattha attano sāmibhāvaṁ dassento āha "dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā"ti.

Yo mayhaṁ santako duvidhopi dhammo, tassa dāyādā bhavatha. Yaṁ ca kho etaṁ mayhameva santakaṁ āmisaṁ, tassa dāyādā mā bhavatha. Dhammakoṭṭhāsasseva sāmino bhavatha, mā āmisakoṭṭhāsassa. Yo hi Jinasāsane pabbajitvā paccayaparamo viharati catūsu taṇhuppādesu sandissamāno nikkhittadhuro dhammānudhammappaṭipattiyaṁ, ayaṁ **āmisadāyādo** nāma. Tādisā mā bhavatha. Yo pana anuññātapaccayesu appicchatādīni nissāya paṭisaṅkhā sevamāno paṭipattiparamo viharati catūsu ariyavaṁsesu sandissamāno, ayaṁ **dhammadāyādo** nāma. Tādisā bhavathāti vuttaṁ hoti.

Idāni yesaṁ tattha etadahosi, bhavissati vā anāgatamaddhānaṁ "kiṁ nu kho Bhagavā sāvakānaṁ alābhatthiko evamāhā"ti tesaṁ atipaṇītalābhatthiko ahaṁ evaṁ vadāmīti dassetuṁ āha **atthi me tumhesu -pa- no āmisadāyādā**ti.

---

1. Vi 4. 329 piṭṭhe. 2. Vi 4. 290 piṭṭhe. 3. Vi 3. 290 piṭṭhe.

Tassāyamattho, atthi me tumhesu anukampā anuddayā hitesitā, kena nu kho kāraṇena kena upāyena sāvakā dhammadāyādā assu dhammakoṭṭhāsasāmino, no āmisadāyādāti. Ayaṁ pana adhippāyo, passati kira Bhagavā āmisagarukānaṁ āmise upakkhalitānaṁ atītakāle tāva Kapilassa bhikkhuno, "saṅghāṭipi ādittā hotī"ti[1] ādinā nayena āgatapāpabhikkhubhikkhunīsikkhamānādīnaṁ ca anekasatānaṁ apāyaparipūraṇattaṁ attano sāsane pabbajitānañca Devadattādīnaṁ. Dhammagarukānaṁ pana Sāriputtamoggallānamahākassapādīnaṁ abhiññāpaṭisambhidādiguṇappaṭilābhaṁ. Tasmā tesaṁ apāyā parimuttiṁ sabbaguṇasampattiñca icchanto āha "atthi me tumhesu anukampā kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṁ, no āmisadāyādā"ti. Paccayagaruko ca catuparisantare kūṭakahāpaṇo viya nibbutaṅgāro viya ca nittejo nippabho hoti. Tato vivattitacitto dhammagaruko tejavā sīhova abhibhuyyacārī, tasmāpi evamāha "atthi me -pa- no āmisadāyādā"ti.

Evaṁ "dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā"ti idaṁ anukampāya paṇītataraṁ lābhaṁ icchantena vuttaṁ, no alābhatthikenāti sāvetvā idāni imassa ovādassa akaraṇe ādīnavaṁ dassento āha "tumhe ca me bhikkhave -pa- no dhammadāyādā"ti. Tattha **tumhepi tena ādiyā**[2] **bhaveyyāthā**ti tumhepi tena āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena ādiyā[2] bhaveyyātha apadisitabbā[3] visuṁ kātabbā vavatthapetabbā, viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṁ hoti. Kinti? Āmisadāyādā Satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādāti.

Ahampi tena ādiyo bhaveyyanti ahampi tena tumhākaṁ āmisadāyādabhāvena no dhammadāyādabhāvena gārayho bhaveyyaṁ. Kinti? Āmisa -pa- dāyādāti. Idaṁ Bhagavā tesaṁ atīva mudukaraṇatthaṁ āha. Ayañhi ettha adhippāyo, sace bhikkhave tumhe āmisalolā carissatha, tattha viññū maṁ garahissanti "kathañhi nāma sabbaññū samāno attano

---

1. Vi 1. 148 piṭṭhe, Saṁ 1. 451 piṭṭhe ca. 2. Ādissā (Sī, Syā)
3. Avadisitabbā (Sī, Syā)

sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṁ na sakkotī"ti. Seyyathāpi nāma anākappasampanne bhikkhū disvā ācariyupajjhāye garahanti "kassime saddhivihārikā, kassantevāsikā"ti, seyyathā vā pana kulakumārake vā kulakumārikāyo vā dussīle pāpadhamme disvā mātāpitaro garahanti "kassime puttā, kassa dhītaro"ti, evameva maṁ viññū garahissanti "kathañhi nāma sabbaññū samāno attano sāvake dhammadāyāde no āmisadāyāde kātuṁ na sakkotī"ti.

Evaṁ imassa ovādassa akaraṇe ādīnavaṁ dassetvā karaṇe ānisaṁsaṁ dassento **tumhe ca me**ti-ādimāha. Tattha **ahampi tena na ādiyo bhaveyyan**ti seyyathāpi nāma vattaparipūrake daharabhikkhū uddesaparipucchāsampanne Vassasatikatthere viya
ākappasampanne disvā, kassa saddhivihārikā, kassantevāsikāti, asukassāti, "patirūpaṁ therassa, paṭibalo vata ovadituṁ anusāsitun"ti ācariyupajjhāyā na ādiyā na gārayhā bhavanti, evameva ahampi tena tumhākaṁ dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvena kassa sāvakā nālakapaṭipadaṁ tuvaṭṭakapaṭipadaṁ candūpamapaṭipadaṁ rathavinītapaṭipadaṁ mahāgosiṅgasālapaṭipadaṁ mahāsuññatapaṭipadaṁ paṭipannā catupaccayasantosabhāvanārāma-ariyavaṁsesu sakkhibhūtā paccayagedhato vivattamānasā abbhā muttacandasamā viharantīti, "samaṇassa Gotamassā"ti vutte "sabbaññū vata Bhagavā, asakkhi vata sāvake āmisadāyādapaṭipadaṁ chaḍḍāpetvā dhammadāyādapaṭipattipūrake kātun"ti viññūnaṁ na ādiyo na gārayho bhaveyyanti. Evamimasmiṁ pade adhippāyaṁ ñatvā sesaṁ kaṇhapakkhe vuttanayapaccanīkena veditabbaṁ. Evaṁ imassa ovādassa karaṇe ānisaṁsaṁ dassetvā idāni taṁ ovādaṁ niyyātento[1] āha "tasmātiha me bhikkhave -pa- no āmisadāyādā"ti.

30. Evamimaṁ ovādaṁ niyyātetvā idāni tassā dhammadāyādapaṭipattiyā paripūrakāriṁ thometuṁ **idhāhaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Bhagavato hi thomanaṁ sutvāpi hontiyeva tadatthāya[2] paṭipajjitāro.

---

1. Niyyādento (Ka)
2. Tathattāya (Sī, Syā)

Tattha **idhā**ti nipātapadametaṁ. **Bhuttāvī**ti bhuttavā, katabhattakiccoti vuttaṁ hoti. **Pavārito**ti yāvadatthapavāraṇāya pavārito, yāvadatthaṁ bhuñjitvā paṭikkhittabhojano tittovāti vuttaṁ hoti. Catubbidhā hi pavāraṇā vassaṁvuṭṭhapavāraṇā paccayapavāraṇā anatirittapavāraṇā yāvadatthapavāraṇāti. Tattha "anujānāmi bhikkhave vassaṁvuṭṭhānaṁ bhikkhūnaṁ tīhi ṭhānehi pavāretun"ti[1] ayaṁ **vassaṁvuṭṭhapavāraṇā.** "Icchāmahaṁ bhante saṁghaṁ catumāsaṁ bhesajjena pavāretun"ti[2] ca "aññatra punapavāraṇāya aññatra niccapavāraṇāyā"ti ca[3] ayaṁ **paccayapavāraṇā.** "Pavārito nāma asanaṁ paññāyati, bhojanaṁ paññāyati, hatthapāse ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati. eso pavārito nāmā"ti[4] ayaṁ **anatirittapavāraṇā.** "Paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresī"ti[5] ayaṁ **yāvadatthapavāraṇā.** Ayamidha adhippetā. Tena vuttaṁ "pavāritoti yāvadatthapavāraṇāya pavārito"ti.

Paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo. **Pariyosito**ti pariyositabhojano, uttarapadalopo daṭṭhabbo. Yāvatakaṁ bhuñjitabbaṁ, tāvatakaṁ bhuttaṁ hoti, avasitā me bhojanakiriyāti attho. **Suhito**ti dhāto, jighacchādukkhābhāvena vā sukhitoti vuttaṁ hoti. **Yāvadattho**ti yāvatako me bhojanena attho, so sabbo pattoti. Ettha ca purimānaṁ tiṇṇaṁ pacchimāni sādhakāni. Yo hi pariyosito, so bhuttāvī hoti. Yo ca suhito, so yāvadatthapavāraṇāya pavārito. Yo yāvadattho, so paripuṇṇoti. Purimāni vā pacchimānaṁ. Yasmā hi bhuttāvī, tasmā pariyosito. Yasmā pavārito, tasmā suhito. Yasmā paripuṇṇo, tasmā yāvadatthoti. Sabbaṁ cetaṁ parikappetvā vuttanti veditabbaṁ.

Siyāti ekaṁse ca vikappane ca. "Pathavīdhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā"ti[6] ekaṁse. "Siyā aññatarassa bhikkhuno āpatti vītikkamo"ti[7] vikappane. Idha ubhayampi vaṭṭati. Atirekova **atirekadhammo.** Tathā **chaḍḍanīyadhammo.** Adhiko ca chaḍḍetabbo ca, na aññaṁ kiñci

1. Vi 3. 223 piṭṭhe. 2. Vi 2. 135 piṭṭhe. 3. Vi 2. 137 piṭṭhe.
4. Vi 2. 111 piṭṭhe. 5. Dī 1. 102. 142 piṭṭhādīsu. 6. Ma 3. 283 piṭṭhe.
7. Ma 3. 29 piṭṭhe.

kātabboti attho. **Athā**ti tamhi kāle. **Jighacchādubbalyaparetā**ti jighacchāya ca dubbalyena ca paretā phuṭṭhā anugatā ca aṭṭhapi dasapi divasāni. Tattha keci jighacchitāpi na dubbalā honti, sakkonti jighacchaṁ sahituṁ. Ime pana na tādisāti dassetuṁ ubhayamāha. **Tyāhan**ti te ahaṁ. **Sace ākaṅkhathā**ti yadi icchatha.

Appahariteti apparuḷhaharite, yasmiṁ ṭhāne piṇḍapātajjhottharaṇena vinassanadhammāni tiṇāni natthi, tasminti attho. Tena nittiṇaṁ ca mahātiṇagahanaṁ ca, yattha sakaṭenapi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, taṁ ca ṭhānaṁ pariggahitaṁ hoti. Bhūtagāmasikkhāpadassa hi avikopanatthametaṁ vuttaṁ.

Appāṇaketi nippāṇake piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapāṇakarahite vā mahā-udakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena āḷulite sukhumapāṇakā maranti, na mahātaḷākādīsūti. Pāṇakānurakkhaṇatthañhi etaṁ vuttaṁ. **Opilāpessāmī**ti nimujjāpessāmi.

Tatrekassāti tesu dvīsu ekassa. Yo imaṁ dhammadesanaṁ suṭṭhu sutavā punappunaṁ āvajjeti ca, taṁ sandhāyāha **vuttaṁ kho panetan**ti. Ayaṁ **vutta**saddo kesohāraṇepi dissati "kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro"ti-ādīsu[1]. Ropitepi "yathā sāradikaṁ bījaṁ, khette vuttaṁ virūhatī"ti-ādīsu[2]. Kathitepi "vuttamidaṁ Bhagavatā, vuttamidaṁ arahatā"ti-ādīsu. Idha pana kathite daṭṭhabbo. Kathitaṁ kho panetanti ayañhissa attho. **Āmisaññataran**ti catunnaṁ paccayāmisānaṁ aññataraṁ, ekanti attho. **Yadidan**ti nipāto, sabbaliṅgavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo. Idha panāssa yo esoti attho. Yo eso piṇḍapāto nāma. Idaṁ āmisaññataranti vuttaṁ hoti. **Yaṁnūnāhan**ti sādhu vatāhaṁ. **Evan**ti yathā idāni imaṁ khaṇaṁ vītināmemi, evameva rattindivaṁ. **Vītināmeyyan**ti khepeyyaṁ ativattāpeyyaṁ.

So taṁ piṇḍapātanti so taṁ sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabbarūpaṁ Sugatātirittampi piṇḍapātaṁ abhuñjitvā dhammadāyādabhāvaṁ

---

1. Ma 2. 380 piṭṭhe. 2. Khu 5. 75 piṭṭhe.

ākaṅkhamāno ādittasīsūpamaṁ paccavekkhitvā teneva jighacchādubbalyena evaṁ taṁ rattindivaṁ vītināmeyya.

Atha dutiyassāti imasmiṁ pana vāre esa saṅkhepo, sace so bhikkhu yaṁnūnāhaṁ -pa- vītināmeyyanti cintento evampi cinteyya, pabbajitena kho vāḷamigākule araññe bhesajjaṁ viya pañcakāmaguṇavāḷākule gāme piṇḍapātopi dukkhaṁ pariyesituṁ. Ayaṁ pana piṇḍapāto itipariyesanādīnavavimutto ca Sugatātiritto cāti ubhato sujātakhattiyakumāro viya hoti, yehi ca pañcahi kāraṇehi piṇḍapāto na paribhuñjitabbo hoti. Seyyathidaṁ, puggalaṁ garahitvā na paribhuñjitabbo hoti "alajjipuggalassa santako"ti. Aparisuddha-uppattitāya na paribhuñjitabbo hoti "bhikkhuniparipācana-asantasambhāvanuppanno"ti. Sāmikānukampāya na paribhuñjitabbo hoti "piṇḍapātasāmiko bhikkhu jighacchito"ti. So dhāto tasseva antevāsikādīsu anukampāya na paribhuñjitabbo hoti "antevāsikā aññe vā tappaṭibaddhā jighacchitā"ti, tepi dhātā suhitā, Api ca kho assaddhatāya na paribhuñjitabbo hoti "piṇḍapātasāmiko bhikkhu assaddho"ti. Tehi ca kāraṇehi ayaṁ vimutto. Bhagavā hi lajjīnaṁ aggo, parisuddhuppattiko piṇḍapāto, Bhagavā ca dhāto suhito, paccāsīsakopi añño puggalo natthi, ye loke saddhā, Bhagavā tesaṁ aggoti evaṁ cintetvā ca so taṁ piṇḍapātaṁ bhuñjitvā -pa- vītināmeyya. Ettāvatā yopi abhuñjitvā samaṇadhammaṁ karoti, sopi bhuñjitabbakameva piṇḍapātaṁ na bhutto hoti, yopi bhuñjitvā samaṇadhammaṁ karoti, sopi bhuñjitabbakameva bhutto hoti. Natthi piṇḍapāte viseso. Puggale pana atthi viseso. Tasmā taṁ dassento **kiñcāpi so**ti-ādimāha.

Tattha **kiñcāpī**ti anujānanappasaṁsanatthe nipāto. Kiṁ anujānāti? Tassa bhikkhuno taṁ anavajjaparibhogaṁ. Kiṁ pasaṁsati? Bhutvā samaṇadhammakaraṇaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti, yadipi so bhikkhu evaṁ bhuñjitabbameva bhuñjitvā kātabbameva kareyya. **Atha kho asuyeva me purimo bhikkhū**ti yo purimo bhikkhu tampi piṇḍapātaṁ paṭikkhipitvā samaṇadhammaṁ karoti, soyeva mama dvīsu sūresu sūrataro viya dvīsu paṇḍitesu paṇḍitataro viya ca

pujjataro ca pāsaṁsataro ca, dutiyabhikkhuto atirekena pūjanīyo ca pasaṁsanīyo cāti vuttaṁ hoti.

Idāni tamatthaṁ kāraṇena sādhento **taṁ kissa hetū**ti-ādimāha. Tassattho, tattha siyā tumhākaṁ, kasmā so bhikkhu Bhagavato pujjataro ca pāsaṁsataro cāti, **tañhi tassā**ti yasmā taṁ piṇḍapātapaṭikkhipanaṁ tassa bhikkhuno dīgharattaṁ appicchatāya -pa- vīriyārambhāya saṁvattissati. Kathaṁ? Tassa hi sace aparena samayena paccayesu atricchatā vā pāpicchatā vā mahicchatā vā uppajjissati. Tato naṁ iminā piṇḍapātapaṭikkhepaṅkusena nivāressati “are tvaṁ Sugatātirittampi piṇḍapātaṁ paṭikkhipitvā īdisaṁ icchaṁ uppādesī”ti evaṁ paccavekkhamāno. Esa nayo asantuṭṭhiyā asallekhassa cuppannassa nivāraṇe. Evaṁ tāvassa appicchatāya santuṭṭhiyā saṁlekhāya saṁvattissati.

Subharatāyāti ettha ayaṁ saṁvaṇṇanā, idhekacco attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hoti dupposo. Ekacco attanopi upaṭṭhākānampi subharo hoti suposo. Kathaṁ? Yo hi ambilādīni laddhā anambilādīni pariyesati, aññassa ghare laddhaṁ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṁ gāmaṁ vicaritvā rittapattova vihāraṁ pavisitvā nipajjati, ayaṁ attano dubbharo. Yo pana sālimaṁsodanādīnaṁ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṁ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesaṁ vā sammukhāva taṁ piṇḍapātaṁ “kiṁ tumhehi dinnan”ti apasādento sāmaṇeragahaṭṭhādīnampi deti, ayaṁ upaṭṭhākānaṁ dubbharo. Etaṁ disvā manussā dūrato parivajjanti “dubbharo bhikkhu na sakkā positun”ti. Yo pana yaṁkiñci lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā laddhā tuṭṭhacittova bhuñjitvā vihāraṁ gantvā attano kammaṁ karoti, ayaṁ attano subharo. Yo ca paresampi appaṁ vā bahuṁ vā lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā dānaṁ ahīḷetvā attamano vippasannamukho hutvā tesaṁ sammukhāva paribhuñjitvā yāti, ayaṁ upaṭṭhākānaṁ subharo. Etaṁ disvā manussā ativiya vissatthā honti, “amhākaṁ bhadanto subharo thokenapi tussati, mayameva naṁ posissāmā”ti paṭiññaṁ katvā posenti.

Tattha sace aparena samayena assa attano vā upaṭṭhākānaṁ vā dubbharatānayena cittaṁ uppajjissati. Tato naṁ iminā piṇḍapātapaṭikkhepaṅkusena nivāressati “are tvaṁ Sugatātirittampi piṇḍapātaṁ paṭikkhipitvā

īdisaṁ cittaṁ uppādesī"ti evaṁ paccavekkhamāno, evamassa subharatāya saṁvattissati. Sace panassa kosajjaṁ uppajjissati, tampi etenevaṅkusena nivāressati "are tvaṁ nāma tadā Sugatātirittampi piṇḍapātaṁ paṭikkhipitvā tathā jighacchādubbalyaparetopi samaṇadhammaṁ katvā ajja kosajjamanuyuñjasī"ti evaṁ paccavekkhamāno, evamassa vīriyārambhāya saṁvattissati. Evamassa idaṁ piṇḍapātapaṭikkhipanaṁ dīgharattaṁ appicchatāya -pa- vīriyārambhāya saṁvattissati. Evamassime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti.

Kathaṁ? Atra hi Pāḷiyaṁyeva appicchatāsantuṭṭhitāvīriyārambhavasena tīṇi āgatāni, sesāni sallekhena saṅgahitāni, idaṁ hi sabbakathāvatthūnaṁ nāmameva, yadidaṁ sallekho. Yathāha "yā ca kho ayaṁ Ānanda kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā[1] ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṁvattati. Seyyathidaṁ, appicchakathā"ti[2] vitthāro. Evaṁ ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni paripūressanti. Dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti.

Kathaṁ? Etesu hi appicchakathā santosakathā asaṁsaggakathā sīlakathāti imā catasso kathā adhisīlasikkhāsaṅgahitāyeva. Pavivekakathā vīriyārambhakathā samādhikathāti imā tisso adhicittasikkhāsaṅgahitā. Paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathāti imā tisso adhipaññāsikkhāsaṅgahitāti. Evaṁ dasa kathāvatthūni paripūrāni tisso sikkhā paripūressanti. Tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakkhandhe paripūressanti.

Kathaṁ? Paripūrā hi adhisīlasikkhā asekkho sīlakkhandhoyeva hoti, adhicittasikkhā asekkho samādhikkhandho, adhipaññāsikkhā asekkhā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanakkhandhā evāti evaṁ tisso sikkhā paripūrā pañca asekkhadhammakkhandhe paripūressanti. Pañca dhammakkhandhā paripūrā amataṁ nibbānaṁ paripūressanti. Seyyathāpi uparipabbate pāvussako mahāmegho

---

1. Cetovivaraṇasappāyā (Ka)

2. Ma 3. 155. 157 piṭṭhesu.

abhivuṭṭho pabbatakandarasarasākhā paripūreti. Tā paripūrā kusobbhe, kusobbhā mahāsobbhe, mahāsobbhā kunnadiyo, kunnadiyo mahānadiyo, mahānadiyo mahāsamuddasāgaraṁ paripūrenti, evameva tassa bhikkhuno ime pañca guṇā paripūrā dasa kathāvatthūni ādiṁ katvā yāva amataṁ nibbānaṁ paripūressanti. Evamayaṁ bhikkhu dhammadāyādapaṭipadaṁ paṭipanno paramadhammadāyādaṁ labhatīti etamatthaṁ sampassamāno Bhagavā "taṁ kissa hetu, tañhi tassa bhikkhave bhikkhuno"ti-ādimāha.

Evaṁ tassa bhikkhuno pujjatarapāsaṁsatarabhāvaṁ kāraṇena sādhetvā idāni te bhikkhū tathattāya sanniyojento **tasmātiha me bhikkhave**ti-ādimāha. Kiṁ vuttaṁ hoti, yasmā yo taṁ piṇḍapātaṁ bhuñjitvā samaṇadhammaṁ kareyya, so imehi pañcahi mūlaguṇehi paribāhiro. Yo pana abhuñjitvā kareyya, so imesaṁ bhāgī hoti "tasmātiha me bhikkhave -pa- no āmisadāyādā"ti.

Idamavoca Bhagavāti idaṁ nidānapariyosānato pabhuti yāva no āmisadāyādāti suttappadesaṁ Bhagavā avoca. **Idaṁ vatvāna Sugato**ti idañca suttappadesaṁ vatvāva[2] sobhanāya paṭipadāya gatattā **Sugato**ti saṅkhaṁ pattoyeva Bhagavā. **Uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisī**ti paññattavarabuddhāsanato uṭṭhahitvā vihāraṁ attano Mahāgandhakuṭiṁ pāvisi asambhinnāya eva parisāya, kasmā? Dhammathomanatthaṁ.

Buddhā kira apariniṭṭhitāya desanāya vihāraṁ pavisantā dvīhi kāraṇehi pavisanti puggalathomanatthaṁ vā dhammathomanatthaṁ vā. Puggalathomanatthaṁ pavisanto evaṁ cintesi "imaṁ mayā saṁkhittena uddesaṁ uddiṭṭhaṁ, vitthārena avibhattaṁ, dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā Ānandaṁ vā Kaccānaṁ vā upasaṅkamitvā pucchissanti, te mayhaṁ ñāṇena saṁsandetvā kathessanti[3], tato dhammapaṭiggāhakā puna maṁ pucchissanti, tesaṁ ahaṁ sukathitaṁ bhikkhave Ānandena, sukathitaṁ Kaccānena, maṁ cepi tumhe etamatthaṁ puccheyyātha, ahampi naṁ evameva byākareyyanti evaṁ te puggale thomessāmi, tato tesu gāravaṁ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti, tepi bhikkhū atthe ca dhamme

1. Pabbatakandarapadarasākhā (Sī, Syā) 2. Vatvā ca (Ka) 3. Vissajjessanti (Sī)

ca niyojessanti, te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūrentā dukkhassantaṁ karissantī"ti.

Dhammathomanatthaṁ pavisanto evaṁ cintesi, yathā idheva cintesi "mayi vihāraṁ paviṭṭhe tameva āmisadāyādaṁ garahanto dhammadāyādaṁ ca thomento imissaṁyeva parisati nisinno Sāriputto dhammaṁ desessati, evaṁ dvinnampi amhākaṁ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṁ desanā aggā ca garukā ca bhavissati pāsāṇacchattasadisā. Caturoghanittharaṇaṭṭhena titthe ṭhapitā nāvā viya maggagamanaṭṭhena catuyutta-ājaññaratho viya ca bhavissati. Yathā ca 'evaṁ karontassa ayaṁ daṇḍo'ti parisati āṇaṁ ṭhapetvā uṭṭhāyāsanā pāsādaṁ āruḷhe rājini tattheva nisinno senāpati taṁ raññā ṭhapitaṁ āṇaṁ pavatteti, evampi mayā ṭhapitaṁ desanaṁ imissaṁyeva parisati nisinno Sāriputto thometvā desessati, evaṁ dvinnampi amhākaṁ matiyā desitā ayaṁ desanā balavatarā majjhanhikasūriyo viya pajjalissatī"ti, evaṁ idha dhammathomanatthaṁ uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisi.

Īdisesu ca ṭhānesu Bhagavā nisinnāsaneyeva antarahito cittagatiyā vihāraṁ pavisatīti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā Bhagavantaṁ parivāretvā gaccheyya, sā ekavāraṁ bhinnā puna dussannipātā bhaveyyāti Bhagavā cittagatiyā eva pāvisi.

31. Evaṁ paviṭṭhe pana Bhagavati Bhagavato adhippāyānurūpaṁ taṁ dhammaṁ thometukāmo **tatra kho āyasmā Sāriputto -pa- etadavoca.** Tattha **āyasmā**ti piyavacanametaṁ. **Sāriputto**ti tassa therassa nāmaṁ, tañca kho mātito, na pitito. Rūpasāriyā hi brāhmaṇiyā so putto, tasmā Sāriputtoti vuccati. **Acirapakkantassā**ti pakkantassa sato nacirena. **Āvuso bhikkhave**ti ettha pana Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā bhikkhaveti ālapanti. Sāvakā pana Buddhehi sadisā mā homāti āvusoti paṭhamaṁ vatvā pacchā bhikkhaveti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapito bhikkhusaṁgho bhadanteti paṭivacanaṁ deti, sāvakehi āvusoti.

Kittāvatā nu kho āvusoti ettha **kittāvatā**ti paricchedavacanaṁ, kittakenāti vuttaṁ hoti. **Nu**kāro pucchāyaṁ. **Kho**kāro nipātamattaṁ. **Satthu pavivittassa viharato**ti tīhi vivekehi kāyacitta-upadhivivekehi Satthuno viharantassa. **Vivekaṁ nānusikkhantī**ti tiṇṇaṁ vivekānaṁ aññatarampi nānusikkhanti, āmisadāyādāva hontīti imamatthaṁ āyasmā Sāriputto bhikkhū pucchi. Esa nayo sukkapakkhepi.

Evaṁ vutte tamatthaṁ sotukāmā bhikkhū **duratopi kho**ti-ādimāhaṁsu. Tattha **dūratopī**ti tiroraṭṭhatopi tirojanapadatopi anekayojanagaṇanatopīti vuttaṁ hoti. **Santike**ti samīpe. **Aññātun**ti jānituṁ bujjhituṁ. **Āyasmantaṁyeva Sāriputtaṁ paṭibhātū**ti āyasmatoyeva Sāriputtassa bhāgo hotu, āyasmā pana Sāriputto attano bhāgaṁ katvā vibhajatūti vuttaṁ hoti. Āyasmato hi bhāgo yadidaṁ atthakkhānaṁ, amhākaṁ pana savanaṁ bhāgoti ayamettha adhippāyo, evaṁ saddalakkhaṇena sameti. Keci pana bhaṇanti "paṭibhātūti dissatū"ti. Apare "upaṭṭhātū"ti. **Dhāressantī**ti uggahessanti pariyāpuṇissanti. Tato nesaṁ kathetukāmo thero **tena hī**ti-ādimāha. Tattha **tenā**ti kāraṇavacanaṁ. **Hi**kāro nipāto. Yasmā sotukāmāttha, yasmā ca mayhaṁ bhāraṁ āropayittha, tasmā suṇāthāti vuttaṁ hoti. Tepi bhikkhū therassa vacanaṁ sampaṭicchiṁsu, tenāha "evamāvusoti -pa- paccassosun"ti.

Atha nesaṁ āmisadāyādaṁ garahantena Bhagavatā "tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā"ti ekenevākārena vuttamatthaṁ tīhi ākārehi dassento āyasmā Sāriputto etadavoca "idhāvuso Satthu pavivittassa viharato -pa-. Ettāvatā kho āvuso Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṁ nānusikkhantī"ti.

Ettāvatā yañca Bhagavā āmisadāyādapaṭipadaṁ garahanto "tumhepi tena ādiyā bhaveyyāthā"ti āha, yañca attanā pucchaṁ pucchi "kittāvatā nu kho -pa- nānusikkhantī"ti, tassa vitthārato attho suvibhatto hoti. So ca kho Bhagavato ādiyabhāvaṁ anāmasitvāva. Bhagavatoyeva hi yuttaṁ sāvake anuggaṇhantassa

"ahampi tena ādiyo bhavissāmī"ti vattuṁ, na sāvakānaṁ. Esa nayo sukkapakkhepi, ayaṁ tāvettha anusandhikkamayojanā.

Ayaṁ panatthavaṇṇanā. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane, **Satthu pavivittassā**ti Satthuno tīhi vivekehi accantapavivittassa. **Vivekaṁ nānusikkhantī**ti kāyavivekaṁ nānusikkhanti, na paripūrentīti vuttaṁ hoti. Yadi pana tividhaṁ vivekaṁ sandhāya vadeyya, pucchāya aviseso siyā, byākaraṇapakkho hi ayaṁ. Tasmā iminā padena kāyavivekaṁ, "yesañca dhammānan"ti-ādinā cittavivekaṁ, "bāhulikā"ti-ādinā upadhivivekañca dassesīti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

Yesañca dhammānanti lobhādayo sandhāyāha, ye parato "tatrāvuso lobho ca pāpako"ti-ādinā nayena vakkhati. **Nappajahantī**ti na pariccajanti, cittavivekaṁ na paripūrentīti vuttaṁ hoti. **Bāhulikā**ti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṁ sithilaṁ gaṇhantīti **sāthalikā. Okkamane pubbaṅgamā**ti ettha **okkamanaṁ** vuccanti avagamanaṭṭhena pañca nīvaraṇāni, tena pañcanīvaraṇapubbaṅgamāti vuttaṁ hoti. **Paviveke**ti upadhiviveke nibbāne. **Nikkhittadhurā**ti oropitadhurā, tadadhigamāya ārambhampi akurumānāti, ettāvatā upadhivivekaṁ na paripūrentīti vuttaṁ hoti.

Ettāvatā aniyameneva vatvā idāni desanaṁ niyamento "tatrāvuso"ti-ādimāha. Kasmā? Sāvakā "tīhi ṭhānehī"ti evañhi aniyametvāva vuccamāne "kampi maññe[1] bhaṇati, na amhe"ti udāsināpi honti. "Therā navā majjhimā"ti evaṁ pana niyametvā vuccamāne amhe bhaṇatīti ādaraṁ karonti. Yathā raññā[2] "amaccehi nagaravīthiyo sodhetabbā"ti vuttepi "kena nu kho sodhetabbā"ti maññamānā na sodhenti, attano attano gharadvāraṁ sodhetabbanti pana bheriyā nikkhantāya sabbe muhuttena sodhenti ca alaṅkaronti ca, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ.

Tattha **tatrā**ti tesu sāvakesu. **Therā**ti dasa vasse upādāya vuccanti. **Tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. Ayañhi ṭhānasaddo issariyaṭṭhitikhaṇakāraṇesu dissati. "Kiṁ panāyasmā Devānamindo kammaṁ

---

1. Tampi aññe (Ka) 2. Rañño (Ka Sī)

katvā imaṁ ṭhānaṁ patto"ti-ādīsu hi issariye dissati. "Ṭhānakusalo hoti akkhaṇavedhī"ti-ādīsu ṭhitiyaṁ. "Ṭhānasovetaṁ Tathāgataṁ paṭibhātī"ti-ādīsu[1] khaṇe. "Ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato"ti-ādīsu[2] kāraṇe. Idha pana kāraṇeyeva. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṁ tiṭṭhati tadāyattavuttibhāvena, tasmā ṭhānanti vuccati.

Iminā paṭhamena ṭhānena therā bhikkhū gārayhāti ettha **gārayhā**ti garahitabbā. **Therā** nāma samānā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni na upenti, gāmantasenāsanaṁ na muñcanti, saṅgaṇikārāmataṁ vaḍḍhentā viharanti, kāyavivekampi na paripūrenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṁ ninditabbā honti, imaṁ nindaṁ āvuso labhantīti dasseti. **Dutiyena ṭhānenā**ti etthāpi ime nāma āvuso therāpi samānā yesaṁ dhammānaṁ Satthā pahānamāha, te lobhādidhamme na jahanti, accharāsaṅghātamattampi ekamantaṁ nisīditvā cittekaggataṁ na labhanti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṁ ninditabbā honti, imaṁ nindaṁ āvuso labhantīti dassetīti evaṁ yojanā kātabbā. **Tatiyena ṭhānenā**ti etthāpi ime nāma āvuso therāpi samānā itarītarena na yāpenti, cīvara patta senāsana pūtikāyamaṇḍanānuyogamanuyuttā viharanti upadhivivekaṁ apūrayamānā, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti evaṁ ninditabbā honti, imaṁ nindaṁ āvuso labhantīti dassetīti evaṁ yojanā veditabbā. Esa nayo majjhimanavavāresu.

Ayaṁ pana viseso. **Majjhimā**ti pañca vasse upādāya yāva nava vassā vuccanti. **Navā**ti ūnapañcavassā vuccanti. Yathā ca tattha navamajjhimakāle kīdisā ahesunti vuttaṁ, evamidha navakāle kīdisā ahesuṁ, therakāle kīdisā bhavissanti, majjhimatherakāle kīdisā bhavissantīti vatvā yojetabbaṁ.

32. Imasmiṁ ca kaṇhapakkhe vuttapaccanīkanayena sukkapakkhe attho veditabbo. Ayaṁ panettha saṅkhepo, ime vata therāpi samānā yojanaparamparāya araññavanapatthāni pantāni senāsanāni sevanti, gāmantasenāsanaṁ upagantuṁ yuttakālepi na upagacchanti, evaṁ jiṇṇasarīrāpi

---

1. Ma 2. 58 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 348 piṭṭhe; Ma 1. 99 piṭṭhe ca.

āraddhavīriyā paccayadāyakānaṁ pasādaṁ janenti, navamajjhimakāle kīdisā ahesunti iminā paṭhamena ṭhānena therā pāsaṁsā bhavanti, pasaṁsaṁ labhanti. Lobhādayo pahāya cittavivekaṁ pūrenti, ayampi mahāthero saddhivihārika-antevāsikaparivārito hutvā nisīdituṁ yuttakālepi īdisepi vaye vattamāne bhattakiccaṁ katvā paviṭṭho sāyaṁ nikkhamati, sāyaṁ paviṭṭho pāto nikkhamati, kasiṇaparikammaṁ karoti, samāpattiyo nibbatteti, maggaphalāni adhigacchati, sabbathāpi cittavivekaṁ pūretīti iminā dutiyena ṭhānena therā bhikkhū pāsaṁsā bhavanti, pasaṁsaṁ labhanti. Yasmiṁ kāle therassa paṭṭadukūlakoseyyādīni[1] sukhasamphassāni lahucīvarādīni yuttāni, tasmimpi nāma kāle ayaṁ mahāthero paṁsukūlāni dhāreti, asithilaṁ sāsanaṁ gahetvā vigatanīvaraṇo phalasamāpattiṁ appetvā upadhivivekaṁ paripūrayamāno viharati, navamajjhimakāle kīdiso ahosīti iminā tatiyena ṭhānena therā pāsaṁsā bhavanti, pasaṁsaṁ labhantīti. Esa nayo majjhimanavavāresu.

33. **Tatrāvuso**ti ko anusandhi, evaṁ navahākārehi āmisadāyādapaṭipadaṁ garahanto, navahi dhammadāyādapaṭipadaṁ thomento, aṭṭhārasahākārehi desanaṁ niṭṭhāpetvā, ye te "yesaṁ ca dhammānaṁ Satthā pahānaṁ āha, te ca dhamme na pajahantī"ti evaṁ pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato "ime te"ti dassetuṁ idaṁ "tatrāvuso lobho cā"ti-ādimāha, ayaṁ anusandhi.

Api ca heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathito. Āmisaṁ pana pariyāyenapi nippariyāyenapi kathitaṁ. Idāni nippariyāyadhammaṁ lokuttaramaggaṁ kathetuṁ idamāha. Ayampettha anusandhi.

Tattha **tatrā**ti atītadesanānidassanaṁ, "Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṁ nānusikkhantī"ti-ādinā nayena vuttadesanāyanti vuttaṁ hoti. **Lobho ca pāpako doso ca pāpako**ti ime dve dhammā pāpakā lāmakā, ime pahātabbāti dasseti. Tattha lubbhanalakkhaṇo **lobho.** Dussanalakkhaṇo **doso.** Tesu lobho āmisadāyādassa paccayānaṁ lābhe hoti, doso alābhe.

---

1. Paṭṭunnadukūlakoseyyādīni (Ka)

lobhena aladdhaṁ pattheti, dosena alabhanto vighātavā hoti. Lobho ca deyyadhamme hoti, doso adāyake vā amanuññadāyake vā. Lobhena navataṇhāmūlake dhamme paripūreti, dosena pañca macchariyāni.

Idāni nesaṁ pahānupāyaṁ dassento **lobhassa ca pahānāyā**ti-ādimāha. Tassattho, tassa pana pāpakassa lobhassa ca dosassa ca pahānāya. **Atthi majjhimā paṭipadā**ti maggaṁ sandhāya idaṁ vuttaṁ. Maggo hi lobho eko anto, doso eko antoti ete dve ante na upeti na upagacchati, vimutto etehi antehi, tasmā "majjhimā paṭipadā"ti vuccati. Etesaṁ majjhe bhavattā **majjhimā,** paṭipajjitabbato ca **paṭipadā**ti. Tathā kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, sassataṁ eko anto, ucchedo eko antoti purimanayeneva vitthāretabbaṁ.

Cakkhukaraṇīti-ādīhi pana tameva paṭipadaṁ thometi. Sāhi saccānaṁ dassanāya saṁvattati dassanapariṇāyakaṭṭhenāti **cakkhukaraṇī.** Saccānaṁ ñāṇāya saṁvattati viditakaraṇaṭṭhenāti **ñāṇakaraṇī.** Rāgādīnaṁ ca vūpasamanato **upasamāya saṁvattati**[1]**.** Catunnampi saccānaṁ abhiññeyyabhāvadassanato **abhiññāya saṁvattati. Sambodho**ti maggo, tassatthāya saṁvattanato **sambodhāya saṁvattati.** Maggoyeva hi maggatthāya saṁvattati maggena kātabbakiccakaraṇato. [2]**Nibbānaṁ** nāma appaccayaṁ, tassa[2] pana sacchikiriyāya paccakkhakammāya saṁvattanato **nibbānāya saṁvattatī**ti vuccati, ayamettha sāro. Ito aññathā vaṇṇanā papañcā.

Idāni taṁ majjhimapaṭipadaṁ sarūpato dassetukāmo "katamā ca sā"ti pucchitvā "ayamevā"ti-ādinā nayena vissajjeti.

Tattha **ayamevā**ti avadhāraṇavacanaṁ, aññamaggappaṭisedhanatthaṁ, Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṁ sādhāraṇabhāvadassanatthaṁ ca. Vuttaṁ cetaṁ "eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā"ti[3]. Svāyaṁ kilesānaṁ ārakattāpi **ariyo.** Aripahānāya saṁvattatītipi ariyena desitotipi ariyabhāvappaṭilābhāya saṁvattatītipi ariyo. Aṭṭhahi aṅgehi

---

1. Saṁvattati nāma (Syā, Ka) 2-2. Nibbānāmatassa (Sī) 3. Khu 1. 52 piṭṭhe.

upetattā **aṭṭhaṅgiko,** na ca aṅgavinimutto pañcaṅgikatūriyādīni viya, kilese mārento gacchati, maggati vā nibbānaṁ, maggīyati vā nibbānatthikehi, gammati vā tehi paṭipajjīyatīti **maggo. Seyyathidan**ti nipāto, tassa katamo so iti ceti attho, katamāni vā tāni aṭṭhaṅgānīti. Ekamekañhi aṅgaṁ maggoyeva. Yathāha "sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā"ti[1]. Porāṇāpi bhaṇanti "dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo -pa- avikkhepamaggo sammāsamādhī"ti.

Sammādiṭṭhādīsu cetesu sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi.** Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo.** Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā.** Sammā samuṭṭhānalakkhaṇo **sammākammanto.** Sammā vodānalakkhaṇo **sammā-ājīvo.** Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo.** Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati.** Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi.** Nibbacanampi nesaṁ sammā passatīti **sammādiṭṭhī**ti eteneva nayena veditabbaṁ.

Tattha sammādiṭṭhi uppajjamānā micchādiṭṭhiṁ tappaccanīyakilese[2] ca avijjaṁ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca passati, te ca kho asammohato, no ārammaṇato, tasmā "sammādiṭṭhī"ti vuccati.

Sammāsaṅkapo micchāsaṅkappaṁ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā abhiniropeti, tasmā "sammāsaṅkappo"ti vuccati.

Sammāvācā micchāvācaṁ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā pariggaṇhāti, tasmā "sammāvācā"ti vuccati.

Sammākammanto micchākammantaṁ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samuṭṭhāpeti, tasmā "sammākammanto"ti vuccati.

---

1. Abhi 1. 212 piṭṭhe.
2. Tappaccanīkakilese (Syā)

Sammā-ājīvo micchā-ājīvaṁ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā vodāpeti, tasmā "sammā-ājīvo"ti vuccati.

Sammāvāyāmo micchāvāyāmaṁ tappaccanīyakilese ca kosajjaṁ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā paggaṇhāti, tasmā "sammāvāyāmo"ti vuccati.

Sammāsati micchāsatiṁ tappaccanīyakilese ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā upaṭṭhāpeti, tasmā "sammāsatī"ti vuccati.

Sammāsamādhi micchāsamādhiṁ tappaccanīyakilese ca uddhaccaṁ ca pajahati, nibbānañca ārammaṇaṁ karoti, sampayuttadhamme ca sammā samādhiyati, tasmā "sammāsamādhī"ti vuccati.

Idāni **ayaṁ kho sā āvuso**ti tameva paṭipadaṁ nigamento āha. Tassattho, yvāyaṁ cattāropi lokuttaramagge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṁ kho sā āvuso -pa- nibbānāya saṁvattatīti.

Evaṁ pahātabbadhammesu lobhadose tappahānupāyaṁ ca dassetvā idāni aññepi pahātabbadhamme tesaṁ pahānupāyaṁ ca dassento **tatrāvuso kodho cā**ti-ādimāha. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**, caṇḍikkalakkhaṇo vā, āghātakaraṇaraso, dussanapaccupaṭṭhāno. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho,** vera-appaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno. Vuttaṁ cetaṁ "pubbakāle kodho, aparakāle upanāho"ti-ādi[1].

Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho,** tesaṁ vināsanaraso, tadavacchādanapaccupaṭṭhāno. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso,** paraguṇehi attano guṇānaṁ samīkaraṇaraso, paresaṁ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno.

Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā,** tassā akkhamanalakkhaṇā vā, tattha anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā. Attano

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

sampattinigūhanalakkhaṇaṁ **maccheraṁ,** attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāva-asukhāyanarasaṁ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṁ.

Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā,** tassa nigūhanarasā, tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā. Attano avijjamānaguṇapakāsanalakkhaṇaṁ **sāṭheyyaṁ,** tesaṁ samudāharaṇarasaṁ, sarīrākārehipi tesaṁ vibhūtakaraṇapaccupaṭṭhānaṁ.

Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho,** appatissayavuttiraso, amaddavatāpaccupaṭṭhāno. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho,** vipaccanīkatāraso, agāravapaccupaṭṭhāno.

Uṇṇatilakkhaṇo **māno,** ahaṁkāraraso, uddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno. Abbhuṇṇatilakkhaṇo **atimāno,** ativiya ahaṁkāraraso accuddhumātabhāvapaccupaṭṭhāno.

Mattabhāvalakkhaṇo **mado,** madaggāhaṇaraso, ummādapaccupaṭṭhāno. Pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo **pamādo,** vossaggānuppadānaraso, satippavāsapaccupaṭṭhānoti evaṁ imesaṁ dhammānaṁ lakkhaṇādīni veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana "tattha katamo kodho"ti-ādinā Vibhaṅge[1] vuttanayeneva veditabbo.

Visesato cettha āmisadāyādo attanā alabhanto aññassa lābhino kujjhati, tassa sakiṁ uppanno kodho **kodho**yeva, tatuttari **upanāho.** So evaṁ kuddho upanayhanto ca santepi aññassa lābhino guṇe makkheti, ahampi tādisoti ca yugaggāhaṁ gaṇhāti, ayamassa makkho ca paḷāso ca, evaṁ makkhī paḷāsī tassa lābhasakkārādīsu kiṁ imassa imināti issati padussati, ayamassa **issā.** Sace panassa kāci sampatti hoti, tassā tena sādhāraṇabhāvaṁ na sahati, idamassa **maccheraṁ.** Lābhahetu kho pana attano santepi dose paṭicchādeti, ayamassa **māyā.** Asantepi guṇe pakāseti, idamassa **sāṭheyyaṁ.** So evaṁ paṭipanno sace yathādhippāyaṁ lābhaṁ labhati, tena thaddho hoti amuducitto, nayidaṁ evaṁ kātabbanti ovadituṁ asakkuṇeyyo, ayamassa **thambho.** Sace pana naṁ koci kiñci vadati "nayidaṁ evaṁkātabban"ti, tena sāraddhacitto hoti bhākuṭikamukho "ko

---

1. Abhi 2. 371 piṭṭhe.

me tvan"ti pasayha bāṇī, ayamassa **sārambho.** Tato thambhena "ahameva seyyo"ti attānaṁ maññanto mānī hoti. Sārambhena "ke ime"ti pare atimaññanto atimānī, ayamassa **māno** ca **atimāno** ca. So tehi mānātimānehi jātimadādi-anekarūpaṁ madaṁ janeti, matto samāno kāmaguṇādibhedesu vatthūsu pamajjati, ayamassa **mado** ca **pamādo** cāti.

Evaṁ āmisadāyādo aparimutto hoti imehi pāpakehi dhammehi aññehi ca evarūpehi. Evaṁ tāvattha pahātabbadhammā veditabbā. Pahānupāyo pāṭhato ca atthato ca sabbattha nibbisesoyeva.

Ñāṇaparicayapāṭavatthaṁ panettha ayaṁ bhedo ca kamo ca bhāvanānayo ca veditabbo. Tattha **bhedo** tāva, ayañhi majjhimā paṭipadā kadāci ariyo aṭṭhaṅgiko maggo hoti, kadāci sattaṅgiko. Ayañhi lokuttarapaṭhamajjhānavasena uppajjamāno aṭṭhaṅgiko maggo hoti, avasesajjhānavasena sattaṅgiko. Ukkaṭṭhaniddesato panidha aṭṭhaṅgikoti vutto. Ito parañhi maggaṅgaṁ natthi. Evaṁ tāvettha bhedo veditabbo.

Yasmā pana sabbakusalānaṁ sammādiṭṭhi seṭṭhā, yathāha "paññā hi seṭṭhā kusalā vadantī"ti[1]. Kusalavāre ca pubbaṅgamā, yathāha "kathañca bhikkhave sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti, sammādiṭṭhiṁ sammādiṭṭhīti pajānāti, micchādiṭṭhiṁ micchādiṭṭhīti pajānātī"ti[2] vitthāro. Yathā cāha "vijjā ca kho bhikkhave pubbaṅgamā kusalānaṁ dhammānaṁ samāpattiyā"ti. Tappabhavābhinibbattāni sesaṅgāni, yathāha "sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti -pa- sammāsatissa sammāsamādhi pahotī"ti[3]. Tasmā iminā kamena etāni aṅgāni vuttānīti evamettha **kamo** veditabbo.

Bhāvanānayoti koci samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāveti, koci vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ. Kathaṁ? Idhekacco paṭhamaṁ upacārasamādhiṁ vā appanāsamādhiṁ vā uppādeti, ayaṁ samatho, so tañca taṁsampayutte ca dhamme aniccādīhi vipassati, ayaṁ vipassanā. Iti paṭhamaṁ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati "samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvetī"ti. Tassa samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvayato maggo sañjāyati, so taṁ maggaṁ

1. Khu 6. 10 piṭṭhe. 2. Ma 3. 116 piṭṭhe. 3. Ma 3. 120 piṭṭhe.

āsevati bhāveti bahulīkaroti, tassa taṁ maggaṁ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṁyojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti[1], evaṁ samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāveti.

Idha panekacco vuttappakāraṁ samathaṁ anuppādetvāva pañcupādānakkhandhe aniccādīhi vipassati, ayaṁ vipassanā. Tassa vipassanāpāripūriyā tattha jātānaṁ dhammānaṁ vossaggārammaṇato uppajjati cittassa ekaggatā, ayaṁ samatho. Iti paṭhamaṁ vipassanā, pacchā samatho. Tena vuccati "vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāvetī"ti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāvayato maggo sañjāyati, so taṁ maggaṁ āsevati -pa- bahulīkaroti, tassa taṁ maggaṁ āsevato -pa- anusayā byantīhonti[1], evaṁ vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāveti.

Samathapubbaṅgamaṁ pana vipassanaṁ bhāvayatopi vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāvayatopi lokuttaramaggakkhaṇe samathavipassanā yuganaddhāva honti. Evamettha bhāvanānayo veditabboti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhammadāyādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. **Evaṁ me sutan**ti Bhayabheravasuttaṁ. Tatrāyaṁ apubbapadavaṇṇanā—**athā**ti avicchedanatthe nipāto. **Kho**ti avadhāraṇatthe, Bhagavato Sāvatthiyaṁ vihāre avicchinneyevāti vuttaṁ hoti. **Jāṇussoṇī**ti netaṁ tassa mātāpitūhi katanāmaṁ, api ca kho ṭhānantarapaṭilābhaladdhaṁ. Jāṇussoṇiṭṭhānaṁ kira nāmetaṁ purohitaṭṭhānaṁ, taṁ tassa raññā dinnaṁ, tasmā "Jāṇussoṇī"ti vuccati. Brahmaṁ aṇatīti **brāhmaṇo,** mante sajjhāyatīti attho, idameva hi jātibrāhmaṇānaṁ niruttivacanaṁ. Ariyā pana bāhitapāpattā **brāhmaṇā**ti vuccanti.

---

1. Aṁ 1. 475; Khu 9. 282 piṭṭhesu tannissayapāḷi.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti **yenā**ti bhummatthe karaṇavacanaṁ, tasmā yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya.

Upasaṅkamīti ca gatoti vuttaṁ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upAsaṅKamanapariyosānadīpanaṁ. Atha vā evaṁ gato tato āsannataraṁ ṭhānaṁ Bhagavato samīpasaṅkhātaṁ gantvātipi vuttaṁ hoti. **Bhagavatā saddhiṁ sammodī**ti yathā khamanīyādīni pucchanto Bhagavā tena, evaṁ sopi Bhagavatā saddhiṁ samappavattamodo ahosi, sītodakaṁ viya uṇhodakena sammoditaṁ ekībhāvaṁ agamāsi. Yāya ca "kacci te bho Gotama khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci bhoto Gotamassa Gotamasāvakānaṁ ca appābādhaṁ appātaṅkaṁ lahuṭṭhānaṁ balaṁ phāsuvihāro"ti-ādikāya kathāya sammodi, taṁ pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṁ yuttabhāvato ca **sammodanīyaṁ,** atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kālaṁ sāretuṁ nirantaraṁ pavattetuṁ araharūpato saritabba bhāvato ca **sāraṇīyaṁ.** Suyyamānasukhato ca sammodanīyaṁ, anussariyamānasukhato ca sāraṇīyaṁ. Tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṁ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evaṁ anekehi pariyāyehi sammodanīyaṁ kathaṁ sāraṇīyaṁ vītisāretvā pariyosāpetvā niṭṭhāpetvā yenatthena āgato, taṁ pucchitukāmo ekamantaṁ nisīdi.

Ekamantanti bhāvanapuṁsakaniddeso, "visamaṁ candimasūriyā parivattantī"ti-ādīsu[1] viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṁ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṁ upayogavacanaṁ. **Nisīdī**ti upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhāniyaṁ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṁ nisīdanti, ayañca nesaṁ aññataro, tasmā ekamantaṁ nisīdi.

Kathaṁ nisinno pana ekamantaṁ nisinno hotīti. Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṁ, atidūraṁ accāsannaṁ uparivātaṁ unnatapadesaṁ atisammukhaṁ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti,

---

1. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.

uccāsaddena kathetabbaṁ hoti. Accāsanne nisinno saṁghaṭṭanaṁ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṁ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṁ āhacca daṭṭhabbaṁ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṁ pasāretvā daṭṭhabbaṁ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi, tena vuttaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti.

Yemeti ye ime. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā. Tattha "tena kho pana samayena Raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṁyeva Thullakoṭṭhike aggakulassa[1] putto"ti[2] evaṁ āgatā uccākulappasutā **jātikulaputtā** nāma. "Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṁ pabbajitā"ti[3] evaṁ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputtā** nāma. Idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyeva.

Saddhāti saddhāya. **Agārasmā**ti agārato. **Anagāriyan**ti pabbajjaṁ bhikkhubhāvaṁ ca. Pabbajjāpi hi natthettha agāriyanti **anagāriyā,** agārassa hitaṁ kasigorakkhādikammaṁ ettha natthīti attho. Bhikkhupi natthetassa agāranti anagāro, anagārassa bhāvo anagāriyaṁ. **Pabbajitā**ti upagatā, evaṁ sabbathāpi anagāriyasaṅkhātaṁ pabbajjaṁ bhikkhubhāvaṁ vā upagatāti vuttaṁ hoti. **Pubbaṅgamo**ti purato gāmī nāyako. **Bahukāro**ti hitakiriyāya bahūpakāro. **Bhavaṁ tesaṁ Gotamo samādapetā**ti te kulaputte bhavaṁ Gotamo adhisīlādīni gāhetā sikkhāpetā. **Sā janatā**ti so janasamūho. **Diṭṭhānugatiṁ āpajjatī**ti dassanānugatiṁ paṭipajjati, yandiṭṭhiko bhavaṁ Gotamo yaṁkhantiko yaṁruciko, tepi tandiṭṭhikā honti taṁkhantikā taṁrucikāti attho.

Kasmā panāyaṁ evamāhāti, esa kira pubbe aneke kulaputte agāramajjhe vasante devaputte viya pañcahi kāmaguṇehi paricārayamāne anto ca bahi ca susaṁvihitārakkhe disvā te aparena samayena Bhagavato madhurarasaṁ dhammadesanaṁ[4] sutvā saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā

---

1. Aggakulikassa (Sī, Syā, Ka) 2. Ma 2. 245 piṭṭhe. 3. Ma 3. 57 piṭṭhe.
4. Madhurasaraṁ dhammadesanaṁ (Sī), madhurasaddhammadesanaṁ (Syā)

ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe āraññakesu senāsanesu kenaci arakkhiyamānepi anussaṅkitāparisaṅkite haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge addasa, disvā ca imesaṁ kulaputtānaṁ "ayaṁ phāsuvihāro kaṁ nissāya uppanno"ti cintento "samaṇaṁ Gotaman"ti Bhagavati pasādaṁ alattha. So taṁ pasādaṁ nivedetuṁ Bhagavato santikaṁ āgato, tasmā evamāha.

Athassa Bhagavā taṁ vacanaṁ sampaṭicchanto abbhanumodanto ca **evametaṁ brāhmaṇā**ti-ādimāha. Vacanasampaṭicchanānumodanatthoyeva hi ettha ayaṁ **evan**ti nipāto. **Mamaṁ uddissā**ti maṁ uddissa. **Saddhā**ti saddhāyeva. Na iṇaṭṭā na bhayaṭṭāti-ādīni sandhāyāha. Īdisānaṁyeva hi Bhagavā pubbaṅgamo, na itaresaṁ. **Durabhisambhavāni hī**ti sambhavituṁ dukkhāni dussahāni, na sakkā appesakkhehi ajjhogāhitunti vuttaṁ hoti. **Araññavanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena "nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṁ araññan"ti[1] vuttaṁ, tathāpi yantaṁ "pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti āraññikaṅganipphādakaṁ senāsanaṁ vuttaṁ, tadeva adhippetanti veditabbaṁ.

Vanapatthanti gāmantaṁ atikkamitvā manussānaṁ anupacāraṭṭhānaṁ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetaṁ "vanapatthanti dūrānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanaṁ, vanapatthanti vanasaṇḍānametaṁ senāsanānaṁ, vanapatthanti bhiṁsanakānametaṁ, vanapatthanti salomahaṁsānametaṁ, vanapatthanti pariyantānametaṁ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanan"ti[1]. Ettha ca **pariyantānan**ti imamekaṁ pariyāyaṁ ṭhapetvā sesapariyāyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. **Dukkaraṁ pavivekan**ti kāyavivekaṁ dukkaraṁ. **Durabhiraman**ti abhiramituṁ na sukhaṁ. **Ekatte**ti ekībhāve. Kiṁ dasseti? Kāyaviveke katepi tattha cittaṁ abhiramāpetuṁ dukkaraṁ. Dvayaṁdvayārāmo hi ayaṁ lokoti. **Haranti maññe**ti haranti viya ghasanti viya. **Mano**ti manaṁ. **Samādhiṁ alabhamānassā**ti upacārasamādhiṁ vā appanāsamādhiṁ vā alabhantassa. Kiṁ dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇapaṇṇamigādisaddehi vividhehi ca bhiṁsanakehi vanāni cittaṁ vikkhipanti maññeti, sabbaṁ brāhmaṇo saddhāpabbajitānaṁ kulaputtānaṁ araññavāse[2] vimhito āha.

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 2. Araññavāsena (Sī, Syā)

Kāyakammantavārakathā

35. Athassa Bhagavā purimanayeneva "evametaṁ brāhmaṇā"ti-ādīhi taṁ taṁ vacanaṁ sampaṭicchitvā abbhanumoditvā ca yasmā soḷasasu ṭhānesu ārammaṇapariggaharahitānaṁyeva tādisāni senāsanāni durabhisambhavāni, na tesu ārammaṇapariggāhayuttānaṁ, attanā ca bodhisatto samāno tādiso ahosi, tasmā attano tādisānaṁ senāsanānaṁ durabhisambhavataṁ dassetuṁ **mayhampi kho**ti-ādimāha.

Tattha **pubbeva sambodhā**ti sambodhato pubbeva, ariyamaggappattito aparabhāgeyevāti vuttaṁ hoti. **Anabhisambuddhassā**ti appaṭividdhacatusaccassa. **Bodhisattasseva sato**ti bujjhanakasattasseva sammāsambodhiṁ adhigantuṁ arahasattasseva sato, bodhiyā vā sattasseva laggasseva sato. Dīpaṅkarassa hi Bhagavato pādamūle aṭṭhadhammasamodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti Tathāgato bodhiyā satto laggo "pattabbā mayā esā"ti tadadhigamāya parakkamaṁ amuñcantoyeva āgato, tasmā **bodhisatto**ti vuccati. **Tassa mayhan**ti tassa evaṁ bodhisattasseva sato mayhaṁ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti ye keci pabbajjūpagatā vā bhovādino vā.

Aparisuddhakāyakammantāti aparisuddhena pāṇātipātādinā kāyakammantena samannāgatā. **Aparisuddhakāyakammantasandosahetū**ti aparisuddhassa kāyakammantasaṅkhātassa attano dosassa hetu, aparisuddhakāyakammantakāraṇāti vuttaṁ hoti. **Have**ti ekaṁsavacane nipāto. **Akusalan**ti sāvajjaṁ akkhemaṁ ca. **Bhayabheravan**ti bhayaṁ ca bheravaṁ ca. Cittutrāsassa ca bhayānakārammaṇassa cetaṁ adhivacanaṁ. Tatra **bhayaṁ** sāvajjaṭṭhena akusalaṁ, **bheravaṁ** akkhemaṭṭhenāti veditabbaṁ. **Avhāyantī**ti pakkosanti. Kathaṁ? Te hi pāṇātipātādīni katvā "mayaṁ ayuttamakamhā, sace no te jāneyyuṁ, yesaṁ aparajjhimhā, idāni anubandhitvā anayabyasanaṁ āpādeyyun"ti araññaṁ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te "appamattakampi tiṇasaddaṁ vā paṇṇasaddaṁ vā sutvā idānimhā naṭṭhā"ti tasanti vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhitā viya ca honti. Evaṁ taṁ bhayabheravaṁ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

Na kho panāhaṁ -pa- paṭisevāmīti ahaṁ kho pana aparisuddhakāyakammanto hutvā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni na paṭisevāmi. **Ye hi vo**ti ettha **vo**ti nipātamattaṁ. **Ariyā** vuccanti Buddhā ca Buddhasāvakā ca. **Parisuddhakāyakammantā**ti īdisā hutvā. **Tesamahaṁ aññataro**ti tesaṁ ahampi eko aññataro. Bodhisatto hi gahaṭṭhopi pabbajitopi parisuddhakāyakammantova hoti. **Bhiyyo**ti atirekatthe nipāto. **Palloman**ti pannalomataṁ, khemaṁ sotthibhāvanti attho. **Āpādin**ti āpajjiṁ, atirekaṁ sotthibhāvaṁ atirekena vā sotthibhāvamāpajjinti vuttaṁ hoti. **Araññe vihārāyā**ti araññe vihāratthāya.

Kāyakammantavārakathā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādivaṇṇanā

36. Esa nayo sabbattha. Ayaṁ pana viseso, vacīkammantavāre tāva **aparisuddhavacīkammantā**ti aparisuddhena musāvādādinā vacīkammantena samannāgatā. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te musāvādena parassa atthaṁ bhañjitvā pisuṇavācāya mittabhedaṁ katvā pharusavācāya paresaṁ parisamajjhe mammāni tuditvā[1] niratthakavācāya parasattānaṁ[2] kammante nāsetvā "mayaṁ ayuttamakamhā, sace no te jāneyyuṁ, yesaṁ aparajjhimhā, idāni anubandhitvā anayabyasanaṁ pāpeyyun"ti araññaṁ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vā nisīdanti. Te "appamattakampi tiṇasaddaṁ vā paṇṇasaddaṁ vā sutvā idānimhā naṭṭhā"ti tasanti vittasanti, āgantvā parehi parivāritā viya baddhā vadhitā viya ca honti. Evaṁ taṁ bhayabheravaṁ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

Manokammantavāre **aparisuddhamanokammantā**ti aparisuddhena abhijjhādinā manokammantena samannāgatā. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te paresaṁ rakkhitagopitesu bhaṇḍesu abhijjhāvisamalobhaṁ uppādetvā parassa kujjhitvā parasatthe[3] micchādassanaṁ gāhāpetvā mayaṁ ayuttamakamhā -pa- attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosanti.

---

1. Mammāni bhinditvā tuditvā (Sī) 2. Paraputtānaṁ (Ka) 3. Paraputte (Ka)

Ājīvavāre **aparisuddhājīvā**ti aparisuddhena vejjakammadūtakammavaḍḍhipayogādinā ekavīsati-anesanabhedena ājīvena samannāgatā. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te evaṁ jīvikaṁ kappetvā suṇanti “sāsanasodhakā kira Tepiṭakā bhikkhū sāsanaṁ sodhetuṁ nikkhantā, ajja vā sve vā idhāgamissantī”ti araññaṁ pavisitvā gacchantare vā -pa- tasanti vittasanti. Te hi āgantvā parivāretvā gahitā viya odātavatthanivāsitā viya ca hontīti. Sesaṁ tādisameva.

37. Ito paraṁ **abhijjhālū**ti-ādīsu kiñcāpi abhijjhābyāpādā manokammantena saṅgahitā, tathāpi nīvaraṇavasena puna vuttāti veditabbā. Tattha **abhijjhālū**ti parabhaṇḍādi-abhijjhāyanasīlā. **Kāmesu tibbasārāgā**ti vatthukāmesu bahalakilesarāgā, te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te avavatthitārammaṇā honti, tesaṁ avavatthitārammaṇānaṁ araññe viharantānaṁ divā diṭṭhaṁ rattiṁ bhayabheravaṁ hutvā upaṭṭhāti “te ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjuṁ vā lataṁ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṁ disvā yakkhasaññino, thalaṁ vā pabbataṁ vā disvā hatthisaññino sappādīhi anayabyasanaṁ āpāditā viya hontī”ti. Sesaṁ tādisameva.

38. **Byāpannacittā**ti pakatibhāvavijahanena vipannacittā. Kilesānugatañhi cittaṁ pakatibhāvaṁ vijahati, purāṇabhattabyañjanaṁ viya pūtikaṁ hoti. **Paduṭṭhamanasaṅkappā**ti paduṭṭhacittasaṅkappā, abhadrakena paresaṁ anatthajanakena cittasaṅkappena samannāgatāti vuttaṁ hoti. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Bhayabheravāvhāyanaṁ ito pabhuti abhijjhāluvāre vuttanayeneva veditabbaṁ. Yattha pana viseso bhavissati, tattha vakkhāma. **Na kho panāhaṁ byāpannacitto**ti ettha pana mettacitto ahaṁ hitacittoti dasseti, īdisā hi bodhisattā honti. Evaṁ sabbattha vuttadosapaṭipakkhavasena bodhisattassa guṇā vaṇṇetabbā.

39. **Thinamiddhapariyuṭṭhitā**ti cittagelaññabhūtena thinena sesanāmakāyagelaññabhūtena middhena ca pariyuṭṭhitā, abhibhūtā gahitāti vuttaṁ hoti. Te niddābahulā honti.

40. **Uddhatā**ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā, uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṁ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṁ vātena paṭākā viya. **Avūpasantacittā**ti anibbutacittā, idha kukkuccaṁ gahetuṁ vaṭṭati.

41. **Kaṅkhī vicikicchī**ti ettha ekamevidaṁ pañcamaṁ nīvaraṇaṁ. Kiṁ nu kho idanti ārammaṇaṁ kaṅkhanato kaṅkhā, idamevidanti nicchetuṁ asamatthabhāvato vicikicchāti vuccati, tena samannāgatā samaṇabrāhmaṇā "kaṅkhī vicikicchī"ti vuttā.

42. **Attukkaṁsanakā paravambhī**ti ye attānaṁ ukkaṁsenti ukkhipanti, ucce ṭhāne ṭhapenti, parañca vambhenti garahanti nindanti, nīce ṭhāne ṭhapenti, tesametaṁ adhivacanaṁ. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te parehi "asuko ca kira asuko ca attānaṁ ukkaṁsenti, amhe garahanti, dāse viya karonti, gaṇhatha ne"ti anubaddhā palāyitvā araññaṁ pavisitvā gacchantare vā gumbantare vāti kāyakammantasadisaṁ vitthāretabbaṁ.

43. **Chambhī**ti kāyathambhanalomahaṁsanakarena thambhena samannāgatā. **Bhīrukajātikā**ti bhīrukapakatikā, gāmadārakā viya bhayabahulā asūrā kātarāti vuttaṁ hoti.

44. **Lābhasakkārasilokan**ti ettha labbhatīti **lābho,** catunnaṁ paccayānametaṁ adhivacanaṁ. **Sakkāro**ti sundarakāro, paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā ca abhisaṅkharitvā katā sakkārāti vuccanti. Yā ca parehi attano gāravakiriyā pupphādīhi vā pūjā. **Siloko**ti vaṇṇabhaṇanaṁ etaṁ, lābhañca sakkārañca silokañca **lābhasakkārasilokaṁ. Nikāmayamānā**ti patthayamānā. Bhayabheravāvhāyanaṁ abhijjhāluvārasadisameva. Tadatthadīpakaṁ panettha Piyagāmikavatthuṁ kathenti—

Eko kira Piyagāmiko nāma bhikkhu samādinnadhutaṅgānaṁ bhikkhūnaṁ lābhaṁ disvā "ahampi dhutaṅgaṁ samādiyitvā lābhaṁ uppādemī"ti cintetvā sosānikaṅgaṁ samādāya susāne vasati. Athekadivasaṁ ekokammamutto jaraggavo divā gocare caritvā rattiṁ tasmiṁ susāne pupphagumbe sīsaṁ katvā romanthayamāno[1] aṭṭhāsi. Piyagāmiko rattiṁ caṅkamanā

1. Romatthayamāno (Syā, Ka)

nikkhanto tassa hanusaddaṁ sutvā cintesi "addhā maṁ lābhagiddho esa susāne vasatīti ñatvā devarājā viheṭhetuṁ āgato"ti, so jaraggavassa purato añjaliṁ paggahetvā "sappurisa devarāja ajja me ekarattiṁ khama, sve paṭṭhāya na evaṁ karissāmī"ti namassamāno sabbarattiṁ yācanto aṭṭhāsi. Tato sūriye uṭṭhite taṁ disvā kattarayaṭṭhiyā paharitva palāpesi "sabbarattiṁ maṁ bhiṁsāpesī"ti.

45. **Kusītā**ti kosajjānugatā. **Hīnavīriyā**ti hīnā vīriyena virahitā viyuttā, nibbīriyāti vuttaṁ hoti. Tattha kusītā kāyikavīriyārambhavirahitā honti, hīnavīriyā cetasikavīriyārambhavirahitā. Te ārammaṇavavatthānamattampi kātuṁ na sakkonti. Tesaṁ avavatthitārammaṇānanti sabbaṁ pubbasadisameva.

46. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatī. **Asampajānā**ti paññārahitā, imassa ca paṭipakkhe "upaṭṭhitassatīhamasmī"ti vacanato satibhājaniyamevetaṁ. Paññā panettha satidubbalyadīpanatthaṁ vuttā. Duvidhā hi sati paññāsampayuttā paññāvippayuttā ca. Tattha paññāsampayuttā balavatī, vippayuttā dubbalā, tasmā yadāpi tesaṁ sati hoti, tadāpi asampajānantā muṭṭhassatīyeva te, dubbalāya satiyā satikiccābhāvatoti etamatthaṁ dīpetuṁ "asampajānā"ti vuttaṁ. Te evaṁ muṭṭhassatī asampajānā ārammaṇavavatthānamattampi kātuṁ na sakkontīti sabbaṁ pubbasadisameva.

47. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā. **Vibbhantacittā**ti ubbhantacittā. Samādhivirahena laddhokāsena uddhaccena tesaṁ samādhivirahānaṁ cittaṁ nānārammaṇesu paribbhamati, vanamakkaṭo viya vanasākhāsu uddhaccena ekārammaṇe vipphandati. Pubbe vuttanayeneva te evaṁ asamāhitā vibbhantacittā ārammaṇavavatthānamattampi kātuṁ na sakkontīti sabbaṁ pubbasadisameva.

48. **Duppaññā**ti nippaññānametaṁ adhivacanaṁ. Paññā pana duṭṭhā nāma natthi. **Eḷamūgā**ti elamukhā, khakārassa gakāro kato. Lālamukhāti vuttaṁ hoti. Duppaññānañhi kathentānaṁ lālā mukhato galati, lālā ca

elāti vuccati. Yathāha "passelamūgaṁ uragaṁ dujjivhan"ti. Tasmā te "eḷamūgā"ti vuccanti. "Elamukhā"tipi pāṭho. "Elamugā"ti keci paṭhanti, apare "elamukā"tipi, sabbattha "elamukhā"ti attho. Te kathaṁ bhayabheravaṁ avhāyanti? Te duppaññā eḷamūgā ārammaṇavavatthānamattampi kātuṁ na sakkonti. Tesaṁ avavatthitārammaṇānaṁ araññe viharantānaṁ divā diṭṭhaṁ rattiṁ bhayabheravaṁ hutvā upaṭṭhāti "te ākulacittā appamattakenapi tasanti vittasanti, rajjuṁ vā lataṁ vā disvā sappasaññino honti, khāṇuṁ disvā yakkhasaññino, thalaṁ vā pabbataṁ vā disvā hatthisaññino sappādīhi anayabyasanaṁ āpāditā viya hontī"ti. Evaṁ taṁ bhayabheravaṁ atthani samāropanatthena avhāyanti pakkosanti. **Paññāsampannohamasmī**ti ettha **paññāsampanno**ti paññāya sampanno samannāgato, no ca kho vipassanāpaññāya, na maggapaññāya, Api ca kho pana imesu soḷasasu ṭhānesu ārammaṇavavatthānapaññāyāti attho. Sesaṁ sabbattha vuttanayamevāti.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā

49. **Tassa mayhan**ti ko anusandhi? Bodhisatto kira imāni soḷasārammaṇāni pariggaṇhanto ca bhayabheravaṁ adisvā bhayabheravaṁ nāma evarūpāsu rattīsu evarūpe senāsane ca paññāyati, handa naṁ tatthāpi gavesissāmīti[1] bhayabheravagavesanaṁ akāsi, etamatthaṁ Bhagavā idāni brāhmaṇassa dassento **tassa mayhan**ti-ādimāha.

Tattha **yā tā**ti ubhayametaṁ rattīnaṁyeva uddesaniddesavacanaṁ. **Abhiññātā**ti ettha **abhī**ti lakkhaṇatthe upasaggo. Tasmā abhiññātāti candapāripūriyā candaparikkhayenāti evamādīhi lakkhaṇehi ñātāti veditabbā. **Abhilakkhitā**ti ettha upasaggamattameva, tasmā abhilakkhitāti lakkhaṇīyā icceva attho, uposathasamādānadhammassavanapūjāsakkārādikaraṇatthaṁ lakkhetabbā sallakkhetabbā upalakkhetabbāti vuttaṁ hoti.

---

1. Gavesāmīti (Sī, Syā)

Cātuddasīti pakkhassa paṭhamadivasato pabhuti catuddasannaṁ pūraṇī ekā ratti. Evaṁ **pañcadasī aṭṭhamī** ca. **Pakkhassā**ti sukkapakkhassa kaṇhapakkhassa ca. Etā tisso tisso katvā cha rattiyo, tasmā sabbattha pakkhavacanaṁ yojetabbaṁ "pakkhassa cātuddasī pakkhassa pañcadasī pakkhassa aṭṭhamī"ti. Atha pañcamī kasmā na gahitāti. Asabbakālikattā. Buddhe kira Bhagavati anuppannepi uppajjitvā aparinibbutepi pañcamī anabhilakkhitāyeva, parinibbute pana dhammasaṅgāhakattherā cintesuṁ "dhammassavanaṁ cirena hotī"ti. Tato sammannitvā pañcamīti dhammassavanadivasaṁ ṭhapesuṁ, tato pabhuti sā abhilakkhitā jātā, evaṁ asabbakālikattā ettha na gahitāti.

Tathārūpāsūti tathāvidhāsu. **Ārāmacetiyānī**ti pupphārāmaphalārāmādayo ārāmā eva ārāmacetiyāni. Cittīkataṭṭhena hi **cetiyānī**ti vuccanti, pūjanīyaṭṭhenāti vuttaṁ hoti. **Vanacetiyānī**ti baliharaṇavanasaṇḍa subhagavana devasālavanādīni vanāniyeva vanacetiyāni. **Rukkhacetiyānī**ti gāmanigamādidvāresu pūjanīyarukkhāyeva rukkhacetiyāni. Lokiyā hi dibbādhivatthāti vā maññamānā tesuyeva vā dibbasaññino hutvā ārāmavanarukkhe cittīkaronti pūjenti, tena te sabbepi **cetiyānī**ti vuccanti. **Bhiṁsanakānī**ti bhayajanakāni, passatopi suṇatopi bhayaṁ janenti. **Salomahaṁsānī**ti saheva lomahaṁsena vattanti, pavisamānasseva lomahaṁsajananato. **Appeva nāma passeyyan**ti api nāma taṁ bhayabheravaṁ passeyyameva. **Aparena samayenā**ti "etadahosi yaṁnūnāhan"ti evaṁ cintitakālato paṭṭhāya aññena kālena.

Tattha ca me brāhmaṇa viharatoti tathārūpesu senāsanesu yaṁ yaṁ manussānaṁ āyācana-upahārakaraṇārahaṁ yakkhaṭṭhānaṁ pupphadhūpamaṁsaruhiravasāmedapihakapapphāsasurāmerayādīhi okiṇṇakilinnadharaṇi talaṁ ekanipātaṁ viya yakkharakkhasapisācānaṁ, yaṁ divāpi passantānaṁ hadayaṁ maññe phalati, taṁ ṭhānaṁ sandhāyāha "tattha ca me brāhmaṇa viharato"ti. **Mago vā āgacchatī**ti siṅgāni vā khurāni vā koṭṭento gokaṇṇakhaggadīpivarāhādibhedo mago vā āgacchati, sabbacatuppadānañhi idha **mago**ti nāmaṁ. Katthaci pana kāḷasiṅgālopi vuccati. Yathāha—

"Usabhasseva te khandho, sīhasseva vijambhitaṁ.
Magarāja namo tyatthu, api kiñci labhāmase"ti[1].

Moro vā kaṭṭhaṁ pātetīti moro vā sukkhakaṭṭhaṁ rukkhato cāletvā pāteti. Moraggahaṇena ca idha sabbapakkhiggahaṇaṁ adhippetaṁ, tena yo koci pakkhīti vuttaṁ hoti. Atha vā moro vāti vāsaddena añño vā koci pakkhīti. Esa nayo purime magaggahaṇepi. **Vāto vā paṇṇakasaṭaṁ eretī**ti vāto vā paṇṇakacavaraṁ ghaṭṭeti. **Etaṁ nūna taṁ bhayabheravaṁ āgacchatī**ti yaṁ etaṁ āgacchati, taṁ bhayabheravaṁ nūnāti. Ito pabhuti ca ārammaṇameva bhayabheravanti veditabbaṁ. Parittassa ca adhimattassa ca bhayassa ārammaṇattā sukhārammaṇaṁ rūpaṁ sukhamiva. **Kiṁ nu kho ahaṁ aññadatthu bhayapaṭikaṅkhī viharāmī**ti ahaṁ kho kiṁ kāraṇaṁ ekaṁseneva bhayaṁ ākaṅkhamāno icchamāno hutvā viharāmi.

Yathābhūtaṁ yathābhūtassāti yena yena iriyāpathena bhūtassa bhavitassa sato vattamānassa samaṅgībhūtassa vā. **Me**ti mama santike. **Tathābhūtaṁ tathābhūto vā**ti tena teneva iriyāpathena bhūto bhavito santo vattamāno samaṅgībhūto vāti attho. **So kho ahaṁ -pa- paṭivinemī**ti bodhisattassa kira caṅkamantassa tasmiṁ magasiṅgakhurasaddādibhede bhayabheravārammaṇe āgate neva mahāsatto tiṭṭhati, na nisīdati na sayati, atha kho caṅkamantova parivīmaṁsanto parivicinanto bhayabheravaṁ na passati, magasiṅgakhurasaddādimattameva cetaṁ hoti, so taṁ ñatvā idaṁ nāmetaṁ, na bhayabheravanti tato tiṭṭhati vā nisīdati vā sayati vā. Etamatthaṁ dassento "so kho ahan"ti-ādimāha. Esa nayo sabbapeyyālesu. Ito paraṁ ca iriyāpathapaṭipāṭiyā avatvā āsannapaṭipāṭiyā iriyāpathā vuttāti veditabbā, caṅkamantassa hi bhayabherave āgate na ṭhito na nisinno na nipanno ṭhitassāpi āgate na caṅkamīti evaṁ tassa āsannapaṭipāṭiyā vuttāti.

---

1. Khu 5. 89 piṭṭhe.

Asammohavihāravaṇṇanā

50. Evaṁ bhiṁsanakesupi ṭhānesu attano bhayabheravābhāvaṁ dassetvā idāni jhāyīnaṁ sammohaṭṭhānesu attano asammohavihāraṁ dassetuṁ **santi kho pana brāhmaṇā**ti-ādimāha.

Tattha **santī**ti atthi saṁvijjanti upalabbhanti. **Rattiṁyeva samānan**ti rattiṁyeva santaṁ. **Divāti sañjānantī**ti "divaso ayan"ti sañjānanti. **Divāyeva samānan**ti divasaṁyeva santaṁ. **Rattīti sañjānantī**ti "ratti ayan"ti sañjānanti. Kasmā panete evaṁsaññino hontīti. Vuṭṭhānakosallābhāvato vā sakuṇarutato vā. Kathaṁ? Idhekacco odātakasiṇalābhī divā parikammaṁ katvā divā samāpanno divāyeva vuṭṭhahāmīti manasikāraṁ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So divasaṁ atikkamitvā rattibhāge vuṭṭhāti. Odātakasiṇapharaṇavasena cassa visadaṁ hoti vibhūtaṁ suvibhūtaṁ. So divā vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya odātakasiṇapharaṇavisadavibhūtatāya ca rattiṁyeva samānaṁ divāti sañjānāti. Idha panekacco nīlakasiṇalābhī rattiṁ parikammaṁ katvā rattiṁ samāpanno rattiṁyeva vuṭṭhahāmīti manasikāraṁ uppādeti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti. So rattiṁ atikkamitvā divasabhāge vuṭṭhāti. Nīlakasiṇapharaṇavasena cassa avisadaṁ hoti avibhūtaṁ. So rattiṁ vuṭṭhahāmīti uppāditamanasikāratāya nīlakasiṇapharaṇāvisadāvibhūtatāya ca divāyeva samānaṁ rattīti sañjānāti. Evaṁ tāva vuṭṭhānakosallābhāvato evaṁsaññino honti.

Sakuṇarutato pana idhekacco antosenāsane nisinno hoti. Atha divā ravanakasakuṇā kākādayo candālokena divāti maññamānā rattiṁ ravanti, aññehi vā kāraṇehi. So tesaṁ saddaṁ sutvā rattiṁyeva samānaṁ divāti sañjānāti. Idha panekacco pabbatantare gambhīrāya ghanavanappaṭicchannāya giriguhāya sattāhavaddalikāya vattamānāya antarahitasūriyāloke kāle nisinno hoti. Atha rattiṁ ravanakasakuṇā ulūkādayo majjhanhikasamayepi tattha tattha samandhakāre nilīnā rattisaññāya vā aññehi vā kāraṇehi ravanti. So tesaṁ saddaṁ sutvā divāyeva samānaṁ rattīti sañjānāti. Evaṁ sakuṇarutato evaṁsaññino hontīti. **Idamahan**ti idaṁ ahaṁ evaṁ

sañjānanaṁ. **Sammohavihārasmiṁ vadāmī**ti sammohavihārapariyāpannaṁ antogadhaṁ, sammohavihārānaṁ aññataraṁ vadāmīti vuttaṁ hoti.

Ahaṁ kho pana brāhmaṇa -pa- sañjānāmīti pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo. Sattāhavaddalepi candimasūriyesu adissamānesupi jānātiyeva "ettakaṁ purebhattakālo gato, ettakaṁ pacchābhattakālo, ettakaṁ paṭhamayāmo, ettakaṁ majjhimayāmo, ettakaṁ pacchimayāmoti, tasmā evamāha. Anacchariyaṁ cetaṁ, yaṁ pūritapāramī bodhisatto evaṁ jānāti. Padesañāṇe ṭhitānaṁ sāvakānampi hi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti.

Kalyāṇiyamahāvihāre kira Godattatthero dvaṅgulakāle bhattaṁ gahetvā aṅgulakāle bhuñjati. Sūriye adissamānepi pātoyeva senāsanaṁ pavisitvā tāya velāya nikkhamati. Ekadivasaṁ ārāmikā "sve therassa nikkhamanakāle passāmā"ti bhattaṁ sampādetvā kālatthambhamūle nisīdiṁsu. Thero dvaṅgulakāleyeva nikkhamati[1]. Tato pabhuti kira sūriye adissamānepi therassa nikkhamanasaññāya eva bheriṁ ākoṭenti.

Ajagaravihārepi Kāḷadevatthero antovasse yāmagaṇḍikaṁ paharati, āciṇṇametaṁ therassa. Na ca yāmayantanāḷikaṁ payojeti, aññe bhikkhū payojenti. Atha nikkhante paṭhame yāme there muggaraṁ gahetvā ṭhitamatteyeva ekaṁ dve vāre paharanteyeva vā yāmayantaṁ patati, evaṁ tīsu yāmesu samaṇadhammaṁ katvā thero pātoyeva gāmaṁ pavisitvā piṇḍapātaṁ ādāya vihāraṁ āgantvā bhojanavelāya[2] pattaṁ gahetvā divā vihāraṭṭhānaṁ gantvā samaṇadhammaṁ karoti. Bhikkhū kālatthambhaṁ disvā therassa adisvā āgamanatthāya pesenti. So bhikkhu theraṁ divā vihāraṭṭhānā nikkhamantameva vā antarāmagge vā passati. Evaṁ padesañāṇe ṭhitānaṁ sāvakānampi rattindivaparicchedo pākaṭo hoti, kimaṅgaṁ pana bodhisattānanti.

Yaṁ kho taṁ brāhmaṇa -pa- vadeyyāti ettha pana "yaṁ kho taṁ brāhmaṇa asammohadhammo satto loke uppanno -pa- sukhāya devamanussānan"ti

1. Nikkhami (Sī)
2. Bhojanasālāya (Sī, Syā)

vacanaṁ vadamāno koci sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assa. Mameva taṁ vacanaṁ vadamāno sammā vadeyya, sammā vadamāno siyā, na vitathavādī assāti evaṁ padasambandho veditabbo.

Tattha **asammohadhammo**ti asammohasabhāvo. **Loke**ti manussaloke. **Bahujanahitāyā**ti bahujanassa hitatthāya, paññāsampattiyā diṭṭhadhammikasamparāyikahitūpadesakoti. **Bahujanasukhāyā**ti bahujanassa sukhatthāya, cāgasampattiyā upakaraṇasukhassa dāyakoti[1]. **Lokānukampāyā**ti lokassa anukampatthāya, mettākaruṇāsampattiyā mātāpitaro viya lokassa rakkhitā gopayitāti[2]. **Atthāya hitāya sukhāya devamanussānan**ti idha devamanussaggahaṇena ca bhabbapuggalaveneyyasatteyeva gahetvā tesaṁ nibbānamaggaphalādhigamāya attano uppattiṁ dassetīti veditabbo. **Atthāyā**ti hi vutte paramatthatthāya nibbānāyāti vuttaṁ hoti. **Hitāyā**ti vutte taṁ sampāpakamaggatthāyāti vuttaṁ hoti, nibbānasampāpakamaggato hi uttari hitaṁ nāma natthi. **Sukhāyā**ti vutte phalasamāpattisukhatthāyāti vuttaṁ hoti, tato uttari sukhābhāvato. Vuttaṁ cetaṁ "ayaṁ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko"ti[3].

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā

51. Evaṁ Bhagavā Buddhaguṇapaṭilābhāvasānaṁ attano asammohavihāraṁ brāhmaṇassa dassetvā idāni yāya paṭipadāya taṁ koṭippattaṁ asammohavihāraṁ adhigato, taṁ pubbabhāgato pabhuti dassetuṁ **āraddhaṁ kho pana me brāhmaṇā**ti-ādimāha.

Keci panāhu "imaṁ asammohavihāraṁ sutvā brāhmaṇassa cittamevaṁ uppannaṁ 'kāya nu kho paṭipadāya imaṁ patto'ti, tassa cittamaññāya imāyāhaṁ paṭipadāya imaṁ uttamaṁ asammohavihāraṁ pattoti dassento evamāhā"ti.

---

1. Upakaraṇasukhasampadāyakoti (Sī), upakaraṇasukhasampattidāyakoti (Syā)
2. Gopāyitāti (Syā), gopāpayitāti (Ka)
3. Dī 3. 234; Aṁ 2. 20; Abhi 2. 347 piṭṭhesu.

Tattha **āraddhaṁ kho pana me brāhmaṇa vīriyaṁ ahosī**ti brāhmaṇa na mayā ayaṁ uttamo asammohavihāro kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhittacittena vā adhigato, Api ca kho tadadhigamāya āraddhaṁ kho pana me vīriyaṁ ahosi, Bodhimaṇḍe nisinnena mayā caturaṅgavīriyaṁ āraddhaṁ ahosi, paggahitaṁ asithilappavattitanti vuttaṁ hoti. Āraddhattāyeva ca metaṁ **asallīnaṁ** ahosi.

Upaṭṭhitā sati asammuṭṭhāti na kevalañca vīriyameva, satipi me ārammaṇābhimukhībhāvena upaṭṭhitā ahosi. Upaṭṭhitattāyeva ca asammuṭṭhā. **Passaddho kāyo**ti kāyacittappassaddhisambhavena kāyopi me passaddho ahosi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddhoyeva hoti, tasmā nāmakāyo rūpakāyoti avisesetvāva passaddho kāyoti vuttaṁ. **Asāraddho**ti so ca kho passaddhattāyeva asāraddho, vigatadarathoti vuttaṁ hoti. **Samāhitaṁ cittaṁ ekaggan**ti cittampi me sammā āhitaṁ suṭṭhu ṭhapitaṁ appitaṁ viya ahosi. Samāhitattā eva ca ekaggaṁ acalaṁ nipphandananti, ettāvatā jhānassa pubbabhāgapaṭipadā kathitā hoti.

Idāni imāya paṭipadāya adhigataṁ paṭhamaṁ jhānaṁ ādiṁ katvā vijjāttayapariyosānaṁ visesaṁ dassento **so kho ahan**ti-ādimāha. Tattha **vivicceva kāmehi -pa- catutthaṁ jhānaṁ upasampajja vihāsin**ti ettha tāva yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge pathavīkasiṇakathāyaṁ vuttaṁ. Kevalañhi tattha "upasampajja viharatī"ti āgataṁ, idha "vihāsin"ti, ayameva viseso. Kiṁ katvā pana Bhagavā imāni jhānāni upasampajja vihāsīti, kammaṭṭhānaṁ bhāvetvā. Kataraṁ? Ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ.

Imāni ca pana cattāri jhānāni kesañci cittekaggatatthāni honti, kesañci vipassanāpādakāni, kesañci abhiññāpādakāni, kesañci nirodhapādakāni, kesañci bhavokkamanatthāni. Tattha khīṇāsavānaṁ cittekaggatatthāni honti. Te hi samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṁ divasaṁ viharissāmāti iccevaṁ kasiṇaparikammaṁ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Sekkhaputhujjanānaṁ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassissāmāti nibbattentānaṁ vipassanāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṁ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya

"ekopi hutvā bahudhā hotī"ti[1] vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, tesaṁ abhiññāpādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṁ samāpajjitvā sattāhaṁ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṁ nibbānaṁ patvā sukhaṁ viharissāmāti nibbattenti, tesaṁ nirodhapādakāni honti. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā aparihīnajjhānā brahmaloke uppajjissāmāti nibbattenti, tesaṁ bhavokkamanatthāni honti.

Bhagavatā panidaṁ catutthajjhānaṁ Bodhirukkhamūle nibbattitaṁ, taṁ tassa vipassanāpādakañceva ahosi abhiññāpādakañca sabbakiccasādhakañca, sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti veditabbaṁ.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. Yesañca guṇānaṁ dāyakaṁ ahosi, tesaṁ ekadesaṁ dassento **so evaṁ samāhite citte**ti-ādimāha. Tattha dvinnaṁ vijjānaṁ anupadavaṇṇanā ceva bhāvanānayo ca Visuddhimagge vitthārito. Kevalañhi tattha "so evaṁ samāhite citte -pa- abhininnāmetī"ti vuttaṁ, idha "abhininnāmesin"ti. **Ayaṁ kho me brāhmaṇā**ti ayaṁ ca appanāvāro tattha anāgatoti ayameva viseso. Tattha **so**ti so ahaṁ. **Abhininnāmesin**ti abhinīhariṁ. Abhininnāmesinti ca vacanato **so**ti ettha so ahanti evamattho veditabbo.

Yasmā cidaṁ Bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñāṇaṁ āgataṁ, tasmā "so tato cuto idhūpapanno"ti ettha evaṁ yojanā veditabbā. Ettha hi **so tato cuto**ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṁ. Tasmā **idhūpapanno**ti imissā idhūpapattiyā anantaraṁ. **Amutra udapādin**ti Tusitabhavanaṁ sandhāyāhāti veditabbo. **Tatrāpāsiṁ evaṁnāmo**ti tatrāpi Tusitabhavane Setaketu nāma devaputto ahosiṁ. **Evaṁ gotto**ti tāhi devatāhi saddhiṁ ekagotto. **Evaṁvaṇṇo**ti suvaṇṇavaṇṇo. **Evamāhāro**ti dibbasudhāhāro. **Evaṁsukhadukkhappaṭisaṁvedī**ti evaṁ dibbasukhappaṭisaṁvedī. Dukkhaṁ pana saṅkhāradukkhamattameva. **Evamāyupariyanto**ti evaṁ satta paññāsa vassa koṭi saṭṭhivassa sata sahassā yupariyanto.

---

1. Dī 1. 73; Khu 9. 107 piṭṭhādīsu.

So tato cutoti so ahaṁ tato Tusitabhavanato cuto. **Idhūpapanno**ti idha Mahāmāyāya deviyā kucchimhi nibbatto.

Ayaṁ kho me brāhmaṇāti-ādīsu **me**ti mayā. **Vijjā**ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṁ viditaṁ karoti? Pubbenivāsaṁ. **Avijjā**ti tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādako moho vuccati. **Tamo**ti sveva moho paṭicchādakaṭṭhena "tamo"ti vuccati. **Āloko**ti sāyeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena "āloko"ti vuccati. Ettha ca vijjā adhigatāti ayaṁ attho, sesaṁ pasaṁsāvacanaṁ. Yojanā panettha ayaṁ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmimpi padadvaye.

Yathā tanti ettha **yathā**ti opamme. **Tan**ti nipāto. Satiyā avippavāsena **appamattassa.** Vīriyātāpena **ātāpino.** Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa,** pesitattassāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti "yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya. Tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya. Evameva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā. Tamo vihato, āloko uppanno. Etassa me padhānānuyogassa anurūpameva phalaṁ laddhan"ti.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā

53. Cutūpapātakathāyaṁ yasmā idha Bhagavato vasena Pāḷi āgatā, tasmā "passāmi pajānāmī"ti vuttaṁ, ayaṁ viseso. Sesaṁi Vsuddhimagge vuttasadisameva.

Ettha pana **vijjā**ti dibbacakkhuñāṇavijjā. **Avijjā**ti sattānaṁ cutipaṭisandhipaṭicchādikā avijjā. Sesaṁ vuttanayamevāti. Yasmā ca pūritapāramīnaṁ mahāsattānaṁ parikammakiccaṁ nāma natthi. Te hi citte abhininnāmitamatteyeva

anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussaranti, dibbena cakkhunā satte passanti. Tasmā yo tattha parikammaṁ ādiṁ katvā bhāvanānayo vutto, na tena idha atthoti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

54. Tatiyavijjāya **so evaṁ samāhite citte**ti vipassanāpādakaṁ catutthajjhānacittaṁ veditabbaṁ. **Āsavānaṁ khayañāṇāyā**ti arahattamaggañāṇatthāya, arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānaṁ khayoti vuccati, tatra cetaṁ ñāṇaṁ, tappariyāpannattāti. **Cittaṁ abhininnāmesin**ti vipassanācittaṁ abhinīhariṁ. **So idaṁ dukkhan**ti evamādīsu "ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyo"ti sabbampi dukkhasaccaṁ sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṁ abbhaññāsiṁ jāniṁ paṭivijjhiṁ. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṁ taṇhaṁ **ayaṁ dukkhasamudayo**ti. Tadubhayampi yaṁ ṭhānaṁ patvā nirujjhati, taṁ tesaṁ appavattiṁ nibbānaṁ **ayaṁ dukkhanirodho**ti. Tassa sampāpakaṁ ariyamaggaṁ **ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṁ abbhaññāsiṁ jāniṁ paṭivijjhinti evamattho veditabbo.

Evaṁ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavā**ti-ādimāha. **Tassa me evaṁ jānato evaṁ passato**ti tassa mayhaṁ evaṁ jānantassa evaṁ passantassa. Saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ katheti. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccitthā**ti iminā phalakkhaṇaṁ dasseti, maggakkhaṇe hi cittaṁ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṁ hoti. **Vimuttasmiṁ vimuttamitiñāṇan**ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṁ dasseti. **Khīṇā jātī**ti-ādīhi tassa bhūmiṁ, tena hi ñāṇena Bhagavā paccavekkhanto "khīṇā jātī"ti-ādīni abbhaññāsi. Katamā pana Bhagavato jāti khīṇā, kathaṁ ca naṁ abbhaññāsīti. Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā, na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṁ āpajjanena khīṇā, taṁ somagga bhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā "kilesābhāve vijjamānampi kammaṁ āyatiṁ appaṭisandhikaṁ hotī"ti jānanto abbhaññāsi.

Vusitanti vuttaṁ parivutthaṁ, kataṁ caritaṁ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ, puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṁ sattasekkhā brahmacariyavāsaṁ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso. Tasmā Bhagavā attano brahmacariyavāsaṁ paccavekkhanto "vusitaṁ brahmacariyan"ti abbhaññāsi. **Kataṁ kariṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṁ kiccaṁ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā Bhagavā attano karaṇīyaṁ paccavekkhanto "kataṁ karaṇīyan"ti abbhaññāsi.

Nāparaṁ itthattāyāti idāni puna itthabhāvāya evaṁsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhakāya vā maggabhāvanākiccaṁ me natthīti abbhaññāsi. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato imasmā evaṁpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṁ khandhasantānaṁ mayhaṁ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsi.

Idāni evaṁ paccavekkhaṇañāṇapariggahitaṁ āsavānaṁ khayañāṇādhigamaṁ brāhmaṇassa dassento **ayaṁ kho me brāhmaṇā**ti-ādimāha. Tattha **vijjā**ti arahattamaggañāṇavijjā. **Avijjā**ti catusaccapaṭicchādikā avijjā. Sesaṁ vuttanayameva. Ettāvatā ca pubbenivāsañāṇena atītaṁsañāṇaṁ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṁsañāṇaṁ, āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇanti evaṁ tīhi vijjāhi sabbepi sabbaññuguṇe saṅgahetvā pakāsento attano asammohavihāraṁ brāhmaṇassa dassesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. Evaṁ vutte kira brāhmaṇo cintesi "samaṇo Gotamo sabbaññutaṁ paṭijānāti, ajjāpi ca araññavāsaṁ na vijahati, atthi nu khvassa aññampi kiñci karaṇīyan"ti. Athassa Bhagavā ajjhāsayaṁ viditvā iminā ajjhāsayānusandhinā **siyā kho pana te**ti-ādimāha. Tattha **siyā kho pana te brāhmaṇa evamassā**ti brāhmaṇa kadāci tuyhaṁ evaṁ bhaveyya. **Na kho panetaṁ brāhmaṇa evaṁ daṭṭhabban**ti etaṁ kho pana brāhmaṇa tayā mayhaṁ

1. Itthambhāvāya (Sī, Syā)

pantasenāsanapaṭisevanaṁ avītarāgāditāyāti evaṁ na daṭṭhabbaṁ. Evaṁ pantasenāsanapaṭisevane akāraṇaṁ paṭikkhipitvā kāraṇaṁ dassento **dve kho ahan**ti-ādimāha. Tattha atthoyeva atthavaso. Tasmā **dve kho ahaṁ brāhmaṇa atthavase**ti ahaṁ kho brāhmaṇa dve atthe dve kāraṇāni sampassamānoti vuttaṁ hoti. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāran**ti ettha **diṭṭhadhammo** nāma ayaṁ paccakkho attabhāvo. **Sukhavihāro** nāma catunnampi iriyāpathavihārānaṁ phāsutā, ekakassa hi araññe antamaso uccārapassāvakiccaṁ upādāya sabbeva iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhammassa sukhavihāranti[1] ayamattho veditabbo. **Pacchimañca janataṁ anukampamāno**ti kathaṁ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā Bhagavato araññavāsaṁ disvā Bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññātabbaṁ na pahātabbaṁ na bhāvetabbaṁ na sacchikātabbaṁ, kimaṅgaṁ pana mayanti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti. Evaṁ khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṁ pacchimā janatā anukampitā hoti, etamatthaṁ dassento āha "pacchimañca janataṁ anukampamāno"ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Taṁ sutvā attamano brāhmaṇo **anukampitarūpā**ti-ādimāha. Tattha **anukampitarūpā**ti anukampitajātikā anukampitasabhāvā. **Janatā**ti janasamūho. **Yathā taṁ Arahatā Sammāsambuddhenā**ti yathā Arahaṁ Sammāsambuddho anukampeyya, tatheva anukampitarūpāti.

Evañca pana vatvā puna taṁ Bhagavato dhammadesanaṁ abbhanumodamāno Bhagavantaṁ etadavoca **abhikkantaṁ bho Gotama abhikkantaṁ bho Gotamā**ti. Tatthāyaṁ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpa-abbhanumodanesu dissati. "Abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṁgho"ti-ādīsu[2] hi khaye dissati. "Ayaṁ imesaṁ catunnaṁ puggalānaṁ abhikkantataro ca paṇītataro cā"ti-ādīsu[3] sundare.

---

1. Diṭṭhadhammassa sukhavihāraṁ diṭṭhadhammasukhavihāranti (Sī, Syā)
2. Vi 4. 418; Aṁ 3. 44 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 414 piṭṭhe.

"Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṁ.
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṁ disā"ti—

Ādīsu[1] abhirūpe. "Abhikkantaṁ bhante"ti-ādīsu[2] abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu bho Gotamāti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ.

"Bhaye kodhe pasaṁsāyaṁ, turite kotūhalacchare.
Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṁ budho"ti—

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṁsāvasena cāyaṁ dvikkhattuṁ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantan**ti abhikantaṁ[3] ati-iṭṭhaṁ atimanāpaṁ, atisundaranti vuttaṁ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṁ thometi, ekena attano pasādaṁ. Ayañhettha adhippāyo—abhikkantaṁ bho Gotama yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṁ yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanaṁ āgamma mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṁ dve dve atthe sandhāya thometi—bhoto Gotamassa vacanaṁ abhikkantaṁ dosanāsanato, abhikkantaṁ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṁsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṁsīyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṁ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṁyeva thometi. Tattha **nikkujjitan**ti adho mukhaṭhapitaṁ, heṭṭhāmukhajātaṁ vā. **Ukkujjeyyā**ti upari mukhaṁ kareyya, **paṭicchannan**ti tiṇapaṇṇādicchāditaṁ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṁ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā "esa maggo"ti vadeyya. **Andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī-aḍḍharattaghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tame, ayaṁ tāva anuttānapadattho.

Ayaṁ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṁ ukkujjeyya, evaṁ saddhammavimukhaṁ asaddhamme patitaṁ maṁ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṁ

1. Khu 2. 73 piṭṭhe. 2. Dī 1. 80; Vi 1. 7 piṭṭhādīsu. 3. Atikantaṁ (Sī)

vivareyya. Evaṁ Kassapassa Bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṁ sāsanaṁ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṁ ācikkheyya, evaṁ kummaggamicchāmaggappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṁ ācikkhantena[1], yathā andhakāre telapajjotaṁ dhāreyya, evaṁ mohandhakāre nimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṁsakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṁ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Pasannākāravaṇṇanā

Evaṁ desanaṁ thometvā imāya desanāya ratanattayapasannacitto pasannākāraṁ karonto **esāhan**ti-ādimāha. Tattha **esāhan**ti eso ahaṁ. **Bhavantaṁ Gotamaṁ saraṇaṁ gacchāmī**ti bhavaṁ me Gotamo saraṇaṁ parāyaṇaṁ aghassa tātā[2] hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena bhavantaṁ Gotamaṁ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṁ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnaṁ gati-attho, buddhipi tesaṁ attho. Tasmā gacchāmīti imassa jānāmi bujjhāmīti ayamattho vutto. **Dhammañca bhikkhusaṁghañcā**ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo,** so atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetaṁ "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti[3] vitthāro. Na kevalañca ariyamaggo ceva nibbānañca, Api ca kho ariyaphalehi saddhiṁ pariyattidhammopi. Vuttañhetaṁ chattamāṇavakavimāne—

"Rāgavirāgamanejamasokaṁ,
Dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṁ.
Madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattaṁ,
Dhammamimaṁ araṇatthamupehī"ti[4].

Ettha **rāgavirāgo**ti maggo kathito. **Anejamasokan**ti phalaṁ. **Dhammamasaṅkhatan**ti nibbānaṁ. **Appaṭikūlaṁ madhuramimaṁ paguṇaṁ suvibhattan**ti piṭakattayena vibhattā sabbadhammakkhandhāti. Diṭṭhisīlasaṁghātena saṁhatoti **saṁgho,** so atthato aṭṭha-ariyapuggalasamūho. Vuttañhetaṁ tasmiṁyeva vimāne.

---

1. Āvikarontena (Sī, Syā)
2. Hantā (Sī, Syā)
3. Aṁ 1. 343 piṭṭhe.
4. Khu 2. 76 piṭṭhe.

"Yattha ca dinnamahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu.
Aṭṭha ca puggala dhammadasā te, saṁghamimaṁ saraṇatthamupehī"ti[1].

Bhikkhūnaṁ saṁgho **bhikkhusaṁgho.** Ettāvatā brāhmaṇo tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi.

Saraṇagamanakathā

Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṁ saraṇaṁ, saraṇagamanaṁ, yo ca saraṇaṁ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanassa phalaṁ, saṁkileso, bhedoti ayaṁ vidhi veditabbo. Seyyathidaṁ—padatthato tāva hiṁsatīti **saraṇaṁ**, saraṇagatānaṁ teneva saraṇagamanena bhayaṁ santāsaṁ dukkhaṁ duggatiparikilesaṁ hanati vināsetīti attho, ratanattayassevetaṁ adhivacanaṁ.

Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṁ bhayaṁ hiṁsati[2] Buddho. Bhavakantārā uttāraṇena assāsadānena ca dhammo. Appakānampi kārānaṁ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṁgho. Tasmā imināpi pariyāyena ratanattayaṁ saraṇaṁ. Tappasādataggarutāhi vihatakileso tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṁ. Taṁsamaṅgisatto saraṇaṁ gacchati, vuttappakārena cittuppādena etāni me tīṇi saraṇāni saraṇaṁ, etāni parāyaṇanti evaṁ upetīti attho. Evaṁ tāva **saraṇaṁ saraṇagamanaṁ yo ca saraṇaṁ gacchatī**ti idaṁ tayaṁ veditabbaṁ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṁ saraṇagamanaṁ lokuttaraṁ lokiyañca. Tattha lokuttaraṁ diṭṭhasaccānaṁ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṁ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyaṁ puthujjanānaṁ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇaṁ hutvā ijjhati, taṁ atthato Buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho, saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṁ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti[3]. Tattha **attasanniyyātanaṁ** nāma

1. Khu 2. 76 piṭṭhe. 2. Hiṁsatīti (Sī, Syā) 3. Pāṇipātenāti (Syā, Ka)

"ajja ādiṁ katvā ahaṁ attānaṁ Buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṁghassā"ti evaṁ Buddhādīnaṁ attapariccajanaṁ. **Tapparāyaṇatā** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ Buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṁghaparāyaṇo iti maṁ dhārethā"ti evaṁ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṁ** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ Buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṁghassāti maṁ dhārethā"ti evaṁ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma "ajja ādiṁ katvā ahaṁ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikammaṁ Buddhādīnaṁyeva tiṇṇaṁ vatthūnaṁ karomi, iti maṁ dhārethā"ti evaṁ Buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṁ ākārānaṁ aññatarampi karontena gahitaṁyeva hoti saraṇagamanaṁ.

Api ca Bhagavato attānaṁ pariccajāmi, dhammassa, saṁghassa attānaṁ pariccajāmi. Jīvitaṁ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṁyeva me jīvitaṁ, jīvitapariyantikaṁ Buddhaṁ saraṇaṁ gacchāmi, Buddho me saraṇaṁ leṇaṁ tāṇanti evampi attasanniyyātanaṁ veditabbaṁ. "Satthārañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyaṁ, Sugatañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyaṁ, Sammāsambuddhañca vatāhaṁ passeyyaṁ Bhagavantameva passeyyan"ti[1] evampi Mahākassapassa saraṇagamanaṁ[2] viya sissabhāvūpagamanaṁ daṭṭhabbaṁ.

> "So ahaṁ vicarissāmi, gāmā gāmaṁ purā puraṁ.
> Namassamāno Sambuddhaṁ, dhammassa ca sudhammatan"ti[3]—

Evampi Āḷavakādīnaṁ saraṇagamanaṁ viya tapparāyaṇatā veditabbā. "Atha kho Brāhmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṁsaṁ uttarāsaṅgaṁ karitvā Bhagavato pādesu sirasā nipatitvā Bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti Brahmāyu ahaṁ bho Gotama brāhmaṇo, Brahmāyu ahaṁ bho Gotama brāhmaṇo"ti[4] evampi paṇīpāto daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamanaṁ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṁ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati, tasmā yo

---

1. Saṁ 1. 419 piṭṭhe.
2. Saraṇagamane (Sī, Syā)
3. Khu 1. 307; Saṁ 1. 217 piṭṭesu.
4. Ma 1. 345 piṭṭhe.

sākiyo vā koliyo vā "Buddho amhākaṁ ñātako"ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo vā "samaṇo Gotamo rājapūjito mahānubhāvo, avandiyamāno anatthampi kareyyā"ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo vā bodhisattakāle Bhagavato santike kiñci uggahitaṁ saramāno Buddhakāle vā—

"Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṁ payojaye.
Catutthaṁ ca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī"ti[1]—

Evarūpaṁ anusāsaniṁ uggahetvā "ācariyo me"ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṁ. Yo pana "ayaṁ loke aggadakkhiṇeyyo"ti vandati, teneva gahitaṁ hoti saraṇaṁ.

Evaṁ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṁ "ñātako me ayan"ti vandato saraṇagamanaṁ na bhijjati, pageva apabbajitaṁ. Tathā rājānaṁ bhayavasena vandato, so hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṁkiñci sippaṁ sikkhāpakaṁ titthiyaṁ "ācariyo me ayan"ti vandatopi na bhijjatīti evaṁ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṁ, sabbadukkhakkhayo ānisaṁsaphalaṁ. Vuttañhetaṁ—

"Yo ca Buddhañca dhammañca, saṁghañca saraṇaṁ gato.
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati,

Dukkhaṁ dukkhasamuppādaṁ, dukkhassa ca atikkamaṁ.
Ariyaṁ caṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ, dukkhūpasamagāminaṁ.

Etaṁ kho saraṇaṁ khemaṁ, etaṁ saraṇamuttamaṁ.
Etaṁ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī"ti[2].

Api ca niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṁsaphalaṁ veditabbaṁ. Vuttañhetaṁ, "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṁ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṁ attato upagaccheyya, mātaraṁ jīvitā voropeyya, pitaraṁ,

1. Dī 3. 153 piṭṭhe.
2. Khu 1. 42 Dhammapade.

arahantaṁ jīvitā voropeyya, duṭṭhacitto Tathāgatassa lohitaṁ uppādeyya, saṁghaṁ bhindeyya, aññaṁ Satthāraṁ uddiseyya, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti[1].

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetaṁ—

"Yekeci Buddhaṁ saraṇaṁ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṁ.
Pahāya mānusaṁ dehaṁ,
Devakāyaṁ paripūressantī"ti[2].

Aparampi vuttaṁ "atha kho Sakko Devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṁ yenāyasmā Mahāmoggallāno, tenupasaṅkami -pa- ekamantaṁ ṭhitaṁ kho Sakkaṁ Devānamindaṁ āyasmā Mahāmoggallāno etadavoca 'sādhu kho Devānaminda Buddhaṁ saraṇagamanaṁ hoti, Buddhaṁ saraṇagamanahetu kho Devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā sugatiṁ saggaṁ lokaṁ upapajjantī'ti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehī"ti[3]. Esa nayo dhamme saṁghe ca. Api ca Velāmasuttādivasenāpi[4] saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṁ saraṇagamanaphalaṁ veditabbaṁ.

Tattha lokiyasaraṇagamanaṁ tīsu vatthūsu aññāṇasaṁsayamicchāñāṇādīhi saṁkilissati, na mahājutikaṁ hoti na mahāvipphāraṁ. Lokuttarassa natthi saṁkileso. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. Anavajjo kālaṁ kiriyāya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṁ Satthāraṁ na uddisatīti evaṁ saraṇagamanassa saṁkileso ca bhedo ca veditabboti. **Upāsakaṁ maṁ bhavaṁ Gotamo dhāretū**ti maṁ bhavaṁ Gotamo "upāsako ayan"ti evaṁ dhāretu, jānātūti attho.

1. Ma 3. 110 piṭṭhe; Aṁ 1. 29 piṭṭhe ca.
2. Saṁ 1. 25 piṭṭhe.
3. Saṁ 2. 463. 467 piṭṭhādīsu.
4. Aṁ 3. 195 piṭṭhe.

Upāsakavidhikathā

Upāsakavidhikosallatthaṁ panettha ko upāsako, kasmā upāsakoti vuccati, kimassa sīlaṁ, ko ājīvo, kā vipatti, kā sampattīti idaṁ pakiṇṇakaṁ veditabbaṁ.

Tattha **ko upāsako**ti yo koci tisaraṇagato gahaṭṭho, vuttañhetaṁ "yato kho Mahānāma upāsako Buddhaṁ saraṇaṁ gato hoti, dhammaṁ saraṇaṁ gato hoti, saṁghaṁ saraṇaṁ gato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako hotī"ti[1].

Kasmā upāsakoti ratanattayassa upāsanato. So hi Buddhaṁ upāsatīti upāsako. dhammaṁ, saṁghaṁ upāsatīti upāsako.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. Yathāha "yato kho Mahānāma upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho Mahānāma upāsako sīlavā hotī"ti[2].

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṁ. Vuttañhetaṁ "pañcimā bhikkhave vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca. Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṁsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho bhikkhave pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā"ti[3].

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Api ca yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca patikuṭṭho[4] ca. Sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha "pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi. Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṁ pacceti, no kammaṁ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ pariyesati, tattha ca pubbakāraṁ karotī"ti[5].

---

1. Saṁ 3. 344 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 145 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 183 piṭṭhe.
4. Patikiṭṭho (Sī)
5. Aṁ 2. 181 piṭṭhe.

Kā sampattīti yā cassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca, sā sampatti. Ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha "pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañca[1]. Katamehi pañcahi. Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṁ pacceti, no maṅgalaṁ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṁ gavesati, idha ca pubbakāraṁ karotī"ti[2].

Ajjataggeti ettha ayaṁ **agga**saddo ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. "Ajjatagge samma dovārika āvarāmi dvāraṁ nigaṇṭhānaṁ nigaṇṭhīnan"ti-ādīsu[3] hi ādimhi dissati. "Teneva aṅgulaggena taṁ aṅgulaggaṁ parāmaseyya[4], ucchaggaṁ veḷaggan"ti-ādīsu koṭiyaṁ. "Ambilaggaṁ vā madhuraggaṁ vā tittakaggaṁ vā[5], anujānāmi bhikkhave vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetun"ti-ādīsu[6] koṭṭhāse. "Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesaṁ aggamakkhāyatī"ti-ādīsu[7] seṭṭhe. Idha panāyaṁ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā **ajjatagge**ti ajjataṁ ādiṁ katvā, evamettha attho veditabbo. **Ajjatan**ti ajjabhāvaṁ. Ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṁ katvāti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṁ, yāva me jīvitaṁ pavattati, tāva upetaṁ. Anaññasatthukaṁ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṁ gataṁ upāsakaṁ kappiyakārakaṁ maṁ bhavaṁ Gotamo dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṁ chindeyya, neva Buddhaṁ "na Buddho"ti vā dhammaṁ "na dhammo"ti vā saṁghaṁ "na saṁgho"ti vā vadeyyanti. Evaṁ attasanniyyātanena saraṇaṁ gantvā catūhi ca paccayehi pavāretvā uṭṭhāyāsanā Bhagavantaṁ abhivādetvā tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā pakkāmīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhayabheravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Upāsakapuṇḍarīko ca (Sī, Syā, Ka)
2. Aṁ 2. 181 piṭṭhe.
3. Ma 2. 43 piṭṭhe.
4. Abhi 4. 237 piṭṭhe.
5. Saṁ 3. 130 piṭṭhe.
6. Vi 4. 317 piṭṭhe.
7. Aṁ 1. 343 piṭṭhe.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Evaṁ me sutaṁ -pa- āyasmā Sāriputto**ti Anaṅgaṇasuttaṁ. Tatrāyaṁ anuttānapadavaṇṇanā—yathā cettha, evaṁ sabbasuttesu. Tasmā ito paraṁ ettakampi avatvā apubbapadavaṇṇanaṁyeva karissāma.

Cattāroti gaṇanaparicchedo. **Puggalā**ti sattā narā posā. Ettāvatā ca puggalavādī mahātheroti na gahetabbaṁ, ayañhi āyasmā Buddhaputtānaṁ seṭṭho, so Buddhassa Bhagavato desanaṁ avilomentoyeva deseti.

Sammutiparamatthadesanākathā

Buddhassa Bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha puggalo satto itthī puriso khattiyo brāhmaṇo devo māroti evarūpā **sammutidesanā.** Aniccaṁ dukkhaṁ anattā, khandhā dhātū āyatanāni satipaṭṭhānāti evarūpā **paramatthadesanā.**

Tattha Bhagavā ye sammutivasena desanaṁ sutvā atthaṁ paṭivijjhitvā mohaṁ pahāya visesamadhigantuṁ samatthā, tesaṁ sammutidesanaṁ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṁ sutvā atthaṁ paṭivijjhitvā mohaṁ pahāya visesamadhigantuṁ samatthā, tesaṁ paramatthadesanaṁ deseti. Tatthāyaṁ upamā, yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṁ vedānaṁ atthasaṁvaṇṇanako ācariyo ye damiḷabhāsāya vutte atthaṁ jānanti, tesaṁ damiḷabhāsāya ācikkhati. Ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesaṁ tāya tāya bhāsāya. Evaṁ te māṇavakā chekaṁ byattaṁ ācariyamāgamma khippameva sippaṁ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya Buddho Bhagavā. Tayo vedā viya kathetabbabhāvena ṭhitāni tīṇi piṭakāni. Desabhāsākosallamiva sammutiparamatthakosallaṁ. Nānādesabhāsā māṇavakā viya sammutiparamatthadesanāpaṭivijjhanasamatthā veneyyasattā. Ācariyassa damiḷabhāsādi-ācikkhanaṁ viya Bhagavato sammutiparamatthavasena desanā veditabbā. Āha cettha—

“Duve saccāni akkhāsi, Sambuddho vadataṁ varo.
Sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṁ saccaṁ, lokasammutikāraṇā.
Paramatthavacanaṁ saccaṁ, dhammānaṁ bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, Lokanāthassa Satthuno.
Sammutiṁ voharantassa, musāvādo na jāyatī"ti.

Api ca aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṁ katheti hirottappadīpanatthaṁ, kammassakatādīpanatthaṁ, paccattapurisakāradīpanatthaṁ, ānantariyadīpanatthaṁ, brahmavihāradīpanatthaṁ, pubbenivāsadīpanatthaṁ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ, lokasammutiyā appahānatthaṁ cāti. "Khandhadhātu-āyatanāni hirīyanti ottappantī"ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti "kimidaṁ khandhadhātu-āyatanāni hirīyanti ottappanti nāmā"ti. "Itthī hirīyati ottappati puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro"ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā **hirottappadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

"Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā Bhagavā **kammassakatādīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

"Veḷuvanādayo Mahāvihārā khandhehi kārāpitā dhātūhi āyatanehī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā Bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

"Khandhā mātaraṁ jīvitā voropenti pitaraṁ arahantaṁ ruhiruppādakammaṁ karonti, saṁghabhedakammaṁ karonti, dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā Bhagavā **ānantariyadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. "Khandhā mettāyanti dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi eseva naso. Tasmā Bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

"Khandhā pubbenivāsamanussaranti dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi eseva nayo. Tasmā Bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti. "Khandhā dānaṁ paṭiggaṇhanti dhātuyo āyatanānī"ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti "kimidaṁ khandhadhātu-āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā"ti. "Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā"ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā Bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṁ** puggalakathaṁ katheti.

Lokasammutiṁ ca Buddhā Bhagavanto nappajahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyaṁ lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṁ desenti. Tasmā Bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṁ katheti. Tasmā ayampi āyasmā lokavohārakusalatāya Buddhassa Bhagavato desanaṁ avilomento lokasammutiyaṁ ṭhatvāva **cattārome āvuso puggalā**ti āha. Tasmā ettha paramatthavasena aggahetvā sammutivaseneva puggalo veditabbo.

Santo saṁvijjamānāti lokasaṅketavasena atthi upalabbhamānā. **Lokasmin**ti sattaloke. **Sāṅgaṇova samāno**ti-ādīsu pana **aṅgaṇan**ti katthaci kilesā vuccanti. Yathāha "tattha katamāni tīṇi aṅgaṇāni, rāgo aṅgaṇaṁ, doso aṅgaṇaṁ, moho aṅgaṇan"ti[1]. Katthaci yaṁkiñci malaṁ vā paṅko vā, yathāha "tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī"ti. Katthaci tathārūpo bhūmibhāgo, so bodhiyaṅgaṇaṁ cetiyaṅgaṇanti-ādīnaṁ vasena veditabbo. Idha pana nānappakārā tibbakilesā "aṅgaṇan"ti adhippetā. Tathā hi vakkhati "pāpakānaṁ kho etaṁ āvuso akusalānaṁ icchāvacarānaṁ adhivacanaṁ, yadidaṁ aṅgaṇan"ti[2]. Saha aṅgaṇena **sāṅgaṇo.**

Sāṅgaṇova samānoti sakilesoyeva santo. **Atthi me ajjhattaṁ aṅgaṇanti yathābhūtaṁ nappajānātī**ti mayhaṁ attano cittasantāne kileso atthītipi na jānāti. "Ime kilesā nāma kakkhaḷā vāḷā jahitabbā na gahitabbā visaduṭṭhasallasadisā"ti evaṁ yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo atthīti ca jānāti, evañca jānāti. So "atthi me ajjhattaṁ aṅgaṇanti yathābhūtaṁ pajānātī"ti vuccati. Yassa pana na ca maggena samūhatā kilesā, na ca uppajjanti yena vā tena vā vāritattā, ayamidha anaṅgaṇoti adhippeto. **Natthi me ajjhattaṁ aṅgaṇanti yathābhūtaṁ nappajānātī**ti "mayhaṁ kilesā yena vā tena vā vāritattā natthi, na maggena samūhatattā"ti na jānāti, "te uppajjamānā mahā-anatthaṁ karissanti kakkhaḷā vāḷā visaduṭṭhasallasadisā"ti evaṁ yāthāvasarasatopi na jānāti. Yo pana "iminā kāraṇena natthī"ti ca jānāti, evañca jānāti, so "natthi me ajjhattaṁ aṅgaṇanti yathābhūtaṁ pajānātī"ti

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.
2. Ma 1. 32 piṭṭhe.

vuccati. **Tatrā**ti tesu catūsu puggalesu, tesu vā dvīsu sāṅgaṇesu, **yvāyan**ti yo ayaṁ, yāyantipi pāṭho.

58. **Ko nu kho āvuso Sāriputta hetu ko paccayo**ti ubhayenāpi kāraṇameva pucchati. **Yenimesan**ti yena hetunā yena paccayena imesaṁ dvinnaṁ eko seṭṭhapuriso eko hīnapurisoti akkhāyati, so ko hetu ko paccayoti evamettha sambandho veditabbo. Tattha kiñcāpi "nappajānāti pajānātī"ti evaṁ vuttaṁ, pajānanā nappajānanāti idameva ubhayaṁ hetu ceva paccayo ca.

59. Thero pana attano vicitrapaṭibhānatāya taṁ pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ puna **tatrāvuso**ti-ādimāha. Tattha **tassetaṁ pāṭikaṅkhan**ti tassa puggalassa etaṁ pāṭikaṅkhitabbaṁ. Idameva esa pāpuṇissati, na aññanti icchitabbaṁ, avassaṁ bhāvīti vuttaṁ hoti. "Na chandaṁ janessatī"ti-ādinā nayena vuttaṁ achandajananādiṁ sandhāyāha.

Tattha ca **na chandaṁ janessatī**ti appajānanto tassa aṅgaṇassa pahānatthaṁ kattukamyatāchandaṁ na janessati. **Na vāyamissatī**ti tato balavataraṁ vāyāmaṁ na karissati, **na vīriyaṁ ārabhissatī**ti thāmagatavīriyaṁ pana neva ārabhissati, na pavattessatīti vuttaṁ hoti. **Sāṅgaṇo**ti imehi rāgādīhi aṅgaṇehi sāṅgaṇo. **Saṁkiliṭṭhacitto**ti tehiyeva suṭṭhutaraṁ kiliṭṭhacitto malīnacitto vibādhitacitto upatāpitacitto ca hutvā. **Kālaṁ karissatī**ti marissati.

Seyyathāpīti yathā nāma. **Kaṁsapātī**ti kaṁsalohabhājanaṁ. **Ābhatā**ti ānītā. **Āpaṇā vā kammārakulā vā**ti āpaṇato vā kaṁsapātikārakānaṁ kammārānaṁ gharato vā. **Rajenā**ti āgantukarajena paṁsu-ādinā. **Malenā**ti tattheva uṭṭhitena lohamalena. **Pariyonaddhā**ti sañchannā. **Na ceva paribhuñjeyyun**ti udakakhādanīyapakkhipanādīhi paribhogaṁ na kareyyuṁ. **Na ca pariyodapeyyun**ti dhovanaghaṁsanādīhi na parisuddhaṁ kārāpeyyuṁ. **Rajāpathe**ti rajapathe, ayameva vā pāṭho, rajassa āgamanaṭṭhāne vuṭṭhānuṭṭhāne vā heṭṭhāmañce vā thusakoṭṭhake vā bhājanantare vā, yattha rajena okirīyatīti attho. **Saṁkiliṭṭhatarā assa malaggahitā**ti ettha rajāpathe nikkhipanena saṁkiliṭṭhatarā,

aparibhogāpariyodapanehi malaggahitatarāti vuttaṁ hoti, paṭipucchāvacanaṁ cetaṁ. Tenassa evamattho veditabbo, āvuso sā kaṁsapāti evaṁ karīyamānā aparena kālena saṁkiliṭṭhatarā ca malaggahitatarā ca mattikapātīti vā kaṁsapātīti vā itipi dujjānā bhaveyya nu kho noti, thero taṁ paṭijānanto āha "evamāvuso"ti. Puna Dhammasenāpati opammaṁ sampaṭipādento **evameva kho**ti-ādimāha. Tatthevaṁ opammasaṁsandanā veditabbā—kiliṭṭhakaṁsapātisadiso sāṅgaṇo puggalo. Saṁkiliṭṭhakaṁsapātiyā naparibhuñjanamādiṁ katvā rajāpathanikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṁ labhamānassa vejjakammādīsu pasutapuggalasantike pabbajjāpaṭilābho. Saṁkiliṭṭhakaṁsapātiyā puna saṁkiliṭṭhatarabhāvo viya tassa puggalassa anukkamena ācariyupajjhāyānaṁ anusikkhato vejjakammādikaraṇaṁ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena dukkaṭadubbhāsitavītikkamanaṁ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena pācittiyathullaccayavītikkamanaṁ, saṁghādisesavītikkamanaṁ, pārājikavītikkamanaṁ, mātughātādi-ānantariyakaraṇaṁ, ettha ṭhitassa sāṅgaṇakālakiriyāti.

Saṁkiliṭṭhacitto kālaṁ karissatīti ettha ca akusalacittena kālaṁ karissatīti na evaṁ attho daṭṭhabbo. Sabbasattā hi pakaticittena bhavaṅgacitteneva kālaṁ karonti. Ayaṁ pana avisodhetvā cittasantānaṁ kālaṁ karissatīti etamatthaṁ sandhāya evaṁ vuttoti veditabbo.

Dutiyavāre **pariyodapeyyun**ti dhovanaghaṁsanasaṇhachārikāparimajjanādīhi parisuddhaṁ ādāsamaṇḍalasadisaṁ kareyyuṁ. **Na ca naṁ rajāpathe**ti pubbe vuttappakāre ṭhāne anikkhipitvā karaṇḍamañjūsādīsu vā ṭhapeyyuṁ, paliveṭhetvā vā nāgadante lageyyuṁ. Sesaṁ vuttanayānusāreneva gahetabbaṁ.

Upamāsaṁsandanā cettha evaṁ veditabbā—kiliṭṭhakaṁsapātisadiso sāṅgaṇo bhabbapuggalo. Kiliṭṭhakaṁsapātiyā paribhuñjanamādiṁ katvā suddhaṭṭhāne ṭhapanaṁ viya tassa puggalassa pabbajjaṁ labhamānassa pesalabhikkhūnaṁ santike pabbajjāpaṭilābho. Ye ovadanti anusāsanti appamattakampi pamādaṁ disvā daṇḍakammaṁ katvā punappunaṁ sikkhāpenti, saṁkiliṭṭhakaṁsapātiyā

aparakāle parisuddhapariyodātabhāvo viya tassa puggalassa ācariyupajjhāyānaṁ anusikkhato anukkamena sammāvattapaṭipatti, ettha ṭhitassa anaṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena parisuddhe sīle patiṭṭhāya attano anurūpaṁ Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā dhutaṅgāni samādāya attano anukūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā gāmantasenāsanavāsaṁ muñcitvā pantasenāsanavāso, ettha ṭhitassa anaṅgaṇakālakiriyā. Atha vā anukkamena kasiṇaparikammaṁ katvā aṭṭhasamāpattinibbattanena kilesavikkhambhanaṁ, vipassanāpādakajjhānā vuṭṭhāya vipassanāya kilesānaṁ tadaṅganivāraṇaṁ, sotāpattiphalādhigamo -pa- arahattasacchikiriyāti ettha ṭhitassa accantaṁ anaṅgaṇakālakiriyā eva.

Tatiyavāre **subhanimittan**ti rāgaṭṭhāniyaṁ iṭṭhārammaṇaṁ. **Manasi karissatī**ti tasmiṁ vipannassati taṁ nimittaṁ āvajjissati. **Tassa subhanimittassa manasikārā**ti tassa puggalassa subhanimittamanasikārakāraṇā. **Anuddhaṁsessatī**ti hiṁsissati adhibhavissati. Rāgo hi uppajjanto kusalavāraṁ pacchinditvā sayameva akusalajavanaṁ hutvā tiṭṭhanto kusalacittaṁ anuddhaṁsetīti veditabbo. Sesaṁ vuttanayānusāreneva gahetabbaṁ.

Opammasaṁsandanā panettha evaṁ veditabbā—parisuddhakaṁsapātisadiso pakatiyā appakileso anaṅgaṇapuggalo. Parisuddhakaṁsapātiyā naparibhuñjanaṁ ādiṁ katvā rajāpathe nikkhepo viya tassa puggalassa pabbajjaṁ labhamānassāti ito paraṁ sabbaṁ paṭhamavārasadisameva.

Catutthavāre **subhanimittaṁ na manasi karissatī**ti tasmiṁ sativirahābhāvato taṁ nimittaṁ nāvajjissati, sesaṁ dutiyavārānusārena veditabbaṁ. "Ayaṁ kho āvuso"ti-ādi "ko nu kho āvuso"ti-ādimhi vuttanayameva.

60. Idāni taṁ aṅgaṇaṁ nānappakārato pākaṭaṁ kārāpetukāmenāyasmatā Mahāmoggallānena "aṅgaṇaṁ aṅgaṇan"ti-ādinā nayena puṭṭho taṁ byākaronto **pāpakānaṁ kho etaṁ āvuso**ti-ādimāha. Tattha **icchāvacarānan**ti icchāya avacarānaṁ, icchāvasena otiṇṇānaṁ pavattānaṁ nānappakārānaṁ kopa-appaccayānanti attho. **Yaṁ idhekaccassā**ti yena idhekaccassa evaṁ icchā uppajjeyya, taṁ ṭhānaṁ taṁ kāraṇaṁ vijjati atthi,

upalabbhatīti vuttaṁ hoti. **Āpanno assan**ti āpanno bhaveyyaṁ. **Na ca maṁ bhikkhū jāneyyun**ti bhikkhū ca maṁ na jāneyyuṁ. Kiṁ panettha ṭhānaṁ, lābhatthikatā. Lābhatthiko hi bhikkhu pakatiyāpi ca katapuñño manussehi sakkato garukato evaṁ cinteti "āpattiṁ āpannaṁ bhikkhuṁ therā ñatvā majjhimānaṁ ārocenti, te navakānaṁ, navakā vihāre vighāsādādīnaṁ, te ovādaṁ āgatānaṁ bhikkhunīnaṁ, evaṁ kamena catasso parisā jānanti. Evamassa lābhantarāyo hoti. Aho vatāhaṁ āpattiṁ ca vata āpanno assaṁ, na ca maṁ bhikkhū jāneyyun"ti.

Yaṁ taṁ bhikkhuṁ bhikkhū jāneyyunti yena kāraṇena taṁ bhikkhuṁ aññe bhikkhū jāneyyuṁ, taṁ kāraṇaṁ vijjati kho pana atthiyeva, no natthi. Therā hi ñatvā majjhimānaṁ ārocenti. Evaṁ so pubbe vuttanayena catūsu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṁ pākaṭo ca ayasābhibhūto gāmasatampi pavisitvā ummārasatesu ṭhānesu uñchitvā[1] yathādhotena pattena nikkhamati. Tato **jānanti maṁ bhikkhū āpattiṁ āpanno**ti tehi camhi evaṁ nāsitoti cintetvā, **iti so kupito hoti appatīto** so iminā kāraṇena kupito ceva hoti kodhābhibhūto appatīto ca domanassābhibhūto.

Yo ceva kho āvuso kopo yo ca appaccayo ubhayametaṁ aṅgaṇanti āvuso yo cāyaṁ saṅkhārakkhandhasaṅgahito kopo, yo ca vedanākkhandhasaṅgahito appaccayo, etaṁ ubhayaṁ aṅgaṇanti evamettha attho daṭṭhabbo. Idañca tādisānaṁ puggalānaṁ vasena vuttaṁ. Lobho pana imassa aṅgaṇassa pubbabhāgavasena, moho sampayogavasenāpi gahitoyeva hoti.

Anuraho manti purimasadisameva bhikkhuṁ gahetvā vihārapaccante senāsanaṁ pavesetvā dvāraṁ thaketvā codente icchati. **Ṭhānaṁ kho panetan**ti etaṁ kāraṇaṁ vijjati, yaṁ taṁ bhikkhuṁ catuparisamajjhe ānetvā byattā vinītā "tayā asukamhi nāma ṭhāne vejjakammaṁ katan"ti-ādinā nayena codeyyuṁ. So catūsu parisāsu pākaṭo hoti. Evaṁ pākaṭo ca ayasābhibhūtoti sabbaṁ purimasadisameva.

---

1. Pāde puñchitvā (Sī, Syā)

Sappaṭipuggaloti samāno puggalo. **Samāno**ti sāpattiko. **Paṭipuggalo**ti codako. Ayaṁ sāpattikeneva codanaṁ icchati, tvampi imañcimañca āpattiṁ āpanno, taṁ tāva paṭikarohi pacchā maṁ codessasīti vattuṁ sakkāti maññamāno. Api ca jāti-ādīhipi samāno puggalo sappaṭipuggalo. Ayañhi attano jātiyā kulena bāhusaccena byattatāya dhutaṅgenāti evamādīhipi samāneneva codanaṁ icchati, tādisena vuttaṁ nātidukkhaṁ hotīti maññamāno. **Appaṭipuggalo**ti ettha ayutto paṭipuggalo appaṭipuggalo. Imehi āpattādīhi asadisattā paṭisattu paṭisallo[1], codako bhavituṁ ayuttoti vuttaṁ hoti. **Iti so kupito**ti iti so imāya appaṭipuggalacodanāya evaṁ kupito hoti.

Catutthavāre **aho vatā**ti "aho vata re amhākaṁ paṇḍitakā, aho vata re amhākaṁ bahussutakā tevijjakā"ti[2] garahāyaṁ dissati. "Aho vata maṁ daharaṁyeva samānaṁ rajje abhisiñceyyun"ti[3] patthanāyaṁ. Idha patthanāyameva. **Paṭipucchitvā paṭipucchitvā**ti punappunaṁ pucchitvā. Ayaṁ bhikkhu lābhatthiko Bhagavato attānaṁ paṭipucchitabbaṁ icchati, taṁ ca kho anumatipucchāya, no maggaṁ vā phalaṁ vā vipassanaṁ vā antaraṁ katvā. Ayañhi passati Bhagavantaṁ Sāriputtādayo mahāthere "taṁ kiṁ maññasi Sāriputta, Moggallāna, Kassapa, Rāhula cakkhuṁ niccaṁ vā aniccaṁ vā"ti evaṁ parisamajjhe paṭipucchitvā paṭipucchitvā dhammaṁ desentaṁ, manusse ca "tesaṁ paṇḍitā therā Satthu cittaṁ ārādhentī"ti vaṇṇaṁ bhaṇante, lābhasakkārañca upaharante. Tasmā taṁ lābhasakkāraṁ icchanto evaṁ cintetvā nikhaṇitvā ṭhapitakhāṇu viya Bhagavato puratova hoti.

Iti so kupitoti atha Bhagavā taṁ amanasikaritvāva aññaṁ theraṁ paṭipucchitvā dhammaṁ deseti, tena so kupito hoti Bhagavato ca therassa ca. Kathaṁ Bhagavato kuppati? "Ahaṁ pabbajitakālato pabhuti Gandhakuṭipariveṇato bahinikkhamanaṁ na jānāmi, sabbakālaṁ chāyāva na vijahāmi, maṁ nāma pucchitvā dhammadesanāmattampi natthi. Taṁmuhuttaṁ diṭṭhamattakameva theraṁ pucchitvā dhammaṁ desetī"ti evaṁ Bhagavato kuppati. Kathaṁ therassa kuppati? "Ayaṁ mahallakatthero Bhagavato purato

---

1. Paṭimallo (Sī, Syā) 2. Dī 1. 100 piṭṭhe. 3. Vi 3. 47 piṭṭhe.

khāṇu viya nisīdati, kadā nu kho imaṁ dhammakammikā abhabbaṭṭhānaṁ pāpetvā nīharissanti, ayañhi yadi imasmiṁ vihāre na bhaveyya, avassaṁ Bhagavā mayā saddhiṁ sallapeyyā”ti evaṁ therassa kuppati.

Purakkhatvā purakkhatvāti purato purato katvā, samparivāretvāti vuttaṁ hoti. Ayampi lābhatthikoyeva, ayañhi passati bahussute bhikkhū mahāparivārena gāmaṁ pavisante, cetiyaṁ vandante, tesañca taṁ sampattiṁ disvā upāsake pasanne pasannākāraṁ karonte. Tasmā evaṁ icchati. **Kupito**ti ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati bhikkhūnaṁ therassa ca. Kathaṁ bhikkhūnaṁ? “Ime yadeva mayhaṁ uppajjati cīvaraṁ vā piṇḍapāto vā, taṁ gahetvā paribhuñjanti, mayhaṁ pana pattacīvaraṁ gahetvā piṭṭhito āgacchantopi natthī”ti evaṁ bhikkhūnaṁ kuppati. Kathaṁ therassa? “Eso mahallakatthero tesu tesu ṭhānesu sayameva paññāyati, kudāssu nāma naṁ dhammakammikā nikkaḍḍhissanti, imasmiṁ asati avassaṁ maṁyeva parivāressantī”ti.

Bhattaggeti bhojanaṭṭhāne. **Aggāsanan**ti saṁghattherāsanaṁ. **Aggodakan**ti dakkhiṇodakaṁ. **Aggapiṇḍan**ti saṁghattherapiṇḍaṁ. Sabbattha vā **aggan**ti paṇītādhivacanametaṁ. Tattha **ahameva labheyyan**ti icchā nātimahāsavajjā. **Na añño bhikkhu labheyyā**ti pana atimahāsāvajjā. Ayampi lābhatthiko pāsādiko hoti cīvaradhāraṇādīhi, kadāci pabbajati, kadāci vibbhamati, tena so pubbe laddhapubbaṁ āsanādiṁ pacchā alabhanto evaṁ cintesi. **Na so bhikkhu labheyyā**ti na so bhikkhu therānaṁ aggāsanādīsu[1] tadanusārena majjhimānaṁ aññesañca navānaṁ kadāci yaṁ vā taṁ vā sabbanihīnaṁ āsanādiṁ labhati. **Kupito**ti ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati manussānaṁ ca therānaṁ ca. Kathaṁ manussānaṁ? “Ime maṅgalādīsu maṁ nissāya bhikkhū labhanti, ete ‘bhante ettake bhikkhū gahetvā amhākaṁ anukampaṁ karothā’ti vadanti, idāni taṁmuhuttaṁdiṭṭhamattakaṁ mahallakattheraṁ gahetvā gatā, hotu idāni, nesaṁ kicce uppanne jānissāmī”ti evaṁ manussānaṁ kuppati. Kathaṁ therānaṁ? “Ime nāma yadi na bhaveyyuṁ, maṁyeva manussā nimanteyyun”ti evaṁ therānaṁ kuppati.

---

1. Aggāsanādīsu pattesu (Sī, Syā)

Anumodeyyanti anumodanaṁ kareyyaṁ. Ayampi lābhatthiko yaṁ vā taṁ vā khaṇḍānumodanaṁ jānāti, "so anumodanaṭṭhāne bahū mātugāmā āgacchanti, tā maṁ sañjānitvā tato pabhuti thālakabhikkhaṁ dassantī"ti patthento evaṁ cintesi. **Ṭhānan**ti bahussutānaṁ anumodanā bhāro, tena bahussuto anumodeyyāti vuttaṁ hoti. **Kupito**ti ayampi tīsu ṭhānesu kuppati manussānaṁ therassa dhammakathikassa ca. Kathaṁ manussānaṁ? "Ime pubbe maṁyeva upasaṅkamitvā yācanti 'amhākaṁ Nāgatthero amhākaṁ Sumanatthero anumodatū'ti, ajja pana nāvocun"ti evaṁ manussānaṁ kuppati. Kathaṁ therassa? "Ayaṁ saṁghatthero 'tumhākaṁ kulupakaṁ Nāgattheraṁ Sumanattheraṁ upasaṅkamatha, ayaṁ anumodissatī'ti na bhaṇatī"ti evaṁ therassa kuppati. Kathaṁ dhammakathikassa? "Therena vuttamatteyeva pahāraṁ laddhakukkuṭo viya turitaturitaṁ vassati, imaṁ nāma nikkaḍḍhantā natthi, imasmiñhi asati ahameva anumodeyyan"ti evaṁ dhammakathikassa kuppati.

Ārāmagatānanti vihāre sannipatitānaṁ. Ayampi lābhatthiko yaṁ vā taṁ khaṇḍadhammakathaṁ jānāti, so passati tādisesu ṭhānesu dviyojanatiyojanato sannipatitvā bhikkhū sabbarattikāni dhammassavanāni[1] suṇante, tuṭṭhacitte ca dahare vā sāmaṇere vā sādhu sādhūti mahāsaddena sādhukāraṁ dente, tato dutiyadivase antogāmagate bhikkhū upāsakā pucchanti "ke bhante dhammaṁ kathesun"ti. Te bhaṇanti "asuko ca asuko cā"ti. Taṁ sutvā pasannā manussā dhammakathikānaṁ mahāsakkāraṁ karonti. So taṁ icchamāno evaṁ cintesi. **Ṭhānan**ti bahussutānaṁ vinicchayakusalānaṁ dhammadesanā bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṁ hoti. **Kupito**ti catuppadikaṁ gāthampi vattuṁ okāsaṁ alabhamāno kupito hoti attano mandabhāvassa "ahañhi mando duppañño kuto labhissāmi desetun"ti.

Bhikkhunīnanti ovādatthaṁ vā uddesatthaṁ vā paripucchatthaṁ vā pūjākaraṇatthaṁ vā ārāmaṁ āgantvā sannipatitabhikkhunīnaṁ. Ayampi lābhatthiko, tassevaṁ hoti imā mahākulā pabbajitā bhikkhuniyo, tāsu kulesu pavisetvā nisinnāsu manussā pucchissanti "kassa santike ovādaṁ vā uddesaṁ vā paripucchaṁ vā gaṇhathā"ti. Tato vakkhanti "asuko nāma

1. Sabbarattikaniccadhammassavaṇāni (Sī, Syā)

ayyo bahussuto, tassa detha karothā”ti, tenassa evaṁ icchā uppajjati. **Ṭhānan**ti ovādādayo nāma bahussutānaṁ bhāro, tena bahussuto deseyyāti vuttaṁ hoti. **Kupito**ti ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, tāsañca bhikkhunīnaṁ “imā pubbe maṁ nissāya uposathappavāraṇādīni labhanti, tā idāni taṁmuhuttaṁ diṭṭhamattakamahallakattherassa santikaṁ gatā”ti, dhammakathikassa ca “esa imāsaṁ sahasā ovādaṁ adāsiyevā”ti.

Upāsakānanti ārāmagatānaṁ upāsakānaṁ. Nissaṭṭhakammantā nāma mahā-upāsakā honti, te puttabhātukānaṁ kammaṁ niyyātetvā dhammaṁ suṇantā vicaranti, ayaṁ tesaṁ desetuṁ icchati, kiṁ kāraṇā? Ime pasīditvā upāsikānampi ārocessanti, tato saddhiṁ upāsikāhi mayhameva lābhasakkāraṁ upaharissantīti. Ṭhānaṁ bahussuteneva yojetabbaṁ. **Kupito**ti ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, upāsakānañca “ime aññattha suṇanti, amhākaṁ kulupakassa santike suṇāmāti nāgacchanti, hotu idāni, tesaṁ uppanne kicce jānissāmī”ti, dhammakathikassa ca “ayametesaṁ desetī”ti.

Upāsikānanti āramagatānaṁ. **Upāsikā** nāma āsanapūjādikaraṇatthaṁ vā uposathadivase vā dhammassavanatthaṁ sannipatitā. Sesaṁ upāsakavāre vuttanayameva.

Sakkareyyunti sakkaccaṁ ca kareyyuṁ, sundaraṁ ca kareyyuṁ. Iminā attani kāraṁ karīyamānaṁ sakkaccaṁ kataṁ ca sundaraṁ ca pattheti. **Garuṁ kareyyun**ti bhāriyaṁ kareyyuṁ, iminā bhikkhūhi attānaṁ garuṭṭhāne ṭhapīyamānaṁ pattheti. **Māneyyun**ti piyāyeyyuṁ. **Pūjeyyun**ti evaṁ sakkarontā garuṁ karontā mānentā paccayehi pūjeyyunti paccayapūjaṁ pattheti. **Ṭhānan**ti “piyo garu bhāvaniyo”ti vuttappakāro bahussuto ca sīlavā ca etaṁ vidhiṁ arahati, tena bhikkhū evarūpaṁ evaṁ kareyyunti vuttaṁ hoti. **Kupito**ti ayampi dvīsu ṭhānesu kuppati, bhikkhūnaṁ ca “ime etaṁ sakkarontī”ti, therassa ca “imasmiṁ asati maṁyeva sakkareyyun”ti. Esa nayo ito paresu tīsu vāresu.

Paṇītānaṁ cīvarānanti paṭṭadukūlapaṭṭuṇṇakoseyyādīnaṁ mahagghasukhumasukhasamphassānaṁ cīvarānaṁ. Idhāpi **ahameva lābhī assan**ti icchā nātimahāsāvajjā. **Na añño bhikkhu lābhī assā**ti pana mahāsāvajjā.

Paṇītānaṁ piṇḍapātānanti sappitelamadhusakkarādipūritānaṁ[1] seṭṭhapiṇḍapātānaṁ. **Paṇītānaṁ senāsanānan**ti anekasatasahassagghanakānaṁ mañcapīṭhādīnaṁ paṇītānaṁ. **Gilānappaccayabhesajjaparikkhārānan**ti sappitelamadhuphāṇitādīnaṁ uttamabhesajjānaṁ. Sabbatthāpi ṭhānaṁ bahussutehi puññavantehi ca yojetabbaṁ. **Kupito**ti sabbatthāpi dvīsu ṭhānesu kuppati, manussānaṁ ca "imesaṁ nāma paricitabhāvopi natthi, dīgharattaṁ ekato vasantassa paṁsukūlatthāya vā piṇḍapātatthāya vā sappitelādikāraṇā vā gharapaṭipāṭiyā carantassāpi me ekadivasampi kiñci paṇītaṁ paccayaṁ na denti. Āgantukaṁ mahallakaṁ pana disvāva yaṁ icchati, taṁ dentī"ti, therassa ca "ayampi mahallako imesaṁ attānaṁ dassentoyeva carati, kudāssu nāma naṁ dhammakammikā nikkaḍḍheyyuṁ, evaṁ imasmiṁ asati ahameva lābhī assan"ti.

Imesaṁ kho etaṁ āvusoti imesaṁ heṭṭhā ekūnavīsativārehi vuttānaṁ icchāvacarānaṁ.

61. **Dissanti sūyanti cā**ti na icchāvacarā cakkhunā dissanti, na sotena sūyanti, manoviññāṇavisayattā. Appahīna-icchāvacarassa pana puggalassa icchāvacaravasena pavattakāyakammaṁ disvā diṭṭhā viya vacīkammaṁ sutvā sutā viya ca honti, tena vuttaṁ "dissanti sūyanti cā"ti. Paccakkhakāle dissanti, "asuko kira bhikkhu īdiso"ti tirokkhakāle[2] sūyanti. **Kiñcāpī**ti anuggahagarahavacanaṁ. Tena āraññikattaṁ anuggaṇhāti, icchāvacarānaṁ appahānaṁ garahati.

Tatrāyaṁ yojanā, kiñcāpi so bhikkhu gāmantasenāsanaṁ paṭikkhipitvā āraññiko hoti, ante pantasenāsane vasati, ime cassa ettakā icchāvacarā appahīnā. Kiñcāpi so atirekalābhaṁ paṭikkhipitvā

---

1. Sappitelamaṁsasakkarādipūritānaṁ (Ka), sappitelamaṁsarasādipūritānaṁ (Syā)
2. Parokkhakāle (Syā)

piṇḍapātiko hoti. Kiñcāpi so loluppacāraṁ vajjetvā sapadānacārī hoti. Kiñcāpi so gahapaticīvaraṁ paṭikkhipitvā paṁsukūliko hoti.

Lūkhacīvaradharoti ettha pana **lūkhan**ti satthalūkhaṁ suttalūkhaṁ rajanalūkhanti tīhi kāraṇehi lūkhaṁ veditabbaṁ. Tattha satthena khaṇḍākhaṇḍikaṁ chinnaṁ **satthalūkhaṁ** nāma, taṁ agghena parihāyati, thūladīghasuttakena sibbitaṁ **suttalūkhaṁ** nāma, taṁ phassena parihāyati kharasamphassaṁ hoti. Rajanena rattaṁ **rajanalūkhaṁ** nāma, taṁ vaṇṇena parihāyati dubbaṇṇaṁ hoti. Kiñcāpi so bhikkhu evaṁ satthalūkhasuttalūkharajanalūkhacīvaradharo hoti, ime cassa ettakā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca, atha kho naṁ viññū sabrahmacāri neva sakkaronti -pa- na pūjentīti. **Taṁ kissa hetū**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ, **kissa hetū**ti kiṁ kāraṇā. **Te hi tassa -pa- sūyanti ca** yasmā tassa te pāpakā sūyanti cāti vuttaṁ hoti. Imesaṁ icchāvacarānaṁ appahīnattāti ayamettha adhippāyo.

Idāni tamatthaṁ upamāya pākaṭaṁ karonto **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **kuṇapan**ti matakaḷevaraṁ. Ahissa kuṇapaṁ **ahikuṇapaṁ.** Evaṁ itarāni. Atipaṭikūlajigucchanīyabhāvato cettha imāneva tīṇi vuttānīti veditabbāni. Aññesañhi sasasūkarādīnaṁ[1] kuṇapaṁ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisaṅkharitvā paribhuñjantipi. Imesaṁ pana kuṇapaṁ abhinavampi jigucchantiyeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. **Racayitvā**ti vaḍḍhetvā, paripūretvāti attho, kuṇapaṁ gahetvā kaṁsapātiyaṁ pakkhipitvāti vuttaṁ hoti. **Aññissā**ti aparāya. **Paṭikujjhitvā**ti pidahitvā. **Antarāpaṇan**ti āpaṇānamantare mahājanasaṁkiṇṇaṁ racchāmukhaṁ. **Paṭipajjeyyun**ti gaccheyyuṁ. **Jaññajaññaṁ viyā**ti cokkhacokkhaṁ[2] viya manāpamanāpaṁ viya. Api ca vadhukāpaṇṇākāraṁ viyāti vuttaṁ hoti. **Vadhukā**ti janetti vuccati, tassā nīyamānaṁ paṇṇākāraṁ jaññaṁ, ubhayatthāpi ādaravasena vā pasaṁsāvasena vā punaruttaṁ. "Jaññajaññaṁ byā"tipi pāṭho.

Apāpuritvāti vivaritvā. **Tassa saha dassanena amanāpatā ca saṇṭhaheyyā**ti tassa kuṇapassa dassanena saheva tassa janassa

---

1. Pasusūkarādīnaṁ (Syā) 2. Mokkhamokkhaṁ (Syā)

amanāpatā tiṭṭheyya. **Amanāpatā**ti ca "amanāpaṁ idan"ti uppannacittacetasikānametaṁ adhivacanaṁ. Esa nayo **paṭikulyajegucchatāsu. Jighacchitānampī**ti chātānampi. **Na bhottukamyatā assā**ti bhuñjitukāmatā na bhaveyya. **Pageva suhitānan**ti dhātānaṁ[1] pana paṭhamatarameva bhuñjitukāmatā na bhaveyyāti vuttaṁ hoti.

Tatrāyaṁ upamāsaṁsandanā—parisuddhakaṁsapātisadisaṁ imassa pabbajjāliṅgaṁ, kuṇaparacanaṁ viya icchāvacarānaṁ appahānaṁ, aparakaṁsapātiyā paṭikujjhanaṁ viya āraññikaṅgādīhi icchāvacarappaṭicchādanaṁ, kaṁsapātiṁ vivaritvā kuṇapadassanena janassa amanāpatā viya āraññikaṅgādīni anādiyitvā icchāvacaradassanena sabrahmacārīnaṁ asakkārakaraṇāditāti.

62. Sukkapakkhe pana **kiñcāpī**ti anuggahapasaṁsāvacanaṁ, tena āraññikattaṁ anuggaṇhāti, icchāvacarappahānaṁ pasaṁsati. **Nemantaniko**ti nimantanapaṭiggāhako. **Vicitakāḷakan**ti vicinitvā apanītakāḷakaṁ. **Anekasūpaṁ anekabyañjanan**ti ettha **sūpo** nāma hatthahāriyo vuccati, **byañjanan**ti uttaribhaṅgaṁ, tena macchamaṁsamuggasūpādīhi anekasūpaṁ, nānappakāramaṁsādibyañjanehi anekabyañjananti vuttaṁ hoti. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

Upamāsaṁsandane ca sālivarabhattaracanaṁ viya icchāvacarappahānaṁ, aparakaṁsapātiyā paṭikujjhanaṁ viya appicchatāsamuṭṭhānehi gāmantavihārādīhi icchāvacarappahānappaṭicchādakaṁ, kaṁsapātiṁ vivaritvā sālivarabhattadassanena janassa manāpatā viya gāmantavihārādīni anādiyitvā icchāvacarappahānadassanena sabrahmacārīnaṁ sakkārakaraṇāditā veditabbā.

63. **Upamā maṁ āvuso Sāriputta paṭibhātī**ti mayhaṁ āvuso Sāriputta upamā upaṭṭhāti, ekaṁ upamaṁ vatthukāmo ahanti adhippāyo. **Paṭibhātu tan**ti tuyhaṁ paṭibhātu upaṭṭhātu, vada tvanti adhippāyo. **Ekamidāhan**ti ettha **idā**ti nipātamattaṁ, ekasmiṁ samaye ahanti vuttaṁ hoti, bhummatthe upayogavacanaṁ. **Rājagahe viharāmi Giribbaje**ti **Rājagahan**ti tassa nagarassa nāmaṁ. Samantato pana giriparikkhepena vajo viya saṇṭhitattā **Giribbajan**ti vuccati. Tasmiṁ nagare viharāmi, taṁ nissāya

---

1. Achātānaṁ (Ka), chātānaṁ (Syā)

ahaṁ viharāmīti vuttaṁ hoti. **Atha khvāhan**ti atha kho ahaṁ. Ettha ca **athā**ti aññādhikāravacanārambhe nipāto. **Kho**ti padapūraṇamatte. **Pubbaṇhasamayan**ti divasassa pubbabhāgasamayaṁ, pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayaṁ pubbaṇhasamayaṁ, pubbaṇhe ekaṁ khaṇanti vuttaṁ hoti, evaṁ accantasaṁyoge upayogavacanaṁ labbhati. **Nivāsetvā**ti paridahitvā, vihāranivāsanaparivattanavasenetaṁ veditabbaṁ. Gāmappavesanatthāya vā saṇṭhapetvā nivāsanavasena, na hi so tato pubbe anivattho ahosi.

Pattacīvaramādāyāti pattaṁ hatthena cīvaraṁ kāyena ādiyitvā. **Piṇḍāyā**ti piṇḍapātatthāya. **Samītī**ti tassa nāmaṁ. **Yānakāraputto**ti rathakāraputto. **Paṇḍuputto**ti paṇḍussa putto. **Ājīvako**ti naggasamaṇako. **Purāṇayānakāraputto**ti porāṇayānakārakulassa putto. **Paccupaṭṭhito**ti upagantvā ṭhito. **Vaṅkaṁ** nāma ekato kuṭilaṁ. **Jimhaṁ** nāma sappagatamaggasadisaṁ. **Dosan**ti phegguvisamagaṇṭhikādiṁ. **Yathā yathā**ti kālatthe nipāto, yadā yadā yasmiṁ yasmiṁ kāleti vuttaṁ hoti. **Tathā tathā**ti ayampi kālatthoyeva, tasmiṁ tasmiṁ kāleti vuttaṁ hoti. So attano suttānulomena cintesi, itaro tena cintitakkhaṇe cintitaṭṭhānameva tacchati. **Attamano**ti sakamano tuṭṭhamano pītisomanassehi gahitamano. **Attamanavācaṁ nicchāresī**ti attamanatāya vācaṁ, attamanabhāvassa vā yuttaṁ vācaṁ nicchāresi udīrayi, pabyaharīti vuttaṁ hoti. **Hadayā hadayaṁ maññe aññāyā**ti cittena cittaṁ jānitvā viya.

Assaddhāti Buddhadhammasaṁghesu saddhāvirahitā. **Jīvikatthā**ti iṇabhayādīhi pīḷitā bahi jīvituṁ asakkontā idha jīvikatthikā hutvā. **Na saddhā**ti na saddhāya. **Saṭhā māyāvino**ti māyāsāṭheyyehi yuttā. **Ketabino**ti[1] sikkhitakerāṭikā, nipphannathāmagatasāṭheyyāti vuttaṁ hoti. Sāṭheyyañhi abhūtaguṇadassanato abhūtabhaṇḍaguṇadassanasamaṁ katvā "kerāṭiyan"ti vuccati. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṁ

1. Keṭubhinoti (bahūsu)

hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṁ hoti, **vikiṇṇavācā**ti asaṁyatavacanā, divasampi niratthakavacanappalāpino. **Indriyesu aguttadvārā**ti chasu indriyesu asaṁvutakammadvārā. **Bhojane amattaññuno**ti bhojane yā mattā jānitabbā pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu yuttatā, tassā ajānanakā. **Jāgariyaṁ ananuyuttā**ti jāgare ananuyuttā. **Sāmaññe anapekkhavanto**ti samaṇadhamme nirapekkhā, dhammānudhammappaṭipattirahitāti attho. **Sikkhāya na tibbagāravā**ti sikkhāpadesu bahulagāravā na honti, āpattivītikkamabahulā vā. **Bāhulikā**ti-ādi dhammadāyāde vuttaṁ, **kusītā**ti-ādi bhayabherave. **Dhammapariyāyenā**ti dhammadesanāya.

Saddhā agārasmāti pakatiyāpi saddhā, pabbajitāpi saddhāya agārasmā anagāriyaṁ pabbajitā. **Pivanti maññe ghasanti maññe**ti pivanti viya ghasanti[1] viya. Attamanavācaṁ nicchārentā vacasā pivanti viya, abbhanumodantā manasā ghasanti viya. **Sādhu vatā**ti sundaraṁ vata. **Sabrahmacārī**ti rassampi vaṭṭati dīghampi. Rasse sati Sāriputtassa upari hoti, dīghe sati sabrahmacārīnaṁ. Yadā Sāriputtassa upari hoti, tadā sabrahmacāri Sāriputto amhe akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. Yadā sabrahmacārīnaṁ, tadā sabrahmacārayo akusalā vuṭṭhāpetvāti attho. **Daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanabhāve ṭhito. **Maṇḍanakajātiko**ti alaṅkarakasabhāvo, tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo, koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo, ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto, idha pana daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha. **Uppalā**dīni lokasammatattā vuttāni. **Itiha te**ti evaṁ te. **Ubho mahānāgā**ti dvepi mahānāgā, dvepi hi ete aggasāvakā "mahānāgā"ti vuccanti. Tatrāyaṁ vacanattho, chandādīhi na gacchantīti **nāgā,** tena tena maggena pahīne kilese na āgacchantīti **nāgā,** nānappakārakaṁ āguṁ na karontīti **nāgā,** ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Mahāniddese[2] vuttanayeneva veditabbo. Api ca—

---

1. Gilanti (Sī, Syā)

2. Khu 7. 155 piṭṭhe.

"Āguṁ na karoti kiñci loke,
Sabbasaṁyoge visajja bandhanāni.
Sabbattha na sajjatī vimutto,
Nāgo tādi pavuccate tathattā"ti[1]—

Evamettha attho veditabbo. Mahantā nāgā **mahānāgā,** aññehi khīṇāsavanāgehi pujjatarā ca pāsaṁsatarā cāti attho. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Samanumodiṁsū**ti samaṁ anumodiṁsu. Tattha imāya upamāya Mahāmoggallāno anumodi, paṭibhātu taṁ āvusoti Dhammasenāpati. Tena vuttaṁ "aññamaññassa subhāsitaṁ samanumodiṁsū"ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. **Evaṁ me sutan**ti Ākaṅkheyyasuttaṁ. Tattha **sampannasīlā**ti tividhaṁ sampannaṁ paripuṇṇasamaṅgimadhuravasena. Tattha—

"Sampannaṁ sālikedāraṁ, suvā bhuñjanti kosiya.
Paṭivedemi te brahme, na naṁ vāretumussahe"ti[2]—

Idaṁ **paripuṇṇasampannaṁ** nāma. "Iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato"ti[3] idaṁ **samaṅgisampannaṁ** nāma. "Imissā bhante mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṁ sampannaṁ, seyyathāpi khuddamadhuṁ aneḷakaṁ, evamassādan"ti[4] idaṁ **madhurasampannaṁ** nāma. Idha pana paripuṇṇasampannampi samaṅgisampannampi vaṭṭati. Tasmā sampannasīlāti paripuṇṇasīlā hutvātipi sīlasamaṅgino hutvātipi evamettha attho veditabbo. **Sīlan**ti kenaṭṭhena sīlaṁ. Sīlanaṭṭhena **sīlaṁ**? Tassa vitthārakathā Visuddhimagge vuttā.

1. Khu 1. 359 piṭṭhe.
2. Khu 5. 276 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 255 piṭṭhe.
4. Vi 1. 8 piṭṭhe.

Tattha "paripuṇṇasīlā"ti iminā atthena khettadosavigamena khettapāripūrī viya sīladosavigamena sīlapāripūrī vuttā hoti. Yathā hi khettaṁ bījakhaṇḍaṁ vappakhaṇḍaṁ udakakhaṇḍaṁ ūsakhaṇḍanti[1] catudosasamannāgataṁ aparipūraṁ hoti.

Tattha **bījakhaṇḍaṁ** nāma yattha antarantarā bījāni khaṇḍāni vā pūtīni vā honti, tāni yattha pavanti, tattha sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti. **Vappakhaṇḍaṁ** nāma yattha akusalo bījāni vapanto antarantarā nipāteti. Evañhi sabbattha sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti. **Udakakhaṇḍaṁ** nāma yattha katthaci udakaṁ atibahu vā na vā hoti, tatrāpi hi sassāni na uṭṭhenti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti. **Ūsakhaṇḍaṁ** nāma yattha kassako kismiñci padese naṅgalena bhūmiṁ cattāro pañca vāre kasanto atigambhīraṁ karoti, tato ūsaṁ uppajjati, tatrāpi hi sassaṁ na uṭṭheti, khettaṁ khaṇḍaṁ hoti, tādisaṁ ca khettaṁ na mahapphalaṁ hoti na mahānisaṁsaṁ, tatrāpi hi bahumpi vapitvā appaṁ labhati. Imesaṁ pana catunnaṁ dosānaṁ vigamā khettaṁ paripuṇṇaṁ hoti. Tādisaṁ ca khettaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ. Evameva khaṇḍaṁ chiddaṁ sabalaṁ kammāsanti catudosasamannāgataṁ sīlaṁ aparipūraṁ hoti. Tādisaṁ ca sīlaṁ na mahapphalaṁ hoti na mahānisaṁsaṁ. Imesaṁ pana catunnaṁ dosānaṁ vigamā sīlakhettaṁ paripuṇṇaṁ hoti, tādisaṁ ca sīlaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ.

"Sīlasamaṅgino"ti iminā panatthena sīlena samaṅgibhūtā samodhānaṁ gatā samannāgatā hutvā viharathāti idameva vuttaṁ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena sīlasampattiyā ca ānisaṁsadassanena. Tadubhayampi Visuddhimagge vitthāritaṁ.

Tattha "sampannasīlā"ti ettāvatā kira Bhagavā catupārisuddhisīlaṁ uddisitvā "pātimokkhasaṁvarasaṁvutā"ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṁ vitthāretvā dassesīti Dīpavihāravāsī Sumatthero āha. Antevāsiko panassa Tepiṭakacūḷanāgatthero āha—ubhayatthāpi pātimokkhasaṁvaro Bhagavatā vutto, pātimokkhasaṁvaroyeva hi sīlaṁ. Itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma atthīti ananujānanto vatvā

1. Usakhaṇḍanti (Ka)

āha—“indriyasaṁvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṁ, paccayanissitaṁ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṁ. Nippariyāyena pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ. Yassa so bhinno, ayaṁ chinnasīso viya puriso hatthapāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṁ acchinnasīso viya puriso jīvitaṁ sesāni puna pākatikāni katvā rakkhituṁ sakkoti. Tasmā ‘sampannasīlā’ti iminā pātimokkhasaṁvaraṁ uddisitvā ‘sampannapātimokkhā’ti tasseva vevacanaṁ vatvā taṁ vitthāretvā dassento ‘pātimokkhasaṁvarasaṁvutā’ti-ādimāhā”ti.

Tattha **pātimokkhasaṁvarasaṁvutā**ti pātimokkhasaṁvarena samannāgatā. **Ācāragocarasampannā**ti ācārena ca gocarena ca sampannā. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassino. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhatha sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu taṁ taṁ sikkhāpadaṁ samādiyitvā sikkhatha. Api ca **samādāya sikkhatha sikkhāpadesū**ti yaṁkiñci sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṁ kāyikaṁ vācasikañca, taṁ sabbaṁ samādāya sikkhathāti ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana sabbānetāni pātimokkhasaṁvarādīni padāni Visuddhimagge vuttāni.

65. **Ākaṅkheyya ce**ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Sīlānisaṁsadassanatthaṁ. Sacepi acirapabbajitānaṁ vā duppaññānaṁ vā evamassa “Bhagavā sīlaṁ pūrethāti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṁso, ko viseso, kā vaḍḍhī”ti. Tesaṁ sattarasa ānisaṁse dassetuṁ evamāha. Appeva nāma etaṁ[1] sabrahmacārīnaṁ piyamanāpatādi-āsavakkhayapariyosānaṁ ānisaṁsaṁ sutvāpi sīlaṁ paripūreyyunti visakaṇṭakavāṇijo viya. **Visakaṇṭakavāṇijo** nāma guḷavāṇijo vuccati.

So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkharādīni sakaṭenādāya paccantagāmaṁ gantvā “visakaṇṭakaṁ gaṇhatha visakaṇṭakaṁ gaṇhathā”ti ugghosesi. Taṁ sutvā gāmikā “visaṁ nāma kakkhaḷaṁ, yo naṁ khādati, so marati, kaṇṭakampi vijjhitvā māreti, ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṁso”ti gehadvārāni thakesuṁ, dārake ca palāpesuṁ. Taṁ disvā vāṇijo

---

1. Evaṁ (Sī)

"avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemī"ti "atimadhuraṁ gaṇhatha, atisāduṁ gaṇhatha, guḷaṁ phāṇitaṁ sakkharaṁ samagghaṁ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhatī"ti ugghosesi. Taṁ sutvā gāmikā haṭṭhatuṭṭhā āgantvā bahumpi mūlaṁ datvā gahesuṁ. Tattha vāṇijassa "visakaṇṭakaṁ gaṇhathā"ti ugghosanaṁ viya Bhagavato "sampannasīlā bhikkhave viharatha -pa- samādāya sikkhatha sikkhāpadesū"ti vacanaṁ. "Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṁso"ti gāmikānaṁ cintanaṁ viya Bhagavā "sampannasīlā viharathā"ti āha, "sīlaṁ ca nāmetaṁ kakkhaḷaṁ pharusaṁ khiḍḍādipaccanīkaṁ, ko nu kho sampannasīlānaṁ ānisaṁso"ti bhikkhūnaṁ cintanaṁ. Atha tassa vāṇijassa "atimadhuraṁ gaṇhathā"ti-ādivacanaṁ viya Bhagavato piyamanāpatādi-āsavakkhayapariyosānaṁ sattarasa-ānisaṁsappakāsanatthaṁ "ākaṅkheyya ce"ti-ādivacanaṁ veditabbaṁ.

Tattha **ākaṅkheyya ce**ti yadi ākaṅkheyya yadi iccheyya. **Piyo ca assan**ti piyacakkhūhi sampassitabbo, sinehuppattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyanti vuttaṁ hoti. **Manāpo**ti tesaṁ manavaḍḍhanako, tesaṁ vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṁ hoti. **Garū**ti tesaṁ garuṭṭhāniyo pāsāṇacchattasadiso. **Bhāvanīyo**ti "addhā ayamāyasmā jānaṁ jānāti passaṁ passatī"ti evaṁ sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti catupārisuddhisīlesuyeva paripūrakārī assa, anūnena paripūritākārena samannāgato bhaveyyāti vuttaṁ hoti. **Ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto**ti attano cittasamathe yutto, ettha hi ajjhattanti vā attanoti vā ekaṁ ekatthaṁ, byañjanameva nānaṁ. Bhummatthe panetaṁ samathanti upayogavacanaṁ. Anūti iminā upasaggena yoge siddhaṁ. **Anirākatajjhāno**ti bahi anīhaṭajjhāno, avināsitajjhāno vā, nīharaṇavināsatthañhi idaṁ nirākaraṇaṁ nāma. Thambhaṁ niraṁkatvā[1] nivātavuttīti-ādīsu cassa payogo daṭṭhabbo.

Vipassanāya samannāgatoti sattavidhāya anupassanāya yutto, sattavidhā **anupassanā** nāma aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti. Tā Visuddhimagge vitthāritā. **Brūhetā suññāgārānan**ti

1. Nirākatvā (?)

vaḍḍhetā suññāgārānaṁ, ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṁ gahetvā rattindivaṁ suññāgāraṁ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu "brūhetā suññāgārānan"ti veditabbo. Ekabhūmakādipāsāde kurumānopi pana neva suññāgārānaṁ brūhetāti daṭṭhabboti.

Ettāvatā ca yathā taṇhāvicaritadesanā paṭhamaṁ taṇhāvasena āraddhāpi taṇhāpadaṭṭhānattā mānadiṭṭhīnaṁ mānadiṭṭhiyo osaritvā kamena papañcattayadesanā jātā, evamayaṁ desanā paṭhamaṁ adhisīlasikkhāvasena āraddhāpi sīlapadaṭṭhānattā samathavipassanānaṁ samathavipassanāyo osaritvā kamena sikkhattayadesanā jātāti veditabbā.

Ettha[1] hi "sīlesvevassa paripūrakārī"ti ettāvatā adhisīlasikkhā vuttā. "Ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno"ti ettāvatā adhicittasikkhā, "vipassanāya samannāgato"ti ettāvatā adhipaññāsikkhā, "brūhetā suññāgārānan"ti iminā pana samathavasena suññāgāravaḍḍhane adhicittasikkhā, vipassanāvasena adhipaññāsikkhāti evaṁ dvepi sikkhā saṅgahetvā vuttā. Ettha ca "ajjhattaṁ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno"ti imihi padehi sīlānurakkhikā eva cittekaggatā kathitā. "Vipassanāyā"ti iminā padena sīlānurakkhiko saṅkhārapariggaho.

Kathaṁ cittekaggatā sīlamanurakkhati? Yassa hi cittekaggatā natthi, so byādhimhi uppanne vihaññati, so byādhivihato vikkhittacitto sīlaṁ vināsetvāpi byādhivūpasamaṁ kattā hoti. Yassa pana cittekaggatā atthi, so taṁ byādhidukkhaṁ vikkhambhetvā samāpattiṁ samāpajjati, samāpannakkhaṇe dukkhaṁ durāpakataṁ hoti, balavatarasukhamuppajjati. Evaṁ cittekaggatā sīlamanurakkhati.

Kathaṁ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati? Yassa hi saṅkhārapariggaho natthi, tassa "mama rūpaṁ mama viññāṇan"ti attabhāve balavamamattaṁ hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sīlaṁ vināsetvāpi attabhāvaṁ posetā hoti. Yassa pana saṅkhārapariggaho atthi, tassa attabhāve balavamamattaṁ vā sineho vā na hoti, so tathārūpesu dubbhikkhabyādhibhayādīsu sampattesu sacepissa antāni bahi nikkhamanti[2],

---

1. Tattha (Syā, Ka)
2. Antaṁ bahi nikkhamati (Sī, Syā)

sacepi ussussati visussati, khaṇḍākhaṇḍiko vā hoti satadhāpi sahassadhāpi, neva sīlaṁ vināsetvā attabhāvaṁ posetā hoti. Evaṁ saṅkhārapariggaho sīlamanurakkhati. "Brūhetā suññāgārānan"ti iminā pana tasseva ubhayassa brūhanā vaḍḍhanā sātaccakiriyā dassitā.

Evaṁ Bhagavā yasmā "sabrahmacārīnaṁ piyo cassaṁ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā"ti ime cattāro dhamme ākaṅkhantena natthaññaṁ kiñci kātabbaṁ, aññadatthu sīlādiguṇasamannāgatena bhavitabbaṁ. Īdiso hi sabrahmacārīnaṁ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo. Vuttampi hetaṁ—

"Sīladassanasampannaṁ, dhammaṭṭhaṁ saccavādinaṁ.
Attano kamma kubbānaṁ, taṁ jano kurute piyan"ti[1].

Tasmā "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo cassaṁ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti sīlesvevassa paripūrakārī -pa- suññāgārānan"ti vatvā idāni yasmā paccayalābhādiṁ[2] patthayantenāpi idameva karaṇīyaṁ, na aññaṁ kiñci, tasmā "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu lābhī assan"ti-ādimāha. Na cettha Bhagavā lābhanimittaṁ sīlādiparipūraṇaṁ kathetīti veditabbo. Bhagavā hi ghāsesanaṁ chinnakatho na vācaṁ payuttaṁ bhaṇeti, evaṁ sāvake ovadati, so kathaṁ lābhanimittaṁ sīlādiparipūraṇaṁ kathessati, puggalajjhāsayavasena panetaṁ vuttaṁ. Yesañhi evaṁ ajjhāsayo bhaveyya "sace mayaṁ catūhi paccayehi na kilameyyāma, sīlādiṁ pūretuṁ sakkuṇeyyāmā"ti, tesaṁ ajjhāsayavasena Bhagavā evamāha. Api ca rasānisaṁso esa sīlassa, yadidaṁ cattāro paccayā nāma. Tathā hi paṇḍitamanussā koṭṭhādīsu ṭhapitaṁ nīharitvā puttādīnampi adatvā attanāpi aparibhuñjitvā sīlavantānaṁ dentīti sīlassa sarasānisaṁsadassanatthaṁpetaṁ vuttaṁ.

Tatiyavāre **yesāhan**ti yesaṁ ahaṁ. **Tesaṁ te kārā**ti tesaṁ devānaṁ vā manussānaṁ vā te mayi katā paccayadānakārā. Devāpi hi sīlādiguṇayuttānaṁ paccaye denti, na kevalaṁ manussāyeva, Sakko viya āyasmato Mahākassapassa. **Mahapphalā mahānisaṁsā**ti ubhayametaṁ atthato ekaṁ, byañjanameva nānaṁ. Mahantaṁ vā lokiyasukhaṁ phalantīti

1. Khu 1. 45 piṭṭhe.
2. Paccayalābhāditaṁ (Sī), paccayalābhādīnaṁ (Syā)

mahapphalā. Mahato lokuttarasukhassa ca paccayā hontīti **mahānisaṁsā.** Sīlādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhāpi pañcaratanamattāya bhūmiyā paṇṇasālāpi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya parinibbānadhātuyā paccayo hoti. "Khīrodanaṁ ahamadāsin"ti-ādīni cettha vatthūni, sakalameva vā Petavatthu Vimānavatthu ca sādhakaṁ. Tasmā paccayadāyakehi attani katānaṁ kārānaṁ mahapphalataṁ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Catutthavāre **ñātī**ti sassusasurapakkhikā. **Sālohitā**ti ekalohitasambaddhā pitipitāmahādayo. **Petā**ti peccabhāvaṁ gatā. **Kālaṅkatā**ti matā. **Tesaṁ tan**ti tesaṁ taṁ mayi pasannacittataṁ vā pasannena cittena anussaraṇaṁ vā. Yassa hi bhikkhuno kālaṅkato pitā vā mātā vā "amhākaṁ ñātako thero sīlavā kalyāṇadhammo"ti pasannacitto hutvā taṁ bhikkhuṁ anussarati, tassa so cittappasādopi taṁ anussaraṇamattampi mahapphalaṁ mahānisaṁsameva hoti, anekāni kappasatasahassāni duggatito vāretuṁ[2] ante ca amataṁ pāpetuṁ samatthameva hoti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā "ye te bhikkhave bhikkhū sīlasampannā samādhisampannā paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanasampannā, dassanaṁpāhaṁ bhikkhave tesaṁ bhikkhūnaṁ bahukāraṁ vadāmi. Savanaṁ, anussatiṁ, anupabbajjaṁ, upasaṅkamanaṁ, payirupāsanaṁpāhaṁ bhikkhave tesaṁ bhikkhūnaṁ bahukāraṁ vadāmī"ti[3]. Tasmā ñātisālohitānaṁ attani cittappasādassa anussatiyā ca mahapphalataṁ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

66. Pañcamavāre **aratiratisaho assan**ti aratiyā ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharitā bhaveyyaṁ. Ettha ca **aratī**ti adhikusalesu dhammesu pantasenāsanesu ca ukkaṇṭhā. **Ratī**ti pañcakāmaguṇarati. **Na ca maṁ arati saheyyā**ti maṁ ca arati na abhibhaveyya na maddeyya na ajjhotthareyya. **Uppannan**ti jātaṁ nibbattaṁ. Sīlādiguṇayutto hi aratiṁ ca ratiṁ ca sahati ajjhottharati madditvā tiṭṭhati. Tasmā īdisamattānaṁ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

---

1. Khu 2. 44 piṭṭhe. 2. Taretuṁ (Syā) 3. Khu 1. 267 piṭṭhe.

Chaṭṭhavāre **bhayaṁ** cittutrāsopi ārammaṇampi. **Bheravaṁ** ārammaṇameva. Sesaṁ pañcamavāre vuttanayameva. Sīlādiguṇayutto hi bhayabheravaṁ sahati ajjhottharati madditvā tiṭṭhati Ariyakoṭiyavāsī Mahādattatthero[1] viya.

Thero kira maggaṁ paṭipanno aññataraṁ pāsādikaṁ araññaṁ disvā "idhevajja samaṇadhammaṁ katvā gamissāmī"ti maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle saṅghāṭiṁ paññapetvā pallaṅkaṁ ābhujitvā nisīdi, rukkhadevatāya dārakā therassa sīlatejena sakabhāvena saṇṭhātuṁ[2] asakkontā vissaramakaṁsu. Devatāpi rukkhaṁ cālesi. Thero acalova nisīdi. Sā devatā dhūmāyi pajjali, neva sakkhi theraṁ cāletuṁ, tato upāsakavaṇṇenāgantvā vanditvā aṭṭhāsi. "Ko eso"ti vuttā "ahaṁ bhante etasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā"ti avoca. Tvaṁ ete vikāre akāsīti. Āma bhanteti. Kasmāti ca vuttā āha "tumhākaṁ bhante sīlatejena dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṁ asakkontā vissaramakaṁsu, sāhaṁ tumhe palāpetuṁ evamakāsin"ti. Thero āha "atha kasmā idha bhante mā vasatha, mayhaṁ aphāsūti paṭikacceva nāvacāsi[3]. Idāni pana mā kiñci avaca, Ariyakoṭiyamahādatto amanussabhayena gatoti vacanato lajjāmi, tenāhaṁ idheva vasissaṁ, tvaṁ pana ajjekadivasaṁ yattha katthaci vasāhī"ti. Evaṁ sīlādiguṇayutto bhayabheravasaho hoti. Tasmā īdisamattānaṁ icchantenāpi sīlādiguṇayutteneva bhavitabbanti dasseti.

Sattamavāre **ābhicetasikānan**ti **abhiceto**ti abhikkantaṁ visuddhacittaṁ vuccati, adhicittaṁ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. **Diṭṭhadhammasukhavihārānan**ti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṁ. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtānanti attho rūpāvacarajjhānānametaṁ adhivacanaṁ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṁ yeva attabhāve asaṁkiliṭṭhaṁ nekkhammasukhaṁ vindanti, tasmā "diṭṭhadhammasukhavihārānī"ti vuccanti. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī,

1. Pāṭiyakoṭiyavāsī Mahādattatthero (Ka)
2. Sandhāretuṁ (Ka)
3. Nāvocāti (Sī), nārocase (Syā)

icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṁ samatthoti vuttaṁ hoti. **Akicchalābhī**ti sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṁ samatthoti vuttaṁ hoti. **Akasiralābhī**ti akasirānaṁ vipulānaṁ lābhī, yathāparicchedeyeva vuṭṭhātuṁ samatthoti vuttaṁ hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṁ. Ekacco sakkoti tathā samāpajjituṁ, pāribandhike[1] pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā samāpajjati, pāribandhike[1] ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikāyantaṁ viya yathāparicchedeyeva ca vuṭṭhātuṁ. Yo pana imaṁ tividhampi sampadaṁ icchati, sopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Evaṁ abhiññāpādake jhāne vutte kiñcāpi abhiññānaṁ vāro āgato, atha kho naṁ Bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalaṁ abhiññāpādakajjhānāni ca abhiññāyoyeva ca sīlānaṁ ānisaṁso, Api ca kho cattāri āruppajhānānipi tayo ca heṭṭhimā ariyamaggā, tasmā taṁ sabbaṁ pariyādiyitvā dassetuṁ **ākaṅkheyya ce -pa- Ye te santā**ti evamādimāha.

Tattha **santā**ti aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca. **Vimokkhā**ti paccanīkadhammehi vimuttattā[2] ārammaṇe ca adhimuttattā[3]. **Atikkamma rūpe**ti rūpāvacarajjhāne atikkamitvā, ye te vimokkhā atikkamma rūpe santāti padasambandho, itarathā hi atikkamma rūpe kiṁ karotīti na paññāyeyyuṁ. **Āruppā**ti ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā. **Kāyena phusitvā**ti nāmakāyena phusitvā pāpuṇitvā, adhigantvā vuttaṁ hoti. Sesaṁ uttānameva. Idaṁ vuttaṁ hoti "yopi bhikkhu ime vimokkhe phusitvā viharitukāmo, sopi sīlesvevassa paripūrakārī"ti.

67. Navamavāre **tiṇṇaṁ saṁyojanānan**ti sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ bandhanānaṁ. Tāni hi saṁyojenti khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṁ vā phalena[4], tasmā **saṁyojanānī**ti vuccanti, bandhanānīti attho. **Parikkhayā**ti parikkhayena. **Sotāpanno**ti

1. Pāripanthike (Sī, Syā)
2. Vimuttā (Sī)
3. Adhimuttā (Sī)
4. Kammaphalena saṁyojenti yasmā (Ka)

sotaṁ āpanno. Sototi ca maggassetaṁ adhivacanaṁ. **Sotāpanno**ti taṁsamaṅgipuggalassa[1]. Yathāha "soto sototi hidaṁ Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta sototi. Ayameva hi bhante ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṁ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti hidaṁ Sāriputta vuccati. Katamo nu kho Sāriputta sotāpannoti. Yo hi bhante iminā aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṁ vuccati sotāpanno, yoyaṁ āyasmā evaṁnāmo evaṁgotto"ti[2]. Idha pana maggena phalassa nāmaṁ dinnaṁ, tasmā phalaṭṭho "sotāpanno"ti veditabbo. **Avinipātadhammo**ti vinipātetīti vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, na attānaṁ apāye vinipātasabhāvoti vuttaṁ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamaniyā, tesaṁ pahīnattā. Sambodhi paraṁ ayanaṁ gati assāti **sambodhiparāyaṇo,** uparimaggattayaṁ avassaṁ sampāpakoti attho. Kasmā? Paṭiladdhapaṭhamamaggattā. **Sīlesvevā**ti īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Dasamavāre paṭhamamaggena parikkhīṇānipi tīṇi saṁyojanāni sakadāgāmimaggassa vaṇṇabhaṇanatthaṁ vuttāni. **Rāgadosamohānaṁ tanuttā**ti etesaṁ tanubhāvena, tanuttakaraṇenāti vuttaṁ hoti. Tattha dvīhi kāraṇehi tanuttaṁ veditabbaṁ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhiṇhaṁ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā, viraḷavāpite khette aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṁ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā, abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca.

Tattha keci therā bhaṇanti "sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti, tathā hissa puttā ca dhītaro ca dissantī"ti, etaṁ pana appamāṇaṁ. Puttadhītaro hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṁ tanuttaṁ veditabbaṁ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

---

1. Taṅkhaṇe puggalassa (Sī, Ka) 2. Saṁ 3. 302 piṭṭhe.

Sakadāgāmīti sakiṁ āgamanadhammo. **Sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā**ti ekavāraṁyeva imaṁ manussalokaṁ paṭisandhivasena āgantvā. Yopi hi idha sakadāgāmimaggaṁ bhāvetvā idheva parinibbāti, sopi idha na gahito. Yopi idha maggaṁ bhāvetvā devesu upapajjitvā tattheva parinibbāti. Yopi devaloke maggaṁ bhāvetvā tattheva parinibbāti. Yopi devaloke maggaṁ bhāvetvā idheva manussaloke nibbattitvā parinibbāti. ( )[1] yo pana idha maggaṁ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā puna idheva upapajjitvā parinibbāti, ayamidha gahitoti veditabbo. **Dukkhasantaṁ kareyyan**ti vaṭṭadukkhassa paricchedaṁ kareyyaṁ. **Sīlesvevā**ti īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Ekādasamavāre **pañcannan**ti gaṇanaparicchedo. **Orambhāgiyānan**ti oraṁ vuccati heṭṭhā, heṭṭhābhāgiyānanti attho, kāmāvacaraloke uppattipaccayānanti adhippāyo. **Saṁyojanānan**ti bandhanānaṁ, tāni kāmarāgabyāpādasaṁyojanehi saddhiṁ pubbe vuttasaṁyojanāneva veditabbāni. Yassa hi etāni appahīnāni, so kiñcāpi bhavagge uppanno hoti, atha kho āyuparikkhayā kāmāvacare nibbattatiyeva, gilitabalisamacchūpamo svāyaṁ[2] puggalo dīghasuttakena pāde baddhavihaṅgūpamo cāti veditabbo. Pubbe vuttānampi cettha vacanaṁ vaṇṇabhaṇanatthamevāti veditabbaṁ. **Opapātiko**ti sesayonipaṭikkhepavacanametaṁ. **Tattha parinibbāyī**ti tattheva brahmaloke parinibbāyī. **Anāvattidhammo tasmā lokā**ti tato brahmalokā paṭisandhivasena puna anāvattisabhāvo. **Sīlesvevā**ti īdiso hotukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

68. Evaṁ anāgāmimagge vutte kiñcāpi catutthamaggassa vāro āgato, atha kho naṁ Bhagavā aggahetvāva yasmā na kevalā āsavakkhayābhiññā eva sīlānaṁ ānisaṁso, Api ca kho lokiyapañcābhiññāyopi, tasmā tāpi dassetuṁ, yasmā ca āsavakkhaye kathite desanā niṭṭhitā hoti, evaṁ ca sati imesaṁ guṇānaṁ akathitattā ayaṁ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyya, tasmā ca abhiññāpāripūriṁ katvā dassetumpi, yasmā ca anāgāmimagge ṭhitassa sukhena

1. (Sopi idha na gahito.) (?)   2. Hayaṁ (Sī)

iddhivikuppanā ijjhati, samādhiparibandhānaṁ kāmārāgabyāpādānaṁ samūhatattā, anāgāmī hi sīlesu ca samādhimhi ca paripūrakārī, tasmā yuttaṭṭhāneyeva lokiyābhiññāyo dassetumpi "ākaṅkheyya ce -pa- anekavihitan"ti evamādimāhāti ayamanusandhi.

Tattha "anekavihitaṁ iddhividhan"ti-ādinā nayena āgatānaṁ pañcannampi lokiyābhiññānaṁ Pāḷivaṇṇanā saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttā.

69. Chaṭṭhābhiññāya **āsavānaṁ khayā**ti arahattamaggena sabbakilesānaṁ khayā. **Anāsavan**ti āsavavirahitaṁ. **Cetovimuttiṁ paññāvimuttin**ti ettha cetovacanena arahattaphalasampayuttova samādhi, paññāvacanena taṁsampayuttā paññāva vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā **cetovimutti,** paññā avijjāya vimuttattā **paññāvimuttī**ti veditabbā. Vuttaṁ cetaṁ Bhagavatā "yo hissa bhikkhave samādhi, tadassa samādhindriyaṁ. Yā hissa bhikkhave paññā, tadassa paññindriyaṁ. Iti kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimuttī"ti, apicettha samathaphalaṁ **cetovimutti**, vipassanāphalaṁ **paññāvimuttī**ti veditabbā.

Diṭṭheva dhammeti imasmiṁyeva attabhāve. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanoyeva paññāya paccakkhaṁ katvā, aparapaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihareyyan**ti pāpuṇitvā sampādetvā vihareyyaṁ. **Sīlesvevā**ti evaṁ sabbāsave niddhunitvā cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ adhigantukāmopi sīlesvevassa paripūrakārīti.

Evaṁ Bhagavā sīlānisaṁsakathaṁ yāva arahattā kathetvā idāni sabbampi taṁ sīlānisaṁsaṁ sampiṇḍetvā dassento nigamanaṁ āha "sampannasīlā bhikkhave -pa- idametaṁ paṭicca vuttan"ti. Tassāyaṁ saṅkhepattho, "sampannasīlā bhikkhave viharatha -pa- samādāya sikkhatha sikkhāpadesū"ti iti yaṁ taṁ mayā pubbe evaṁ vuttaṁ, idaṁ sabbampi sampannasīlo bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo hoti manāpo, garu bhāvanīyo paccayānaṁ lābhī, paccayadāyakānaṁ mahapphalakaro, pubbañātīnaṁ anussaraṇacetanāya phalamahattakaro, aratiratisaho, bhayabheravasaho, rūpāvacarajjhānānaṁ arūpāvacarajjhānānaṁ ca lābhī, heṭṭhimāni tīṇi sāmaññaphalāni pañca lokiyābhiññā āsavakkhayañāṇanti ca ime ca guṇe sayaṁ abhiññā

sacchikattā hoti, etaṁ paṭicca idaṁ sandhāya vuttanti. Idamavoca Bhagavā, attamanā te bhikkhū Bhagavato bhāsitaṁ abhinandunti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. **Evaṁ me sutan**ti Vatthasuttaṁ. Tattha **seyyathāpi bhikkhave vatthan**ti upamāvacanamevetaṁ. Upamaṁ karonto ca Bhagavā katthaci paṭhamaṁyeva upamaṁ dassetvā pacchā atthaṁ dasseti, katthaci paṭhamaṁ atthaṁ dassetvā pacchā upamaṁ, katthaci upamāya atthaṁ parivāretvā dasseti, katthaci atthena upamaṁ.

Tathā hesa "seyyathāpissu bhikkhave dve agārā sadvārā[1], tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyyā"ti[2] sakalampi Devadūtasuttaṁ upamaṁ paṭhamaṁ dassetvā pacchā atthaṁ dassento āha. "Tirokuṭṭaṁ tiropākāraṁ tiropabbataṁ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse"ti-ādinā[3] pana nayena sakalampi iddhividhaṁ atthaṁ paṭhamaṁ dassetvā pacchā upamaṁ dassento āha. "Seyyathāpi brāhmaṇapuriso sāratthiko sāragavesī"ti-ādināva[4] nayena sakalampi Cūḷasāropamasuttaṁ upamāya atthaṁ parivāretvā dassento āha. "Idha pana bhikkhave ekacce kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇanti suttaṁ -pa-. Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko"ti-ādinā[5] nayena sakalampi Alagaddasuttaṁ Mahāsāropamasuttanti evamādīni suttāni atthena upamaṁ parivāretvā dassento āha.

Svāyaṁ idha paṭhamaṁ upamaṁ dassetvā pacchā atthaṁ dasseti. Kasmā panevaṁ Bhagavā dassetīti. Puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā. Ye hi puggalā paṭhamaṁ upamaṁ dassetvā vuccamānaṁ atthaṁ sukhena paṭivijjhanti,

---

1. Sannadvārā (Ka) 2. Ma 3. 216 piṭṭhe. 3. Dī 1. 73; Khu 9. 107 piṭṭhādīsu.
4. Ma 1. 258 piṭṭhe. 5. Ma 1. 186 piṭṭhe.

tesaṁ paṭhamaṁ upamaṁ dasseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsaṁ patto hoti, tassā suppaṭividdhā, tasmā esa desanāvilāsaṁ patto Dhammissaro Dhammarājā, so yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṁ desetīti evaṁ iminā puggalajjhāsayena vā desanāvilāsena vā evaṁ dassetīti veditabbo.

Tattha **vatthan**ti pakatiparisuddhaṁ vatthaṁ. **Saṁkiliṭṭhaṁ malaggahitan**ti āgantukena paṁsurajādinā saṁkilesena saṁkiliṭṭhaṁ, sedajallikādinā malena gahitattā malaggahitaṁ. **Raṅgajāte**ti ettha raṅgameva raṅgajātaṁ. **Upasaṁhareyyā**ti upanāmeyya. **Yadi nīlakāyā**ti nīlakāya vā, nīlakatthāya vāti vuttaṁ hoti. Evaṁ sabbattha. Rajako hi nīlakatthāya upasaṁharanto kaṁsanīlapalāsanīlādike nīlaraṅge upasaṁharati. Pītakatthāya upasaṁharanto kaṇikārapupphasadise pītakaraṅge. Lohitakatthāya upasaṁharanto bandhujīvakapupphasadise lohitakaraṅge. Mañjiṭṭhakatthāya upasaṁharanto kaṇavīrapupphasadise mandarattaraṅge. Tena vuttaṁ "yadi nīlakāya -pa- yadi mañjiṭṭhakāyā"ti.

Durattavaṇṇamevassāti duṭṭhu rajitavaṇṇameva assa. **Aparisuddhavaṇṇamevassā**ti nīlavaṇṇopissa parisuddho na bhaveyya, sesavaṇṇopi. Tādisañhi vatthaṁ nīlakumbhiyā pakkhittampi sunīlaṁ na hoti, sesakumbhīsu pakkhittampi pītakādivaṇṇaṁ na hoti, milātanīla kuraṇḍa kaṇikāra bandhujīvaka kaṇavīrapupphavaṇṇameva hoti. **Taṁ kissa hetū**ti taṁ vatthaṁ kissa hetu kiṁ kāraṇā īdisaṁ hoti, tasmiṁ vā vatthe raṅgajātaṁ kissa hetu īdisaṁ durattavaṇṇaṁ aparisuddhavaṇṇaṁ hotīti. Yasmā panassa vatthassa saṁkiliṭṭhabhāvoyevettha kāraṇaṁ, na aññaṁ kiñci, tasmā "aparisuddhattā bhikkhave vatthassā"ti āha.

Evameva khoti upamāsampaṭipādanaṁ. **Citte saṁkiliṭṭhe**ti cittamhi saṁkiliṭṭhamhi. Kasmā pana Bhagavā saṁkiliṭṭhavatthena opammaṁ akāsīti ce, vāyāmamahapphaladassanatthaṁ. Yathā hi āgantukehi malehi saṁkiliṭṭhaṁ vatthaṁ pakatiyā paṇḍarattā puna dhovīyamānaṁ paṇḍaraṁ hoti, na tattha jātikāḷake viya eḷakalome vāyāmo nipphalo hoti, evaṁ cittampi āgantukehi kilesehi saṁkiliṭṭhaṁ. Pakatiyā pana taṁ sakalepi paṭisandhibhavaṅgavāre paṇḍarameva. Yathāha "pabhassaramidaṁ bhikkhave cittaṁ,

taṁ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”ti[1]. Taṁ visodhīyamānaṁ sakkā pabhassarataraṁ kātuṁ, na tattha vāyāmo nipphaloti evaṁ vāyāmamahapphaladassanatthaṁ saṁkiliṭṭhavatthena opammaṁ akāsīti veditabbo.

Duggati pāṭikaṅkhāti īdise citte duggati pāṭikaṅkhitabbā, duggatimeva esa pāpuṇissati, na aññanti evaṁ duggati icchitabbā, avassaṁ bhāvīti vuttaṁ hoti. Sā cāyaṁ duggati nāma paṭipattiduggati gatiduggatīti duvidhā hoti. Paṭipattiduggatipi agāriyapaṭipattiduggati anagāriyapaṭipattiduggatīti duvidhā hoti.

Agāriyo hi saṁkiliṭṭhacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, sakalepi dasa akusalakammapathe pūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattiduggati.** So tattha ṭhito kāyassa bhedā nirayampi gacchati, tiracchānayonimpi, pettivisayampi gacchati, ayamassa **gatiduggati.**

Anagāriyopi imasmiṁ sāsane pabbajito saṁkiliṭṭhacitto dūteyyapahiṇagamanaṁ gacchati, vejjakammaṁ karoti, saṁghabhedāya cetiyabhedāya parakkamati, veḷudānādīhi jīvikaṁ kappeti, sakalampi anācāraṁ agocaraṁ ca paripūreti, ayamassa **anagāriyapaṭipattiduggati.** So tattha ṭhito kāyassa bhedā nirayampi gacchati, tiracchānayonimpi, pettivisayampi gacchati, samaṇayakkho nāma hoti samaṇapeto, ādittehi saṁghāṭi-ādīhi sampajjalitakāyo aṭṭassaraṁ karonto vicarati, ayamassa **gatiduggati.**

Seyyathāpīti sukkapakkhaṁ dassetumāraddho, tassattho kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbo. Etthāpi ca sugati nāma paṭipattisugati gatisugatīti duvidhā hoti. Paṭipattisugatipi agāriyapaṭipattisugati anagāriyapaṭipattisugatīti duvidhā hoti. Agāriyo hi parisuddhacitto pāṇātipātāpi viramati, adinnādānāpi, sakalepi dasa kusalakammapathe paripūreti, ayamassa **agāriyapaṭipattisugati.** So tattha ṭhito kāyassa bhedā manussamahantatampi devamahantatampi upapajjati, ayamassa **gatisugati.**

---

1. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.

Anagāriyopi imasmiṁ sāsane pabbajitvā parisuddhacitto catupārisuddhisīlaṁ sodheti, terasa dhutaṅgāni samādiyati, aṭṭhatiṁsārammaṇesu attano anukūlaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā pantasenāsane paṭisevamāno kasiṇaparikammaṁ katvā jhānasamāpattiyo nibbatteti, sotāpattimaggaṁ bhāveti -pa- anāgāmimaggaṁ bhāveti, ayamassa **anagāriyapaṭipattisugati.** So tattha ṭhito kāyassa bhedā manussaloke vā tīsu mahākulesu, chasu vā kāmāvacaradevesu, dasasu vā brahmabhavanesu, pañcasu vā suddhāvāsesu, catūsu vā āruppesu upapajjati, ayamassa **gatisugatī**ti.

71. Evaṁ saṁkiliṭṭhe citte duggati pāṭikaṅkhā, asaṁkiliṭṭhe ca sugatīti vatvā idāni yehi upakkilesehi cittaṁ saṁkiliṭṭhaṁ hoti, te dassento **katame ca bhikkhave cittassa upakkilesā, abhijjhā visamalobho**ti-ādimāha.

Tattha sakabhaṇḍe chandarāgo **abhijjhā,** parabhaṇḍe **visamalobho.** Atha vā sakabhaṇḍe vā parabhaṇḍe vā hotu, yuttapattaṭṭhāne chandarāgo abhijjhā, ayuttāpattaṭṭhāne visamalobho. Thero panāha "kissa vinibbhogaṁ karotha, yutte vā ayutte vā hotu, 'rāgo visamaṁ doso visamaṁ moho visaman'ti[1] vacanato na koci lobho avisamo nāma, tasmā lobhoyeva abhijjhāyanaṭṭhena abhijjhā, visamaṭṭhena visamaṁ, ekatthametaṁ byañjanameva nānan"ti. So panesa abhijjhāvisamalobho uppajjitvā cittaṁ dūseti, obhāsituṁ na deti. Tasmā "cittassa upakkileso"ti vuccati.

Yathā cesa, evaṁ navavidha-āghātavatthusambhavo **byāpādo.** Dasavidha-āghātavatthusambhavo **kodho.** Punappunaṁ cittapariyonandhano **upanāho.** Agāriyacsa vā anagāriyassa vā sukatakaraṇavināsano **makkho.** Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito, aparena samayena "kiṁ tayā mayhaṁ katan"ti tassa sukatakaraṇaṁ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato

---

1. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchāhi ca anuggahetvā dhammakathānayapakaraṇakosallādīni sikkhā`ito, aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittīkato caramāno "ayaṁ amhehi daharakāle evaṁ anuggahito saṁvaḍḍhito ca, atha panidāni nissineho[1] jāto"ti vuccamāno "kiṁ mayhaṁ tumhehi katan"ti tesaṁ sukatakaraṇaṁ vināseti, tassa so sukatakaraṇavināsano makkho uppajjitvā cittaṁ dūseti, obhāsituṁ na deti. Tasmā "cittassa upakkileso"ti vuccati.

Yathā cāyaṁ, evaṁ bahussutepi puggale ajjhottharitvā "īdisassa ceva bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso"ti-ādinā nayena uppajjamāno yugaggāhagāhī **paḷāso.** Paresaṁ sakkārādīni khīyanā **issā.** Attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāvaṁ asahamānaṁ **macchariyaṁ.** Vañcanikacariyabhūtā **māyā.** Kerāṭikabhāvena uppajjamānaṁ **sāṭheyyaṁ.** Kerāṭiko hi āyatanamaccho[2] viya hoti, **āyatanamaccho** nāma kira macchānaṁ naṅguṭṭhaṁ dasseti sappānaṁ sīsaṁ, "tumhehi sadiso ahan"ti jānāpetuṁ. Evameva kerāṭiko puggalo yaṁ yaṁ suttantikaṁ vā ābhidhammikaṁ vā upasaṅkamati, taṁ taṁ evaṁ vadati "ahaṁ tumhākaṁ baddhacaro, tumhe mayhaṁ anukampakā, nāhaṁ tumhe muñcāmī"ti "evamete 'sagāravo ayaṁ amhesu sappatisso'ti maññissantī"ti. Tassetaṁ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṁ sāṭheyyaṁ uppajjitvā cittaṁ dūseti, obhāsituṁ na deti. Tasmā "cittassa upakkileso"ti vuccati.

Yathā cetaṁ, evaṁ vātabharitabhastasadisathaddhabhāvapaggahitasira-anivātavuttikārakakaraṇo **thambho.** Taduttarikaraṇo **sārambho.** So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṁ alaṅkārādiṁ disvā taddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṁ yattakaṁ paro pariyāpuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Agāriyassa pana paraṁ ekaṁ salākabhattaṁ dentaṁ disvā attanā dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena

---

1. Nisneho (Sī) 2. Ānandamaccho (Sī, Syā)

ekanikāye gahite mānaṁ anissāya kevalaṁ taṁ disvā attanā ālasiyaṁ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Idha pana akusalo adhippeto. Ayañhi uppajjitvā cittaṁ dūseti, obhāsituṁ na deti. Tasmā "cittassa upakkileso"ti vuccati.

Yathā cāyaṁ, evaṁ jāti-ādīni nissāya cittassa uṇṇativasena pavattamāno **māno**, accuṇṇativasena **atimāno,** madaggahaṇākāro **mado,** kāmaguṇesu cittavossaggavasena uppajjamāno **pamādo** uppajjitvā cittaṁ dūseti, obhāsituṁ na deti. Tasmā "cittassa upakkileso"ti vuccati.

Kasmā pana Bhagavā upakkilesaṁ dassento lobhamādiṁ katvā dassetīti. Tassa paṭhamuppattito. Sabbasattānañhi yattha katthaci upapannānaṁ antamaso suddhāvāsabhūmiyampi sabbapaṭhamaṁ bhavanikantivasena lobho uppajjati, tato attano attano anurūpapaccayaṁ paṭicca yathāsambhavaṁ itare, na ca ete soḷaseva cittassa upakkilesā, etena pana nayena sabbepi kilesā gahitāyeva hontīti veditabbā.

72. Ettāvatā saṁkilesaṁ dassetvā idāni vodānaṁ dassento **sa kho so bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **iti viditvā**ti evaṁ jānitvā. **Pajahatī**ti samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahati. Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyāti dvidhā pahānaṁ veditabbaṁ. Kilesapaṭipāṭiyā tāva abhijjhāvisamalobho thambho sārambho māno atimāno madoti ime cha kilesā arahattamaggena pahīyanti. Byāpādo kodho upanāho pamādoti ime cattāro kilesā anāgāmimaggena pahīyanti. Makkho palāso issā macchariyaṁ māyā sāṭheyyanti ime cha sotāpattimaggena pahīyantīti. Maggapaṭipāṭiyā pana sotāpattimaggena makkho palāso issā macchariyaṁ māyā sāṭheyyanti ime cha pahīyanti. Anāgāmimaggena byāpādo kodho upanāho pamādoti ime cattāro. Arahattamaggena abhijjhāvisamalobho thambho sārambho māno atimāno madoti ime cha pahīyantīti.

Imasmiṁ pana ṭhāne ime kilesā sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā, atha kho anāgāmimaggeneva pahānaṁ sandhāya "abhijjhāvisamalobhaṁ cittassa upakkilesaṁ pajahatī"ti-ādimāhāti veditabbā. Ayamettha paveṇimaggāgato sambhavo, so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjati, tatiyamaggena pahīnāvasesānañhi visamalobhādīnaṁ tena pahānaṁ hoti, sesānaṁ imināva. Yepi hi[1] sotāpattimaggena pahīyanti, tepi taṁsamuṭṭhāpakacittānaṁ appahīnattā anāgāmimaggeneva suppahīnā hontīti. Keci pana paṭhamamaggena cettha pahānaṁ vaṇṇayanti, taṁ pubbāparena na sandhiyati. Keci vikkhambhanappahānampi, taṁ tesaṁ icchāmattameva.

73. **Yato kho bhikkhave**ti ettha **yato**ti yamhi kāle. **Pahīno hotī**ti anāgāmimaggakkhaṇe pahānaṁ sandhāyevāha.

74. **So Buddhe aveccappasādenā**ti etaṁ "yato kho bhikkhave abhijjhāvisamalobho pahīno hoti, so Buddhe aveccappasādena samannāgato hotī"ti evaṁ ekamekena padena yojetabbaṁ. Imassa hi bhikkhuno anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato, athassa aparena samayena Buddhaguṇe dhammaguṇe saṁghaguṇe ca anussarato lokiyo uppajjati, tamassa sabbampi lokiyalokuttaramissakaṁ pasādaṁ dassento Bhagavā "Buddhe aveccappasādenā"ti-ādimāha.

Tattha **aveccappasādenā**ti Buddhadhammasaṁghaguṇānaṁ yāthāvato ñātattā acalena accutena pasādena. Idāni yathā tassa bhikkhuno anussarato so aveccappasādo uppanno, taṁ vidhiṁ dassento "itipi so Bhagavā"ti-ādinā nayena tīṇi anussatiṭṭhānāni vitthāresi, tesaṁ atthavaṇṇanā sabbākārena Visuddhimagge anussatikathāyaṁ vuttā.

75. Evamassa lokiyalokuttaramissakaṁ pasādaṁ dassetvā idāni kilesappahānaṁ aveccappasādasamannāgataṁ ca paccavekkhato uppajjamānaṁ

---

1. Imināva nayena yepi (Syā, Ka)

somanassādi-ānisaṁsaṁ dassento **yathodhi kho panassā**ti-ādimāha. Anāgāmissa hi paccante vuṭṭhitaṁ corupaddavaṁ vūpasametvā taṁ paccavekkhato mahānagare vasantassa rañño viya ime cime ca mama kilesā pahīnāti attano kilesappahānaṁ paccavekkhato balavasomanassaṁ uppajjati. Taṁ dassento Bhagavā "yathodhi kho panassā"ti-ādimāha.

Tassattho—yvāyaṁ anāgāmī bhikkhu evaṁ "Buddhe aveccappasādena samannāgato hoti -pa-. Dhamme -pa-. Saṁghe -pa- anuttaraṁ puññakkhettaṁ lokassā"ti, tassa yathodhi kho cattaṁ hoti paṭinissaṭṭhaṁ sakasaka-odhivasena cattameva hoti, taṁ taṁ kilesajātaṁ vantaṁ muttaṁ pahīnaṁ paṭinissaṭṭhaṁ. **Sakasaka-odhivasenā**ti dve odhī kilesomi ca maggodhi ca, tattha kilesodhivasenāpi ye kilesā yaṁmaggavajjhā, te aññamaggavajjhehi amissā hutvā sakeneva odhinā pahīnā. Maggodhivasenāpi ye kilesā yena maggena pahātabbā, tena teyeva pahīnā honti. Evaṁ sakasaka-odhivasena taṁ taṁ kilesajātaṁ cattameva hoti paṭinissaṭṭhaṁ, taṁ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so "Buddhe aveccappasādena samannāgatomhī"ti labhati atthavedanti sambandho.

Yatodhi khotipi pāṭho. Tassa vasena ayamattho, assa bhikkhuno yatodhi kho pana cattaṁ hoti paṭinissaṭṭhaṁ, tattha **yato**ti kāraṇavacanaṁ, yasmāti vuttaṁ hoti. **Odhī**ti heṭṭhā tayo maggā vuccanti. Kasmā? Te hi odhiṁ katvā koṭṭhāsaṁ katvā uparimaggena pahātabbakilese ṭhapetvā pajahanti, tasmā **odhī**ti vuccanti. Arahattamaggo pana kiñci kilesaṁ anavasesetvā pajahati, tasmā **anodhī**ti vuccati. Imassa ca bhikkhuno heṭṭhāmaggattayena cattaṁ. Tena vuttaṁ "yatodhi kho panassa cattaṁ hotī"ti. Tattha **kho panā**ti nipātamattaṁ. Ayaṁ pana piṇḍattho, yasmā assa odhi cattaṁ hoti paṭinissaṭṭhaṁ, tasmā taṁ paccavekkhitvā ca laddhasomanasso tatuttaripi so "Buddhe aveccappasādena samannāgatomhī"ti labhati atthavedanti yathāpāḷi netabbaṁ.

Tattha **cattan**ti idaṁ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṁ. **Vantan**ti idaṁ pana anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttan**ti idaṁ santatito vinimocanavasena. **Pahīnan**ti idaṁ muttassapi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena. **Paṭinissaṭṭhan**ti idaṁ pubbe

ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasena paṭimukhaṁ vā nissaṭṭhabhāvadassanavasena bhāvanābalena abhibhuyya nissaṭṭhabhāvadassanavasenāti vuttaṁ hoti. **Labhati atthavedaṁ labhati dhammavedan**ti ettha Buddhādīsu aveccappasādoyeva araṇīyato **attho,** upagantabbatoti vuttaṁ hoti. Dhāraṇato **dhammo,** vinipatituṁ appadānatoti vuttaṁ hoti. **Vedo**ti ganthopi ñāṇampi somanassampi. "Tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū"ti-ādīsu[1] hi gantho "vedo"ti vuccati. "Yaṁ brāhmaṇaṁ vedagumābhijaññā, akiñcanaṁ kāmabhāve asattan"ti-ādīsu[2] ñāṇaṁ. "Ye vedajātā vicaranti loke"ti-ādīsu somanassaṁ. Idha pana somanassañca somanassasampayuttañāṇañca adhippetaṁ, tasmā "labhati atthavedaṁ labhati dhammavedanti aveccappasādārammaṇasomanassañca somanassamayañāṇañca labhatī"ti evamettha attho veditabbo.

Atha vā **atthavedan**ti aveccappasādaṁ paccavekkhato uppannaṁ vuttappakārameva vedaṁ. **Dhammavedan**ti aveccappasādassa hetuṁ odhiso kilesappahānaṁ paccavekkhato uppannaṁ vuttappakārameva vedanti evampi ettha attho veditabbo. Vuttañhetaṁ "hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti[3]. **Dammūpasañhitaṁ pāmojjan**ti tameva atthañca Dhammañca atthadhammānisaṁsabhūtaṁ vedañca paccavekkhato uppannapāmojjaṁ. Tañhi anavajjalakkhaṇena paccavekkhaṇākārappavattena dhammena **upasañhitan**ti vuccati. **Pamuditassa pīti jāyatī**ti iminā pāmojjena pamuditassa nirāmisā pīti jāyati. **Pītimanassā**ti tāya pītiyā pīṇitamanassa. **Kāyo passambhatī**ti kāyopi passaddho hoti vūpasantadaratho. **Passaddhakāyo sukhan**ti evaṁ vūpasantakāyadaratho cetasikasukhaṁ paṭisaṁvedeti. **Cittaṁ samādhiyatī**ti cittaṁ sammā ādhiyati appitaṁ viya acalaṁ tiṭṭhati.

76. Evamassa kilesappahānaṁ aveccappasādasamannāgataṁ paccavekkhato uppajjamānaṁ somanassādi-ānisaṁsaṁ dassetvā idāni "yathodhi kho pana me"ti vārena tassa[4] paccavekkhaṇāya pavattākāraṁ pakāsetvā

---

1. Dī 1. 82 piṭṭhādīsu.
2. Khu 1. 438 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
4. Tassā (Sī, Syā)

tasseva anāgāmimaggānubhāvasūcakaṁ phalaṁ[1] dassento **sa kho so bhikkhave**ti-ādimāha.

Tattha **evaṁsīlo**ti tassa anāgāmimaggasampayuttaṁ sīlakkhandhaṁ dasseti. **Evaṁdhammo evaṁpañño**ti taṁsampayuttameva samādhikkhandhaṁ paññākkhandhañca dasseti. **Sālīnan**ti lohitasāligandhasāli-ādīnaṁ anekarūpānaṁ. **Piṇḍapātan**ti odanaṁ. **Vicitakāḷakan**ti apanītakāḷakaṁ. **Nevassa taṁ hoti antarāyāyā**ti tassa evaṁvidhassa bhikkhuno taṁ vuttappakāraṁ piṇḍapātabhojanaṁ maggassa vā phalassa vā neva antarāyāya hoti, paṭiladdhaguṇassa hi taṁ kimantarāyaṁ karissati. Yopissa appaṭiladdho catutthamaggo ca phalaṁ ca tappaṭilābhāya vipassanaṁ ārabhatopi nevassa taṁ hoti antarāyāya, antarāyaṁ kātuṁ asamatthameva hoti. Kasmā? Vuttappakārasīladhammapaññāsaṅgahena maggena visuddhacittattā.

Yasmā cettha etadeva kāraṇaṁ, tasmā tadanurūpaṁ upamaṁ dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha.

Tattha **acchan**ti vippasannaṁ. **Parisuddhaṁ** malavigamena. **Pariyodātaṁ** pabhassaratāya. **Ukkāmukhan**ti suvaṇṇakārānaṁ mūsāmukhaṁ. Suvaṇṇakārānaṁ mūsā hi idha **ukkā,** aññattha pana dīpikādayopi vuccanti. "Ukkāsu dhārīyamānāsū"ti[2] hi āgataṭṭhāne dīpikā "ukkā"ti vuccati. "Ukkaṁ bandheyya, ukkaṁ bandhitvā ukkāmukhaṁ ālimpeyyā"ti[3] āgataṭṭhāne aṅgārakapallaṁ. "Kammārānaṁ yathā ukkā, anto jhāyati no bahī"ti[4] āgataṭṭhāne kammāruddhanaṁ. "Evaṁvipāko ukkāpāto bhavissatī"ti[5] āgataṭṭhāne vātavego "ukkā"ti vuccati. Imasmiṁ pana ṭhāne aññesu ca evarūpesu "saṇḍāsena jātarūpaṁ gahetvā ukkāmukhe pakkhipatī"ti[3] āgataṭṭhānesu suvaṇṇakārānaṁ mūsā "ukkā"ti veditabbā.

Tatrāyaṁ upamāsaṁsandanā—saṁkiliṭṭhavatthaṁ viya hi saṁkiliṭṭhajātarūpaṁ viya ca imassa bhikkhuno puthujjanakāle kāmarāgādimalānugatacittaṁ daṭṭhabbaṁ. Acchodakaṁ viya ukkāmukhaṁ viya ca anāgāmimaggo. Taṁ udakaṁ

---

1. Anāgāmimaggānubhāvassa ca balaṁ (Sī, Syā)
2. Dī 1. 46 piṭṭhe.
3. Ma 3. 286 piṭṭhe.
4. Khu 6. 209 piṭṭhe.
5. Dī 1. 10 piṭṭhe.

ukkāmukhaṁ ca āgamma vatthasuvaṇṇānaṁ parisuddhatā viya tassa bhikkhuno vuttappakārasīladhammapaññāsaṅgahaṁ anāgāmimaggaṁ āgamma visuddhacittatāti.

77. **So mettāsahagatena cetasā**ti yathānusandhivasena desanā āgatā. Tayo hi anusandhī pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi yathānusandhīti. Tattha "evaṁ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṁ etadavoca 'siyā nu kho bhante bahiddhā asati paritassanā'ti. 'Siyā bhikkhū'ti Bhagavā avocā"ti[1] evaṁ pucchantānaṁ vissajjitasuttavasena **pucchānusandhi** veditabbo. "Siyā kho pana te brāhmaṇa evamassa, ajjāpi nuna samaṇo Gotamo avītarāgo"ti[2] evaṁ paresaṁ ajjhāsayaṁ viditvā vuttassa suttassa vasena **ajjhāsayānusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṁ vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṁ, Ākaṅkheyasutte heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamovādo āgato. Alagadde heṭṭhā diṭṭhiparidīpanena uṭṭhitā, upari tiparivaṭṭasuññatāpakāsanā āgatā, cūḷa-assapure heṭṭhā kilesaparidīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambiyasutte heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Imasmimpi Vatthasutte heṭṭhā kilesaparidīpanena uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Tena vuttaṁ "yathānusandhivasena desanā āgatā"ti. Brahmavihāresu pana anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca sabbo sabbākārena Visuddhimagge vutto.

78. Evaṁ Bhagavā abhijjhādīnaṁ upakkilesānaṁ paṭipakkhabhūtaṁ sabbaso ca kāmarāgabyāpādappahānena vihatapaccatthikattā laddhapadaṭṭhānaṁ tassa anāgāmino brahmavihārabhāvanaṁ dassetvā idānissa arahattāya vipassanaṁ dassetvā arahattappattiṁ dassetuṁ **so atthi idan**ti-ādimāha.

Tassattho—so anāgāmī evaṁ bhāvitabrahmavihāro etesaṁ brahmavihārānaṁ yato kutoci vuṭṭhāya te eva brahmavihāradhamme

1. Ma 1. 189 piṭṭhe. 2. Ma 1. 28 piṭṭhe.

nāmavasena tesaṁ nissayaṁ hadayavatthuṁ vatthunissayāni bhūtānīti iminā nayena bhūtupādāyadhamme rūpavasena ca vavatthapetvā **atthi idan**ti pajānāti, ettāvatānena dukkhasaccavavatthānaṁ kataṁ hoti. Tato tassa dukkhassa samudayaṁ paṭivijjhanto **atthi hīnan**ti pajānāti, ettāvatānena samudayasaccavavatthānaṁ kataṁ hoti. Tato tassa pahānupāyaṁ vicinanto **atthi paṇītan**ti pajānāti, ettāvatānena maggasaccavavatthānaṁ kataṁ hoti. Tato tena maggena adhigantabbaṭṭhānaṁ vicinanto **atthi uttari imassa saññāgatassa nissaraṇan**ti pajānāti, imassa mayā adhigatassa brahmavihārasaññāgatassa uttari nissaraṇaṁ nibbānaṁ atthīti evaṁ pajānātīti adhippāyo, ettāvatānena nirodhasaccavavatthānaṁ kataṁ hoti. **Tassa evaṁ jānato evaṁ passato**ti tassa vipassanāpaññāya evaṁ catūhi ākārehi cattāri saccāni jānato, maggapaññāya evaṁ passato, bhayabherave vuttanayeneva kāmāsavāpi cittaṁ vimuccati -pa- itthattāyāti pajānātīti.

Evaṁ yāva arahattā desanaṁ pāpetvā idāni yasmā tassaṁ parisati nhānasuddhiko brāhmaṇo nisinno, so evaṁ nhānasuddhiyā vaṇṇaṁ vuccamānaṁ sutvā pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇissatīti Bhagavatā vidito, tasmā tassa codanatthāya "ayaṁ vuccati bhikkhave bhikkhu sināto antarena sinānenā"ti imaṁ pāṭiyekkaṁ anusandhiṁ āha. Tattha **antarena sinānenā**ti abbhantarena kilesavuṭṭhānasinānena.

79. **Sundarikabhāradvājo**ti **Bhāradvājo** nāma so brāhmaṇo attano gottavasena, Sundarikāya pana nadiyā sinātassa pāpappahānaṁ[1] hotīti ayamassa diṭṭhi, tasmā "Sundarikabhāradvājo"ti vuccati. So taṁ Bhagavato vacanaṁ sutvā cintesi "mayaṁ sinānasuddhiṁ vaṇṇema, samaṇopi Gotamo tatheva vaṇṇeti, samānacchando dāni esa amhehī"ti. Atha Bhagavantaṁ Bāhukaṁ nadiṁ gantvā taṁ tattha pāpaṁ pavāhetvā āgataṁ viya maññamāno āha "gacchati pana bhavaṁ Gotamo Bāhukaṁ nadiṁ sināyitun"ti. Bhagavā tassa gacchāmīti vā na gacchāmīti vā avatvāyeva brāhmaṇassa diṭṭhisamugghātaṁ kattukāmo "kiṁ brāhmaṇa Bāhukāya

1. Pāpappavāhanaṁ (Sī)

nadiyā, kiṁ Bāhukā nadī karissatī"ti āha. Tassattho, kiṁ payojanaṁ bahukāya, kiṁ sā karissati, asamatthā sā kassaci atthāya, kiṁ tattha gamissāmīti.

Atha brāhmaṇo taṁ pasaṁsanto **lokkhasammatā**ti-ādimāha. Tattha **lokkhasammatā**ti lūkhabhāvasammatā, **lūkhabhāvan**ti cokkhabhāvaṁ, visuddhibhāvaṁ detīti evaṁ sammatāti vuttaṁ hoti. **Lokyasammatā**tipi pāṭho. Tassattho, seṭṭhaṁ lokaṁ gamayatīti evaṁ sammatāti. **Puññasammatā**ti puññanti sammatā. **Pavāhetī**ti gamayati visodheti. **Gāthāhi ajjhabhāsī**ti gāthāhi abhāsi. Gāthā ca vuccamānā tadatthadīpanatthameva vā gāthārucikānaṁ vuccati visesatthadīpanatthaṁ vā. Idha panetā ubhayatthadīpanatthaṁ vuttāti veditabbā.

Bāhukanti idameva hi ettha vacanaṁ tadatthadīpakaṁ, sesāni visesatthadīpakāni. Yatheva hi bāhukaṁ, evaṁ adhikakkādīnipi loko gacchati nhānena pāpaṁ pavāhetuṁ. Tattha ye tesaṁ ṭhānānaṁ āsannā honti, te divasassa tikkhattuṁ nhāyanti. Ye dūrā, te yathākkamaṁ dvikkhattuṁ sakiṁ ekadivasantaraṁ, evaṁ yāva saṁvaccharantaraṁ nhāyanti. Ye pana sabbathāpi gantuṁ na sakkonti, te ghaṭehipi tato udakaṁ āharāpetvā nhāyanti, sabbaṁ cetaṁ niratthakaṁ, tasmā imaṁ visesatthaṁ dīpetuṁ **adhikakkādīnipī**ti āha.

Tattha **adhikakkan**ti nhānasambhāravasena laddhavohāraṁ ekaṁ titthaṁ vuccati. **Gayā**tipi maṇḍalavāpisaṇṭhānaṁ titthameva vuccati. **Payāgā**ti etampi Gaṅgāya ekaṁ titthameva Mahāpanādassa rañño Gaṅgāyaṁ nimuggapāsādassa sopānasammukhaṭṭhānaṁ, Bāhukā Sundarikā Sarassatī Bāhumatīti imā pana catasso nadiyo. **Bālo**ti duppañño. **Pakkhando**ti pavisanto. **Na sujjhatī**ti kilesasuddhiṁ na pāpuṇāti, kevalaṁ rajojallameva pavāheti.

Kiṁ sundarikā karissatīti sundarikā kilesavisodhane kiṁ karissati, na kiñci kātuṁ samatthāti adhippāyo. Esa nayo **payāgabāhukā**su. Imehi ca tīhi padehi vuttehi itarānipi cattāri lakkhaṇāhāranayena vuttāneva honti, tasmā yatheva sundarikā

payāgā bāhukā na kiñci karonti, tathā adhikakkādayopīti veditabbā.

Verinti pāṇātipātādipañcaverasamannāgataṁ. **Katakibbisan**ti kataluddakammaṁ. **Na hi naṁ sodhaye**ti sundarikā vā payāgā vā bāhukā vā na sodhaye, na sodhetīti vuttaṁ hoti. **Pāpakamminan**ti pāpakehi verakibbisakammehi yuttaṁ, lāmakakammayuttaṁ vā verakibbisabhāvaṁ appattehi khuddakehipi pāpehi yuttanti vuttaṁ hoti.

Suddhassāti nikkilesassa. **Sadā phaggū**ti niccampi phaggunīnakkhattameva. Phaggunamāse kira "uttaraphaggunadivase yo nhāyati, so saṁvaccharaṁ katapāpaṁ sodhetī"ti evaṁ diṭṭhiko so brāhmaṇo, tenassa Bhagavā taṁ diṭṭhiṁ paṭihananto āha "suddhassa ve sadā phaggū"ti. Nikkilesassa niccaṁ phaggunīnakkhattaṁ, itaro kiṁ sujjhatīti. **Uposatho sadā**ti suddhassa ca cātuddasapannarasādīsu uposathaṅgāni asamādiyatopi niccameva uposatho. **Suddhassa sucikammassā**ti nikkilesatāya suddhassa sucīhi kāyakammādīhi samannāgatassa. **Sadā sampajjate vatan**ti īdisassa ca kusalūpasañhitaṁ vatasamādānampi niccaṁ sampannameva hotīti. **Idheva sināhī**ti imasmiṁyeva mama sāsane sināhi. Kiṁ vuttaṁ hoti "sace ajjhattikakilesamalappavāhanaṁ icchasi, idheva mama sāsane aṭṭhaṅgikamaggasalilena sināhi, aññatra hi idaṁ netthī"ti.

Idānissa sappāyadesanāvasena tīsupi dvāresu suddhiṁ dassento **sabbabhūtesu karohi khematan**ti-ādimāha. Tattha **khematan**ti abhayaṁ hitabhāvaṁ, mettanti vuttaṁ hoti. Etenassa manodvārasuddhi dassitā hoti.

Sace musā na bhaṇasīti etenassa vacīdvārasuddhi. **Sace pāṇaṁ na hiṁsasi sace adinnaṁ nādiyasī**ti etehi kāyadvārasuddhi. **Saddahāno amaccharī**ti etehi pana naṁ evaṁ parisuddhadvāraṁ saddhāsampadāya cāgasampadāya ca niyojesi. **Kiṁ kāhasi Gayaṁ gantvā, udapānopi te gayā**ti ayaṁ pana upaḍḍhagāthā, sace sabbabhūtesu khemataṁ karissasi, musā na bhaṇissasi, pāṇaṁ na hanissasi, adinnaṁ nādiyissasi, saddahāno amaccharī bhavissasi, kiṁ kāhasi Gayaṁ gantvā udapānopi te

gayā, gayāyapi hi te nhāyantassa udapānepi imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhi, sarīramalasuddhi pana ubhayattha samāti evaṁ yojetabbaṁ. Yasmā ca loke gayā sammatatarā, tasmā tassa Bhagavā "gacchati pana bhavaṁ Gotamo Bāhukan"ti puṭṭhopi "kiṁ kāhasi Bāhukaṁ gantvā"ti avatvā "kiṁ kāhasi Gayaṁ gantvā"ti āhāti veditabbo.

80. **Evaṁ vutte**ti evamādi bhayabherave vuttattā pākaṭameva. **Eko vūpakaṭṭho**ti-ādīsu pana **eko** kāyavivekena. **Vūpakaṭṭho** cittavivekena. **Appamatto** kammaṭṭhāne sati avijahanena. **Ātāpī** kāyikacetasikavīriyasaṅkhātena ātāpena. **Pahitatto** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya. **Viharanto** aññatara-iriyāpathavihārena. **Nacirassevā**ti pabbajjaṁ upādāya vuccati. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayaṁ pana ubhayathāpi kulaputto. **Agārasmā**ti gharā. Agārassa hitaṁ **agāriyaṁ,** kasigorakkhādikuṭumbaposanakammaṁ vuccati, natthi ettha agāriyanti **anagāriyaṁ,** pabbajjāyetaṁ adhivacanaṁ. **Pabbajantī**ti upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttaran**ti taṁ anuttaraṁ. **Brahmacariyapariyosānan**ti maggabrahmacariyassa pariyosānaṁ, arahattaphalanti vuttaṁ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṁyeva attabhāve. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṁ katvā, aparappaccayaṁ katvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vihāsīti, evaṁ viharanto ca khīṇā jāti -pa- abbhaññāsi. Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṁ dasseti.

Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṁ ca naṁ abbhaññāsīti. Vuccate, kāmañcetaṁ bhayabheravepi vuttaṁ, tathāpi naṁ idha paṭhamapurisavasena yojanānayassa dassanatthaṁ puna saṅkhepato bhaṇāma. Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā. Na anāgatā, tattha vāyāmābhāvato. Na paccuppannā, vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṁ āpajjanena khīṇā, taṁ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṁ āyatiṁ appaṭisandhikaṁ hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṁ parivutthaṁ, kataṁ caritaṁ niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparaṁ itthattāyā**ti idāni puna-itthabhāvāya evaṁsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato imasmā evaṁpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṁ khandhasantānaṁ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti, chinnamūlako rukkho viyāti abbhaññāsi. **Aññataro**ti eko. **Arahatan**ti arahantānaṁ, Bhagavato sāvakānaṁ arahataṁ abbhantaro ahosīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. **Evaṁ me sutan**ti Sallekhasuttaṁ. Tattha **Mahācundo**ti tassa therassa nāmaṁ. **Sāyanhasamayan**ti sāyanhakāle. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha **paṭisallānan**ti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallānaṁ nilīyanaṁ, ekībhāvo pavivekoti vuttaṁ hoti. Yo tato vuṭṭhito, so paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṁ pana yasmā paṭisallānānaṁ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, tasmā "paṭisallānā vuṭṭhito"ti vutto. **Bhagavantaṁ abhivādetvā**ti samadasanakhujjalavibhūsitena sirasā Bhagavantaṁ sakkaccaṁ vanditvā, abhivādāpetvā vā "sukhī bhava Cundā"ti evaṁ vacībhedaṁ kārāpetvā, Bhagavā pana kira vandito samāno suvaṇṇadundubhisadisaṁ gīvaṁ paggayha kaṇṇasukhaṁ pemaniyaṁ amatābhisekasadisaṁ brahmaghosaṁ nicchārento "sukhī hohī"ti tassa tassa nāmaṁ gahetvā vadati, etaṁ āciṇṇaṁ Tathāgatānaṁ. Tatridaṁ Sādhakasuttaṁ, "Sakko bhante devānamindo sāmacco saparijano Bhagavato pāde sirasā vandatīti, sukhī hotu pañcasikha Sakko devānamindo sāmacco saparijano, sukhakāmā hi devā manussā asurā nāgā gandhabbā, ye

caññe santi puthukāyā"ti[1]. Evaṁ ca pana Tathāgatā evarūpe mahesakkhe yakkhe abhivadantīti.

Yā imāti idāni vattabbābhimukhaṁ karonto viya āha. **Anekavihitā**ti nānappakārā. **Diṭṭhiyo**ti micchādiṭṭhiyo. **Loke uppajjantī**ti sattesu pātubhavanti. **Attavādappaṭisaṁyuttā**ti "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādinayappavattena attavādena paṭisaṁyuttā, tā vīsati bhavanti. **Lokavādappaṭisaṁyuttā**ti "sassato attā ca loko cā"ti-ādinayappavattena lokavādena paṭisaṁyuttā, tā aṭṭha honti sassato, asassato, sassato ca asassato ca, nevasassato nāsassato, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā attā ca loko cāti evaṁ pavattattā.

Ādimevāti-ādīsu ayamattho, kiṁ nu kho bhante ādimeva manasikarontassa appatvāpi sotāpattimaggaṁ vipassanāmissakapaṭhamamanasikārameva manasikarontassa bhikkhuno evametāsaṁ ettakeneva upāyena etāsaṁ diṭṭhīnaṁ pahānaṁ ca paṭinissaggo ca hotīti. Idaṁ ca thero attanā anadhimānikopi samāno adhimānikānaṁ adhimānappahānatthaṁ adhimāniko viya hutvā pucchatīti veditabbo. Apare panāhu "therassa antevāsikā ādimanasikāreneva diṭṭhīnaṁ samucchedappahānaṁ hotīti evaṁsaññinopi, samāpattivihārā sallekhavihārāti evaṁsaññinopi atthi. So tesaṁ atthāya Bhagavantaṁ pucchatī"ti.

82. Athassa Bhagavā tāsaṁ diṭṭhīnaṁ pahānūpāyaṁ dassento **yā imā**ti-ādimāha. Tattha yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantīti-ādi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṁ. Etesu hi etā diṭṭhiyo uppajjanti. Yathāha "rūpe kho bhikkhave sati rūpaṁ abhinivissa evaṁ diṭṭhi uppajjati, so attā so loko so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo"ti[2] vitthāro. Ārammaṇavasena pana ekavacanaṁ katvā **yattha cā**ti āha, yasmiṁ ārammaṇe uppajjantīti vuttaṁ hoti. Ettha ca **uppajjanti anusenti samudācarantī**ti imesaṁ evaṁ nānākaraṇaṁ veditabbaṁ. Jātivasena hi ajātā jāyamānā **uppajjantī**ti vuccanti. Punappunaṁ āsevitā

---

1. Dī 2. 214 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 149 piṭṭhe.

thāmagatā appaṭivinītā **anusentī**ti. Kāyavacīdvāraṁ sampattā **samudācarantī**ti, idametesaṁ nānākaraṇaṁ. **Taṁ netaṁ mamā**ti-ādīsu taṁ pañcakkhandhappabhedaṁ ārammaṇaṁ etaṁ mayhaṁ na hoti, ahampi eso na asmi, eso me attāpi na hotīti evametaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya passatoti evaṁ tāva padattho veditabbo.

Yasmā pana ettha etaṁ mamāti taṇhāgāho, tañca gaṇhanto aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedaṁ taṇhāpapañcaṁ gaṇhāti. Esohamasmīti mānagāho, tañca gaṇhanto navappabhedaṁ mānapapañcaṁ gaṇhāti. Eso me attāti diṭṭhigāho, tañca gaṇhanto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatappabhedaṁ diṭṭhipapañcaṁ gaṇhāti. Tasmā **netaṁ mamā**ti vadanto Bhagavā yathāvuttappabhedaṁ taṇhāpapañcaṁ paṭikkhipati. **Nesohamasmī**ti mānapapañcaṁ. **Na meso attā**ti diṭṭhipapañcaṁ. Diṭṭhekaṭṭhāyeva cettha taṇhāmānā veditabbā. **Evametan**ti evaṁ "netaṁ mamā"ti-ādinā ākārena etaṁ khandhapañcakaṁ. **Yathābhūtan**ti yathā sabhāvaṁ, yathā atthīti vuttaṁ hoti. Khandhapañcakañhi eteneva ākārena atthi. Mamanti-ādinā pana gayhamānampi tenākārena nevatthīti adhippāyo. **Sammappaññāya passato**ti sotāpattimaggapaññāpariyosānāya vipassanāpaññāya suṭṭhu passantassa. **Evametāsan**ti etena upāyena etāsaṁ. **Pahānaṁ paṭinissaggo**ti ubhayampetaṁ samucchedappahānassevādhivacanaṁ.

Evaṁ Bhagavā ādimanasikāreneva diṭṭhīnaṁ pahānaṁ hoti nu kho noti āyasmatā Mahācundena adhimānikānaṁ vasena pañhaṁ puṭṭho sotāpattimaggena diṭṭhipahānaṁ dassetvā idāni sayameva adhimānikānaṁ jhānaṁ vibhajanto **ṭhānaṁ kho panetan**ti-ādimāha. Tattha **adhimānikā** nāma yesaṁ appatte pattasaññāya adhimāno uppajjati, svāyaṁ uppajjamāno neva lokavaṭṭānusārīnaṁ bālaputhujjanānaṁ uppajjati, na ariyasāvakānaṁ. Na hi sotāpannassa "sakadāgāmī ahan"ti adhimāno uppajjati, na sakadāgāmissa "anāgāmī ahan"ti, na anāgāmino "arahā ahan"ti, kārakasseva pana samathavasena vā vipassanāvasena vā vikkhambhi takilesassa niccaṁ yuttapayuttassa āraddhavipassakassa uppajjati. Tassa hi samathavikkhambhitānaṁ vā vipassanāvikkhambhitānaṁ vā kilesānaṁ samudācāraṁ apassato "sotāpanno ahanti vā, sakadāgāmī,

anāgāmī, arahā ahan"ti vā adhimāno uppajjati, Talaṅgara[1] tissapabbatavāsi-dhammadinnattherena ovādiyamānattherānaṁ[2] viya.

Therassa kira acirūpasampannasseva ovāde ṭhatvā bahū bhikkhū visesaṁ adhigacchiṁsu, taṁ pavattiṁ sutvā Tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṁgho "na aṭṭhānaniyojako theroti theraṁ ānethā"ti sambahule bhikkhū pāhesi. Te gantvā "āvuso Dhammadinna bhikkhusaṁgho taṁ pakkosāpetī"ti āhaṁsu. So āha "kiṁ pana tumhe bhante attānaṁ gavesatha paran"ti. Attānaṁ sappurisāti, so tesaṁ kammaṭṭhānamadāsi, sabbeva arahattaṁ pāpuṇiṁsu. Bhikkhusaṁgho puna aññe bhikkhū pāhesi, evaṁ yāvatatiyaṁ pahitā sabbepi tattheva arahattaṁ patvā vihariṁsu.

Tato saṁgho gatagatā nāgacchantīti aññataraṁ vuḍḍhapabbajitaṁ pāhesi, so gantvā ca "bhante Dhammadinna tikkhattuṁ Tissamahāvihāravāsī bhikkhusaṁgho tuyhaṁ santike pesesi, tvaṁ nāma saṁghassa āṇaṁ garuṁ na karosi, nāgacchasī"ti āha. Thero kimetanti paṇṇasālaṁ appavisitvāva pattacīvaraṁ gāhāpetvā tāvadeva nikkhami, so antarāmagge Haṅkanavihāraṁ[3] pāvisi. Tattha ceko mahāthero saṭṭhivassātīto adhimānena arahattaṁ paṭijānāti, thero taṁ upasaṅkamitvā vanditvā paṭisanthāraṁ katvā adhigamaṁ pucchi. Thero āha "āma Dhammadinna, yaṁ pabbajitena kātabbaṁ, cirakataṁ taṁ mayā, atītasaṭṭhivassomhi etarahī"ti. Kiṁ bhante iddhimpi vaḷañjethāti. Āma Dhammadinnāti. Sādhu vata bhante, hatthiṁ tumhākaṁ paṭimukhaṁ āgacchantaṁ māpethāti. Sādhāvusoti thero sabbasetaṁ sattappatiṭṭhaṁ tidhāpabhinnaṁ naṅguṭṭhaṁ bījayamānaṁ soṇḍaṁ mukhe pakkhipitvā dvīhi dantehi vijjhitukāmaṁ viya paṭimukhaṁ āgacchantaṁ mahāhatthiṁ māpesi. So taṁ attanāyeva māpitaṁ hatthiṁ disvā bhīto palāyituṁ ārabhi, tadāva attānaṁ "nāhaṁ arahā"ti ñatvā Dhammadinnassa pādamūle ukkuṭikaṁ nisīditvā "patiṭṭhā me hoti āvuso"ti āha. Dhammadinno "mā bhante soci, mā anattamano ahosi, kārakānaṁyeva adhimāno uppajjatī"ti theraṁ samassāsetvā kammaṭṭhānamadāsi. Thero tassovāde ṭhatvā arahattaṁ pāpuṇi.

---

1. Vāḷaṅgara (Ka) 2. Ovāditattherānaṁ (Ka) 3. Taṅkhaṇavihāraṁ (Ka)

Cittalapabbatepi tādisova thero vasati. Dhammadinno tampi upasaṅkamitvā tatheva pucchi. Sopi tatheva byākāsi. Tato naṁ Dhammadinno kiṁ bhante iddhimpi vaḷañjethāti āha. Āmāvusoti. Sādhu vata bhante, ekaṁ pokkharaṇiṁ māpethāti. Thero māpesi. Ettha bhante padumagumbaṁ māpethāti. Tampi māpesi. Padumagumbe mahāpadumaṁ māpethāti. Tampi māpesi. Etasmiṁ padumagumbe ṭhatvā madhurassarena gāyantaṁ naccantaṁ ca ekaṁ itthiviggahaṁ māpethāti. Tampi māpesi. So etaṁ bhante punappunaṁ upanijjhāyathāti vatvā sayaṁ pāsādaṁ pāvisi. Therassa taṁ upanijjhāyato saṭṭhivassāni vikkhambhitakilesā caliṁsu, so tadā attānaṁ ñatvā purimatthero viya Dhammadinnattherassa santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā arahattaṁ pāpuṇi.

Dhammadinnopi anupubbena Tissamahāvihāraṁ agamāsi. Tasmiṁ ca samaye therā cetiyaṅgaṇaṁ sammapajjitvā Buddhārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā nisinnā honti, etaṁ kira tesaṁ vattaṁ. Tena nesaṁ ekopi "idha pattacīvaraṁ ṭhapehī"ti Dhammadinnaṁ vattā pucchitāpi nāhosi. Dhammadinno eso bhaveyyāti ñatvā pana pañhaṁ pucchiṁsu. So pucchitapañhe tiṇhena asinā kumudanāḷakalāpaṁ viya chinditvā pādaṅguliyā mahāpathaviṁ pahari. Bhante ayaṁ acetanā mahāpathavīpi Dhammadinnassa guṇaṁ jānāti. Tumhe pana jānitthāti ca vatvā imaṁ gāthamāha—

"Acetanāyaṁ pathavī, vijānāti guṇāguṇaṁ.
Sacetanātha kho bhante, na jānātha guṇāguṇan"ti.

Tāvadeva ca ākāse abbhuggantvā Talaṅgaratissapabbatameva agamāsi. Evaṁ kārakasseva adhimāno uppajjati. Tasmā Bhagavā tādisānaṁ bhikkhūnaṁ vasena jhānaṁ vibhajanto **ṭhānaṁ kho panetan**ti-ādimāha.

Tassattho, atthetaṁ kāraṇaṁ, no natthi. Yena idhekacco bhikkhu bāhiraparibbājakehi sādhāraṇaṁ vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja vihareyya, yaṁ pana **tassa evamassa sallekhena viharāmī**ti, yaṁ paṭipattividhānaṁ kilese saṁlikhati, tenāhaṁ viharāmīti, taṁ na yujjati,

1. Tādiso ca (Syā)

na hi adhimānikassa bhikkhuno jhānaṁ sallekho vā sallekhapaṭipadā vā hoti. Kasmā? Avipassanāpādakattā. Na hi so jhānaṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, jhānaṁ panassa cittekaggamattaṁ karoti, diṭṭhadhammasukhavihāro hoti. Tasmā tamatthaṁ dassento Bhagavā "na kho panete Cunda ariyassa vinaye sallekhā vuccanti, diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccantī"ti āha.

Tattha **ete**ti jhānadhammavasena bahuvacanaṁ veditabbaṁ, ete paṭhamajjhānadhammāti vuttaṁ hoti. Samāpattivasena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṁ punappunaṁ samāpattivasena pavattattā bahuttaṁ gacchati. Ārammaṇavasena vā, ekampi hi paṭhamajjhānaṁ pathavīkasiṇādīsu pavattivasena bahuttaṁ gacchatīti. Esa nayo dutiyatatiyacatutthajjhānesu. Āruppajhānesu pana ārammaṇabhedābhāvato purimakāraṇadvayavaseneva bahuvacanaṁ veditabbaṁ.

Yasmā cetesaṁ aṅgānipi santāni ārammaṇānipi. nibbutāni ceva sukhumāni cāti vuttaṁ hoti, tasmā tāni **santā ete vihārā**ti evaṁ vuttānīti veditabbāni. Ayaṁ tāva tesaṁ catunnampi sādhāraṇā vaṇṇanā. Visesavaṇṇanā pana "sabbaso rūpasaññānan"ti-ādipadānusārato vattabbā siyā. Sā Visuddhimagge sabbākārena vuttāyeva.

83. Evaṁ yasmā adhimānikassa bhikkhuno jhānavihāro avipassanāpādakattā sallekhavihāro na hoti, na hi so jhānaṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati, cittekaggakaro[1] diṭṭhadhamme sukhavihāro panassa hoti, tasmā tamatthaṁ dassento rūpajjhānāni ca arūpajjhānāni ca vibhajitvā idāni ca yattha sallekho kātabbo catucattālīsāya ākārehi, tañca vatthuṁ tañca sallekhaṁ dassento **idha kho pana vo**ti-ādimāha.

Kasmā pana "aṭṭhahi samāpattīhi avihiṁsādayo sallekhā"ti vuttā? Lokuttarapādakattā. Bāhirakānañhi aṭṭha samāpattiyo vaṭṭapādakāyeva. Sāsane saraṇagamanampi lokuttarapādakaṁ, pageva avihiṁsādayo. Imināyeva ca suttena veditabbaṁ "yathā bāhirakassa aṭṭhasamāpattilābhino pañcābhiññassāpi dinnadānato sāsane

1. Cittekaggaṁ karoti (Ka)

tisaraṇagatassa dinnadānaṁ mahapphalataraṁ hotī"ti. Idañhi sandhāya dakkhiṇāvisuddhisutte "bāhirake kāmesu vītarāge dānaṁ datvā koṭisatasahassaguṇā pāṭikaṅkhitabbā. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṁ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, ko pana vādo sotāpanne"ti[1] vuttaṁ. Saraṇagamanato paṭṭhāya hi tattha sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno adhippetoti, ayaṁ tāvettha Pāḷiyojanā.

Anupadavaṇṇanāyaṁ pana **idhā**ti vihiṁsādivatthudīpanametaṁ. **Kho panā**ti nipātamattaṁ. **Vo**ti karaṇatthe sāmivacanaṁ, ayaṁ pana saṅkhepattho, yadetaṁ "pare vihiṁsakā bhavissantī"ti-ādinā nayena vihiṁsādivatthuṁ vadāma, idha Cunda tumhehi sallekho kātabboti.

Evaṁ saṅkhepato vatvā idāni vitthārento "pare vihiṁsakā bhavissanti, mayamettha avihiṁsakā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo"ti-ādimāha.

Tattha **pare**ti ye keci imaṁ sallekhamananuyuttā. **Vihiṁsakā bhavissantī**ti pāṇinā vā leḍḍunā vāti-ādīhi sattānaṁ vihesakā bhavissanti. **Mayamettha avihiṁsakā bhavissāmā**ti mayaṁ pana yattheva vatthusmiṁ pare evaṁ vihiṁsakā bhavissanti, ettheva avihiṁsakā bhavissāma, avihiṁsaṁ uppādetvā viharissāma. **Iti sallekho karaṇīyo**ti evaṁ tumhehi sallekho kātabbo. **Sallekho**ti ca idha avihiṁsāva veditabbā. Avihiṁsā hi vihiṁsaṁ sallekhati, taṁ chindati, tasmā **sallekho**ti vuccati. Esa nayo sabbattha. Ayaṁ pana viseso. **Pare micchādiṭṭhī**ti ettha kammapathānaṁ antamicchādiṭṭhiṁ ca micchattānaṁ ādimicchādiṭṭhiṁ ca missetvā diṭṭhi vuttāti veditabbā. Tathā **mayamettha sammādiṭṭhī**ti vuttaṭṭhāne sammādiṭṭhi. Ettha ca kammapathakathā vitthārato Sammādiṭṭhisutte āvi bhavissati. Micchattesu micchādiṭṭhi-ādayo dvedhāvitakke.

Ayaṁ panettha saṅkhepo, pāṇaṁ atipātentīti **pāṇātipātī,** pāṇaghātakāti attho. Adinnaṁ ādiyantīti **adinnādāyī,** parassa hārinoti attho. Abrahmaṁ hīnaṁ lāmakadhammaṁ[2] carantīti **abrahmacārī,**

---

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

2. Lāmakakammaṁ (Ka)

methunadhammappaṭisevakāti attho. Brahmaṁ seṭṭhaṁ paṭipadaṁ carantīti **brahmacārī,** methunappaṭiviratāti attho. Ettha ca brahmacariyaṁ sallekhoti veditabbaṁ. Brahmacariyañhi abrahmacariyaṁ sallekhati. Musā vadantīti **musāvādī,** paresaṁ atthabhañjanakaṁ tucchaṁ alikaṁ vācaṁ bhāsitāroti attho. Pisuṇā vācā etesanti **pisuṇavācā.** Paresaṁ mammacchedikā pharusā vācā etesanti **pharusavācā.** Samphaṁ niratthakavacanaṁ palapantīti **samphappalāpī.** Abhijjhāyantīti **abhijjhālū,** parabhaṇḍalubbhanasīlāti attho. Byāpannaṁ pūtibhūtaṁ cittametesanti **byāpannacittā.** Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṁ diṭṭhīti **micchādiṭṭhī,** kammapathapariyāpannāya natthi dinnanti-ādivatthukāya, micchattapariyāpannāya aniyyānikadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho. Sammā sobhanā viññuppasatthā etesaṁ diṭṭhīti **sammādiṭṭhī,** kammapathapariyāpannāya atthi dinnanti-ādikāya kammassakatādiṭṭhiyā, sammattapariyāpannāya maggadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho.

Micchāsaṅkappāti ayāthāva-aniyyānika-akusalasaṅkappā. Esa nayo **micchāvācā**ti-ādīsu. Ayaṁ pana viseso, micchāsaṅkappādayo viya hi **micchāsati** nāma pāṭi-ekko koci dhammo natthi, atītaṁ pana cintayato pavattānaṁ catunnampi akusalakkhandhānametaṁ adhivacanaṁ. Yampi vuttaṁ Bhagavatā "atthesā bhikkhave anussati, nesā natthīti vadāmi, puttalābhaṁ vā bhikkhave anussarato, dhanalābhaṁ vā bhikkhave anussarato, yasalābhaṁ vā bhikkhave anussarato"ti, tampi taṁ taṁ cintentassa satipatirūpakena uppattiṁ sandhāya vuttanti veditabbaṁ. **Micchāñāṇī**ti ettha **micchāñāṇan**ti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṁ katvā "sukataṁ mayā"ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho veditabbo, tena samannāgatā puggalā **micchāñāṇī. Sammāñāṇī**ti ettha pana ekūnavīsatibhedaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ "sammāñāṇan"ti vuccati, tena samannāgatā puggalā **sammāñāṇī. Micchāvimuttī**ti avimuttāyeva samānā "vimuttā mayan"ti evaṁsaññino, avimuttiyaṁ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṁ vacanattho, micchā pāpikā viparītā vimutti etesaṁ atthīti **micchāvimuttī.** Micchāvimuttīti ca yathāvuttenākārena pavattānaṁ akusalakkhandhānametaṁ adhivacanaṁ. Phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhi-ādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā **sammāvimuttī**ti veditabbā. Sā ca micchāvimuttiṁ sallikhitvā ṭhitattā

sallekhoti veditabbā. Tattha niyojento āha "mayamettha sammāvimuttī bhavissāmāti sallekho karaṇīyo"ti.

Ito parāni tīṇi nīvaraṇavasena vuttāni. **Abhijjhālū byāpannacittā**ti evaṁ kammapathesu vuttattā panettha paṭhamāni dve nīvaraṇāni na vuttānīti veditabbāni. Tattha thinamiddhena pariyuṭṭhitā abhibhūtāti **thinamiddhapariyuṭṭhitā.** Uddhaccena samannāgatāti **uddhatā.** Vicinantā kicchanti na sakkonti sanniṭṭhānaṁ kātunti **vicikicchī. Kodhanā**ti-ādīni dasa cittassa upakkilesavasena vuttāni. Tattha kodhādīsu yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Dhammadāyādavatthasuttesu vuttaṁ. Ayaṁ panettha vacanattho, **kodhanā**ti kujjhanasīlā. **Upanāhī**ti upanāhanasīlā, upanāho vā etesaṁ atthīti **upanāhī.** Tathā **makkhī palāsī** ca. Issantīti **issukī.** Maccharāyantīti **maccharī,** maccheraṁ vā etesaṁ atthīti maccharī. Saṭhayantīti **saṭhā,** na sammā bhāsantīti vuttaṁ hoti, kerāṭikayuttānametaṁ adhivacanaṁ. Māyā etesaṁ atthīti **māyāvī.** Thambhasamaṅgitāya **thaddhā.** Atimānayogena **atimānī.** Vuttapaccanīkanayena sukkapakkho veditabbo.

Dubbacāti vattuṁ dukkhā kiñci vuccamānā na sahanti. Tabbiparītā **suvacā.** Devadattādisadisā pāpakā mittā etesanti **pāpamittā.** Buddhā vā Sāriputtādisadisā vā kalyāṇā mittā etesanti **kalyāṇamittā.** Kāyaduccaritādīsu cittavossaggavasena **pamattā.** Viparītā **appamattā**ti veditabbā. Imāni tīṇi pakiṇṇakavasena vuttāni. **Assaddhā**ti-ādīni satta asaddhammavasena. Tattha tīsu vatthūsu saddhā etesaṁ natthīti **assaddhā.** Sukkapakkhe saddahantīti **saddhā,** saddhā vā etesaṁ atthītipi saddhā. Natthi etesaṁ hirīti **ahirikā,** akusalasamāpattiyā ajigucchamānānametaṁ adhivacanaṁ. Hirī etesaṁ mane[1], hiriyā vā yuttamanātī **hirimanā.** Na ottappantīti **anottappī,** akusalasamāpattiyā na bhāyantīti vuttaṁ hoti. Tabbiparītā **ottappī.** Appaṁ sutametesanti **appassutā, appan**ti ca thokanti na gahetabbaṁ, natthīti gahetabbaṁ. "Appassutā"ti hi nissutā sutavirahitā vuccanti. Bahu sutametesanti **bahussutā,** Tathāgatabhāsitaṁ ekampi gāthaṁ yāthāvato ñatvā anurūpapaṭipannānametaṁ adhivacanaṁ. Kucchitā sīdantīti **kusītā,** hīnavīriyānametaṁ adhivacanaṁ.

---

1. Mano (Ka)

āraddhaṁ vīriyametesanti **āraddhavīriyā,** sammappadhānayuttānametaṁ adhivacanaṁ, muṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatī,** naṭṭhassatīti vuttaṁ hoti. Upaṭṭhitā sati etesanti **upaṭṭhitassatī,** niccaṁ ārammaṇābhimukhappavattasatīnametaṁ adhivacanaṁ. Duṭṭhā paññā etesanti **duppaññā,** naṭṭhapaññāti vuttaṁ hoti. Paññāya sampannāti **paññāsampannā, paññā**ti ca idha vipassanāpaññā veditabbā. Vipassanāsambhāro hi paripūro imasmiṁ ṭhāne āgato, tasmā vipassanāpaññāva ayanti porāṇānaṁ āṇā.

Idāni ekameva lokuttaraguṇānaṁ antarāyakaraṁ aniyyānikadiṭṭhiṁ tīhākārehi dassento **sandiṭṭhiparāmāsī**ti-ādimāha. Tattha sandiṭṭhiṁ parāmasantīti **sandiṭṭhiparāmāsī.** Ādhānaṁ gaṇhantīti **ādhānaggāhī, ādhānan**ti daḷhaṁ vuccati, daḷhaggāhīti attho. Yuttakāraṇaṁ disvāva laddhiṁ paṭinissajjantīti **paṭinissaggī,** dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṁ dassetvā na sakkā paṭinissaggaṁ kātunti **duppaṭinissaggī,** ye attano uppannaṁ diṭṭhiṁ idameva saccanti daḷhaṁ gaṇhitvā api Buddhādīhi kāraṇaṁ dassetvā vuccamānā na paṭinissajjanti, tesametaṁ adhivacanaṁ. Tādisā hi puggalā yaṁ yadeva dhammaṁ vā adhammaṁ vā gaṇhanti[1], taṁ sabbaṁ "evaṁ amhākaṁ ācariyehi kathitaṁ, evaṁ amhehi sutan"ti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahanti, kumbhīlaggāhaṁ gaṇhanti na vissajjanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

84. Evaṁ catucattālīsāya ākārehi sallekhaṁ dassetvā idāni tasmiṁ sallekhe cittuppādassāpi bahūpakārataṁ dassetuṁ **cittuppādampi kho ahan**ti-ādimāha.

Tassattho, ahaṁ Cunda kusalesu dhammesu cittuppādampi bahūpakāraṁ vadāmi, yā panetā kāyena ca vācāya ca anuvidhiyanā, yathā paṭhamaṁ cittaṁ uppannaṁ, tatheva tesaṁ dhammānaṁ kāyena karaṇaṁ, vācāya ca "karothā"ti āṇāpanaṁ vā uggahaparipucchādīni vā, tattha vādoyevako, ekantabahūpakārāyeva hi tā anuvidhiyanāti dasseti. Kasmā panettha cittuppādopi bahūpakāroti. Ekantahitasukhāvahattā anuvidhiyanānaṁ hetuttā ca.

---

1. Suṇanti (Sī, Syā)

"Dānaṁ dassāmī"ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evañhi uppannacittattāyeva dutiyadivase mahāvīthiṁ pidahitvā mahāmaṇḍapaṁ katvā bhikkhusatassa vā bhikkhusahassassa vā dānaṁ deti, "bhikkhusaṁghaṁ nimantetha pūjetha parivisathā"ti parijane āṇāpeti. Evaṁ "saṁghassa cīvaraṁ senāsanaṁ bhesajjaṁ dassāmī"ti cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evaṁ uppannacittattāyeva hi cīvarādīni abhisaṅkharoti deti dāpeti ca. Esa nayo saraṇagamanādīsu.

"Saraṇaṁ gacchāmī"ti hi cittaṁ uppādetvāva pacchā kāyena vā vācāya vā saraṇaṁ gaṇhāti. Tathā "pañcaṅgaṁ aṭṭhaṅgaṁ dasaṅgaṁ vā sīlaṁ samādiyissāmī"ti cittaṁ uppādetvāva kāyena vā vācāya vā samādiyati, "pabbajitvā catūsu sīlesu patiṭṭhahissāmī"ti ca cittaṁ uppādetvā kāyena vācāya ca pūretabbaṁ sīlaṁ pūreti. "Buddhavacanaṁ uggahessāmī"ti cittaṁ uppādetvāva ekaṁ vā nikāyaṁ dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye vācāya uggaṇhāti. Evaṁ dhutaṅgasamādāna kammaṭṭhānuggaha kasiṇaparikamma jhānasamāpattivipassanā magga phala paccekabodhi sammāsambodhivasena netabbaṁ.

"Buddho bhavissāmī"ti hi cittuppādo sayampi ekantahitasukhāvaho anuvidhiyanānampi hetu, evañhi uppannacittattāyeva aparena samayena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni kāyena vācāya ca pāramiyo pūretvā sadevakaṁ lokaṁ tārento vicarati. Evaṁ sabbattha cittuppādopi bahūpakāro. Kāyavācāhi pana anuvidhiyanā atibahūpakārāyevāti veditabbā.

Evaṁ kusalesu dhammesu cittuppādassāpi bahūpakārataṁ dassetvā idāni tattha niyojento "tasmātiha Cundā"ti-ādimāha. Taṁ atthato pākaṭameva.

85. Evaṁ catucattālīsāya ākārehi dassite sallekhe cittuppādassāpi bahūpakārataṁ dassetvā idāni tasseva sallekhassa hitādhigamāya maggabhāvaṁ dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha.

Tassattho, yathā nāma Cunda khāṇukaṇṭakapāsāṇādīhi visamo maggo bhaveyya, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya añño suparikammakato viya bhūmibhāgo samo maggo bhaveyya, yathā ca rukkhamūlapāsāṇa papāta kumbhīla makarādi paribyākulaṁ visamaṁ titthamassa, tassa parikkamanāya parivajjanatthāya aññaṁ avisamaṁ anupubbagambhīraṁ sopānaphalakasadisaṁ titthaṁ bhaveyya, yaṁ paṭipanno sukheneva taṁ nadiṁ vā taḷākaṁ vā ajjhogāhetvā nhāyeyya vā uttareyya vā, evameva kho Cunda visamamaggavisamatitthasadisāya vihiṁsāya samannāgatassa vihiṁsakapuggalassa samamaggasamatitthasadisā avihiṁsā hoti parikkamanāya. Yatheva hi visamamaggatitthaparivajjanatthāya samo maggo ca titthañca paṭiyattaṁ, evaṁ vihiṁsāparivajjanatthāya avihiṁsā paṭiyattā, yaṁ paṭipanno sukheneva manussagatiṁ vā devagatiṁ vā ajjhogāhetvā sampattiṁ vā anubhaveyya uttareyya vā lokā. Eteneva upāyena sabbapadāni yojetabbāni.

86. Evaṁ tasseva hitādhigamāya maggabhāvaṁ dassetvā idāni uparibhāgaṅgamanīyataṁ[1] dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha.

Tassattho, yathā nāma Cunda ye keci akusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā, dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivasena adhobhāgaṅgamanīyāti[2] evaṁnāmāva honti, vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā. Yathā ca ye keci kusalā dhammā paṭisandhiyā janakā vā ajanakā vā, dinnāyapi paṭisandhiyā vipākajanakā vā ajanakā vā, sabbe te jātivasena uparibhāgaṅgamanīyāti evaṁnāmāva honti, vipākakāle iṭṭhakantavipākattā, evameva kho Cunda vihiṁsakassa -pa- uparibhāgāyāti. Tatrāyaṁ opammasaṁsandanā—yathā sabbe akusalā adhobhāgaṅgamanīyā, evaṁ vihiṁsakassa ekā vihiṁsāpi. Yathā ca sabbe kusalā uparibhāgaṅgamanīyā, evaṁ avihiṁsakassa ekā avihiṁsāpi. Eteneva upāyena akusalaṁ akusalena kusalañca kusalena upametabbaṁ, ayaṁ kirettha adhippāyoti.

87. Evaṁ tasseva sallekhassa uparibhāgaṅgamanīyataṁ dassetvā idāni parinibbāpane samatthabhāvaṁ dassetuṁ **so vata Cundā**ti-ādimāha.

1. Uparibhāvaṅgamanīyataṁ (Sī, Syā) 2. Adhobhāvaṅgamanīyāti (Sī, Syā)

Tattha **so**ti vuttappakārapuggalaniddeso, tassa yoti imaṁ uddesavacanaṁ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so vata Cunda paraṁ palipapalipannaṁ uddharissatīti evaṁ sabbapadesu sambandho veditabbo. **Palipapalipanno**ti gambhīrakaddame nimuggo vuccati, no ca kho ariyassa vinaye. Ariyassa pana vinaye **palipan**ti pañca kāmaguṇā vuccanti. **Palipanno**ti tattha nimuggo bālaputhujjano, tasmā evamettha atthayojanā veditabbā. Yathā Cunda koci puriso yāva nāsikaggā gambhīre kaddame nimuggo aparaṁ tattheva nimuggaṁ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati, na hi taṁ kāraṇamatthi, yena so taṁ uddharitvā thale patiṭṭhapeyya, evameva yo attanā pañcakāmaguṇapalipe palipanno, so vata paraṁ tatheva palipapalipannaṁ uddharissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati.

Tattha siyā ayuttametaṁ, puthujjanānampi bhikkhubhikkhunī-upāsaka-upāsikānaṁ dhammadesanaṁ sutvā hontiyeva dhammaṁ abhisametāro, tasmā palipapalipanno uddharatīti, taṁ na tathā daṭṭhabbaṁ. Bhagavāyeva hi tattha uddharati, pasaṁsāmattameva pana dhammakathikā labhanti raññā pahitalekhavācako viya. Yathā hi rañño paccantajanapade pahitaṁ lekhaṁ tattha manussā lekhaṁ vācetuṁ ajānantā yo vācetuṁ jānāti, tena vācāpetvā tamatthaṁ sutvā "rañño āṇā"ti ādarena sampādenti, na ca nesaṁ hoti "lekhavācakassa ayaṁ āṇā"ti. Lekhavācako pana "vissaṭṭhāya vācāya vācesi anelagaḷāyā"ti pasaṁsāmattameva labhati, evameva kiñcāpi Sāriputtapabhutayo dhammakathikā dhammaṁ desenti, atha kho likhitapaṇṇavācako viya te honti. Bhagavatoyeva pana sā dhammadesanā rañño āṇā viya. Ye ca taṁ sutvā dhammaṁ abhisamenti, te Bhagavāyeva uddharatīti veditabbā. Dhammakathikā pana "vissaṭṭhāya vācāya dhammaṁ desenti anelagaḷāyā"ti pasaṁsāmattameva labhantīti. Tasmā yuttamevetanti. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Adanto avinīto aparinibbutoti ettha pana anibbisatāya **adanto.** Asikkhitavinayatāya **avinīto.** Anibbutakilesatāya **aparinibbuto**ti veditabbo[2]. So tādiso paraṁ damessati, nibbisaṁ

---

1. Tattheva palipannaṁ (Sī, Syā) 2. Attho (Ka)

karissati, vinessati vā tisso sikkhā sikkhāpessati, parinibbāpessati vā tassa kilese nibbāpessatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Evameva kho Cunda vihiṁsakassa -pa- parinibbānāyāti ettha pana evamattho veditabbo—yathā hi attanā apalipapalipanno paraṁ palipapalipannaṁ uddharissati, danto damessati, vinīto vinessati, parinibbuto parinibbāpessatīti ṭhānametaṁ vijjatīti. Ki pana tanti, apalipapalipannattaṁ dantattaṁ vinītattaṁ parinibbutattaṁ ca, evameva kho Cunda vihiṁsakassa purisapuggalassa avihiṁsā hoti parinibbānāya. Kiṁ vuttaṁ hoti, yo attanā avihiṁsako, tassa yā avihiṁsā, ayaṁ yā esā vihiṁsakassa parassa vihiṁsā, tassā parinibbānāya hoti, attanā hi avihiṁsako, parassa vihiṁsācetanaṁ nibbāpessatīti ṭhānametaṁ vijjati. Kiṁ pana tanti, avihiṁsakattameva. Yañhi yena attanā adhigataṁ hoti, so paraṁ tadatthāya samādapetuṁ sakkotīti.

Atha vā yathā attanā apalipanno danto vinīto parinibbuto paraṁ palipapalipannaṁ adantaṁ avinītaṁ aparinibbutaṁ ca uddharissati damessati vinessati parinibbāpessatīti ṭhānametaṁ vijjati, evameva vihiṁsakassa purisapuggalassa vihiṁsāpahānāya maggaṁ bhāvayato uppannā avihiṁsā hoti parinibbānāya. Parinibbuto viya hi aparinibbutaṁ avihiṁsācetanāva vihiṁsācetanaṁ parinibbāpetuṁ samatthā. Etamatthaṁ dassento "evameva kho Cundā"ti-ādimāhāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yathā cettha, evaṁ sabbapadesu. Ativitthārabhayena pana anupadayojanā na katāti.

88. Evaṁ tassa parinibbāpane samatthabhāvaṁ dassetvā idāni taṁ desanaṁ nigametvā dhammapaṭipattiyaṁ niyojetuṁ **iti kho Cundā**ti-ādimāha. Tattha **sallekhapariyāyo**ti sallekhakāraṇaṁ. Esa nayo sabbattha ettha avihiṁsādayo eva vihiṁsādīnaṁ sallekhanato sallekhakāraṇaṁ. Tesaṁ vasena cittassa uppādetabbato cittuppādakāraṇaṁ, vihiṁsādi, parikkamanassa hetuto parikkamanakāraṇaṁ, uparibhāganipphādanato

uparibhāgakāraṇaṁ[1], vihiṁsādīnaṁ parinibbāpanato parinibbānakāraṇanti veditabbā. **Hitesinā**ti hitaṁ esantena. **Anukampakenā**ti anukampamānena. **Anukampaṁ upādāyā**ti anukampaṁ cittena pariggahetvā, pariccātipi[2] vuttaṁ hoti. **Kataṁ vo taṁ mayā**ti taṁ mayā ime pañca pariyāyedassentena tumhākaṁ kataṁ. Ettakameva hi anukampakassa Satthu kiccaṁ, yadidaṁ aviparītadhammadesanā. Ito paraṁ pana paṭipatti nāma sāvakānaṁ kiccaṁ. Tenāha **etāni Cunda rukkhamūlāni -pa- amhākaṁ anusāsanī**ti.

Tattha ca **rukkhamūlānī**ti iminā rukkhamūlasenāsanaṁ dasseti. **Suññāgārānī**ti iminā janavivittaṭṭhānaṁ. Ubhayenāpi ca yogānurūpasenāsanamācikkhati, dāyajjaṁ niyyāteti. **Jhāyathā**ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatiṁsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañcavaḍḍhethāti vuttaṁ hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle ārogyakāle sattasappāyādisampattikāle Satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṁ maṅgulabhattā[3] hutvā seyyasukhaṁ middhasukhamanubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle Satthu parinibbutakāle ca taṁ pubbe pamādavihāraṁ anussarantā, sappaṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṁ sampassamānā vippaṭisārino honti, tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti etamatthaṁ dassento āha "mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā"ti. **Ayaṁ vo amhākaṁ anusāsanī**ti ayaṁ amhākaṁ santikā "jhāyatha mā pamādatthā"ti tumhākaṁ anusāsanī, ovādoti vuttaṁ hoti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sallekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. **Evaṁ me sutan**ti Sammādiṭṭhisuttaṁ. Tattha "sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti āvuso vuccati, kittāvatā nu kho āvuso"ti vā "katamaṁ

1. Uparibhāvanipphādanato uparibhāvakāraṇaṁ (Sī, Syā)
2. Paṭiccātipi (Sī, Syā)
3. Maṅkulabhattaṁ (Ka)

panāvuso akusalan"ti vā evaṁ yattakā therena pucchā vuttā, sabbā kathetukamyatā pucchā eva.

Tattha yasmā jānantāpi sammādiṭṭhīti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsanikāpi anussavādivasenāpi attapaccakkhenāpi, tasmā taṁ bahūnaṁ vacanaṁ upādāya dvikkhattuṁ āmasanto "sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti āvuso vuccatī"ti āha. Ayañhi ettha adhippāyo, aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, athāparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, svāyaṁ evaṁ vuccamāno atthañca lakkhaṇañca upādāya kittāvatā nu kho āvuso ariyasāvako sammādiṭṭhi hotīti. Tattha **sammādiṭṭhī**ti sobhanāya pasatthāya ca diṭṭhiyā samannāgato. Yadā pana dhammeyeva ayaṁ sammādiṭṭhisaddo vattati, tadāssa sobhanā pasatthā ca diṭṭhi **sammādiṭṭhī**ti evamattho veditabbo.

Sā cāyaṁ samādiṭṭhi duvidhā hoti lokiyā lokuttarāti. Tattha kammassakatāñāṇaṁ saccānulomikañāṇañca lokiyā sammādiṭṭhi, saṅkhepato vā sabbāpi sāsavā paññā. Ariyamaggaphalasampayuttā paññā lokuttarā sammādiṭṭhi. Puggalo pana tividho hoti puthujjano sekkho asekkho ca. Tattha puthujjano duvidho hoti bāhirako sāsaniko ca. Tattha bāhirako kammavādī kammassakatādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi hoti, no saccānulomikāya attadiṭṭhiparāmāsakattā. Sāsaniko dvīhipi. Sekkho niyatāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhi. Asekkho asekkhāya. Idha pana niyatāya niyyānikāya lokuttarakusalasammādiṭṭhiyā samannāgato "sammādiṭṭhī"ti adhippeto. Tenevāha "ujugatāssa diṭṭhi dhamme aveccappasādena samannāgato āgato imaṁ saddhamman"ti, lokuttarakusalasammādiṭṭhiyeva hi antadvayamanupagamma ujubhāvena gatattā, kāyavaṅkādīni ca sabbavaṅkāni samucchinditvā gatattā ujugatā hoti, tāyeva ca diṭṭhiyā samannāgato navappakārepi lokuttaradhamme aveccappasādena acalappasādena samannāgato hoti, sabbadiṭṭhigahanāni ca vinibbeṭhento sabbakilese pajahanto jātisaṁsārā nikkhamanto paṭipattiṁ pariniṭṭhapento ariyena maggena āgato imaṁ Sambuddhappaveditaṁ amatogadhaṁ nibbānasaṅkhātaṁ **saddhamman**ti vuccati.

Yato khoti kālaparicchedavacanametaṁ, yasmiṁ kāleti vuttaṁ hoti. **Akusalañca pajānātī**ti dasākusalakammapathasaṅkhātaṁ

akusalañca pajānāti, nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasena “idaṁ dukkhan”ti paṭivijjhanto akusalaṁ pajānāti. **Akusalamūlañca pajānātī**ti tassa mūlapaccayabhūtaṁ akusalamūlañca pajānāti, teneva pakārena “ayaṁ dukkhasamudayo”ti paṭivijjhanto. Esa nayo **kusalañca kusalamūlañcā**ti etthāpi. Yathā cettha, evaṁ ito paresu sabbavāresu kiccavaseneva vatthupajānanā veditabbā. **Ettāvatāpī**ti ettakena iminā akusalādipajānanenāpi. **Sammādiṭṭhi hotī**ti vuttappakārāya lokuttarasammādiṭṭhiyā samannāgato hoti. **Ujugatāssa -pa- imaṁ saddhamman**ti ettāvatā saṁkhittadesanā niṭṭhitā hoti. Desanāyeva cesā saṁkhittā, tesaṁ pana bhikkhūnaṁ vitthāravaseneva sammāmanasikārappaṭivedho veditabbo.

Dutiyavāre pana desanāpi vitthārena manasikārappaṭivedhopi vitthāreneva vuttoti veditabbo. Tattha “saṁkhittadesanāya dve heṭṭhimamaggā, vitthāradesanāya dve uparimamaggā kathitā”ti bhikkhū āhaṁsu vitthāradesanāvasāne “sabbaso rāgānusayaṁ pahāyā”ti-ādivacanaṁ sampassamānā. Thero panāha “saṁkhittadesanāyapi cattāro maggā rāsito kathitā, vitthāradesanāyapī”ti. Yā cāyaṁ idha saṁkhittavitthāradesanāsu vicāraṇā āvikatā, sā sabbavāresu idha vuttanayeneva veditabbā. Apubbānuttānapadavaṇṇanāmattameva hi ito paraṁ karissāma.

Akusalakammapathavaṇṇanā

Tattha paṭhamavārassa tāva vitthāradesanāya “pāṇātipāto kho āvuso akusalan”ti-ādīsu akosallappavattiyā akusalaṁ veditabbaṁ, parato vattabbakusalappaṭipakkhato vā. Taṁ lakkhaṇato sāvajjadukkhavipākaṁ saṁkiliṭṭhaṁ vā. Ayaṁ tāvettha sādhāraṇapadavaṇṇanā.

Asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṁ hoti. **Pāṇo**ti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṁ. Tasmiṁ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṁ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo,

mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṁ pana samabhāve sati kilesānaṁ upakkamanaṁ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsavajjoti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṁ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṁ panettha vitthārīyamāne atipapañco hoti, tasmā naṁ na vitthārayāma, aññañca evarūpaṁ. Atthikehi pana Samantapāsādikavinayaṭṭhakathaṁ[1] oloketvā gahetabbā.

Adinnassa ādānaṁ **adinnādānaṁ,** parassa haraṇaṁ theyyaṁ, corikāti vuttaṁ hoti. Tattha **adinnan**ti parapariggahitaṁ, yattha paro yathākāmakāritaṁ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṁ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṁ, taṁ hīne parasantake appasāvajjaṁ, paṇīte mahāsāvajjaṁ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṁ santake vatthusmiṁ mahāsāvajjaṁ. Taṁ taṁ guṇādhikaṁ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṁ appasāvajjaṁ. Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitaṁ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṁ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṁ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṁ avahārānaṁ vasena pavattāti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṁ[2] vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha **agamanīyaṭṭhānaṁ** nāma purisānaṁ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, ñātirakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa,

---

1. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 1. 264 piṭṭhe.

dhanakkītā, chandavāsinī, bhogavāsinī, paṭavāsinī, odapattakinī, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhatā, muhuttikāti etā ca dhanakkītādayo dasāti **vīsati itthiyo.** Itthīsu pana dvinnaṁ sārakkhāsaparidaṇḍānaṁ, dasannaṁ ca dhanakkītādīnanti dvādasannaṁ itthīnaṁ aññe purisā, idaṁ **agamanīyaṭṭhānaṁ** nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmiṁ sevanacittaṁ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipatti-adhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visaṁvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo kāyapayogo vā. Visaṁvādanādhippāyena panassa paravisaṁvādanakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo.** Aparo nayo **musā**ti abhūtaṁ atacchaṁ vatthu. **Vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṁ. Lakkhaṇato pana atathaṁ vatthuṁ tathato paraṁ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṁ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṁ attano santakaṁ adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṁ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṁ appakampi telaṁ vā sappiṁ vā labhitvā hasādhippāyena "ajja gāme telaṁ nadīmaññe sandatī"ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṁyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṁ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti atathaṁ vatthu, visaṁvādanacittaṁ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā vācāya vā visaṁvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṁ jānāti, ayaṁ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇā vācāti-ādīsu yāya vācāya yassa taṁ vācaṁ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṁ parassa ca suññabhāvaṁ karoti, sā **pisuṇā vācā.** Yāya pana attānampi parampi pharusampi karoti, sā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vā, ayaṁ **pharusā vācā.**

Yena samphaṁ palapati niratthakaṁ, so **samphappalāpo.** Tesaṁ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇāvācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetāti. Tattha saṁkiliṭṭhacittassa paresaṁ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇā vācā. Sā yassa bhedaṁ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā bhinditabbo paro, "iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī"ti bhedapurekkhāratā vā, "ahaṁ piyo bhavissāmi vissāsiko"ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā pharusā vācā. Tassa āvibhāvatthamidaṁ vatthu—eko kira dārako mātuvacanaṁ anādiyitvā araññaṁ gacchati, taṁ mātā nivattetuṁ asakkontī "caṇḍā taṁ mahiṁsī anubandhatū"ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṁsī uṭṭhāsi, dārako "yaṁ mama mātā mukhena kathesi taṁ mā hotu, yaṁ cittena cintesi taṁ hotū"ti saccakiriyaṁ akāsi. Mahiṁsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi, evaṁ mammacchedakopi payogo[1] cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti "coro vo[2] khaṇḍākhaṇḍikaṁ karontū"ti, uppalapattampi ca nesaṁ upari patantaṁ[3] na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṁ vadanti "kiṁ ime ahirikā anottapino caranti[4] niddhamatha ne"ti. Atha kho nesaṁ āgamādhigamasampattiṁ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṁ vacanasaṇhatāya apharusā vācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa "imaṁ sukhaṁ sayāpethā"ti vacanaṁ apharusā vācā hoti. Cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṁ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā akkositabbo paro, kupitacittaṁ, akkosanāti.

Anatthaviññāpakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā **samphappalāpo.** So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā, tathārūpīkathākathananti.

---

1. Vacīpayogo (Syā) 2. Te (Ka) 3. Upari patanaṁ (Ka) 4. Vadanti (Sī, Syā)

Abhijjhāyatīti **abhijjhā,** parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā "aho vata idaṁ mamassā"ti evaṁ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṁ viya appasāvajjā ca mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā parabhaṇḍaṁ, attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva "aho vatīdaṁ mamassā"ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṁ byāpādayatīti **byāpādo.** So paravināsāya manopadosalakkhaṇo, pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca, tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva "aho vatāyaṁ ucchijjeyya vinasseyyā"ti tassa vināsaṁ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi.** Sā "natthi dinnan"ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā vatthuno ca gahitākāraviparītatā, yathā ca taṁ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti.

Imesaṁ pana dasannaṁ akusalakammapathānaṁ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammapathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammapathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṁ patvā lobho akusalamūlaṁ hoti. Byāpādo doso akusalamūlaṁ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṁ sattārammaṇaṁ vā saṅkhārārammaṇaṁ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo. Sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena

sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṁ disvā hasamānāpi "gacchatha naṁ ghātethā"ti vadanti, sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṁ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṁ tivedanaṁ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sanniṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano, tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā dukkhavedanāva. Samphappalāpo tivedano. Abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṁ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā pisuṇā vācā samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena. Abhijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Lobho akusalamūlanti-ādīsu lubbhatīti **lobho.** Dussatīti **doso.** Muyhatīti **moho.** Tesu lobho sayaṁ ca akusalo sāvajjadukkhavipākaṭṭhena, imesaṁ ca pāṇātipātādīnaṁ akusalānaṁ kesañci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesañci upanissayapaccayaṭṭhena mūlanti **akusalamūlaṁ.** Vuttampi cetaṁ "ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī"ti-ādi. Dosamohānaṁ akusalamūlabhāvepi eseva nayo.

Kusalakammapathavaṇṇanā

Pāṇātipātā veramaṇī kusalanti-ādīsu **pāṇātipātā**dayo vuttatthā eva. Veraṁ maṇatīti **veramaṇī,** veraṁ pajahatīti attho. Viramati vā etāya karaṇabhūtāya, vikārassa[1] vekāraṁ katvāpi **veramaṇī.** Ayaṁ tāvettha byañjanato vaṇṇanā. Atthato pana **veramaṇī**ti kusalacittasampayuttā virati. Yā "pāṇātipātā viramantassa yā tasmiṁ

1. Kāraṇabhūtāya veramhā puggaloti vikārassa (Sī, Syā)

samaye pāṇātipātā ārati viratī"ti evaṁ vuttā kusalacittasampayuttā virati, sā bhedato tividho hoti sampattavirati samādānavirati samucchedaviratīti. Tattha asamādinnasikkhāpadānaṁ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā "ayuttaṁ amhākaṁ evarūpaṁ[1] kātun"ti sampattavatthuṁ avītikkamantānaṁ uppajjamānā virati **sampattaviratī**ti veditabbā Sīhaḷadīpe **Cakkana-upāsakassa** viya.

Tassa kira daharakāleyeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca "allasasamaṁsaṁ laddhuṁ vaṭṭatī"ti vuttaṁ. Tato Cakkanassa bhātā "gaccha tāta khettaṁ āhiṇḍāhī"ti Cakkanaṁ pesesi. So tattha gato, tasmiṁ ca samaye eko saso taruṇasassaṁ khādituṁ āgato hoti, so taṁ disvā vegena dhāvento valliyā baddho "kiri kirī"ti saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṁ gahetvā cintesi "mātu bhesajjaṁ karomī"ti. Puna cintesi "na metaṁ patirūpaṁ, yvāhaṁ mātu jīvitakāraṇā paraṁ jīvitā voropeyyan"ti. Atha naṁ "gaccha araññe sasehi saddhiṁ tiṇodakaṁ paribhuñjā"ti muñci. Bhātarā ca "kiṁ tāta saso laddho"ti pucchito taṁ pavattiṁ ācikkhi. Tato naṁ bhātā paribhāsi. So mātusantikaṁ gantvā "yatohaṁ jāto, nābhijānāmi sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropetā"ti saccaṁ vatvā adhiṭṭhāsi[2]. Tāvadevassa mātā arogā ahosi.

Samādinnasikkhāpadānaṁ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitampi pariccajitvā vatthuṁ avītikkamantānaṁ uppajjamānā virati **samādānaviratī**ti veditabbā Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsī-upāsakassa viya.

So kira **Ambariyavihāravāsīpiṅgalabuddharakkhitattherassa** santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṁ kassati. Athassa goṇo naṭṭho, so taṁ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbataṁ āruhi, tatra naṁ mahāsappo aggahesi. So cintesi "imāyassa tikhiṇavāsiyā sīsaṁ chindāmī"ti. Puna cintesi "na metaṁ patirūpaṁ, yvāhaṁ bhāvanīyassa garuno[3] santike sikkhāpadaṁ gahetvā bhindeyyan"ti. Evaṁ yāvatatiyaṁ cintetvā

1. Evaṁnāma (Ka)
2. Aṭṭhāsi (Ka) Abhi-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhepi.
3. Sāhaṁ Buddharakkhitattherassa (Ka)

"jīvitaṁ pariccajāmi na sikkhāpadan"ti aṁse ṭhapitaṁ tikhiṇadaṇḍavāsiṁ araññe chaḍḍesi. Tāvadeva naṁ mahāvāḷo[1] muñcitvā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā. Yassā uppattito pabhuti "pāṇaṁ ghātessāmī"ti[2] ariyapuggalānaṁ cittampi na uppajjatīti. Sā panāyaṁ virati kosallappavattiyā **kusalan**ti vuttā. Kucchitasayanato[3] vā kusanti laddhavohāraṁ dussīlyaṁ lunātītipi **kusalaṁ.** Katamañcāvuso kusalanti imassa pana pañhassa ananurūpattā kusalāti na vuttā.

Yathā ca akusalānaṁ, evaṁ imesampi kusalakammapathānaṁ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammato**ti, etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti, viratiyopi. Ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, no mūlāni. Ante tayo kammapathāceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṁ[4] patvā alobho kusalamūlaṁ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṁ. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṁ.

Ārammaṇatoti pāṇātipātādīnaṁ ārammaṇāneva etesaṁ ārammaṇāni, vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṁ jīvitindriyādi-ārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātoti sabbe sukhavedanā vā honti, majjhattavedanā vā. Kusalaṁ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti. Ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena

---

1. Mahāsappo (Syā)
2. Ghātessāmāti (Sī, Syā)
3. Kucchitassa salanato (Sī, Syā)
4. Kammapathaṁ (Syā, Ka)

viramantassa dvimūlā. Ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṁ na hoti, abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāvāti.

Alobho kusalamūlanti-ādīsu na lobhoti **alobho,** lobhapaṭipakkhassa dhammassetaṁ adhivacanaṁ. Adosāmohesupi eseva nayo. Tesu alobho sayañca kusalaṁ, imesañca pāṇātipātā veramaṇī-ādīnaṁ kusalānaṁ kesañci sampayuttappabhāvakaṭṭhena kesañci upanissayapaccayaṭṭhena mūlanti **kusalamūlaṁ.** Adosāmohānampi kusalamūlabhāve eseva nayo.

Idāni sabbampi taṁ saṅkhepena ca vitthārena ca desitaṁ atthaṁ nigamento **yato kho āvuso**ti-ādi-appanāvāraṁ āha. Tattha **evaṁ akusalaṁ pajānātī**ti evaṁ yathāniddiṭṭhadasākusalakammapathavasena akusalaṁ pajānāti. **Evaṁ akusalamūlan**ti-ādīsupi eseva nayo. Ettāvatā ekena nayena catusaccakammaṭṭhānikassa yāva arahattā niyyānaṁ kathitaṁ hoti. Kathaṁ? Ettha hi ṭhapetvā abhijjhaṁ dasa akusalakammapathā ca kusalakammapathā ca dukkhasaccaṁ. Abhijjhā ca lobho akusalamūlañcāti ime dve dhammā nippariyāyena samudayasaccaṁ. Pariyāyena pana sabbepi kammapathā dukkhasaccaṁ. Sabbāni kusalākusalamūlāni samudayasaccaṁ. Ubhinnaṁ appavatti nirodhasaccaṁ. Dukkhaṁ parijānanto samudayaṁ pajahamāno nirodhaṁ pajānanto ariyamaggo maggasaccanti iti dve saccāni sarūpena vuttāni, dve āvattahāravasena veditabbāni.

So sabbaso rāgānusayaṁ pahāyāti so evaṁ akusalādīni pajānanto sabbākārena rāgānusayaṁ pajahitvā. **Paṭighānusayaṁ paṭivinodetvā**ti paṭighānusayañca sabbākāreneva nīharitvāti vuttaṁ hoti. Ettāvatā anāgāmimaggo kathito. **Asmīti diṭṭhimānānusayaṁ samūhanitvā**ti pañcasu khandhesu kañci dhammaṁ anavakārīkaritvā "asmī"ti iminā samūhaggahaṇākārena pavattaṁ diṭṭhimānānusayaṁ samugghāṭetvā.

Tattha **diṭṭhimānānusayan**ti diṭṭhisadisaṁ mānānusayanti vuttaṁ hoti. Ayañhi mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso hoti, tasmā evaṁ

vutto. Imañca asmimānaṁ vitthārato viññātukāmena Khandhiyavagge Khemakasuttaṁ[1] oloketabbanti.

Avijjaṁ pahāyāti vaṭṭamūlaṁ avijjaṁ pajahitvā. **Vijjaṁ uppādetvā**ti tassā avijjāya samugghāṭikaṁ arahattamaggavijjaṁ uppādetvā. Ettāvatā arahattamaggo kathito. **Diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hotī**ti asmiṁyeva attabhāve vaṭṭadukkhassa paricchedakaro hoti. **Ettāvatāpi kho āvuso**ti desanaṁ niyyāteti, imāya kammapathadesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasenapīti vuttaṁ hoti. Sesaṁ vuttanayameva. Evaṁ anāgāmimagga-arahattamaggehi desanaṁ niṭṭhapesīti.

Kammapathavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravāravaṇṇanā

90. **Sādhāvusoti kho -pa- āgato imaṁ saddhamman**ti evaṁ āyasmato Sāriputtassa kusalākusalamukhena catusaccadesanaṁ sutvā taṁ āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṁ "sādhāvuso"ti iminā vacanena te bhikkhū abhinanditvā imasseva vacanassa samuṭṭhāpakena cittena anumoditvā vacasā sampaṭicchitvā cetasā sampiyāyitvāti vuttaṁ hoti. Idāni yasmā thero nānappakārena catusaccadesanaṁ desetuṁ paṭibalo, yathāha "Sāriputto bhikkhave pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhituṁ desetun"ti, yasmā vā uttarimpi desetukāmova hutvā "ettāvatāpi kho"ti avaca, tasmā aparenapi nayena saccadesanaṁ sotukāmā te bhikkhū āyasmantaṁ Sāriputtaṁ uttari pañhaṁ apucchiṁsu. Tena sayameva pucchitvā vissajjitapañhato uttariṁ siyā kho panāvuso aññopi pariyāyo bhaveyya aññampi kāraṇanti iminā nayena aññaṁ atirekaṁ pañhaṁ pucchiṁsu, purimapañhassa vā uparibhāge pucchiṁsūti vuttaṁ hoti. Atha nesaṁ byākaramāno thero **siyā āvuso**ti-ādimāha. Tatthāyaṁ anuttānapadavaṇṇanā, **āhāran**ti paccayaṁ. Paccayo hi āharati attano phalaṁ, tasmā "āhāro"ti vuccati.

---

1. Saṁ 2. 103 piṭṭhe.

Bhūtānaṁ vā sattānanti-ādīsu **bhūtā**ti sañjātā nibbattā. **Sambhavesīnan**ti ye sambhavaṁ jātiṁ nibbattiṁ esanti gavesanti. Tattha catūsu yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosañca na bhindanti, tāva **sambhavesino** nāma. Aṇḍakosaṁ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṁsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma. Dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva te tato aññaṁ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino nāma. Tato paraṁ bhūtā nāma.

Atha vā **bhūtā**ti jātā abhinibbattā, ye bhūtāyeva na puna bhavissantīti saṅkhyaṁ gacchanti, tesaṁ khīṇāsavānametaṁ adhivacanaṁ. Sambhavamesantīti **sambhavesino.** Appahīnabhavasaṁyojanattā āyatimpi sambhavaṁ esantānaṁ sekkhaputhujjanānametaṁ adhivacanaṁ. Evaṁ sabbathāpi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. **Vā**saddo cettha sampiṇḍanattho, tasmā bhūtānañca sambhavesīnañcāti ayamattho veditabbo.

Ṭhitiyāti ṭhitatthaṁ. **Anuggahāyā**ti anuggahatthaṁ upakāratthaṁ. Vacanabhedo cesa, attho pana dvinnampi padānaṁ ekoyeva. Atha vā **ṭhitiyā**ti tassa tassa sattassa uppannadhammānaṁ anuppabandhavasena avicchedāya. **Anuggahāyā**ti anuppannānaṁ uppādāya. Ubhopi cetāni bhūtānaṁ ṭhitiyā ceva anuggahāya ca. Sambhavesīnaṁ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya cāti evaṁ ubhayattha daṭṭhabbāni. **Kabaḷīkāro āhāro**ti kabaḷaṁ katvā ajjhoharitabbato kabaḷīkāro āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṁ adhivacanaṁ. **Oḷāriko vā sukhumo vā**ti vatthu-oḷārikatāya oḷāriko, vatthusukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhumarūpapariyāpannattā kabaḷīkāro āhāro sukhumova hoti. Sāpi cassa vatthuto oḷārikatā sukhumatā ca upādāyupādāya veditabbā.

Kumbhīlānañhi āhāraṁ upādāya morānaṁ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti. Te ca nesaṁ kucchippattāva vilīyanti. Morā sappavicchikādipāṇe khādanti. Morānaṁ pana āhāraṁ upādāya taracchānaṁ āhāro sukhumo. Te kira tivassachaḍḍitāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṁ kheḷena temitamatteneva kandamūlaṁ

viya mudukāni honti. Taracchānampi āhāraṁ upādāya hatthīnaṁ āhāro sukhumo. Tepi nānārukkhasākhāyo khādanti. Hatthīnaṁ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṁ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṁ āhāro sukhumo. Te[1] allasukkhatiṇāni khādanti. Tesaṁ[2] āhārato sasānaṁ āhāro sukhumo. Sasānaṁ āhārato sakuṇānaṁ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṁ āhārato paccantavāsīnaṁ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṁ āhārato gāmabhojakānaṁ āhāro sukhumo. Gāmabhojakānaṁ āhārato rājarājamahāmattānaṁ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummadevānaṁ āhāro sukhumo. Bhummadevānaṁ āhārato Cātumahārājikānaṁ āhāro sukhumo. Evaṁ yāva Paranimmitavasavattīnaṁ āhāro vitthāretabbo, tesaṁ āhāro sukhumotveva niṭṭhaṁ patto.

Ettha ca oḷārike vatthusmiṁ ojā parittā hoti dubbalā, sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūrampi yāguṁ pivato muhutteneva jighacchito hoti, yaṁkiñcideva khāditukāmo. Sappiṁ pana pasaṭamattaṁ pivitvā divasaṁ abhottukāmo hoti. Tattha vatthu parissamaṁ vinodeti, na pana sakkoti pāletuṁ. Ojā pāleti, na sakkoti parissamaṁ vinodetuṁ. Dve pana ekato hutvā parissamaṁ ceva vinodenti pālenti cāti.

Phasso dutiyoti cakkhusamphassādi chabbidhopi phasso etesu catūsu āhāresu dutiyo āhāroti veditabbo. Desanānayo eva cesa. Tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo vā tatiyo vāti idamettha na gavesitabbaṁ. **Manosañcetanā**ti cetanā eva vuccati. **Viññāṇan**ti yaṁkiñci cittaṁ.

Etthāha, yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, atha kasmā aññesupi sattānaṁ paccayesu vijjamānesu imeyeva cattāro vuttāti. Vuccate,

---

1. Tā (Sī) 2. Tāsaṁ (Sī)

ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṁ sattānaṁ rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro. Nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṁ. Yathāha—

> "Seyyathāpi bhikkhave ayaṁ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṁ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati. Tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ, viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti.

Ko panettha āhāro, kiṁ āharatīti. Kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharati. Phassāhāro tisso vedanā, manosañcetanāhāro tayo bhave, viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpanti.

Kathaṁ? Kabaḷīkārāhāro tāva mukhe ṭhapitamattoyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicuṇṇitaṁ pana ajjhoharīyamānaṁ ekekaṁ sitthaṁ aṭṭhaṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetiyeva, evaṁ ojaṭṭhamakarūpāni āharati.

Phassāhāro pana sukhavedaniyo phasso uppajjamāno sukhavedanaṁ āharati, tathā dukkhavedaniyo dukkhaṁ, adukkhamasukhavedaniyo adukkhamasukhanti evaṁ sabbathāpi phassāhāro tisso vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro kāmabhavūpagaṁ kammaṁ kāmabhavaṁ āharati, rūpārūpabhavūpagāni taṁ taṁ bhavaṁ. Evaṁ sabbathāpi manosañcetanāhāro tayo bhave āharati.

Viññāṇāhāro pana ye ca paṭisandhikkhaṇe taṁsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṁsarūpāni uppajjanti, sahajātādipaccayanayena tāni āharatīti vuccati. Evaṁ viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpaṁ āharatīti.

Ettha ca manosañcetanāhāro tayo bhave āharatīti sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Viññāṇaṁ paṭisandhināmarūpaṁ āharatīti paṭisandhiviññāṇameva vuttaṁ. Avisesena pana taṁsampayuttataṁsamuṭṭhānadhammānaṁ āhāraṇatopete **āhārā**ti veditabbā.

Etesu catūsu āhāresu kabaḷīkārāhāro upatthambhento āhārakiccaṁ sādheti. Phasso phusantoyeva. Manosañcetanā āyūhamānāva. Viññāṇaṁ vijānantameva.

Kathaṁ? Kabaḷīkārāhāro hi upatthambhentoyeva kāyaṭṭhapanena sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Kammajanitopi hi ayaṁ kāyo kabaḷīkārāhārena upatthambhito dasapi vassāni vassasatampi yāva āyuparimāṇaṁ tiṭṭhati. Yathā kiṁ? Yathā mātuyā janitopi dārako dhātiyā thaññādīni pāyetvā posīyamānova ciraṁ tiṭṭhati, yathā cupatthambhena upatthambhitagehaṁ. Vuttampi cetaṁ—

> "Yathā mahārāja gehe patante aññena dārunā upatthambhenti, aññena dārunā upatthambhitaṁ santaṁ evaṁ taṁ gehaṁ na patati, evameva kho mahārāja ayaṁ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṁ paṭicca tiṭṭhatī"ti.

Evaṁ kabaḷīkāro āhāro upatthambhento āhārakiccaṁ sādheti. Evaṁ sādhentopi ca kabaḷīkāro āhāro dvinnaṁ rūpasantatīnaṁ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādinnassa ca. Kammajānaṁ anupālako hutvā paccayo hoti. Āhārasamuṭṭhānānaṁ janako hutvā paccayo hoti.

Phasso pana sukhādivatthubhūtaṁ ārammaṇaṁ phusantoyeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena āyūhamānāyeva bhavamūlanipphādanato sattānaṁ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṁ vijānantameva nāmarūpappavattanena sattānaṁ ṭhitiyā hoti.

Evaṁ upatthambhanādivasena āhārakiccaṁ sādhayamānesu panetesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṁ, kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayaṁ, phasse upagamanameva, manosañcetanāya āyūhanameva, viññāṇe abhinipātoyeva bhayanti. Kiṁ kāraṇā? Kabaḷīkārāhāre hi nikantiṁ katvā sītādīnaṁ purekkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādikammāni karontā anappakaṁ dukkhaṁ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṁ

sāsane pabbajitvāpi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṁ pariyesantā diṭṭhepi dhamme gārayhā honti. Samparāyepi tassa saṅghāṭipi ādittā sampajjalitāti-ādinā Lakkhaṇasaṁyutte vuttanayena samaṇapetā honti. Imināva tāva kāraṇena kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayanti veditabbā.

Phassaṁ upagacchantāpi phassassādino paresaṁ rakkhitagopitesu dārādīsu bhaṇḍesu aparajjhanti. Te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṁ vā chinditvā saṅkārakūṭesu chaḍḍenti. Rañño vā niyyātenti. Tato ne rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti. Kāyassa ca bhedā duggati nesaṁ pāṭikaṅkhā hoti. Iti phassassādamūlakaṁ diṭṭhadhammikampi samparāyikampi bhayaṁ sabbamāgatameva[1] hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanameva bhayanti veditabbaṁ.

Kusalākusalakammāyūhaneneva pana tammūlakaṁ tīsu bhavesu bhayaṁ sabbamāgataṁyeva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanameva bhayanti veditabbaṁ.

Paṭisandhiviññāṇañca yasmiṁ yasmiṁ ṭhāne abhinipatati, tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne paṭisandhināmarūpaṁ gahetvāva nibbattati, tasmiṁ ca nibbatte sabbabhayāni nibbattāniyeva honti, tammūlakattāti, iminā kāraṇena viññāṇāhāre abhinipātoyeva bhayanti veditabbo.

Evaṁ sabhayesu pana imesu āhāresu Sammāsambuddho kabaḷīkārāhāre nikantipariyādānatthaṁ "seyyathāpi bhikkhave dve jāyampatikā"ti-ādinā[2] nayena **puttamaṁsūpamaṁ** desesi. Phassāhāre nikantipariyādānatthaṁ "seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā"ti-ādinā nayena **niccammagāvūpamaṁ** desesi. Manosañcetanāhāre nikantipariyādānatthaṁ "seyyathāpi bhikkhave aṅgārakāsū"ti-ādinā nayena **aṅgārakāsūpamaṁ** desesi. Viññāṇāhāre nikantipariyādānatthaṁ "seyyathāpi bhikkhave coraṁ āgucārin"ti-ādinā nayena **sattisatāhatūpamaṁ** desesi.

Tatrāyaṁ bhūtamatthaṁ katvā saṅkhepato atthayojanā, dve kira jāyampatikā puttaṁ gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikaṁ

---

1. Samāgatameva (Syā)   2. Saṁ 1. 322 piṭṭhe.

kantāramaggaṁ paṭipajjiṁsu. Tesaṁ paññāsa yojanāni gantvā pātheyyaṁ niṭṭhāsi. Te khuppipāsāturā viraḷacchāyāyaṁ nisīdiṁsu. Tato puriso bhariyaṁ āha "bhadde ito samantā paññāsa yojanāni gāmo vā nigamo vā natthi, tasmā yaṁ taṁ purisena kātabbaṁ bahumpi kasigorakkhādikammaṁ, na dāni sakkā taṁ mayā kātuṁ, ehi maṁ māretvā upaḍḍhamaṁsaṁ khāditvā upaḍḍhaṁ pātheyyaṁ katvā puttena saddhiṁ kantāraṁ nittharāhī"ti. Sāpi āha "sāmi mayā dāni yaṁ taṁ itthiyā kātabbaṁ bahumpi suttakantanādikammaṁ, taṁ kātuṁ na sakkā, ehi maṁ māretvā upaḍḍhamaṁsaṁ khāditvā upaḍḍhaṁ pātheyyaṁ katvā puttena saddhiṁ kantāraṁ nittharāhī"ti. Tato so taṁ[1] āha "bhadde mātugāmamaraṇena dvinnaṁ maraṇaṁ paññāyati. Na hi mando kumāro mātaraṁ vinā jīvituṁ sakkoti. Yadi pana mayaṁ jīvāma, puna dārakaṁ labheyyāma, handa dāni puttakaṁ māretvā maṁsaṁ gahetvā kantāraṁ nittharāmā"ti.

Tato mātā puttamāha "tāta pitu santikaṁ gacchāhī"ti. So agamāsi. Athassa pitā "mayā puttakaṁ posessāmīti kasigorakkhādīhi anappakaṁ dukkhamanubhūtaṁ, na sakkomi puttaṁ māretuṁ, tvaṁyeva tava puttakaṁ mārehī"ti vatvā "tāta mātusantikameva gacchāhī"ti āha. So agamāsi. Athassa mātāpi "mayā puttaṁ patthentiyā govatakukkuravatadevatāyācanādīhipi tāva anappakaṁ dukkhaṁ anubhūtaṁ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyā, na sakkāhaṁ puttaṁ māretun"ti vatvā "tāta pitusantikaṁyeva gacchāhī"ti āha. Evaṁ so dvinnaṁ antarā gacchantoyeva mato. Te taṁ disvā paridevitvā pubbe vuttanayeneva maṁsāni gahetvā khādantā pakkamiṁsu. Tesaṁ so puttamaṁsāhāro navahi kāraṇehi paṭikūlattā neva davāya hoti na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, kevalaṁ antāranittharaṇatthāyeva hoti.

Katamehi navahi kāraṇehi paṭikūloti ce. Sajātimaṁsatāya ñātimaṁsatāya puttamaṁsatāya piyaputtamaṁsatāya taruṇamaṁsatāya āmakamaṁsatāya agorasamaṁsatāya[2] aloṇatāya adhūpitatāyāti. Tasmā yo bhikkhu kabaḷīkārāhāraṁ evaṁ puttamaṁsasadisaṁ

---

1. Puna so taṁ (Ka)
2. Agorasatāya (Ka Sī), agocaratāya (Ka sī), abhogamaṁsatāya (Syā)

passati, so tattha nikantiṁ pariyādiyati, ayaṁ tāva **puttamaṁsūpamāyaṁ** atthayojanā.

Niccammagāvūpamāyaṁ pana yathā sā gāvī gīvato yāva khurā, tāva cammaṁ uddāletvā muttā yaṁ yadeva nissāya tiṭṭhati, tattha pāṇakehi khajjamānā dukkhassevādhikaraṇaṁ hoti, evaṁ phassopi yaṁ yadeva vatthuṁ ārammaṇaṁ vā nissāya tiṭṭhati, taṁtaṁvatthārammaṇasambhavassa vedayitadukkhassa adhikaraṇameva hoti. Tasmā yo bhikkhu phassāhāraṁ evaṁ niccammagāvisadisaṁ passati, so tattha nikantiṁ pariyādiyati, ayaṁ **niccammagāvūpamāyaṁ** atthayojanā.

Aṅgārakāsūpamāyaṁ pana yathā sā aṅgārakāsu, evaṁ mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā. Yathā nānābāhāsu gahetvā tattha upakaḍḍhakā[1] dve purisā, evaṁ bhavesu upakaḍḍhanaṭṭhena manosañcetanā. Tasmā yo bhikkhu manosañcetanāhāraṁ evaṁ aṅgārakāsūpakaḍḍhakapurisasadisaṁ passati, so tattha nikantiṁ pariyādiyati, ayaṁ **aṅgārakāsūpamāyaṁ** atthayojanā.

Sattisatāhatūpamāyaṁ pana yena so puriso pubbaṇhasamaye sattisatena haññati, tamassa sarīre vaṇamukhasataṁ katvā antarā aṭṭhatvā vinivijjhitvā aparabhāgeyeva patati, evaṁ itarāni dve sattisatāni, evamassa patitokāse apatitvā apatitvā gatāhi sattīhi sabbasarīraṁ chiddāvachiddameva hoti, tassa ekavaṇamukhepi uppannassa dukkhassa pamāṇaṁ natthi, ko pana vādo tīsu vaṇamukhasatesu. Tattha sattinipātakālo viya paṭisandhiviññāṇanibbattakālo. Vaṇamukhajananaṁ viya khandhajananaṁ. Vaṇamukhesu dukkhavedanuppādo viya jātesu khandhesu vaṭṭamūlakanānāvidhadukkhuppādo. Aparo nayo, āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇaṁ. Tassa sattighātehi uppannavaṇamukhāni viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ. Vaṇamukhapaccayā tassa purisassa kakkhaḷadukkhuppādo viya nāmarūpapaccayā viññāṇassa dvattiṁsakammakāraṇa-aṭṭhanavutirogādivasena nānappakārakadukkhuppādo daṭṭhabbo. Tasmā yo bhikkhu viññāṇāhāraṁ evaṁ sattisatāhatasadisaṁ passati, so tattha nikantiṁ pariyādiyati, ayaṁ **sattisatāhatūpamāyaṁ** atthayojanā.

---

1. Upakaḍḍhantā (Syā, Ka)

So evaṁ imesu āhāresu nikantiṁ pariyādiyanto cattāropi āhāre parijānāti, yesu pariññātesu sabbampi pariññātaṁ vatthu pariññātameva hoti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā—

> "Kabaḷīkāre bhikkhave āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariññāte natthi taṁ saṁyojanaṁ, yena saṁyojanena saṁyutto ariyasāvako puna imaṁ lokaṁ āgaccheyya. Phasse bhikkhave āhāre pariññāte tisso vedanā pariññātā honti. Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Manosañcetanāya bhikkhave āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi. Viññāṇe bhikkhave āhāre pariññāte nāmarūpaṁ pariññātaṁ hoti. Nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmī"ti[1].

Taṇhāsamudayā āhārasamudayoti purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṁ āhārānaṁ samudayo nibbatto hotīti attho. Kathaṁ? Paṭisandhikkhaṇe hi tisantativasena uppannasamatiṁsarūpabbhantare jātā ojā atthi, ayaṁ taṇhāpaccayā nibbatto upādinnakakabaḷīkārāhāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṁ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā upādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti. Evaṁ tāva purimataṇhāsamudayā paṭisandhikānaṁ āhārānaṁ samudayo veditabbo. Yasmā panidha upādinnakāpi anupādinnakāpi āhārā missetvā kathitā, tasmā anupādinnakānampi evaṁ taṇhāsamudayā āhārasamudayo veditabbo. Aṭṭhalobhasahagatacittasamuṭṭhitesu hi rūpesu ojā atthi, ayaṁ sahajātataṇhāpaccayā nibbatto anupādinnakakabaḷīkārāhāro. Lobhasahagatacittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṁ viññāṇanti ime taṇhāpaccayā nibbattā anupādinnakaphassamanosañcetanā viññāṇāhārāti.

---

1. Saṁ 1. 323 piṭṭhādīsu.

Taṇhānirodhā āhāranirodhoti imissā upādinnakānañca anupādinnakānañca āhārānaṁ paccayabhūtāya taṇhāya nirodhena āhāranirodho paññāyati. Sesaṁ vuttanayameva. Ayaṁ pana viseso, idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttāni. Yathā ca idha, evaṁ ito uttarimpi sabbavāresūti. Tasmā sabbattha asaṁmuyhantena saccāni uddharitabbāni. Sabbavāresu ca "ettāvatāpi kho āvuso"ti idaṁ desanāniyyātanaṁ tattha tattha desitadhammavasena yojetabbaṁ. Tassa idha tāva ayaṁ yojanā. **Ettāvatāpī**ti imāya āhāradesanāya vuttamanasikārappaṭivedhavasenāpīti vuttaṁ hoti. Esa nayo sabbatthāpi.

Āhāravāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāravaṇṇanā

91. Idāni "sādhāvuso"ti purimanayeneva therassa bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā te bhikkhū uttarimpi pañhaṁ pucchiṁsu. Thero ca nesaṁ aññenapi pariyāyena byākāsi. Esa nayo ito paresupi sabbavāresu. Tasmā ito paraṁ evarūpāni vacanāni anāmasitvā yena yena pariyāyena byākaroti, tassa tasseva atthaṁ vaṇṇayissāma. Imassa pana vārassa saṅkhepadesanāyaṁ **dukkhañca pajānātī**ti ettha **dukkhan**ti dukkhasaccaṁ. Vitthāradesanāyaṁ pana yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge Saccaniddese vuttamevāti.

Saccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā

92. Ito paraṁ paṭiccasamuppādavasena desanā hoti. Tattha jarāmaraṇavāre tāva **tesaṁ tesan**ti ayaṁ saṅkhepato anekesaṁ sattānaṁ sādhāraṇaniddesoti ñātabbo. Yā Devadattassa jarā, yā Somadattassa jarāti evañhi divasampi kathentassa neva sattā

pariyādānaṁ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti. Tasmā vuttaṁ "ayaṁ saṅkhepato anekesaṁ sattānaṁ sādhāraṇaniddeso"ti.

Tamhi tamhīti ayaṁ gatijātivasena anekesaṁ nikāyānaṁ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāye**ti sādhāraṇaniddesena niddiṭṭhassa sarūpanidassanaṁ. **Jarā jīraṇatā**ti-ādīsu pana **jarā**ti sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti ākāraniddeso. **Khaṇḍiccan**ti-ādayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarā**ti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassāyaṁ sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti iminā ākārato. Tenassāyaṁ ākāraniddeso. **Khaṇḍiccan**ti iminā kālātikkame dantanakhānaṁ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccan**ti iminā kesalomānaṁ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṁsaṁ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime **khaṇḍiccan**ti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Te hi imesaṁ vikārānaṁ dassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā aggino vā vātassa vā tiṇarukkhādīnaṁ saṁbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṁ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva[1] jarā, na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṁhāni indriyānaṁ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattatāya āyukkhayacakkhādi-indriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā.

Tattha yasmā jaraṁ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā "āyuno saṁhānī"ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṁ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṁ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṁ gahetuṁ asamatthāni honti, tasmā "indriyānaṁ paripāko"tipi

---

1. Na ca khaṇḍiccādivasena (Syā)

phalūpacāreneva vuttā. Sā panāyaṁ evaṁ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti.

Tattha dantādīsu khaṇḍabhāvādidassanato rūpadhammesu jarā **pākaṭajarā** nāma. Arūpadhammesu pana tādisassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṁ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṁ dantādīnaṁ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṁ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā "ime dantā jarāya pahaṭā"ti jaraṁ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṁ jānanaṁ viya. Puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇi kanakarajata pavāḷasūriyādīnaṁ mandadasakādīsu pāṇīnaṁ viya pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṁ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ duviññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṁ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāmāti veditabbā.

Ito paraṁ **tesaṁ tesan**ti-ādi vuttanayeneva veditabbaṁ. **Cuti cavanatā**ti-ādīsu pana **cutī**ti cavanakavasena vuccati, ekacatupañcakkhandhānaṁ sāmaññavacanametaṁ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṁ. **Bhedo**ti cutikkhandhānaṁ bhaṅguppattiparidīpanaṁ[1]. **Antaradhānan**ti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṁ cutikkhandhānaṁ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṁ. **Maccu maraṇan**ti maccusaṅkhātaṁ maraṇaṁ. Tena **samucchedamaraṇā**dīni nisedheti. **Kālo** nāma antako, tassa kiriyāti **kālakiriyā.** Etena lokasammutiyā maraṇaṁ dīpeti.

Idāni paramatthena dīpetuṁ **khandhānaṁ bhedo**ti-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti.

Ettha ca catuvokāravasena khandhānaṁ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṁ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sambhavato. Atha vā yasmā ca cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipanti[2], tasmā tesaṁ

---

1. Bhaṅgappattiparidīpanaṁ (?) 2. Nikkhipati (Ka)

vasena khandhānaṁ bhedo, manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṁ kaḷevarassa nikkhepoti vuttanti evamattho daṭṭhabbo.

Iti ayañca jarā idañca maraṇaṁ. Idaṁ vuccatāvusoti idaṁ ubhayampi ekato katvā jarāmaraṇanti kathīyati. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāravaṇṇanā

93. Jātivāre **jāti sañjātī**ti-ādīsu jāyanaṭṭhena **jāti,** sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti,** sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti,** sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamantā[1] pavisantā viya paṭisandhiṁ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti,** sā saṁsedaja-opapātikavasena yuttā, te hi pākaṭāyeva hutvā nibbattanti. Ayaṁ tāva vohāradesanā.

Idāni paramatthadesanā hoti. Khandhāyeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca **khandhānan**ti ekavokārabhave ekassa catuvokārabhave catunnaṁ pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṁ veditabbaṁ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanānan**ti ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavaseneva saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyaṁ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṁ vuccatāvuso jātī**ti iminā padena vohārato paramatthato ca desitāya jātiyā nigamanaṁ karotīti. **Bhavasamudayā**ti ettha pana jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Jātivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Okkamanti okkamantā (Syā), okkantā (Ka)

Bhavavāravaṇṇanā

94. Bhavavāre **kāmabhavo**ti kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha **kammabhavo** nāma kāmabhavūpagaṁ kammameva. Taṁ hi upapattibhavassa kāraṇattā "sukho Buddhānamuppādo[1], dukkho pāpassa uccayo"ti-ādīni[2] viya phalavohārena bhavoti vuttaṁ. **Upapattibhavo** nāma tena kammena nibbattaṁ upādinnakhandhapañcakaṁ. Tañhi tattha bhavatīti katvā **bhavo**ti vuttaṁ. Evaṁ sabbathāpi idaṁ kammañca upapatti ca ubhayampetamidha "kāmabhavo"ti vuttaṁ. Esa nayo **rūpārūpabhavesu. Upādānasamudayā**ti ettha pana upādānaṁ kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayo hoti. Akusalakammabhavassa upanissayavasenapi sahajātādivasenapi. Upapattibhavassa pana sabbassāpi upanissayavaseneva. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Upādānavāravaṇṇanā

95. Upādānavāre **kāmupādānan**ti-ādīsu vatthukāmaṁ upādiyati etena, sayaṁ vā taṁ upādiyatīti **kāmupādānaṁ.** Kāmo ca so upādānañcāti vā kāmupādānaṁ. **Upādānan**ti daḷhaggahaṇaṁ vuccati. Daḷhattho hi ettha upasaddo "upāyāsa upakaṭṭhā"ti-ādīsu viya, pañcakāmaguṇikarāgassetaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ kāmupādānaṁ, yo kāmesu kāmacchando"ti[3] vuttanayena veditabbaṁ.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṁ.** Atha vā diṭṭhiṁ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhinti diṭṭhupādānaṁ ( )[4]. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṁ uttaradiṭṭhi. Upādiyanti ca tāya diṭṭhiṁ. Yathāha "sassato attā ca loko ca, idameva saccaṁ moghamaññan"ti-ādi[5], sīlabbatupādāna-attavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatassetaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ diṭṭhupādānaṁ natthi dinnan"ti[3] vuttanayena veditabbaṁ.

---

1. Khu 1. 42 Dhammapade. 2. Khu 1. 30 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.
4. (Sassato attā ca loko cāti-ādīsu hi purimadiṭṭhiṁ upādiyatīti tathā) (Syā)
5. Ma 3. 22 piṭṭhe.

Tathā sīlabbataṁ upādiyanti etena, sayaṁ vā taṁ upādiyati, sīlabbatañca taṁ upādānañcāti vā **sīlabbatupādānaṁ.** Gosīlagovatādīni hi evaṁ suddhīti abhinivesato sayameva upādānāti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ sīlabbatupādānaṁ, ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṁ sīlena suddhī"ti[1] vuttanayena veditabbaṁ.

Idāni vadanti etenāti **vādo.** Upādiyanti etenāti **upādānaṁ.** Kiṁ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṁ. Attano vādupādānaṁ **attavādupādānaṁ.** Attavādamattameva vā attāti upādiyati etenāti attavādupādānaṁ, vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā etaṁ adhivacanaṁ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṁ "tattha katamaṁ attavādupādānaṁ, idha assutavā puthujjano ariyānaṁ adassāvī"ti[1] vuttanayena veditabbaṁ.

Taṇhāsamudayāti ettha taṇhā kāmupādānassa upanissayavasena anantarasamanantaranatthivigatāsevanavasena vā paccayo. Avasesānaṁ pana sahajātādivasenāpi. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Taṇhāvāravaṇṇanā

96. Taṇhāvāre **rūpataṇhā -pa- dhammataṇhā**ti evaṁ cakkhudvārādīsu javanavīthiyaṁ pavattāya taṇhāya "seṭṭhiputto brāhmaṇaputto"ti evamādīsu pitito nāmaṁ viya pitisadisārammaṇato nāmaṁ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā, rūpe taṇhāti **rūpataṇhā.** Sā kāmarāgabhāvena rūpaṁ assādentī pavattamānā **kāmataṇhā.** Sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena rūpaṁ niccaṁ dhuvaṁ sassatanti evaṁ assādentī pavattamānā **bhavataṇhā.** Ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena rūpaṁ ucchijjati vinassati pecca na bhavissatīti evaṁ assādentī pavattamānā **vibhavataṇhā**ti evaṁ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, tathā saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni[2] honti. Tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṁsa. Iti atītāni chattiṁsa, anāgatāni chattiṁsa, paccuppannāni chattiṁsāti aṭṭhasataṁ. "Ajjhattikassupādāya 'asmī'ti

---

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhādīsu.
2. Taṇhānaṁ vicaritāni (Sī)

hoti, ‘itthasmī’ti hotī”ti[1] vā evamādinā ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, “bāhirassupādāya ‘iminā asmī’ti hoti, ‘iminā’itthasmī’ti hotī”[2]ti evamādinā bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattiṁsa. Iti atītāni chattiṁsa, anāgatāni chattiṁsa, paccuppannāni chattiṁsāti evampi **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni** honti. Puna saṅgahe karīyamāne rūpādīsu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā tissoyeva kāmataṇhādayo hontīti. Evaṁ—

“Niddesatthena niddesa-vitthārā vitthārassa ca.
Puna saṅgahato taṇhā, viññātabbā vibhāvināti.

Vedanāsamudayāti ettha pana **vedanā**ti vipākavedanā adhippetā. Sā kathaṁ chasu dvāresu taṇhāya paccayo hotīti ce. Assādanīyato, sukhāya hi vedanāya assādanena sattā vedanaṁ mamāyantā vedanāya taṇhaṁ uppādetvā vedanārāgarattā hutvā cakkhudvāre iṭṭhameva rūpaṁ patthenti, laddhā ca naṁ assādenti, ārammaṇadāyakānaṁ ca cittakārādīnaṁ sakkāraṁ karonti. Tathā sotadvārādīsu iṭṭhe ca saddādayo patthenti, laddhā ca ne assādenti, ārammaṇadāyakānaṁ ca vīṇāvādaka **gandhi**kasūda tantavāya nānāvidhasippasandassakādīnaṁ sakkāraṁ karonti. Yathā kiṁ, yathā puttasinehena puttaṁ mamāyantā dhātiyā sakkāraṁ karonti, sappāyasappikhīrādīniyeva naṁ pāyenti ceva bhojenti ca. Sesaṁ vuttanayameva.

Vedanāvāravaṇṇanā

97. Vedanāvāre **vedanākāyā**ti vedanāsamūhā. **Cakkhusamphassajā vedanā** -pa- **manosamphassajā vedanā**ti etaṁ “cakkhusamphassajā vedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi abyākatā”ti[3] evaṁ Vibhaṅge āgatattā cakkhudvārādīsu pavattānaṁ kusalākusalābyākatavedanānaṁ “Sāriputto, Mantāṇiputto”ti evamādīsu mātito nāmaṁ viya mātisadisavatthuto nāmaṁ. Vacanattho panettha cakkhusamphassahetu jātā vedanā **cakkhusamphassajā vedanā**ti. Esa nayo sabbattha. Ayaṁ tāvettha

1. Abhi 2. 406 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 410 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 16 piṭṭhe.

sabbasaṅgāhikakathā. Vipākavasena pana cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni dve manodhātuyo tisso manoviññāṇadhātuyoti etā hi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Esa nayo sotadvārādīsu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāva.

Phassasamudayāti ettha pana pañcadvāre pañcavatthukavedanānaṁ sahajātacakkhusamphassādisamudayā samudayo hoti. Avasesānaṁ cakkhusamphassādayo upanissayādivasena paccayā. Manodvāre tadārammaṇavedanānaṁ advārikānaṁ ca paṭisandhibhavaṅgacutivedanānaṁ sahajātamanosamphassasamudayā samudayo hotīti veditabbo. Sesaṁ vuttanayameva.

Phassavāravaṇṇanā

98. Phassavāre **cakkhusamphasso**ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso -pa- kāyasamphasso**ti ettāvatā ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa samphassā vuttā honti. **Manosamphasso**ti iminā sesā bāvīsati lokiyavipākamanasampayuttaphassā. **Saḷāyatanasamudayā**ti channaṁ cakkhādīnaṁ āyatanānaṁ samudayena imassa chabbidhassāpi samphassassa samudayo hotīti veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Saḷāyatanavāravaṇṇanā

99. Saḷāyatanavāre **cakkhāyatanan**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ Visuddhimagge Khandhaniddese ceva Ayatananiddese ca vuttanayameva. **Nāmarūpasamudayā**ti ettha pana yaṁ nāmaṁ yañca rūpaṁ yañca nāmarūpaṁ yassa āyatanassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese vuttanayena nāmarūpasamudayā saḷāyatanasamudayo veditabbo. Sesaṁ vuttappakāramevāti.

Nāmarūpavāravaṇṇanā

100. Nāmarūpavāre namanalakkhaṇaṁ **nāmaṁ.** Ruppanalakkhaṇaṁ **rūpaṁ.** Vitthāravāre panassa **vedanā**ti vedanākkhandho. **Saññā**ti saññākkhandho. **Cetanā phasso manasikāro**ti saṅkhārakkhandho veditabbo. Kāmañca aññepi

saṅkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesupi cittesu santi. Tasmā etesaṁyeva vasenettha saṅkhārakkhandhopi dassito. **Cattāri ca mahābhūtānī**ti ettha **cattārī**ti gaṇanaparicchedo. **Mahābhūtānī**ti pathavī āpa teja vāyānametaṁ adhivacanaṁ. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānīti vuccanti, yo cettha añño vinicchayanayo, so sabbo Visuddhimagge Rūpakkhandhaniddese vutto.

Catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyāti ettha pana **catunnan**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, cattāri ca mahābhūtānīti vuttaṁ hoti. **Upādāyā**ti upādiyitvā, gahetvāti attho. Nissāyātipi eke. Vattamānanti ayaṁ cettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṁ sāmivacanaṁ. Tena catunnañca mahābhūtānaṁ samūhaṁ upādāya vattamānaṁ rūpanti ayamattho veditabbo. Evaṁ sabbathāpi yāni cattāri pathavī-ādīni mahābhūtāni, yaṁ ca catunnaṁ mahābhūtānaṁ upādāya pavattamānaṁ cakkhāyatanādibhedena Abhidhammapāḷiyameva[1] vuttaṁ tevīsatividhaṁ rūpaṁ, taṁ sabbampi "rūpan"ti veditabbaṁ. **Viññāṇasamudayā**ti ettha pana yaṁ viññāṇaṁ yassa nāmassa yassa ca rūpassa yassa ca nāmarūpassa paccayo hoti, tassa vasena Visuddhimagge Paṭiccasamuppādaniddese vuttanayeneva viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Viññāṇavāravaṇṇanā

101. Viññāṇavāre **cakkhuviññāṇan**ti cakkhumhi viññāṇaṁ, cakkhuto vā jātaṁ viññāṇanti **cakkhuviññāṇaṁ.** Evaṁ **sotaghānajivhākāyaviññāṇāni.** Itaraṁ pana manoyeva viññāṇanti **manoviññāṇaṁ.** Dvipañcaviññāṇavajjassa tebhūmakavipākacittassetaṁ adhivacanaṁ. **Saṅkhārasamudayā**ti ettha pana yo saṅkhāro yassa viññāṇassa paccayo hoti, tassa vasena saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Saṅkhāravāravaṇṇanā

102. Saṅkhāravāre abhisaṅkhāraṇalakkhaṇo **saṅkhāro.** Vitthāravāre panassa **kāyasaṅkhāro**ti kāyato pavattasaṅkhāro, kāyadvāre

---

1. Abhidhamme Pāḷiyameva (Sī, Syā)

copanavasena pavattānaṁ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṁ, akusalato dvādasannanti vīsatiyā kāyasañcetanānametaṁ adhivacanaṁ. **Vacīsaṅkhāro**ti vacito pavattasaṅkhāro, vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṁ vīsatiyā eva vacīsañcetanānametaṁ adhivacanaṁ. **Cittasaṅkhāro**ti cittato pavattasaṅkhāro, kāyavacīdvāre copanaṁ akatvā raho nisīditvā cintayantassa pavattānaṁ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṁsamanosañcetanānametaṁ adhivacanaṁ. **Avijjāsamudayā**ti ettha pana kusalānaṁ upanissayavasena akusalānaṁ sahajātādivasenāpi avijjāpaccayo hotīti veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Avijjāvāravaṇṇanā

103. Avijjāvāre **dukkhe aññāṇan**ti dukkhasacce aññāṇaṁ, mohassetaṁ adhivacanaṁ. Esa nayo **samudaye aññāṇan**ti-ādīsu. Tattha catūhi kāraṇehi dukkhe aññāṇaṁ veditabbaṁ antogadhato vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Tathā hi taṁ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṁ, dukkhasaccaṁ cassa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṁ, dukkhasaccañca etaṁ paṭicchādeti tassa yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, ñāṇappavattiyā cettha appadānena.

Samudaye aññāṇaṁ tīhi kāraṇehi veditabbaṁ vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāyañca aññāṇaṁ ekeneva kāraṇena veditabbaṁ paṭicchādanato. Nirodhapaṭipadāya hi paṭicchādakameva aññāṇaṁ tesaṁ yāthāvalakkhaṇappaṭivedhanivāraṇena, tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana tattha antogadhaṁ, tasmiṁ saccadvaye apariyāpannattā. Na tassa taṁ saccadvayaṁ vatthu, asahajātattā. Nārammaṇaṁ, tadārabbha appavattanato. Pacchimañhi saccadvayaṁ gambhīrattā duddasaṁ, na cettha andhabhūtaṁ aññāṇaṁ pavattati. Purimaṁ pana vañcaniyaṭṭhena[1] sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṁ, tattha vipallāsaggāhavasena pavattati.

Api ca **dukkhe**ti ettāvatā saṅgahato vatthuto ārammaṇato kiccato ca avijjā dīpitā. **Dukkhasamudaye**ti ettāvatā vatthuto

1. Paccanikaṭṭhena (Sī, Syā)

ārammaṇato kiccato ca. **Dukkhanirodhe dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyā**ti ettāvatā kiccato. Avisesato pana **aññāṇan**ti etena sabhāvato niddiṭṭhāti ñātabbā. **Āsavasamudayā**ti ettha pana kāmāsavabhavāsavā sahajātādivasena avijjāya paccayā honti. Avijjāsavo upanissayavaseneva. Pubbuppannā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Sā aparāparuppannāya avijjāya upanissayapaccayo hoti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Āsavavāravaṇṇanā

104. Āsavavāre **avijjāsamudayā**ti ettha avijjā kāmāsavabhavāsavānaṁ sahajātādivasena paccayo hoti. Avijjāsavassa upanissayavaseneva. Aparāparuppannā cettha avijjā avijjāsavoti veditabbā. Pubbuppannā avijjāyevassa aparāparuppannassa avijjāsavassa upanissayapaccayo hoti. Sesaṁ vuttanayamevāti. Ayaṁ vāro yā esā paṭiccasamuppādapadesu jeṭṭhikā avijjā, tassāpi paccayadassanavasena vutto. Evaṁ vuttena vārena saṁsārassa anamataggatā sādhitā hoti. Kathaṁ? Āsavasamudayena hi avijjāsamudayo. Avijjāsamudayenāpi āsavasamudayo. Evaṁ āsavā avijjāya avijjāpi āsavānaṁ paccayoti katvā pubbakoṭi na paññāyati avijjāya, tassā apaññāyanato saṁsārassa anamataggatā siddhā hotīti.

Evaṁ sabbepime imasmiṁ kammapathavāro āhāravāro dukkhavāro jarāmaraṇa, jāti, bhava, upādāna, taṇhā, vedanā, phassa, saḷāyatana, nāmarūpa, viññāṇa, saṅkhāra, avijjā, āsavavāroti **soḷasavārā** vuttā.

Tesu ekekassa vārassa saṅkhepavitthāravasena dvidhā vibhattā dvattiṁsaṭṭhānāni honti. Iti imasmiṁ sutte imāsu dvattiṁ saṭṭhānesu cattāri saccāni kathitāni. Etesaṁyeva vitthāravasena vuttesu soḷasasu ṭhānesu arahattaṁ kathitaṁ. Therassa pana matena dvattiṁsāyapi ṭhānesu cattāri saccāni cattāro ca maggā kathitāti. Iti sakalepi pañcamahānikāyasaṅgahite Buddhavacane natthi taṁ suttaṁ, yattha dvattiṁsakkhattuṁ cattāri saccāni dvattiṁsakkhattuṁ ca arahattaṁ pakāsitaṁ aññatra imamhā Sammādiṭṭhisuttāti.

Idamavocāyasmā Sāriputtoti idaṁ dvattiṁsāya catusaccapariyāyehi dvattiṁsāya arahattapariyāyehīti catusaṭṭhiyā kāraṇehi alaṅkaritvā Sammādiṭṭhisuttaṁ āyasmā Sāriputto avoca, attamanā te bhikkhū āyasmato Sāriputtassa bhāsitaṁ abhinandunti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. **Evaṁ me sutan**ti Satipaṭṭhānasuttaṁ. Tattha **kurūsu viharatī**ti Kurunāmakā jānapadino rājakumāro, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena **Kurū**ti vuccati, tasmiṁ Kurūsu janapade[1]. Aṭṭhakathācariyā panāhu—Mandhātukāle tīsu dīpesu manussā Jambudīpo nāma Buddhapaccekabuddhamahāsāvakacakkavattipabhutīnaṁ uttamapurisānaṁ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyoti sutvā raññā Mandhātucakkavattinā cakkaratanaṁ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṁyāyantena saddhiṁ āgamaṁsu. Tato rājā pariṇāyakaratanaṁ pucchi "atthi nu kho manussalokato ramaṇīyataraṁ ṭhānan"ti. Kasmā deva evaṁ bhaṇasi, kiṁ na passasi candimasūriyānaṁ ānubhāvaṁ, nanu etesaṁ ṭhānaṁ ito ramaṇīyataran"ti.

Rājā cakkaratanaṁ purekkhatvā tattha agamāsi. Cattāro mahārājāno "Mandhātumahārājā āgato"ti sutvāva "mahiddhiko mahānubhāvo rājā[2] na sakkā yuddhena paṭibāhitun"ti sakarajjaṁ niyyātesuṁ. So taṁ gahetvā puna pucchi "atthi nu kho ito ramaṇīyataraṁ ṭhānan"ti. Athassa Tāvatiṁsabhavanaṁ kathayiṁsu "Tāvatiṁsabhavanaṁ deva ramaṇīyataraṁ, tattha Sakkassa devarañño ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṁ tiṭṭhanti. Sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo. Tassimāni pana upabhogaṭṭhānāni, yojanasahassubbedho vejayantapāsādo, pañcayojanasatubbedhā Sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho, tathā Erāvaṇo hatthī,

---

1. Kurujanapade (Sī, Syā, Ka)
2. Mahiddhiko rājā (Syā, Ka)

dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṁ Nandanavanaṁ Cittalatāvanaṁ Phārusakavanaṁ Missakavanaṁ, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paṇṇāsayojanavitthatā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya Sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisatī"ti.

Taṁ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṁ abbhukkiri. Taṁ ākāse patiṭṭhāsi saddhiṁ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṁ devalokānaṁ vemajjhato cakkaratanaṁ otaritvā pathaviyaṁ patiṭṭhāsi saddhiṁ pariṇāyakaratanappamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova Tāvatiṁsabhavanaṁ agamāsi. Sakko "Mandhātā āgato"ti sutvāva tassa paccuggamanaṁ katvā "svāgataṁ te mahārāja, sakaṁ te mahārāja, anusāsa mahārājā"ti vatvā saddhiṁ nāṭakehi rajjaṁ dvebhāge katvā ekaṁ bhāgamadāsi. Rañño Tāvatiṁsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussabhāvo[1] vigacchi, devabhāvo pāturahosi.

Tassa kira Sakkena saddhiṁ Paṇḍukambalasilāyaṁ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṁ paññāyati. Taṁ asallakkhentā devā Sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṁ anubhavamāno yāva chattiṁsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṁ kāretvā atittoyeva kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patiṭṭhito[2] vātātapena phuṭṭhagatto[3] kālamakāsi.

Cakkaratane pana pathaviyaṁ patiṭṭhite pariṇāyakaratanaṁ suvaṇṇapaṭṭe Mandhātu-upāhanaṁ likhāpetvā idaṁ Mandhāturajjanti rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantuṁ asakkontā pariṇāyakaratanaṁ upasaṅkamitvā "deva mayaṁ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṁ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṁ no dehī"ti yāciṁsu. So tesaṁ ekekaṁ janapadamadāsi. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya **Videharaṭṭhan**ti nāmaṁ labhi. Aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso **Aparantajanapado**ti nāmaṁ labhi. Uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso **Kururaṭṭhan**ti nāmaṁ

---

1. Manussattabhāvo (Syā) 2. Patito (Sī, Syā) 3. Phuṭitagatto (Sī)

labhīti. Bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena voharīyati. Tena vuttaṁ "Kurūsu viharatī"ti.

Kammāsadhammaṁ nāma kurūnaṁ nigamoti **kammāsadhamman**ti ettha keci dhakārassa dakārena atthaṁ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo. Kammāso**ti kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi, tasmā **kammāsapādo**ti paññāyittha. So ca tasmiṁ okāse damito porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṁ jātaketi? **Mahāsutasomajātake**ti eke. Ime pana therā **Jayaddisajātake**ti vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha—

"Putto yadā homi jayaddisassa,
Pañcālaraṭṭhādhipatissa atrajo.
Cajitvāna pāṇaṁ pitaraṁ pamocayiṁ,
Kammāsapādampi cahaṁ pasādayin"ti.

Keci pana dhakāreneva atthaṁ vaṇṇayanti. Kururaṭṭhavāsīnaṁ kira kuruvattadhammo tasmiṁ kammāso jāto, tasmā taṁ ṭhānaṁ kammāso ettha dhammo jātoti **kammāsadhamman**ti vuccati, tattha niviṭṭhanigamassāpi etadeva nāmaṁ. Bhummavacanena kasmā na vuttanti, avasanokāsato. Bhagavato kira tasmiṁ nigame vasanokāso koci vihāro nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṁ udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi. Tattha Bhagavā vihāsi. Taṁ nigamaṁ gocaragāmaṁ katvā, tasmā evamettha attho veditabbo "Kurūsu viharati kammāsadhammaṁ nāma Kurūnaṁ nigamo, taṁ gocaragāmaṁ katvā"ti.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106. **Ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo**ti kasmā Bhagavā idaṁ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṁ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāya-utupaccayasevanena

niccaṁ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṁ paṭiggahetuṁ samatthā honti. Tena nesaṁ Bhagavā imaṁ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṁ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṁ arahatte pakkhipitvā idaṁ gambhīratthaṁ Satipaṭṭhānasuttaṁ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṁ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇṇamañjūsaṁ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkhipeyya, evaṁ Bhagavā Kururaṭṭhavāsiparisaṁ labhitvā gambhīradesanaṁ desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni Dīghanikāye **Mahānidānaṁ Mahāsatipaṭṭhānaṁ** imasmiṁ Majjhimanikāye **Sāropamaṁ Rukkhūpamaṁ Raṭṭhapālaṁ Māgaṇḍiyaṁ Āneñjasappāyan**ti aññānipi suttāni desesi.

Api ca tasmiṁ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijanāpi satipaṭṭhānappaṭisaṁyuttameva kathaṁ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsupi niratthakakathā nāma na pavattati. Sace kāci itthī "amma tvaṁ kataraṁ satipaṭṭhānabhāvanaṁ manasikarosī"ti pucchitā "na kiñcī"ti vadati. Taṁ garahanti "dhiratthu[1] tava jīvitaṁ, jīvamānāpi[2] tvaṁ matasadisā"ti. Atha naṁ "mā dāni puna evamakāsī"ti ovaditvā aññataraṁ satipaṭṭhānaṁ uggaṇhāpenti. Yā pana "ahaṁ asukaṁ satipaṭṭhānaṁ manasikaromī"ti vadati. Tassā "sādhu sādhū"ti sādhukāraṁ datvā "tava jīvitaṁ sujīvitaṁ[3], tvaṁ nāma manussattaṁ pattā, tavatthāya Sammāsambuddho uppanno"ti-ādīhi pasaṁsanti. Na kevalaṁ cettha manussajātiyāyeva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi. Tatridaṁ vatthu—eko kira naṭako[4] suvapotakaṁ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṁ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotakaṁ pamussitvā gato. Taṁ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṁsu. Buddharakkhitotissa nāmaṁ akaṁsu. Taṁ ekadivasaṁ purato nisinnaṁ disvā mahātherī āha "Buddharakkhitā"ti, kiṁ ayyeti. Atthi koci tava manasikāroti[5], natthi ayyeti. Āvuso pabbajitānaṁ santike vasantena nāma vissaṭṭha-attabhāvena bhavituṁ na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṁ pana aññaṁ na sakkhissasi, "aṭṭhi

---

1. Niratthakaṁ (Syā, Ka) 2. Jīvantīpi (Syā) 3. Satthakaṁ tava jīvitaṁ (Ka)
4. Naṭagaṇo (Sī) 5. Bhāvanāmanasikāroti (Sī, Syā)

aṭṭhī”ti sajjhāyaṁ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā “aṭṭhi aṭṭhī”ti sajjhāyanto carati.

Taṁ ekadivasaṁ pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṁ tapamānaṁ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So “kira kirī”ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā “ayye Buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema nan”ti leḍḍu-ādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṁ. Taṁ ānetvā purato ṭhapitaṁ therī āha “Buddharakkhita sakuṇena gahitakāle kiṁ cintesī”ti. Na ayye aññaṁ cintesiṁ, “aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṁ gahetvā gacchati, katarasmimpi ṭhāne vippakirissatī”ti evaṁ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu sādhu Buddharakkhita anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṁ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā, tasmā nesaṁ Bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṁ suttaṁ abhāsi.

Tattha **ekāyano**ti ekamaggo. Maggassa hi—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṁ vaṭumāyanaṁ.
Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo”ti[1]—

Bahūni nāmāni. Svāyaṁ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo**ti ettha ekamaggo ayaṁ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano, **ekenā**ti gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. **Ayitabbo**ti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṁsārato nibbānaṁ gacchantīti attho. Ekassa ayano ekāyano, **ekassā**ti seṭṭhassa. Sabbasattānaṁ seṭṭho ca Bhagavā, tasmā Bhagavatoti vuttaṁ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṁ santepi Bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha “so hi brāhmaṇa Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā”ti-ādi[2]. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṁ ayanoti ekāyano, imasmiṁyeva dhammavinaye pavattati, na aññatrāti vuttaṁ hoti. Yathāha “imasmiṁ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgIko maggo upalabbhatī”ti[3]. Desanābhedoyeva heso, attho paneko.

1. Khe 8. 201 piṭṭhe. 2. Ma 3. 59 piṭṭhe. 3. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Api ca ekaṁ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayappavattopi aparabhāge ekaṁ nibbānameva gacchatīti vuttaṁ Hoti. Yathāha brahmā Sahampati—

"Ekāyanaṁ jātikhayantadassī,
Maggaṁ pajānāti hitānukampī.
Etena maggena tariṁsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghan"ti[1].

Keci pana "na pāraṁ diguṇaṁ yantī"ti gāthānayena yasmā ekavāraṁ nibbānaṁ gacchati. Tasmā "ekāyano"ti vadanti, taṁ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṁ ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṁ. Yadi pana ekaṁ ayanamassa ekā gati pavattīti evaṁ atthaṁ yojetvā vucceyya, byañjanaṁ yujjeyya. Attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatu-ārammaṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idha adhippeto, na lokuttaro. So anekavārampi ayati, anekañcassa ayanaṁ hoti.

Pubbepi ca imasmiṁ pade mahātherānaṁ sākacchā ahosiyeva. Tipiṭakacūḷanāgatthero "pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo"ti āha. Ācariyo panassa Tipiṭakacūḷasumatthero "missakamaggo"ti āha. Pubbabhāgo bhanteti. Missako āvusoti. Ācariye punappunaṁ bhaṇante appaṭibāhitvā tuṇhī ahosi. Pañhaṁ avinicchinitvāva uṭṭhahiṁsu. Athācariyatthero nhānakoṭṭhakaṁ gacchanto "mayā missakamaggo kathito, Cūḷanāgo pubbabhāgoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo"ti suttantaṁ ādito paṭṭhāya parivattento "yo hi koci bhikkhave ime cattāro satipaṭṭhāne evaṁ bhāveyya satta vassānī"ti imasmiṁ ṭhāne sallakkhesi, lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo na labbhati, Cūḷanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti ñatvā aṭṭhamiyaṁ dhammassavane saṁghuṭṭhe agamāsi.

---

1. Saṁ 3. 162 piṭṭhe.

Porāṇakattherā kira piyadhammassavanā honti. Saddaṁ sutvāva "ahaṁ paṭhamaṁ, ahaṁ paṭhaman"ti ekappahāreneva osaranti. Tasmiṁ ca divase Cūḷanāgattherassa vāro. Tena dhammāsane nisīditvā bījaniṁ gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṁ ṭhitassa etadahosi "raho nisīditvā na vakkhāmī"ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti, na attano rucimeva ucchubhāraṁ viya evaṁ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇaṁ vissajjenti, tasmā thero "āvuso Cūḷanāgā"ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṁ ṭhapetvā "kiṁ bhante"ti āha. Āvuso Cūḷanāga mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti.

Thero cintesi "amhākaṁ ācariyo sabbapariyattiko tepiṭako sutabuddho, evarūpassapi nāma bhikkhuno ayaṁ pañho āluḷeti, anāgate mama bhātikā imaṁ pañhaṁ āluḷessantīti suttaṁ gahetvā imaṁ pañhaṁ niccalaṁ karissāmī"ti paṭisambhidāmaggato "ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo—

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṁ caturo padā.
Virāgo seṭṭho Dhammānaṁ, dvipadānañca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā.
Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṁ.
Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṁ karissathā"ti[1]—

Suttaṁ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena nibbānatthikehi magganiyaṭṭhena ca. **Sattānaṁ visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṁ sattānaṁ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satasahassakappādhikānaṁ catunnaṁ asaṅkhyeyyānaṁ upari ekasmiññeva kappe nibbatte Taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake Buddhe ādiṁ katvā Sakyamunipariyosānā aneke Sammāsambuddhā anekasatā Paccekabuddhā gaṇanapathaṁ vītivattā ariyasāvakā cāti

1. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

ime sattā sabbe cittamalaṁ pavāhetvā paramavisuddhiṁ pattā. Rūpamalavasena pana saṁkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathāhi—

Rūpena saṁkiliṭṭhena, saṁkilissanti māṇavā.
Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṁ Mahesinā.

Cittena saṁkiliṭṭhena, saṁkilissanti māṇavā.
Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṁ Mahesinā.

Yathāha "cittasaṁkilesā bhikkhave sattā saṁkilissanti, cittavodānā visujjhantī"ti[1]. Tañca cittavodānaṁ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha "sattānaṁ visuddhiyā"ti.

Sokaparidevānaṁ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. Ayaṁ hi maggo bhāvito **Santatimahāmattā**dīnaṁ viya sokasamatikkamāya, **Paṭācārā**dīnaṁ viya ca paridevasamatikkamāya ca saṁvattati. Tenāha "sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"ti. Kiñcāpi hi Santatimahāmatto—

"Yaṁ pubbe taṁ visodhehi, pacchā te māhu kiñcanaṁ.
Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasī"ti[2]—

Imaṁ gāthaṁ sutvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ patto.

Paṭācārā—

"Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā.
Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā"ti[3]—

Imaṁ gāthaṁ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammaṁ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṁ dvinnaṁ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayaṁ hi maggo bhāvito Tissattherādīnaṁ viya dukkhassa, Sakkādīnaṁ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṁvattati.

---

1. Saṁ 2. 123 piṭṭhe. 2. Khu 1. 425 piṭṭhe. 3. Khu 1. 54 piṭṭhe.

Tatrāyaṁ atthadīpanā—Sāvatthiyaṁ kira **Tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati, tassa kaniṭṭhabhātubhariyā "gacchatha naṁ jīvitā voropethā"ti pañcasate core pesesi. Te gantvā theraṁ parivāretvā nisīdiṁsu. Thero āha "kasmā āgatattha upāsakā"ti. Taṁ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṁ[1] me upāsakā gahetvā ajjekarattiṁ jīvitaṁ dethāti. Ko te samaṇa imasmiṁ ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti. Thero mahantaṁ pāsāṇaṁ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā "vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo"ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggiṁ katvā nipajjiṁsu. Therassa vedanaṁ vikkhambhetvā sīlaṁ paccavekkhato parisuddhaṁ sīlaṁ nissāya pītipāmojjaṁ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṁ vaḍḍhento tiyāmarattiṁ samaṇadhammaṁ katvā aruṇuggamane arahattaṁ patto imaṁ udānaṁ udānesi—

"Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṁ.
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṁ ahaṁ.

Evāhaṁ cintayitvāna, yathābhūtaṁ vipassisaṁ.
Sampatte aruṇuggamhi, arahattamapāpuṇin"ti.

Aparepi tiṁsa bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā araññavihāre vassaṁ upagantvā "āvuso tiyāmarattiṁ samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṁ āgantabban"ti vatvā vihariṁsu. Tesaṁ samaṇadhammaṁ katvā paccūsasamaye pacalāyantānaṁ eko byaggho āgantvā ekekaṁ bhikkhuṁ gahetvā gacchati. Na koci "maṁ byaggho gaṇhī"ti vācampi nicchāresi. Evaṁ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase "itare āvuso kuhin"ti pucchitvā ñatvā ca "idāni gahitena gahitomhīti vattabban"ti vatvā vihariṁsu.

Atha aññataraṁ daharabhikkhuṁ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So "byaggho bhante"ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhiṁsu. Byaggho bhikkhūnaṁ agatiṁ[2] chinnataṭaṭṭhānaṁ āruyha taṁ bhikkhuṁ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khādituṁ ārabhi. Itarepi

1. Pātibhogaṁ (Ka)
2. Agatipathaṁ (Sī)

“idāni sappurisa amhehi kattabbaṁ natthi, bhikkhūnaṁ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī”ti āhaṁsu. So byagghamukhe nipannova taṁ vedanaṁ vikkhambhetvā vipassanaṁ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhiyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṁ patvā imaṁ udānaṁ udānesi—

“Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito.
Muhuttaṁ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmiṁ gahetvāna, silāya uparīkato[1].
Kāmaṁ khādatu maṁ byaggho, bhakkho kāyo amittānaṁ.
Paṭiladdhe kammaṭṭhāne, maraṇaṁ hehiti[2] bhaddakan”ti.

Aparopi Pītamallatthero[3] nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṁ gahetvā Tambapaṇṇidīpaṁ āgamma rājānaṁ disvā raññā katānuggaho ekadivasaṁ kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanto “rūpaṁ bhikkhave na tumhākaṁ, taṁ pajahatha, taṁ vo pahīnaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī”ti[4] natumhākavaggaṁ[5] sutvā cintesi “neva kira rūpaṁ attano, na vedanā”ti. So taṁyeva aṅkusaṁ katvā nikkhamitvā Mahāvihāraṁ gantvā pabbajjaṁ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇaṁ katvā tiṁsa bhikkhū gahetvā gabalavāliya-aṅgaṇaṁ gantvā samaṇadhammaṁ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tamenaṁ rattiṁ eko migaluddako migoti maññamāno sattiyā pahari. Satti vinivijjhitvā gatā. So taṁ sattiṁ harāpetvā pahāramukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṁ attānaṁ nisīdāpetvā okāsaṁ kāretvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ patvā ukkāsitasaddena āgatānaṁ bhikkhūnaṁ byākaritvā imaṁ udānaṁ udānesi—

“Bhāsitaṁ Buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino.
Na tumhākamidaṁ rūpaṁ, taṁ jaheyyātha bhikkhavo.

---

1. Upanītako (Sī, Syā) Dī-Ṭṭha 2. 340 piṭṭhe passitabbaṁ.
2. Hoti (Syā)
3. Dīpamallatthero (Syā)
4. Saṁ 2. 28 piṭṭhe.
5. Natumhākavākyaṁ (Dī-Ṭṭha 2. 340 piṭṭhe)

Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino.
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṁ vūpasamo sukho”ti.

Atha naṁ bhikkhū āhaṁsu “sace bhante Sammāsambuddho arogo abhavissā, addhā te muddhamatthake hatthaṁ pasāretvā sīsaṁ parāmaseyyā”ti. Ettāvatā ayaṁ maggo Tissattherādīnaṁ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṁvattati.

Sakko pana Devānamindo attano pañcavidhaṁ pubbanimittaṁ disvā maraṇabhayasantajjito domanassajāto Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa[1] upapatti puna pākatikāva ahosi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivāro saggasampattiṁ anubhoti, tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye upapannā. So “kiṁ imā cirāyantī”ti upadhārento tāsaṁ niraye nibbattabhāvaṁ disvā “kittakaṁ nu kho mama āyū”ti upaparikkhanto attanopi āyuparikkhayaṁ viditvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṁ disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā “imaṁ me domanassaṁ satthā vinayissati[2] na añño”ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchi—

“Niccaṁ utrastamidaṁ cittaṁ, niccaṁ ubbiggidaṁ mano.
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca.
Sace atthi anutrastaṁ, taṁ me akkhāhi pucchito”ti[3].

Tato naṁ Bhagavā āha—

“Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasaṁvarā.
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṁ passāmi pāṇinan”ti[3].

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṁ sampattiṁ thāvaraṁ katvā devalokameva

1. Sāpassa (Syā) 2. Vinodessati (Ka) 3. Saṁ 1. 52 piṭṭhe.

agamāsīti. Evamayaṁ maggo bhāvito sakkādīnaṁ viya domanassassa atthaṅgamāya saṁvattatīti veditabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṁ hoti. Ayaṁ hi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttarassa maggassa adhigamāya saṁvattati. Tenāha "ñāyassa adhigamāyā"ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṁ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṁ sādheti. Tenāha "nibbānassa sacchikiriyāyā"ti.

Tattha kiñcāpi "sattānaṁ visuddhiyā"ti vutte sokasamatikkamādīni atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsanayuttikovide aññesaṁ na pākaṭāni, na ca Bhagavā paṭhamaṁ sāsanayuttikovidaṁ janaṁ katvā pacchā dhammaṁ deseti. Tena teneva pana suttena taṁ taṁ atthaṁ ñāpeti. Tasmā idha yaṁ yaṁ atthaṁ ekāyanamaggo sādheti, taṁ taṁ pākaṭaṁ katvā dassento "sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"ti-ādimāha. Yasmā vā yā sattānaṁ visuddhi ekāyanamaggena saṁvattati, sā sokaparidevānaṁ samatikkamena hoti, sokaparidevānaṁ samatikkamo dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamena, dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamo ñāyassādhigamena, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṁ dassento "sattānaṁ visuddhiyā"ti vatvā "sokaparidevānaṁ samatikkamāyā"ti-ādimāha.

Api ca vaṇṇabhaṇanametaṁ ekāyanamaggassa. Yatheva hi Bhagavā "dhammaṁ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṁ majjhekalyāṇaṁ pariyosānakalyāṇaṁ sātthaṁ sabyañjanaṁ kevalaparipuṇṇaṁ parisuddhaṁ brahmacariyaṁ pakāsessāmi, yadidaṁ chachakkānī"ti[1] chachakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇaṁ abhāsi, yathā ca ariyavaṁsadesanāya "cattārome bhikkhave ariyavaṁsā aggaññā rattaññā vaṁsaññā porāṇā asaṁkiṇṇā asaṁkiṇṇapubbā na saṁkīyanti, na saṁkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi

---

1. Ma 3. 327 piṭṭhe.

viññūhī”ti[1] navahi padehi vaṇṇaṁ abhāsi, evaṁ imassapi ekāyanamaggassa sattānaṁ visuddhiyāti-ādīhi sattahi padehi vaṇṇaṁ abhāsi.

Kasmā iti ce, tesaṁ bhikkhūnaṁ ussāhajananatthaṁ. Vaṇṇabhāsanaṁ hi sutvā te bhikkhū “ayaṁ kira maggo hadayasantāpabhūtaṁ sokaṁ, vācāvippalāpabhūtaṁ paridevaṁ, kāyika-asātabhūtaṁ dukkhaṁ, cetasika-asātabhūtaṁ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṁ ñāyaṁ nibbānanti tayo visese āvahatī”ti ussāhajātā imaṁ dhammadesanaṁ uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabbaṁ dhāretabbaṁ vācetabbaṁ, imañca maggaṁ bhāvetabbaṁ maññissanti. Iti tesaṁ bhikkhūnaṁ ussāhajananatthaṁ vaṇṇaṁ abhāsi, kambalavāṇijādayo kambalādīnaṁ vaṇṇaṁ viya.

Yathā hi satasahassagghanikapaṇḍukambalavāṇijena kambalaṁ gaṇhathāti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavālakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphassoti ugghositaṁ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye na pahonti, tepi dassanakāmā honti, evamevaṁ “ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo”ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyyānamaggāpi maggātveva vuccanti. “Sattānaṁ visuddhiyā”ti-ādimhi pana vutte “ayaṁ kira maggo cattāro upaddave hanati[2], tayo visese āvahatī”ti ussāhajātā imaṁ dhammadesanaṁ uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabbaṁ dhāretabbaṁ vācetabbaṁ, imañca maggaṁ bhāvetabbaṁ maññissantīti vaṇṇaṁ bhāsanto “sattānaṁ visuddhiyā”ti-ādimāha. Yathā ca satasahassagghanikapaṇḍukambalavāṇijopamā, evaṁ rattajambunadasuvaṇṇa-udakappasādakamaṇiratanasuvisuddhamuttāratana dhotapavāḷādivāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṁ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi.

---

1. Aṁ 1. 336 piṭṭhe.
2. Harati (Sī, Syā)

"Catunnaṁ bhikkhave satipaṭṭhānānaṁ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṁ suṇātha. Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo"ti-ādīsu[1] hi satigocaro **satipaṭṭhānan**ti vuccati. Tathā "kāyo paṭṭhānaṁ, no sati. Sati paṭṭhānañceva sati cā"ti-ādīsupi[2]. Tassattho—patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṁ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṁ **satipaṭṭhānaṁ.** Padhānaṁ ṭhānanti vā paṭṭhānaṁ. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya. "Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī"ti[3] etthāpi tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā "satipaṭṭhānan"ti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṁ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti, satiyā. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānanti. "Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī"ti-ādīsu[4] pana satiyeva "satipaṭṭhānan"ti vuccati. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṁ, upaṭṭhāti okkantitvā[5] pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṁ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṁ. Idamidha adhippetaṁ.

Yadi evaṁ, kasmā "satipaṭṭhānā"ti bahuvacanaṁ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṁ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṁ gacchanti. Vuttañhetaṁ "maggoti kenaṭṭhena maggo, nibbānagamanaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena cā"ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṁ sādhayamānā nibbānaṁ gacchanti. Ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggīyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evaṁ ca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, "mārasenappamaddanaṁ vo bhikkhave maggaṁ desessāmi, taṁ suṇātha. Katamo ca bhikkhave mārasenappamaddano maggo, yadidaṁ sattabojjhaṅgā"ti-ādīsu[6] viya hi yathā mārasenappamaddanoti ca sattabojjhaṅgāti ca atthato ekaṁ, byañjanamevettha nānAṁ. Evaṁ ekāyanamaggoti ca cattāro satipaṭṭhānāti ca

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.
2. Khu 9. 406 piṭṭhe.
3. Ma 3. 263 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 287 piṭṭhe.
5. Okkhanditvā (Sī)
6. Saṁ 3. 88 piṭṭhe.

atthato ekaṁ, byañjanamevettha nānaṁ. Tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṁ, ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanaṁ veditabbaṁ.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti. Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṁ vedanānupassanaṁ satipaṭṭhānaṁ. Diṭṭhicaritassāpi mandassa nātippabhedagataṁ cittānupassanāsatipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṁ dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṁ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṁ paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṁ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṁ tatiyaṁ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṁ catutthaṁ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca attabhāva vipallāsapahānatthaṁ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā, tesaṁ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṁ paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ vuttaṁ. Sukhaṁ niccaṁ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṁ aniccaṁ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā, tesaṁ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṁ vipallāsānaṁ pahānatthaṁ sesāni tīṇi vuttānīti evaṁ subhasukhanicca-attabhāvavipallāsapahānatthaṁ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā.

Na kevalañca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṁ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṁ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṁ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṁ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato pacchimato uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. Nagaraṁ viya hi

nibbānamahānagaraṁ. Dvāraṁ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṁ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṁ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṁ nibbānameva osaranti.

Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṁ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṁ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṁ nibbānameva osaranti.

Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṁ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṁ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṁ nibbānameva osaranti.

Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṁ bhaṇḍaṁ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṁ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṁ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṁ nibbānameva osaranti.

Evaṁ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṁ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Bhikkhave**ti dhammapaṭiggāhakapuggalālapanametaṁ. **Bhikkhū**ti paṭipattisampādakapuggalanidassanametaṁ. Aññepi ca devamanussā paṭipattiṁ sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca "bhikkhū"ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṁ sampaṭicchantesu[1] bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato, tasmā seṭṭhattā "bhikkhū"ti āha. Tasmiṁ gahite pana sesā gahitāva honti rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imaṁ paṭipattiṁ paṭipajjati, so bhikkhu nāma

1. Paṭipannesu (Syā)

hotīti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi "bhikkhū"ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṁ gacchatiyeva. Yathāha—

"Alaṅkato cepi samaṁ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū"ti[1].

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṁ kesādīnañca dhammānaṁ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṁ kucchitānaṁ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṁ so āyotipi kāyo. **Āyo**ti uppattideso. Tatrāyaṁ vacanattho, āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṁ āyoti kāyo. Kāyānupassīti kāyaṁ anupassanasīlo, kāyaṁ vā anupassamāno.

"Kāye"ti ca vatvāpi puna "kāyānupassī"ti dutiyaṁ kāyaggahaṇaṁ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṁ katanti veditabbaṁ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṁ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṁ dassitaṁ hoti. tathā na kāye aṅgapaccaṅgavimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtupādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujanako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo

---

1. Khu 1. 34 piṭṭhe.

dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṁ karonti. Tenāhu porāṇā—

> "Yaṁ passati na taṁ diṭṭhaṁ, yaṁ diṭṭhaṁ taṁ na passati.
> Apassaṁ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī"ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṁ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo—ayañhi ekasmiṁ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī, kiṁ vuttaṁ hoti, yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṁ aniccadukkhānatta-asubhabhūteyeva imasmiṁ kāye niccasukha-attasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānatta-asubhākārasamūhānupassīyevāti. Atha vā yvāyaṁ parato "idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā -pa-. So satova assasatī"ti-ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca "idhekacco pathavikāyaṁ aniccato anupassati āpokāyaṁ tejokāyaṁ vāyokāyaṁ kesakāyaṁ lomakāyaṁ chavikāyaṁ cammakāyaṁ maṁsakāyaṁ ruhirakāyaṁ nahārukāyaṁ aṭṭhikāyaṁ aṭṭhimiñjakāyan"ti paṭisambhidāyaṁ[1] kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṁyeva kāye anupassanato "kāye kāyānupassī"ti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṁ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesālomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Api ca "imasmiṁ kāye aniccato anupassati, no niccato"ti-ādinā nayena paṭisambhidāyaṁ[1] āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassānupassanatopi "kāye kāyānupassī"ti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṁ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṁ paṭipanno bhikkhu imaṁ kāyaṁ aniccānupassanādīnaṁ sattannaṁ anupassanānaṁ vasena aniccato anupassati, no niccado. Dukkhato anupassati, no sukhato.

---

1. Khu 9. 406 piṭṭhe.

Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. So taṁ aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṁ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṁ pajahati, nibbindanto nandiṁ pajahati, virajjanto rāgaṁ pajahati, nirodhento samudayaṁ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṁ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassetaṁ nāmaṁ. Ātāpo assa atthīti **ātāpī. Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṁ pana yasmā satiyā ārammaṇaṁ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha "satiṁ ca khvāhaṁ bhikkhave sabbattikaṁ vadāmī"ti[1]. Tasmā ettha "kāye kāyānupassī viharatī"ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānakammaṭṭhānaṁ[2] vuttaṁ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṁ kammaṭṭhānaṁ na sampajjati, tasmā yesaṁ dhammānaṁ ānubhāvena taṁ sampajjati. Tesaṁ dassanatthaṁ "ātāpī sampajāno satimāti idaṁ vuttan"ti veditabbaṁ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṁ dassetuṁ **vineyya loke abhijjhādomanassan**ti vuttaṁ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti tasmiṁyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṁ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva, tasmā "pañcapi upādānakkhandhā loko"ti Vibhaṅge[3] vuttaṁ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṁ dhammānaṁ atthuddhāranayenetaṁ vuttaṁ. Yaṁ panāha "tattha katamo loko, sveva kāyo loko"ti. Ayamevettha attho, tasmiṁ loke abhijjhādomanassaṁ vineyyāti evaṁ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena

---

1. Saṁ 3. 100 piṭṭhe. 2. ...satipaṭṭhānaṁ (Sī, Ka) 3. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṁ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṁ vuttaṁ hotīti veditabbaṁ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena pana kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṁ subhasukhabhāvādīnaṁ pakkhepqssa, domanassavinayena kāye bhūtānaṁ asubhāsukhabhāvādīnaṁ apanayanassa ca pahānaṁ vuttaṁ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. yogāṅubhāvo hi esa, yadidaṁ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṁ apakkhipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo "kāye kāyānupassī"ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṁ vuttaṁ. "Viharatī"ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṁ. "Ātāpī"ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṁ, satisampajaññena sabbatthikakammaṭṭhānaṁ kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā, satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Vibhaṅge pana **"anupassī**ti tattha katamā anupassanā. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi. Ayaṁ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato. Tena vuccati anupassīti.

Viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati. Tena vuccati viharatīti.

Ātāpīti tattha katamo ātāpo. Yo cetasiko vīriyārambho -pa- sammāvāyāmo. Ayaṁ vuccati ātāpo. Iminā ātāpena upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati ātāpīti.

Sampajānoti tattha katamaṁ sampajaññaṁ. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi. Idaṁ vuccati sampajaññaṁ. Iminā sampajaññena upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati sampajānoti.

Satimāti tattha katamā sati. Yā sati anussati -pa- sammāsati. Ayaṁ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti -pa- samannāgato. Tena vuccati satimāti.

Vineyya loke abhijjhādomanassanti tattha katamo loko. Sveva kāyo loko, pañcapi upādānakkhandhā loko. Ayaṁ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā. Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandīrāgo cittassa sārāgo, ayaṁ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṁ domanassaṁ. Yaṁ cetasikaṁ asātaṁ, cetasikaṁ dukkhaṁ, cetosamphassajaṁ asātaṁ -pa- dukkhā vedanā. Idaṁ vuccati domanassaṁ. Iti ayañca abhijjhā idañca domanassaṁ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā vūpasantā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassan"ti[1] evametesaṁ padānaṁ attho vutto. Tena saha ayaṁ Aṭṭhakathānayo yathā saṁsandati, evaṁ veditabbo. Ayaṁ tāva kāyānupassanāsatipaṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati -pa- vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha pana **vedanānupassī**ti evamādīsu vedanādīnaṁ puna vacane payojanaṁ kāyānupassanāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammanupassī**ti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṁ, tathā dhammā. Tesaṁ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṁ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto **vedanāsu vedanānupassī**ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathaṁ ca vedanā anupassitabbāti. Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

---

1. Abhi 2. 201 piṭṭhādīsu.

"Yo sukhaṁ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṁ santaṁ, adakkhi naṁ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī"ti[1].

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetaṁ "yaṁkiñci vedayitaṁ, sabbaṁ taṁ dukkhasminti vadāmī"ti[2]. Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha "sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā"ti[3] sabbaṁ vitthāretabbaṁ. Api ca aniccādisattānupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesaṁ niddesavāreyeva pākaṭaṁ bhavissati. Cittadhammesupi cittaṁ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṁ aniccādisattānupassanānaṁ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṁ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṁ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṁ niddesavāre āgatasantāsantādibhedānaṁ ca vasena anupassitabbā. Sesaṁ vuttanayameva. Kāmañcettha yassa kāyasaṅkhāte loke abhijjhādomanassaṁ pahīnaṁ, tassa vedanādilokesupi taṁ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṁ. Yato vā ekattha pahīnaṁ sesesupi pahīnaṁ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanatthampi evaṁ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānapabbavaṇṇanā

107. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṁ mahāveṇuṁ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṁ veṇukhaṇḍaṁ gahetvā phāletvā taṁ taṁ upakaraṇaṁ kareyya, evameva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṁ anekappakāravisesādhigamaṁ kattukāmo ekameva sammāsatiṁ "cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro, idha bhikkhave bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī"ti-ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṁ satipaṭṭhānaṁ gahetvā vibhajanto "kathañca bhikkhave"ti-ādinā nayena niddesavāraṁ vatthumāraddho.

---

1. Saṁ 2. 409 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 417 piṭṭhe. 3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

Tattha **kathañcā**ti-ādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—bhikkhave kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti. Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhū**ti bhikkhave imasmiṁ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetaṁ "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[1]. Tena vuttaṁ "imasmiṁ sāsane bhikkhū"ti.

Araññagato vā -pa- suññāgāragato vā"ti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṁ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṁ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṁ cittaṁ kammaṭṭhānavīthiṁ otarituṁ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati, tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṁ khīraṁ pivitvā vaḍḍhitaṁ kūṭavacchaṁ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṁ thambhaṁ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṁ asakkonto tameva thambhaṁ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṁ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṁ duṭṭhacittaṁ[2] dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṁ vā rukkhamūlaṁ vā suññāgāraṁ vā pavesetvā[3] tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbaṁ. Evamassa taṁ cittaṁ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṁ alabhamānaṁ satiyottaṁ chinditvā palāyituṁ asakkontaṁ tamevārammaṇaṁ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

"Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṁ damaṁ naro idha.
Bandheyyevaṁ sakaṁ cittaṁ, satiyārammaṇe daḷhan"ti.

Evamassa taṁ senāsanaṁ bhāvanānurūpaṁ hoti. Tena vuttaṁ "idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanan"ti.

---

1. Ma 1. 92 piṭṭhe. 2. Muṭṭhacittaṁ (Ka) 3. Pavisetvā (Syā)

Api ca yasmā idaṁ kāyānupassanāya muddhabhūtaṁ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṁ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṁ ānāpānassatikammaṭṭthānaṁ itthipurisahatthi-assādisaddasamākulaṁ gāmantaṁ apariccajitvā na sukaraṁ sampādetuṁ, saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaraṁ yogāvacarena idaṁ kammaṭṭhānaṁ pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṁ nibbattetvā tadeva jhānaṁ pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṁ arahattaṁ pāpuṇituṁ. Tasmāssa anurūpasenāsanaṁ dassento Bhagavā "araññagato vā"ti-ādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṁ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā "ettha nagaraṁ māpethā"ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṁ labhati, evameva yogāvacarassa anurūpaṁ senāsanaṁ upaparikkhitvā "ettha kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitabban"ti upadisati. Tato tattha kammaṭṭhānaṁ anuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte "Sammāsambuddho vata so Bhagavā"ti mahantaṁ sakkāraṁ labhati.

Ayaṁ pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi Mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṁ vā vanagahanaṁ vā pabbatagahanaṁ vā nissāya nilīyitvā vanamahiṁsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṁ araññādīsu kammaṭṭhānaṁ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā—

"Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige.
Tathevāyaṁ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araññaṁ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman"ti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṁ araññasenāsanaṁ dassento Bhagavā "araññagato vā"ti-ādimāha. Ito paraṁ imasmiṁ tāva ānāpānapabbe yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ Visuddhimagge vuttameva.

Tassa pana imesaṁ "dīghaṁ vā assasanto dīghaṁ assasāmīti pajānāti -pa- passambhayaṁ kāyasaṅkhāraṁ passasissāmīti sikkhatī"ti evaṁ

---

1. Yathā hi (Sī)

vuttānaṁ assāsapassāsānaṁ vasena sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti. So jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā. Tattha assāsapassāsakammiko "ime assāsapassāsā kiṁ nissitā, vatthuṁ nissitā, vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañcā"ti evaṁ rūpaṁ pariggaṇhāti, tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmanti evaṁ nāmarūpaṁ pariggahetvā tassa paccayaṁ pariyesanto avijjādipaṭiccasamuppādaṁ disvā "paccayapaccayuppannadhammamattamevetaṁ, añño satto vā puggalo vā natthī"ti vitiṇṇakaṅkho sapaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanaṁ vaḍḍhento anukkamena arahattaṁ pāpuṇāti. Idaṁ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṁ.

Jhānakammikopi "imāni jhānaṅgāni kiṁ nissitāni, vatthuṁ nissitāni. Vatthu nāma karajakāyoti jhānaṅgāni nāmaṁ, karajakāyo rūpan"ti nāmarūpaṁ vavatthapetvā tassa paccayaṁ pariyesanto avijjādipaccayākāraṁ disvā "paccayapaccayuppannadhammamattamevetaṁ, añño satto vā puggalo vā natthī"ti vitiṇṇakaṅkho sapaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanaṁ vaḍḍhento anukkamena arahattaṁ pāpuṇāti, idaṁ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṁ.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vā**ti parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vā**ti kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paguṇakammaṭṭhānaṁ aṭṭhapetvā aparāparaṁ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmiṁ kāle pana idaṁ ubhayaṁ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārabhastañca gaggaranāḷiñca tajjañca vāyāmaṁ paṭicca vāto aparāparaṁ sañcarati, evaṁ bhikkhuno karajakāyañca nāsāpuṭañca cittañca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṁ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto "samudayadhammānupassī vā kāyasmiṁ viharatī"ti vuccati. **Vayadhammānupassī vā**ti yathā bhastāya apanītāya gaggaranāḷiyā bhinnāya tajje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsāpuṭe viddhaste

citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṁ passanto "vayadhammānupassī vā kāyasmiṁ viharatī"ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti kālena samudayaṁ, kālena vayaṁ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassā**ti kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṁ, nāhaṁ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavatthāpanametaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṁ uttaruttari[1] ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṁ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatī**ti taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṁ vasena anissito viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatī**ti lokasmiṁ kiñci rūpaṁ vā -pa- viññāṇaṁ vā "ayaṁ me attā vā attaniyaṁ vā"ti na gaṇhāti. **Evampī**ti upari atthaṁ upādāya sampiṇḍanattho pikāro. Iminā pana padena Bhagavā ānāpānapabbadesanaṁ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṁ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṁ, ubhinnaṁ appavatti nirodhasaccaṁ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṁ. Evaṁ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṁ pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. Evaṁ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṁ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha kāmaṁ soṇasiṅgālādayopi gacchantā "gacchāmā"ti jānanti, na panetaṁ evarūpaṁ jānanaṁ sandhāya vuttaṁ. Evarūpañhi jānanaṁ sattūpaladdhiṁ na pajahati, attasaññaṁ na

---

1. Uttaruttariṁ (Sī)

ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṁ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṁ sattūpaladdhiṁ pajahati, attasaññaṁ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi "ko gacchati, kassa gamanaṁ, kiṁ kāraṇā gacchatī"ti evaṁ sampajānanaṁ[1] sandhāya vuttaṁ. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tattha **ko gacchatī**ti na koci satto vā puggalo vā gacchati. **Kassa gamanan**ti na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṁ. **Kiṁ kāraṇā gacchatī**ti cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṁ pajānāti "gacchāmī"ti[2] cittaṁ uppajjati, taṁ vāyaṁ janeti, vāyo viññattiṁ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamananti vuccati. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi "tiṭṭhāmī"ti cittaṁ uppajjati, taṁ vāyaṁ janeti, vāyo viññattiṁ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo ṭhānanti vuccati. "Nisīdāmī"ti cittaṁ uppajjati, taṁ vāyaṁ janeti, vāyo viññattiṁ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samiñjanaṁ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. "Sayāmī"ti cittaṁ uppajjati, taṁ vāyaṁ janeti, vāyo viññattiṁ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṁ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṁ pajānato evaṁ hoti "satto gacchati satto tiṭṭhatī"ti vuccati. Atthi[3] pana koci satto gacchanto[4] vā ṭhito vā? Natthi. Yathā pana "sakaṭaṁ gacchati sakaṭaṁ tiṭṭhatī"ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṁ nāma gacchantaṁ vā tiṭṭhantaṁ vā atthi. Cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente "sakaṭaṁ gacchati sakaṭaṁ tiṭṭhatī"ti vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena[5] sakaṭaṁ viya kāyo. Goṇā viya cittajavātā. Sārathi viya cittaṁ. Gacchāmi tiṭṭhāmīti citte uppanne vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti. Tato "satto gacchati,

---

1. Evarūpaṁ jānanaṁ (Sī) 2. Gacchissāmīti (Sī) 3. Atthato (Ka)
4. Gantā (Sī, Syā) Ṭīkā oloketabbā. 5. Ajavanaṭṭhena (Sī), pājanaṭṭhena (Ka)

satto tiṭṭhati, ahaṁ gacchāmi, ahaṁ tiṭṭhāmī"ti vohāramattaṁ hotīti. Tenāha—

"Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanaṁ.
Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayaṁ.

Yantaṁ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṁ.
Payuttaṁ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye.
Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje"ti.

Tasmā evaṁ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānātīti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṁ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yena yena vā ākārena tassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṁ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṁ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjāsayanākārena ṭhitaṁ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ attano vā catu-iriyāpathapariggahaṇena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vā**ti parassa vā catu-iriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vā**ti kālena attano, kālena parassa catu-iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Samudayadhammānupassī vā**ti-ādīsu pana "avijjāsamudayā rūpasamudayo"ti-ādinā[1] nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha "samudayadhammānupassī vā"ti-ādi vuttaṁ. **Atthi kāyoti vā panassā**ti-ādi vuttasadisameva.

Idha pana catu-iriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṁ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṁ, ubhinnaṁ apavatti nirodhasaccaṁ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṁ.

---

1. Khu 9. 53 Paṭisambhidāmagge.

Evaṁ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṁ pāpuṇātīti idamekassa catu-iriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

109. Evaṁ iriyāpathavasena kāyānupassanaṁ vibhajitvā idāni catusampajaññavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **abhikkante paṭikkante**ti ettha tāva **abhikkantaṁ** vuccati gamanaṁ. **Paṭikkantaṁ** nivattanaṁ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṁ abhiharanto **abhikkamati** nāma. Paṭinivattento **paṭikkamati** nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṁ purato onāmento abhikkamati nāma. Pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṁsaranto abhikkamati nāma. Pacchima-aṅgappadesaṁ pacchā saṁsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññameva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṁ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. Tattha sātthakasampajaññaṁ sappāyasampajaññaṁ gocarasampajaññaṁ asammohasampajaññanti catubbidhaṁ sampajaññaṁ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā "kiṁ nu me ettha gatena attho atthi natthī"ti atthānatthaṁ pariggaṇhitvā atthapariggahaṇaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasaṁghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṁ vā bodhiṁ vā disvāpi hi Buddhārammaṇaṁ saṁghadassanena saṁghārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti. There disvā tesaṁ ovāde patiṭṭhāya asubhaṁ disvā tattha paṭhamajjhānaṁ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti. Tasmā etesaṁ dassanaṁ sātthakaṁ. Keci pana "āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, taṁ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā"ti vadanti.

Tasmiṁ pana gamane sappāyāsappāyaṁ pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Seyyathidaṁ, cetiyadassanaṁ tāva sātthakaṁ. Sace pana

cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti. Attano vibhavānurūpaṁ itthiyopi purisāpi alaṅkatappaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane[1] moho uppajjati, kāyasaṁsaggāpattiṁ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṁ vā antarāyo hoti, evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ hoti. Vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṁ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṁghadassanampi sātthaṁ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṁ kāretvā sabbarattiṁ dhammassavanaṁ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ. Antarāyābhāve sappāyaṁ. Mahāparisaparivārānaṁ therānaṁ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṁ. Tadatthadīpanatthañca idaṁ vatthu—eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṁ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṁ disvā paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā tadeva pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṁ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṁ apassanto "sāmaṇerā"ti pakkosi. So "mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṁ dve kathā nāma na kathitāpubbā. Aññasmimpi divase uparivisesaṁ nibbattessāmī"ti cintetvā "kiṁ bhante"ti paṭivacanaṁ adāsi. Ehīti ca vutte ekavacaneneva āgantvā "bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṁ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā"ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṁ ekaṁ asubhaṁ dvinnaṁ janānaṁ atthāya jāyati. Evaṁ sātthampi panetaṁ purisassa mātugāmāsubhaṁ asappāyaṁ. Mātugāmassa ca purisāsubhaṁ sabhāgameva sappāyanti evaṁ sappāyapariggahaṇaṁ **sappāyasampajaññaṁ** nāma.

Evaṁ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatiṁsāya kammaṭṭhānesu attano cittarucitakammaṭṭhānasaṅkhātaṁ gocaraṁ uggahetvā bhikkhĩcāragocare taṁ gahetvā gamanaṁ **gocarasampajaññaṁ** nāma. Tassāvibhāvatthaṁ idaṁ catukkaṁ veditabbaṁ. Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco na harati

---

1. Asamapekkhanena (Sī)

paccāharati, ekacco neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamaṁ yāmaṁ majjhime yāme seyyaṁ kappetvā pacchimayāmepi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṁ katvā rodhirukkhe udakaṁ abhisiñcitvā pānīyaṁ paribhojanīyaṁ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni Khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṁ katvā senāsanaṁ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṁ gāhāpento kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitvā bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṁ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṁ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṁ hoti, taṁ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṁ pavisati. Aññaṁ ce kammaṭṭhānaṁ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṁ viya taṁ ṭhapetvā Buddhārammaṇaṁ pītiṁ gahetvā cetiyaṅgaṇaṁāruyha mahantaṁ cetiyaṁ ce, tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṁ. Khuddakaṁ cetiyaṁ ce, tatheva padakkhiṇaṁ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṁ. Cetiyaṁ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṁ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṁ dassetvā bodhi vanditabbo. So evaṁ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṁ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṁ hatthena gaṇhanto viya nikkhittakammaṭṭhānaṁ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṁ pārupitvā gāmaṁ piṇḍāya pavisati.

Atha naṁ manussā disvā "ayyo no āgato"ti paccuggantvā pattaṁ gahetvā āsanasālāyaṁ vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṁ datvā yāva bhattaṁ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañhaṁ vā pucchanti, dhammaṁ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahatthaṁ dhammakathā nāma kātabbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṁ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṁ paribhuñjitvā anumodanaṁ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattheva nivattetvā maggaṁ paṭipajjati. Atha naṁ puretaraṁ nikkhamitvā

bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti.

Porāṇā bhikkhū kira "na amhākaṁ upajjhāyo ācariyo"ti mukhaṁ ulloketvā vattaṁ karonti. Sampattaparicchedeneva karonti. Te taṁ pucchanti "bhante ete manussā tumhākaṁ kiṁ honti mātupakkhato sambandhā pitipakkhato"ti. Kiṁ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṁ pemaṁ bahumānanti. Āvuso yaṁ mātāpitūhipi dukkaraṁ, taṁ ete amhākaṁ karonti, pattacīvarampi no etesaṁ santakameva, etesaṁ ānubhāvena neva bhaye bhayaṁ, na chātake chātakaṁ jānāma, edisā nāma amhākaṁ upakārino natthīti tesaṁ guṇe kathento gacchati, ayaṁ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṁ vattapaṭipattiṁ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnakaṁ muñcitvā upādinnakaṁ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṁ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṁ vanditvā gorūpānaṁ nikkhamanavelāyameva gāmaṁ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṁ labhitvā āsanasālaṁ gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṁ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādinnakaṁ muñcitvā anupādinnakaṁ gaṇhāti. Ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbāpanaṁ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṁ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṁ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṁ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṁ upaṭṭhahamānaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvāva āgacchati, ayaṁ vuccati **na harati paccāharatī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṁ pivitvā vipassanaṁ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṁ pattā nāma gaṇanapathaṁ vītivattā, Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṁ na taṁ āsanaṁ atthi, yattha yāguṁ pivitvā arahattappattabhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhittadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhacitto viharanto "kammaṭṭhānaṁ nama atthī"tipi saññaṁ akatvā gāmaṁ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṁsaggena saṁsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṁ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṁ harati ca paccāharati cāti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṁ katvā viharanti āvuso tumhe na iṇaṭṭā na bhayaṭṭā na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha[1] pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṁ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāyaṁ, sayane uppannakilesaṁ sayaneyeva niggaṇhathāti. Te evaṁ katikavattaṁ katvā bhikkhācāraṁ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti. Tāya saññāya kammaṭṭhānaṁ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṁ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭthati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So "ayaṁ bhikkhu tuyhaṁ uppannavitakkaṁ jānāti, ananucchavikaṁ te etan"ti attānaṁ paṭicodetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṁ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṁ okkamituṁ asakkontopi taṁ kilesaṁ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṁ manasikarontova gacchati. Na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṁ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattetvā purimapadesaṁyeva eti Āḷindakavāsī Mahāphussadevatthero viya.

So kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatikavattaṁ[2] pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṁ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṁ tathāgacchantaṁ disvā "ayaṁ thero punappunaṁ nivattitvā gacchati. Kiṁ nu kho maggamūḷho udāhu kiñci pamuṭṭho"ti samullapanti. So taṁ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṁ karonto vīsativassabbhantare arahattaṁ pāpuṇi. Arahattappattadivaseyevassa caṅkamanakoṭiyaṁ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṁ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṁ agamaṁsu. Tañca obhāsaṁ disvā Vanavāsīmahātissatthero taṁ dutiyadivase pucchi "rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṁ so obhāso"ti. Thero vikkhepaṁ karonto "okāso nāma dīpobhāsopi hoti maṇi-obhāsopī"ti evamādimāha.

1. Panattha (Sī) 2. Gatapaccāgatavattaṁ (Ka)

Tato paṭicchādetha tumheti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya ca.

Sopi kira gatapaccāgatikavattaṁ pūrento paṭhamaṁ tāva Bhagavato mahāpadhānaṁ pūjessāmīti satta vassāni ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṁ pūretvā arahattaṁ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto viyuttena uddhate paṭinivattanto gāmassa samīpaṁ gantvā "gāvī nu pabbajito nū"ti āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaraṁ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṁ dhovitvā udakagaṇḍūsaṁ karoti. Kiṁ kāraṇā, mā me bhikkhaṁ dātuṁ vandituṁ vā āgate manusse dīghāyukā hothāti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosīti. Ajja bhante katimīti divasaṁ vā bhikkhugaṇanaṁ vā pañhe vā pucchito pana udakaṁ gilitvā ārocesi. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāya gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti Kalambatitthavihāre vassūpagatapaññāsabhikkhū viya.

Te kira āsāḷhīpuṇṇamāyaṁ katikavattaṁ akaṁsu "arahattaṁ appatvā aññamaññaṁ na ālapissāmā"ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṁ katvā pavisiṁsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṁsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṁ disvā jāniṁsu "ajjeko āgato, ajja dve"ti. Evañca cintesuṁ "kiṁ nu kho ete amhehiyeva saddhiṁ na sallapanti, udāhu aññamaññampi, yadi aññamaññaṁ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti, etha ne aññamaññaṁ khamāpessāmā"ti. Sabbe vihāraṁ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṁsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha "na bho kalahakārakānaṁ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṁ cetiyaṅgaṇaṁ bodhiyaṅgaṇaṁ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṁ[1] pānīyaṁ paribhojanīyan"ti. Te tatova nivattā, tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṁ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṁ[2] pavāresuṁ.

Evaṁ Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya Kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto

1. Sūpaṭṭhitaṁ (Sī) 2. Visuddhipavāraṇāya (Ka)

gāmasamīpaṁ patvā udakagaṇḍūsaṁ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṁ vītiṁ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapātiyadhutaṅgaṁ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṁ pana udakasakaṭaṁ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṁ paviṭṭho ca taṁ dātukāmaṁ vā adātukāmaṁ vā sallakkhetuṁ tadanurūpaṁ kālaṁ āgamento bhikkhaṁ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṁ upaṭṭhāpetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṁsūpamāvasena naṁ paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṁ āhāraṁ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya. Bhuttāvī ca udakakiccaṁ katvā muhuttaṁ bhattakilamathaṁ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṁ, evaṁ pacchābhattaṁ. Yathā purimayāmaṁ, evaṁ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti, ayaṁ vuccati **harati ca paccāharati cā**ti.

Idaṁ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṁ gatapaccāgatikavattaṁ pūrento yadi upanissayasampanno hoti. Paṭhamavaye eva arahattaṁ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye. No ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhe nibbatto paccekabodhiṁ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṁ sacchikaroti, atha Buddhānaṁ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero Bāhiyo Dārucīriyo, mahāpañño vā seyyathāpi thero Sāriputto, mahiddhiko vā seyyathāpi thero Mahāmoggallāno, dhutaṅgadharo vā seyyathāpi thero Mahākassapo, dibbacakkhuko vā seyyathāpi thero Anuruddho, vinayadharo vā seyyathāpi thero Upāli, dhammakathiko vā seyyathāpi thero Puṇṇo Mantāṇiputto, āraññiko vā seyyathāpi thero Revato, bahussuto vā seyyathāpi thero Ānando, sikkhākāmo vā seyyathāpi thero Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmiṁ catukke yvāyaṁ harati ca paccāharati ca, tassa **gocarasampajaññaṁ** sikhāpattaṁ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṁ **asammohasampajaññaṁ.** Taṁ evaṁ veditabbaṁ—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu "attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito"ti vā "ahaṁ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito"ti vā sammuyhanti. Tathā asammuyhanto "abhikkamāmī"ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayaṁ kāyasammato aṭṭhisaṅghāto abhikkamati, tassevaṁ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejovāyodhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu[1]. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṁ na pāpuṇanti. Tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṁ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṁ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṁ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṁ[2] na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbaṁ pabbaṁ sandhi sandhi odhi odhi[3] hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya paṭapaṭāyantā[4] bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṁ. Paramatthato hi dhātūnaṁyeva gamanaṁ, dhātūnaṁ ṭhānaṁ, dhātūnaṁ nisajjanaṁ, dhātūnaṁ sayanaṁ, tasmiṁ tasmiñhi koṭṭhāse saddhiṁ rūpena—

Aññaṁ uppajjate cittaṁ, aññaṁ cittaṁ nirujjhati.
Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evaṁ abhikkamādīsu asammuyhanaṁ **asammohasampajaññaṁ** nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotīti padassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṁ** nāma purato pekkhanaṁ. **Vilokitaṁ** nāma anudisāpekkhanaṁ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokita-ullokitāpalokitāni

---

1. ...sannirujjhanesu (Ka)
2. Sannirujjhanaṁ (Ka)
3. Pabbapabbaṁ sandhisandhiṁ odhi-odhiṁ (Sī)
4. Taṭataṭāyantā (bahūsu)

nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha "ālokessāmī"ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggahaṇaṁ sātthakasampajaññaṁ. Taṁ āyasmantaṁ Nandaṁ kāyasakkhiṁ katvā veditabbaṁ. Vuttañhetaṁ Bhagavatā "sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṁ disaṁ āloketi, evaṁ me puratthimaṁ disaṁ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyunti iti so tattha sampajāno hoti, sace bhikkhave Nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṁ, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetaso samannāharitvā Nando anudisaṁ āloketi. Evaṁ me anudisaṁ ālokayato -pa- sampajāno hotī"ti[1].

Api ca idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṁ. Tasmā khandhadhātu-āyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanaṁ kātabbaṁ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ālokessāmīti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva heṭṭhimaṁ akkhidalaṁ adho sīdati, uparimaṁ uddhaṁ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ sādhentaṁ uppajjatīti. Evaṁ sampajānanaṁ panettha **asammohasampajaññaṁ** nāma.

Api ca mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasenapettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanaṁ ceva, dassanaṁ sampaṭicchanaṁ.
Santīraṇaṁ voṭṭhabbanaṁ, javanaṁ bhavati sattamaṁ.

Tattha bhavaṅgaṁ upapattibhavassa aṅgakiccaṁ sādhayamānaṁ pavattati, taṁ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā

1. Aṁ 3. 14 piṭṭhe.

cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ sādhayamānaṁ, tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṁ javanaṁ javati. Tattha paṭhamajavanepi "ayaṁ itthī, ayaṁ puriso"ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṁ na hoti. Dutiyajavanepi -pa-. Sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu "ayaṁ itthī, ayaṁ puriso"ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṁ hoti. Evaṁ bhāvettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṁ sakakiccaṁ nipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṁ uppajjati. Taṁ pubbe uppannānaṁ āvajjanādīnaṁ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṁ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṁ na yuttaṁ. Evaṁ āvajjanādīnaṁ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṁ ayuttanti evaṁ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Yāni pana tāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṁ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṁ na passantīti ittarāni[1] tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṁ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaññeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇeyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṁ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Api ca khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṁ veditabbaṁ. Ettha hi cakkhu ceva rūpañca rūpakkhandho, dassanaṁ viññāṇakkhandho, taṁsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho.

1. Itarāni (Sī)

Evametesaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhāyatanaṁ, rūpaṁ rūpāyatanaṁ, dassanaṁ manāyatanaṁ, vedanādayo sampayuttadhammo dhammāyatanaṁ. Evametesaṁ catunnaṁ āyatanānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṁ rūpadhātu, dassanaṁ cakkhuviññāṇadhātu, taṁsampayuttā vedanādayo dhammadhātu. Evametāsaṁ catunnaṁ dhātūnaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṁ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṁ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātapaccayo. Evametesaṁ paccayānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṁ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṁ akatvā hatthapādānaṁ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṁ pariggahetvā atthapariggahaṇaṁ sātthakasampajaññaṁ. Tattha hatthapāde aticiraṁ samiñjetvā pasāretvā eva vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ na labhati, kammaṭṭhānaṁ paripatati, visesaṁ nādhigacchati. Kāle samiñjentassa kāle pasārentassa pana tā vedanā na uppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṁ atthānatthapariggahaṇaṁ veditabbaṁ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṁ pariggaṇhitvā sappāyapariggahaṇaṁ sappāyasampajaññaṁ. Tatrāyaṁ nayo—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṁ gaṇhanti. Tesaṁ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṁ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṁ pasārento kāyasaṁsaggaṁ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparopi bhikkhu pādaṁ pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhiṁ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṁ

maṇisappo ḍaṁsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṁ. Idamettha sappāyasampajaññaṁ.

Gocarasampajaññaṁ pana Mahātheravatthunā dīpetabbaṁ—mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṁ kathayamāno sahasā hatthaṁ samiñjetvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṁ samiñjesi. Taṁ antevāsikā pucchiṁsu "kasmā bhante sahasā hatthaṁ samiñjetvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṁ samiñjayitthā"ti. Yato paṭṭhāyāhaṁ āvuso kammaṭṭhānaṁ manasikātuṁ āraddho, na me kammaṭṭhānaṁ muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhiṁ kathayamānena kammaṭṭhānaṁ muñcitvā samiñjito, tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesinti. Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalaḷanaṁ viya samiñjanapasāraṇaṁ hotīti evaṁ parijānanaṁ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṁ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṁ nivāsanapārupanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṁ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho "sītassa paṭighātāyā"ti-ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṁ sukhumaṁ sappāyaṁ. Sītālukassa ghanaṁ dupaṭṭaṁ. Viparītaṁ asappāyaṁ. Yassa kassaci jiṇṇaṁ asappāyameva. Aggaḷādidāne hissa taṁ palibodhakaraṁ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṁ lobhanīyacīvaraṁ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṁ jīvitantarāyakaraṁ vāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṁ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṁ, yaṁ cassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṁ asappāyaṁ. Viparītaṁ

sappāyaṁ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṁ pārupanto natthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṁ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṁ, kāyopi acetano. Cīvaraṁ na jānāti "mayā kāyo pāruto"ti. Kāyopi na jānāti "ahaṁ cīvarena pāruto"ti, dhātuyova dhātusamūhaṁ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṁ cīvaraṁ labhitvā somanassaṁ kātabbaṁ, na asundaraṁ labhitvā domanassaṁ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu[1] hi keci mālāgandhadhūmavatthādīhi sakkāraṁ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṁ, na te nāgavammikarukkhādayo somanassaṁ vā domanassaṁ vā karonti. Evameva neva sundaraṁ cīvaraṁ labhitvā somanassaṁ kātabbaṁ. Na asundaraṁ labhitvā domanassanti evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasena panettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Pattadhāraṇepi pattaṁ sahasāva aggahetvā imaṁ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṁ labhissāmīti evaṁ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Kisadubbalasarīrassa pana garu patto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṁ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho pana yaṁ cassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṁ ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṁ gaṇhanto natthi. Vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana pattaggahaṇaṁ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti "ahaṁ hattheti gahito"ti. Hatthāpi na jānanti "patto amhehi gahito"ti.

---

1. Nānāvammikacetiyarukkhādīsu (Syā)

Dhātuyova dhātusamūhaṁ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Api ca yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṁ nipanne anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṁ vaṇapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇappaṭicchādanamatteneva hi coḷakena bhesajjapaṭiggahaṇamatteneva ca kapālakena tesaṁ attho, evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṁ viya cīvaraṁ, bhesajjakapālakaṁ viya pattaṁ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhaṁ bhikkhaṁ sallakkheti. Ayaṁ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asite**ti piṇḍapātabhojane. **Pīte**ti yāgu-ādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha "neva davāyā"ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ. Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṁ tassa asappāyaṁ. Yaṁ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṁ, yaṁ cassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṁ ekanta-asappāyameva. Viparītaṁ sappāyaṁ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva pana pattapaṭiggahaṇaṁ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṁ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṁ ālopa-uddharaṇaṁ mukhavivaraṇaṁ ca hoti. Na koci kuñcikāya yantakena ca hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṁ, uparidantānaṁ musalakiccasādhanaṁ, heṭṭhādantānaṁ udukkhalakiccasādhanaṁ, jivhāya hatthakiccasādhanaṁ ca hoti.

Iti taṁ tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṁ heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṁ kheḷa-udakatemitaṁ uparidantamusalasañcuṇṇitaṁ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā antopavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṁ paviṭṭhaṁ koci palālasantharaṁ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṁ ṭhitaṁ koci uddhanaṁ katvā aggiṁ jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati[1]. Pakkaṁ pakkaṁ koci daṇḍena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati.

Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca allattaṁ ca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭhaṁ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti[2] evaṁpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Api ca gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhaṇatoti evaṁ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ. Vitthārakathā panettha Visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṁ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṁ na ekaggaṁ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṁ taṁ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṁ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṁ taṁ na hotīti idamettha sappāyaṁ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

---

1. Pacati (Ka)   2. Ābhuñjatīti (Sī)

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvaṁ karonto natthi. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṁ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṁ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṁ akāmatāya nikkhamati, evaṁ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā[1] uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṁ evaṁ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa. Kevalaṁ sarīranissandova hoti. Yathā kiṁ? Yathā udakatumbato[2] purāṇa-udakaṁ chaḍḍentassa neva taṁ attano hoti, na paresaṁ. Kevalaṁ paṭijagganamattameva hoti. Evaṁpavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Gatādīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. **Jāgarite**ti jāgaraṇe. **Bhāsite**ti kathane. **Tuṇhībhāve**ti akathane. "Gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānātī"ti imasmiñhi ṭhāne addhāna-iriyāpathā kathitā. "Abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite"ti imasmiṁ majjhimā. "Gate ṭhite nisinne sutte jāgarite"ti idha pana khuddakacuṇṇika-iriyāpathā kathitā. Tasmā etesupi vuttanayenefa sampajānakāritā veditabbā.

Tipiṭakamahāsīvadthero panāha—yo ciraṁ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisañcikkhati "caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ **gate sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyaṁ vā karonto pañhaṁ vā vissajjento kammaṭṭhānaṁ vā manasikaronto ciraṁ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisañcikkhati "ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ **ṭhite sampajānakārī** nāma. Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṁ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisañcikkhati "nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ **nisinne sampajānakārī** nāma. Yo pana nipannako sajjhāyaṁ vā karonto kammaṭṭhānaṁ vā manasikaronto niddaṁ okkamitvā aparabhāge

1. Sannissitā (Syā) 2. Udakakumbhato (Syā)

vuṭṭhāya iti paṭisañcikkhati "sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ **sutte jāgarite ca sampajānakārī** nāma. Kiriyamayacittānañhi appavattaṁ suttaṁ nāma, pavattaṁ jāgaritaṁ nāmāti. Yo pana bhāsamāno "ayaṁ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluṁ ca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṁ payogaṁ paṭicca jāyatī"ti sato sampajāno bhāsati, ciraṁ vā pana kālaṁ sajjhāyaṁ vā katvā dhammaṁ vā kathetvā kammaṭṭhānaṁ vā parivattetvā pañhaṁ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati "bhāsitakāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ **bhāsite sampajānakārī** nāma. Yo tuṇhībhūto ciraṁ dhammaṁ vā kammaṭṭhānaṁ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati "tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā, upādārūpapavattiyā sati **bhāsati** nāma, asati **tuṇhī bhavati** nāmā"ti, ayaṁ **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāmāti.

Tayidaṁ Mahāsīvattherena vuttaṁ asammohadhuraṁ imasmiṁ Satipaṭṭhānasutte adhippetaṁ. Sāmaññaphale pana sabbampi catubbidhaṁ sampajaññaṁ labbhati. Tasmā visesato ettha asammohasampajaññasseva vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārī sampajānakārīti ca sabbapadesu satisampayuttasseva sampajaññassa vasenattho veditabbo. Vibhaṅgappakaraṇe pana "sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamatī"ti[1] evaṁ etāni padāni vibhattāneva.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ catusampajaññapariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idha **samudayavayadhammānupassī**ti-ādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesaṁ vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṁ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṁ, ubhinnaṁ appavatti nirodhasaccaṁ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṁ. Evaṁ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṁ pāpuṇātīti

---

1. Abhi 2. 259 Jhānavibhaṅge.

idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. Evaṁ catusampajaññavasena kāyānupassanaṁ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **imameva kāyan**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ sabbākārena vitthārato Visuddhimagge kāyagatāsatikammaṭṭhāne vuttaṁ. **Ubhatomukhā**ti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassā**ti nānāvidhassa.

Idaṁ panettha opammasaṁsandanaṁ—ubhatomukhā putoḷi[1] viya hi cātumahābhūtiko kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṁ viya kesādayo dvattiṁsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṁ putoḷiṁ muñcitvā paccavekkhato nānāvidhadhaññassa pākaṭakālo viya yogino dvattiṁsākārassa vibhūtākāro[2] veditabbo.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ kesādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati, ito paraṁ vuttanayameva. Kevalaṁ hi idha dvattiṁsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. Evaṁ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṁ vibhajitvā idāni dhātumanasikāravasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ

---

1. Mūtoḷi (Sī, Syā)
2. Vibhūtakālo (Ka)

opammasaṁsandanena saddhiṁ atthavaṇṇanā—yathā koci goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṁ vadhitvā vinivijjhitvā catasso disā gatānaṁ mahāpathānaṁ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṁ koṭṭhāsaṁ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṁ iriyāpathānaṁ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṁ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṁ kāyaṁ "atthi imasmiṁ kāye pathavīdhātu -pa- vāyodhātū"ti evaṁ paccavekkhati.

Kiṁ vuttaṁ hoti—yathā goghātakassa gāviṁ posentassāpi āghātanaṁ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassāpi vadhentassāpi vadhitaṁ mataṁ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṁ padāletvā bīlaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa pana gāvīti saññā antaradhāyati, maṁsasaññā pavattati, nāssa evaṁ hoti "ahaṁ gāviṁ vikkiṇāmi, ime gāviṁ harantī"ti. Atha khvassa "ahaṁ maṁsaṁ vikkiṇāmi, ime maṁsaṁ haranti"cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṁ yathāṭhitaṁ yathāpaṇihitaṁ ghanavinibbhogaṁ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṁ santiṭṭhati. Tenāha Bhagavā "imameva kāyaṁ yathāṭhitaṁ yathāpaṇihitaṁ dhātuso paccavekkhati, atthi imasmiṁ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā -pa- vāyodhātū"ti.

Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catu-iriyāpatho, bīlaso vibhajitvā nisinnabhāvo[1] viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha Pāḷivaṇṇanā, kammaṭṭhānakathā pana Visuddhimagge vitthāritā.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ catudhātupariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye

1. Nisinnagoghātako (Syā)

kāyānupassī viharati. Ito paraṁ vuttanayameva. Kevalañhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Evaṁ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṁ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyā**ti yathā passeyya. **Sarīran**ti matasarīraṁ. **Sivathikāya chaḍḍitan**ti susāne apaviddhaṁ. Ekāhaṁ matassa assāti **ekāhamataṁ.** Dvīhaṁ matassa assāti **dvīhamataṁ.** Tīhaṁ matassa assāti **tīhamataṁ.** Bhastā viya vāyunā uddhaṁ jīvitapariyādānā yathānukkamaṁ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṁ.** Vinīlaṁ vuccati viparibhinnavaṇṇaṁ. Vinīlameva **vinīlakaṁ.** Paṭikūlattā vā kucchitaṁ vinīlanti **vinīlakaṁ.** Maṁsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṁ adhivacanaṁ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi visandamānaṁ pubbaṁ vipubbaṁ. Vipubbameva **vipubbakaṁ,** paṭikūlattā vā kucchitaṁ vipubbanti **vipubbakaṁ.** Vipubbakaṁ jātaṁ tathābhāvaṁ gatanti **vipubbakajātaṁ.**

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṁ attano kāyaṁ tena kāyena saddhiṁ ñāṇena upasaṁharati upaneti. Kathaṁ? Ayampi kho kāyo evaṁdhammo evaṁbhāvī evaṁanatītoti. Idaṁ vuttaṁ hoti—āyu, usmā, viññāṇanti imesaṁ tiṇṇaṁ dhammānaṁ atthitāya ayaṁ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṁ pana vigamā ayampi evaṁdhammo evaṁpūtikasabhāvoyeva, **evaṁbhāvī** evaṁuddhumātādibhedo bhavissati, **evaṁanatīto** evaṁuddhumātādibhāvaṁ anatikkantoti.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ uddhumātādipariggahaṇena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṁsa-oṭṭhamaṁsa-akkhikūṭādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṁ. **Samaṁsalohitan**ti sesāvasesamaṁsalohitayuttaṁ. **Nimaṁsalohitamakkhitan**ti maṁse khīṇepi lohitaṁ na sussati, taṁ sandhāya vuttaṁ "nimaṁsalohitamakkhitan"ti. **Aññenā**ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhikan**ti catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṁ pāṭi-ekkaṁ vippakiṇṇaṁ. **Pādaṭṭhikādīsupi** eseva nayo. **Terovassikānī**ti atikkantasaṁvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavuṭṭhisamphassena terovassikāneva pūtīni honti. Antobhūmigatāni pana ciratarаṁ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇaṁ cuṇṇaṁ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṁ vasena yojanā kātabbā.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ khajjamānādipariggahaṇena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. "Ekāhamataṁ vā"ti-ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, "kākehi vā khajjamānan"ti-ādikā ekā, "aṭṭhikasaṅkhalikaṁ samaṁsalohitaṁ nhārusambandhan"ti ekā, "nimaṁsalohitamakkhitaṁ nhārusambandhan"ti ekā, "apagatamaṁsalohitaṁnhārusambandhan"ti ekā, "aṭṭhikāni apagatasambandhānī"ti-ādikā ekā, "aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānī"ti ekā, "puñjakitāni terovassikānī"ti ekā, "pūtīni cuṇṇakajātānī"ti ekā.

Evaṁ kho bhikkhaveti idaṁ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṁ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṁ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṁ, ubhinnaṁ appavatti nirodhasaccaṁ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṁ. Evaṁ catusaccavaseneva ussakkitvā nibbutiṁ pāpuṇātīti idaṁ navasivathikapariggāhakānaṁ bhikkhūnaṁ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca ānāpānapabbaṁ iriyāpathapabbaṁ catusampajaññapabbaṁ paṭikūlamanasikārapabbaṁ dhātumanasikārapabbaṁ navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti.

Tattha ānāpānapabbaṁ paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni. Sivathikānaṁ pana ādīnavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. Evaṁ Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṁ kathetuṁ **kathañca bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sukhaṁ vedanan**ti kāyikaṁ vā cetasikaṁ vā sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno "ahaṁ sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti[1] pajānātīti attho. Tattha kāmaṁ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṁ vedayamānā "sukhaṁ vedayāmā"ti pajānanti, na panetaṁ evarūpaṁ jānanaṁ sandhāya vuttaṁ. Evarūpaṁ jānanaṁ hi sattūpaladdhiṁ na jahati, sattasaññaṁ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṁ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṁ sattūpaladdhiṁ jahati, sattasaññaṁ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṁ ceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi "ko vedayati, kassa vedanā, kiṁ kāraṇā vedanā"ti evaṁ sampajānavediyanaṁ sandhāya vuttaṁ.

Tattha **ko vedayatī**ti na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanā**ti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kiṁ kāraṇā vedanā**ti vatthu-ārammaṇāva panassa vedanā. Tasmā esa evaṁ pajānāti "taṁ taṁ sukhādīnaṁ vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā vedanāva vedayati. Taṁ pana vedanāpavattiṁ upādāya 'ahaṁ vedayāmī'ti vohāramattaṁ hotī"ti. Evaṁ vedanāva vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa "sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti pajānātīti veditabbo. Cittalapabbate aññataro thero viya. Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṁ parivattati. Tameko daharo āha "kataraṁ vo bhante ṭhānaṁ rujjatī"ti. Āvuso pāṭiyekkaṁ rujjanaṭṭhānaṁ nāma natthi, vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṁ

---

1. Vediyāmīti (Sī, Syā)

jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṁ vaṭṭati no bhanteti. Adhivāsemi āvusoti. Adhivāsanā bhante seyyāti. Thero adhivāsesi. Tato vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesuṁ. Thero daharassa dassesi "vaṭṭatāvuso ettakā adhivāsanā"ti. Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamataṁ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇitvā samasīsī hutvā parinibbāyi.

Yathā sukhaṁ, evaṁ dukkhaṁ -pa- nirāmisaṁ adukkhamasukhaṁ vedanaṁ vedayamāno "nirāmisaṁ adukkhamasukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti pajānāti. Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṁ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṁ rūpakammaṭṭhānañca arūpakammaṭṭhānañca. Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṁ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṁ kathesi. Tadubhayampi sabbākārato Visuddhimagge dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṁ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena katheti. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso phassavasena vedanāvasena cittavasenāti. Kathaṁ? Ekaccassa hi saṁkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṁ ārammaṇe cittacetasikānaṁ paṭhamābhinipāto[1] taṁ ārammaṇaṁ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṁ ārammaṇaṁ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṁ ārammaṇaṁ pariggahetvā vijānantaṁ uppajjamānaṁ viññāṇaṁ pākaṭaṁ hoti. Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi[2] "na kevalaṁ phassova uppajjati, tena saddhiṁ tadeva ārammaṇaṁ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṁ viññāṇampi uppajjatī"ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti. So "na kevalaṁ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṁ tadevārammaṇaṁ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṁ viññāṇampi uppajjatī"ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṁ pākaṭaṁ hoti, so "na kevalaṁ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṁ tadevarammaṇaṁ phusamāno

1. Paṭhamābhinipāte (Sī) 2. So (Ka)

phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatī”ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So “ime phassapañcamakā dhammā kiṁ nissitā”ti upadhārento “vatthuṁ nissitā”ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṁ sandhāya vuttaṁ “idañca me viññāṇaṁ ettha sitaṁ ettha paṭibaddhan”ti[1]. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha “vatthu rūpaṁ, phassapañcamakā nāman”ti nāmarūpamattameva passati. Rūpaṁ cettha rūpakkhandho, nāmaṁ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṁ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttañca nāmarūpaṁ natthi.

So “ime pañcakkhandhā kiṁ hetukā”ti upaparikkhanto “avijjādihetukā”ti passati. Tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṁ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā “aniccaṁ dukkhaṁ anattā”ti sammasanto vicarati.

So “ajja ajjā”ti paṭivedhaṁ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāya puggalasappāya bhojanasappāya dhammassavanasappāyaṁ labhitvā ekapallaṅkena nisinno vipassanaṁ matthakaṁ pāpetvā arahatte patiṭṭhāti. Evaṁ imesampi tiṇṇaṁ janānaṁ yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ kathitaṁ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṁ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathīyamānaṁ na pākaṭaṁ hoti, andhakāraṁ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṁ hoti. Kasmā? Vedanānaṁ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṁ uppajjati, sakalasarīraṁ khobhentaṁ maddantaṁ pharamānaṁ abhisandayamānaṁ satadhotaṁ sappiṁ khādāpayantaṁ viya satapākatelaṁ makkhayamānaṁ viya ghaṭasahassena pariḷāhaṁ nibbāpayamānaṁ viya “aho sukhaṁ aho sukhan”ti vācaṁ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṁ uppajjati, sakalasarīraṁ khobhentaṁ maddantaṁ pharamānaṁ abhisandayamānaṁ tattaphālaṁ pavesentaṁ viya vilīnatambalohena āsiñcantaṁ viya sukkhatiṇavanappatimhi araññe dāru-ukkākalāpaṁ khipamānaṁ[2]

1. Dī 1. 72; Ma 2. 209 piṭṭhesu.
2. Khipiyamānaṁ (Sī), pakkhipayamānaṁ (Syā), pakkhipamānaṁ (Ka)

viya "aho dukkhaṁ aho dukkhan"ti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṁ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārāva avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṁ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṁ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṁ ārohitvā palātassa migassa anupathaṁ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṁ disvā majjhe apassantopi "ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī"ti nayato jānāti, evaṁ āruḷhaṭṭhāne padaṁ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. Oruḷhaṭṭhāne padaṁ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti. "Ito āruyha ito oruyha majjhe evaṁ gato"ti nayato gahaṇaṁ viya sukhadukkhānaṁ apagame sātāsātappaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṁ Bhagavā paṭhamaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena nibbattetvāva[1] dassesi.

Na kevalañca idheva evaṁ dassesi, Cūḷataṇhāsaṅkhaye, Mahātaṇhāsaṅkhaye, Cūḷavedalle, Mahāvedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgaṇḍiyasutte, Dhātuvibhaṅge, Āneñjasappāye, **Dīghanikāyamhi** Mahānidāne, Sakkapañhe, Mahāsatipaṭṭhāne, **Saṁyuttamhi** Cūḷanidānasutte, Rukkhopame, Parivīmaṁsanasutte, sakale Vedanāsaṁyutteti evaṁ anekesu suttesu paṭhamaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena nibbattetvā dassesi. Yathā ca tesu, evaṁ imasmimpi Satipaṭṭhānasutte paṭhamaṁ rūpakammaṭṭhānaṁ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṁ vedanāvasena nibbattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṁ vedanan**ti-ādīsu ayaṁ aparopi pajānanapariyāyo— **sukhaṁ vedanaṁ vedayāmīti pajānātī**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno "sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti pajānāti. Tena yā pubbe anubhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṁ

---

1. Vinivaṭṭetvāva (Sī)

abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti.

Vuttampi cetaṁ Bhagavatā—

"Yasmiṁ aggivessana samaye sukhaṁ vedanaṁ vedeti, neva tasmiṁ samaye dukkhaṁ vedanaṁ vedeti, na adukkhamasukhaṁ vedanaṁ vedeti, sukhaṁyeva tasmiṁ samaye vedanaṁ vedeti, yasmiṁ aggivessana samaye dukkhaṁ -pa- adukkhamasukhaṁ vedanaṁ vedeti, neva tasmiṁ samaye sukhaṁ vedanaṁ vedeti, na dukkhaṁ vedanaṁ vedeti, adukkhamasukhaññeva tasmiṁ samaye vedanaṁ vedeti. Sukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho -pa-. Adukkhamasukhāpi kho aggivessana vedanā aniccā -pa- nirodhadhammā. Evaṁ passaṁ aggivessana sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya dukkhāyapi vedanāya adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṁ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇaṁ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṁ brahmacariyaṁ, kataṁ karaṇīyaṁ, nāparaṁ itthattāyā'ti pajānātī"ti[1].

Sāmisaṁ vā sukhanti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasita-upekkhā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammasita-upekkhā vedanā. Tāsaṁ vibhāgo uparipaṇṇāsake Pāḷiyaṁ āgatoyeva.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ sukhavedanādipariggahaṇena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti ettha pana "avijjāsamudayā vedanāsamudayo"ti-ādīhi[2] pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṁ samudayañca vayañca passanto samudayadhammānupassī

1. Ma 2. 168 piṭṭhe. 2. Khu 9. 54 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharatīti veditabbo. Ito paraṁ kāyānupassanāyaṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Evaṁ navavidhena vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṁ kathetvā idāni soḷasavidhena cittānupassanaṁ kathetuṁ **kathañca bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sarāgan**ti aṭṭhavidhaṁ lobhasahagataṁ. **Vītarāgan**ti lokiyakusalābyākataṁ. Idaṁ pana yasmā sammasanaṁ na dhammasamodhānaṁ, tasmā idha ekapadepi lokuttaraṁ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṁ, na pacchimapadaṁ bhajanti. **Sadosan**ti duvidhaṁ dosasahagataṁ. **Vītadosan**ti lokiyakusalābyākataṁ. Sesāni dasākusalacittāni neva purimaṁ padaṁ, na pacchimaṁ padaṁ bhajanti. **Samohan**ti vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṁ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā tānipi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiṁyeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamohan**ti lokiyakusalābyākataṁ. **Saṁkhittan**ti thinamiddhānupatitaṁ, etañhi saṁkuṭitacittaṁ nāma. **Vikkhittan**ti uddhaccasahagataṁ, etañhi pasaṭacittaṁ[1] nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṁ. **Amahaggatan**ti kāmāvacaraṁ. **Sa-uttaran**ti kāmāvacaraṁ. **Anuttaran**ti rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sa-uttaraṁ rūpāvacaraṁ, anuttaraṁ arūpāvacarameva. **Samāhitan**ti yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhitan**ti ubhayasamādhivirahitaṁ. **Vimuttan**ti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṁ. **Avimuttan**ti ubhayavimuttivirahitaṁ, samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṁ pana idha okāsova natthi.

---

1. Pasavacittaṁ (Syā)

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ sarāgādipariggahaṇena yasmiṁ yasmiṁ khaṇe yaṁ yaṁ cittaṁ pavattati, taṁ taṁ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī**ti ettha pana "avijjāsamudayā viññāṇasamudayo"ti[1] evaṁ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Evaṁ soḷasavidhena cittānupassanāsatipaṭṭhānaṁ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṁ kathetuṁ **kathañca bhikkhave**ti-ādimāha. Api ca Bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddha-arūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṁ kathetuṁ "kathañca bhikkhave"ti-ādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahovāti idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṁ "kathañca bhikkhave"ti-ādimāha.

Tattha **santan**ti abhiṇhasamudācāravasena saṁvijjamānaṁ. **Asantan**ti asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṁ. **Yathā cā**ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Tañca pajānātī**ti tañca kāraṇaṁ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṁ nāma subhampi subhanimittaṁ, subhārammaṇampi subhanimittaṁ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā

---

1. Khu 9. 54 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

asubhe subhanti vā manasikāro, taṁ tattha bahulaṁ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha Bhagavā "atthi bhikkhave subhanimittaṁ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā"ti[1].

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṁ hoti. **Asubhanimittaṁ** nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro, taṁ tattha bahulaṁ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha Bhagavā "atthi bhikkhave asubhanimittaṁ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā"ti[2].

Api ca cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattanti asubhanimittassa uggaho asubhabhāvanānuyogo indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṁ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṁ pañcannaṁ ālopānaṁ okāse sati udakaṁ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṁ vuttaṁ—

"Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno"ti[3].

Asubhakammikatissattherasadise asubhavanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ "cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattantī"ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṁ anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṁ, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṁ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṁ tasmiṁ nimitte bahulaṁ

1. Saṁ 3. 90 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe. 3. Khu 2. 343 piṭṭhe.

pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha Bhagavā "atthi bhikkhave paṭighanimittaṁ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā"ti[1].

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṁ hoti. Tattha tattha "mettā"ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. "Cetovimuttī"ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṁ tattha bahulaṁ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha Bhagavā "atthi bhikkhave mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā"ti[2].

Api ca cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahutā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṁ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṁ bhāventassāpi. "Tvaṁ etassa kuddho kiṁ karissasi, kimassa sīlādīni nāsetuṁ sakkhissasi, nanu tvaṁ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanaṁ nāma vītaccitaṅgāra tatta-ayasalāka gūthādīni gahetvā paraṁ paharitukāmatāsadisaṁ hoti. Esopi tava kuddho kiṁ karissati, kiṁ te sīlādīni vināsetuṁ sakkhissati, esa attano kammeneva āgantvā attano kammena gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṁ viya paṭivātaṁ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī"ti evaṁ attano ca parassa ca kammassakataṁ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṁ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ "cha dhammā byāpādassa pahānāya saṁvattantī"ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo hotīti pajānāti.

---

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

Arati-ādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitā. **Tandī** nāma kāyālasiyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavināmanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṁ** nāma cittassa līnākāro. Imesu arati-ādīsu ayonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato thinamiddhaṁ uppajjati. Tenāha "atthi bhikkhave arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattaṁ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā"ti[1].

Ārambhadhātu-ādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṁ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṁ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṁ. **Parakkamadhātu** nāma paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanato tatopi balavataraṁ. Imasmiṁ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato thinamiddhaṁ pahīyati. Tenāha "atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā"ti[2].

Api ca cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattanti, atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravaṭṭaka alaṁsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitaka bhojanaṁ bhuñjitvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṁ karoto thinamiddhaṁ mahāhatthī viya ottharantaṁ āgacchati. Catupañca-ālopa-okāsaṁ pana ṭhapetvā pānīyaṁ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṁ na hotīti evaṁ atibhojane nimittaṁ gaṇhantassāpi thinamiddhaṁ pahīyati. Yasmiṁ iriyāpathe thinamiddhaṁ okkamati, tato aññaṁ parivattentassāpi, rattiṁ candālokadīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṁ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṁ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ "cha dhammā thinamiddhassa

---

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṁ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro. Uddhaccakukkuccamevetaṁ atthato. Tattha ayonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato uddhaccakukkuccaṁ uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā”ti[1].

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṁ hoti. Tenāha “atthi bhikkhave cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā”ti[2].

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṁ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṁ pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṁ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, Upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṁ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭṭhānīyā** dhammā nāma punappunaṁ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṁ bahulaṁ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha “atthi bhikkhave vicikicchāṭṭhānīyā

---

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā"ti[1].

Kusalādīsu dhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṁ hoti. Tenāha "atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā"ti[2].

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṁvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṁ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena atthavasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasibhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṁ ratanānaṁ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ "cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṁvattantī"ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṁ anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ pañcanīvaraṇapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimitta asubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttanayena nīharitabbā. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.
2. Saṁ 3. 93 piṭṭhe.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Evaṁ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṁ vibhajitvā idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **pañcasu upādānakkhandhesū**ti upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana Khandhakathā Visuddhimagge vuttā. **Iti rūpan**ti "idaṁ rūpaṁ, ettakaṁ rūpaṁ, na ito paraṁ rūpaṁ atthī"ti sabhāvato rūpaṁ pajānāti, **vedanādīsu**pi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena pana rūpādīni Visuddhimagge Khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayo**ti evaṁ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamo**ti evaṁ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo, vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana Visuddhimagge udayabbayañāṇakathāyaṁ vutto.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ pañcakkhandhapariggahaṇena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha "avijjāsamudayā rūpasamudayo"ti-ādīnaṁ[1] pañcasu khandhesu vuttānaṁ paññāsāya lakkhaṇānaṁ vasena nīharitabbā. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. Evaṁ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṁ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesū**ti cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu rūpaṁ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammāti imesu

---

1. Khu 9. 53 Paṭisambhidāmagge.

chasu bāhiresu. **Cakkhuṁ ca pajānātī**ti cakkhupasādaṁ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātī**ti bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṁ paṭicca uppajjati saññojanan**ti yañca taṁ cakkhuṁ ceva rūpe cāti ubhayaṁ paṭicca kāmarāgasaññojanaṁ paṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāga-issāmacchariyāvijjāsaññojananti dasavidhaṁ saññojanaṁ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṁ panetaṁ uppajjatīti. Cakkhudvāre tāva āpāthagataṁ iṭṭhārammaṇaṁ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmarāgasaññojanaṁ uppajjati. Aniṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasaññojanaṁ uppajjati. "Ṭhapetvā maṁ na koci añño etaṁ ārammaṇaṁ vibhāvetuṁ samattho atthī"ti maññato mānasaññojanaṁ uppajjati. "Etaṁ rūpārammaṇaṁ niccaṁ dhuvan"ti gaṇhato diṭṭhisaññojanaṁ uppajjati. "Etaṁ rūpārammaṇaṁ satto nu kho, sattassa nu kho"ti vicikicchato vicikicchāsaññojanaṁ uppajjati. "Sampattibhave vata no idaṁ sulabhaṁ jātan"ti bhavaṁ patthentassa bhavarāgasaññojanaṁ uppajjati. "Āyatimpi evarūpaṁ sīlabbataṁ samādiyitvā sakkā laddhun"ti sīlabbataṁ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasaññojanaṁ uppajjati. "Aho vata etaṁ rūpārammaṇaṁ aññe na labheyyun"ti usūyato[1] issāsaññojanaṁ uppajjati. Attanā laddhaṁ rūpārammaṇaṁ aññassa maccharāyato macchariyasaññojanaṁ uppajjati. Sabbeheva sahajāta-aññāṇavasena avijjāsaññojanaṁ uppajjati.

Yathā ca anuppannassāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṁ pajānāti. **Yathā ca uppannassā**ti appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saññojanassa yene kāraṇena pahānaṁ hoti, tañca kāraṇaṁ pajānāti. **Yathā ca pahīnassā**ti tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saññojanassa yena kāraṇena āyatiṁ anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatiṁ anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saññojanassa

1. Usūyāyato (Syā)

sotāpattimaggena āyatiṁ anuppādo hoti. Kāmarāgapaṭighasaññojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsaññojanattayassa arahattamaggena āyatiṁ anuppādo hoti.

Sotañca pajānāti sadde cāti-ādīsupi eseva nayo. Apicettha āyatanakathā vitthārato Visuddhimagge Āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ ajjhattikāyatanapariggahaṇena attano vā dhammesu, bāhirāyatanapariggahaṇena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha "avijjāsamudayā cakkhusamudayo"ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayene nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. Evaṁ cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṁ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha. Tattha **bojjhaṅgesū**ti bujjhanakasattassa aṅgesu. **Santan**ti paṭilābhavasena saṁvijjamānaṁ. **Satisambojjhaṅgan**ti satisaṅkhātaṁ sambojjhaṅgaṁ. Ettha hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi, yāya vā so sati-ādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṁ.** Tena vuttaṁ "satisaṅkhātaṁ sambojjhaṅgan"ti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanattho veditabbo.

Asantanti appaṭilābhavasena avijjamānaṁ. **Yathā ca anuppannassā**ti-ādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva "atthi bhikkhave satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[1] evaṁ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva, taṁ tattha bahulaṁ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti satisampajaññaṁ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena Tissadattatthera-abhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṁ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana "atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā -pa- kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[2] evaṁ uppādo hoti.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomā atidīghā honti, sarīraṁ vā ussanadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikaṁ vatthu avisadaṁ hoti

---

1. Saṁ 3. 60 piṭṭhe.

2. Saṁ 3. 91 piṭṭhe.

aparisuddhaṁ. Yadā pana cīvaraṁ jiṇṇaṁ kiliṭṭhaṁ duggandhaṁ hoti, senāsanaṁ vā uklāpaṁ, tadā bāhiraṁ vatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ. Tasmā kesādicchedāpanena uddhaṁvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananhāpanena ca ajjhattikaṁ vatthu visadaṁ kātabbaṁ.

Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiraṁ vatthu visadaṁ kātabbaṁ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthusmiṁ avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi aparisuddhaṁ hoti, aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṁ hoti, parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṁ "vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattatī"ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṁ indriyānaṁ samabhāvakaraṇaṁ. Sace hissa saddhindriyaṁ balavaṁ hoti, itarāni mandāni. Tato vīriyindriyaṁ paggahakiccaṁ, satindriyaṁ upaṭṭhānakiccaṁ, samādhindriyaṁ avikkhepakiccaṁ, paññindriyaṁ dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti. Tasmā taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikārena hāpetabbaṁ. Vakkalittherassa vatthu cettha nidassanaṁ. Sace pana vīriyindriyaṁ balavaṁ hoti, atha neva saddhindriyaṁ adhimokkhakiccaṁ kātuṁ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṁ. Tasmā taṁ passaddhādibhāvanāya hāpebbaṁ. Tatrāpi Soṇattherassa vatthu dassetabbaṁ. Evaṁ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṁ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṁ samādhivīriyānaṁ ca samataṁ pasaṁsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhāpasanno[1] hoti, avatthusmiṁ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṁ bhajati. Bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṁ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṁ samatāya vatthusmiṁyeva pasīdati. Balavasamādhiṁ[2] pana mandavīriyaṁ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṁ adhibhavati. Balavavīriyaṁ mandasamādhiṁ[3] vīriyassa

1. Muddhappasanno (Sī, Syā) 2. Balavasamādhi (Sī), balavā samādhi (Syā)
3. Mandasamādhi (Sī), mando samādhi (Syā)

uddhaccapakkhattā uddhaccaṁ adhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṁyojito kosajje patituṁ na labhati. Vīriyaṁ samādhinā saṁyojitaṁ uddhacce patituṁ na labhati. Tasmā tadubhayaṁ samaṁ kātabbaṁ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṁ saddahanto okappento appanaṁ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati, evañhi so appanaṁ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati, evañhi so lakkhaṇappaṭivedhaṁ pāpuṇāti. Ubhinnaṁ pana samatāyapi[1] appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṁ uddhaccapakkhikānaṁ saddhāvīriyapaññānaṁ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṁ viya sabbabyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha "sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā. Kiṁ kāraṇā? Cittañhi sati paṭissaraṇaṁ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na ca vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī"ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṁ dummedhapuggalānaṁ ārakāva parivajjanaṁ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa "atthi bhikkhave ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[2] evaṁ uppādo hoti.

---

1. Samatāya ca (Syā)
2. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

Api ca ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṁsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṁ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṁ jālakkhipakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavāhanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṁ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturitakālepi[1], kālakañjika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena[2] aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṁ uppādetuṁ, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṁ āpāyabhayaṁ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

"Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṁ laddhuṁ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṁso vīriyassā"ti evaṁ ānisaṁsadassāvinopi uppajjati. "Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakehi[3] te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun"ti evaṁ gamanavīthiṁ paccavekkhantassāpi uppajjati. "Ye taṁ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi 'taṁ nissāya jīvissāmā'ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti, atha kho attano kārānaṁ mahapphalataṁ paccāsīsamānā denti, Satthārāpi 'ayaṁ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhībahulo sukhaṁ viharissatī'ti na evaṁ sampassatā tuyhaṁ paccayā anuññātā, atha kho 'ayaṁ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṁ katvā vaṭṭadukkhato muccissati'ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṁ kusīto viharanto na taṁ piṇḍaṁ apacāyissasi, āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṁ nāma hotī"ti evaṁ piṇḍapātāpacāyanaṁ paccavekkhantassāpi uppajjati Mahāmittattherassa viya.

1. Āturībhūtakālepi (Sī, Syā)
2. Sattatihattha-asītihatthappamāṇena (Ka)
3. ...mahāsāvakeheva (Sī)

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahā-upāsikā theraṁ puttaṁ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṁ araññaṁ gacchantī dhītaraṁ āha "amma asukasmiṁ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṁ khīraṁ, asukasmiṁ sappi, asukasmiṁ phāṇitaṁ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṁ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṁ dehi, tvaṁ ca bhuñjeyyāsi, ahaṁ pana hiyyo pakkaṁ pārivāsikabhattaṁ kañjikena bhuttāmhī"ti. Divā kiṁ bhuñjissasi ammāti. Sākapaṇṇaṁ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṁ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaraṁ pārupitvā pattaṁ nīharantova taṁ saddaṁ sutvā attānaṁ ovadi "mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṁ bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṁ bhuñjissati, tuyhaṁ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṁ nissāya kho panesā neva khettaṁ na vatthuṁ na bhattaṁ na vatthaṁ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṁ etissā tā sampattiyo dātuṁ sakkhissasi na sakkhissasīti, ayaṁ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitunti pattaṁ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṁ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṁ heṭṭhāmañce cīvaraṁ cīvaravaṁse ṭhapetvā arahattaṁ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī"ti vīriyaṁ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṁ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṁ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṁ patvā vikasitaṁ viya padumaṁ mahākhīṇāsavo sitaṁ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā—

"Namo te purisājañña, namo te purisuttama.
Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā"ti—

Evaṁ udānaṁ udānetvā "bhante piṇḍāya paviṭṭhānaṁ tumhādisānaṁ arahantānaṁ bhikkhaṁ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī"ti āha.

Thero uṭṭhahitvā dvāraṁ vivaritvā kālaṁ olokento pātoyevāti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṁ pāvisi. Dārikāpi bhattaṁ sampādetvā "idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī"ti dvāraṁ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṁ sampatte pattaṁ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero "sukhaṁ hotū"ti anumodanaṁ katvā pakkāmi. Sāpi taṁ

olokayamānāva aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṁ bandhanā pamuttatālapakkaṁ viya ativiya virocittha. Mahā-upāsikā araññā āgantvā "kiṁ amma bhātiko te āgato"ti pucchi. Sā sabbaṁ taṁ pavattiṁ ārocesi. Sā upāsikā "ajja me puttassa pabbajitakiccaṁ matthakaṁ pattan"ti ñatvā "abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane na ukkaṇṭhatī"ti āha.

"Mahantaṁ kho panetaṁ Satthu dāyajjaṁ, yadidaṁ satta-ariyadhanaṁ nāma, taṁ na sakkā kusītena gahetuṁ. Yathā hi vippaṭipannaṁ puttaṁ mātāpitaro 'ayaṁ amhākaṁ aputto'ti paribāhiraṁ karonti, so tesaṁ accayena dāyajjaṁ na labhati, evaṁ kusītopi idaṁ ariyadhanadāyajjaṁ na labhati, āraddhavīriyova labhatī"ti dāyajjamahattataṁ paccavekkhatopi uppajjati. "Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohaṇa-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha, yuttaṁ nu te evarūpassa Satthuno sāsane 'pabbajitvā kusītena bhavitun"ti evaṁ Satthumahattaṁ paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi "tvaṁ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgato, Ukkākarājavaṁse jātosi, Suddhodhanamahārājassa Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṁ kusītena viharitun"ti evaṁ jātimahattaṁ paccavekkhatopi uppajjati. "Sāriputtamoggallānā ceva asīti ca mahāsāvakā vīriyeneva lokuttaradhammaṁ paṭivijjhiṁsu, tvaṁ etesaṁ sabrahmacārīnaṁ maggaṁ paṭipajjissasi na paṭipajjissasī"ti evaṁ sabrahmacārimahattaṁ paccavekkhatopi uppajjati. Kucchiṁ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa "atthi bhikkhave pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā

pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[1] evaṁ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma, tassa uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti Buddhānussati dhamma, saṁgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati. Dhammasaṁghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṁ akhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapañcasīlaṁ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṁ bhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā "evaṁ nāma adamhā"ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ guṇānaṁ attani atthitaṁ paccavekkhantassāpi, "samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi, sattatipi vassāni na samudācarantī"ti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, Buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa "atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti evaṁ uppādo hoti.

Api ca satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā

---

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Paṇītañhi siniddhaṁ sappāyabhojanaṁ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu iriyāpathesu sappāyaṁ utuṁ ca iriyāpathaṁ ca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamova hoti, na taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā, iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṁ viheṭhayamānova vicarati. Evarūpaṁ sāraddhakāyaṁ puggalaṁ parivajjantassāpi, saṁyatapādapāṇiṁ passaddhakāyaṁ puggalaṁ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa "atthi bhikkhave samathanimittaṁ abyagganimittaṁ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[1] evaṁ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṁ, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggahaṇatā samaye cittassa niggahaṇatā samaye sampahaṁsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇatā**ti yasmiṁ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṁ cittaṁ hoti, tasmiṁ samaye dhammavicayavīriyasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggahaṇaṁ. **Samaye cittassa niggahaṇatā**ti yasmiṁ samaye

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

accāraddhavīriyatādīhi uddhataṁ cittaṁ hoti, tasmiṁ samaye passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggahaṇaṁ. **Samaye sampahaṁsanatā**ti yasmiṁ samaye cittaṁ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṁ hoti, tasmiṁ samaye aṭṭhasaṁvegavatthupaccavekkhaṇena saṁvejeti. Aṭṭha saṁvegavatthūni nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṁ janeti. Ayaṁ vuccati "samaye sampahaṁsanatā"ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṁ samaye sammāpaṭipattiṁ āgamma alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati sārathi viya samappavattesu. Assesu. Ayaṁ vuccati "samaye ajjhupekkhanatā"ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṁ vā appanaṁ vā appattānaṁ vikkhittacittānaṁ puggalānaṁ ārakā parivajjanaṁ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṁ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthaṁyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa "atthi bhikkhave upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṁvattatī"ti[1] evaṁ uppādo hoti. Tattha upekkhāyeva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Api ca pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi sattamajjhattataṁ samuṭṭhāpeti "tvaṁ attano kammena āgantvā attano kammena gamissasi, esopi attano kammena

1. Saṁ 3. 92 piṭṭhe.

āgantvā attano kammena gamissati, tvaṁ kaṁ kelāyasī”ti evaṁ kammassakatāpaccavekkhaṇena ca, “paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṁ kaṁ kelāyasī”ti evaṁ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi saṅkhāramajjhattataṁ samuṭṭhāpeti “idaṁ cīvaraṁ anupubbena vaṇṇavikāraṁ ceva jiṇṇabhāvaṁ ca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṁ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṁ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṁ vinassituṁ dadeyyā”ti evaṁ asāmikabhāvaṁ paccavekkhaṇena, “anaddhaniyaṁ idaṁ tāvakālikan”ti evaṁ tāvakālikatāpaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṁ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike[1] mamāyati, sahattheneva nesaṁ kesacchedanasūcikammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto “asuko sāmaṇero kuhiṁ, asuko daharo kuhin”ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṁ atthāya “muhuttaṁ tāva asukaṁ pesethā”ti yācīyamānopi “amhepi taṁ attano kammaṁ na kārema, tumhe taṁ gahetvā kilamessathā”ti na deti. Ayaṁ **sattakelāyano** nāma. Yo pana pattacīvarathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṁ yācito “mayampi idaṁ mamāyantā[2] na paribhuñjāma, tumhākaṁ kiṁ dassāmā”ti vadati. Ayaṁ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino. Ayaṁ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṁ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṁ sattasaṅkhārakelāyanaṁ puggalaṁ ārakā parivajjantassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṁ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti pajānāti.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa bojjhaṅge

1. Antevāsikasaddhivihārikasamānupajjhāyakādike (Syā)
2. Noyantā (Ka)

pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha bojjhaṅgānaṁ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. Evaṁ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṁ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajituṁ **puna caparan**ti-ādimāha.

Tattha **idaṁ dukkhanti yathābhūtaṁ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṁ tebhūmake dhamme "idaṁ dukkhan"ti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṁ samuṭṭhāpikaṁ purimataṇhaṁ "ayaṁ dukkhasamudayo"ti, ubhinnaṁ appavattiṁ nibbānaṁ "ayaṁ dukkhanirodho"ti, dukkhaparijānanaṁ samudayapajahanaṁ nirodhasacchikaraṇaṁ ariyamaggaṁ "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti yathāsabhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā Visuddhimagge vitthāritāyeva.

Iti ajjhattaṁ vāti evaṁ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṁ saccānaṁ yathāsambhavato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṁ vuttanayameva.

Kevalañhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṁ yojanaṁ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ tādisamevāti.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ānāpānaṁ catu-iriyāpathaṁ catusampajaññaṁ dvattiṁsākāraṁ catudhātuvavatthānaṁ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni vuttāni. Tesu ānāpānaṁ dvattiṁsākāro navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero pana "navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā"ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kiṁ panetesu sabbesu abhiniveso jāyatīti. Na jāyati. Iriyāpathasampajaññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. Mahāsīvatthero panāha "etesupi abhiniveso jāyati, ayañhi atthi nu kho me cattāro iriyāpathā, udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṁ, udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā, udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā, udāhu natthīti evaṁ pariggaṇhāti, tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī"ti.

137. **Yo hi koci bhikkhave**ti yo hi koci[1] bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṁ bhāveyyā**ti ādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Pāṭikaṅkhan**ti paṭikaṅkhitabbaṁ, avassaṁ bhāvīti attho. **Aññā**ti arahattaṁ. **Sati vā upādisese**ti upādānasese vā sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitā**ti anāgāmibhāvo.

Evaṁ sattannaṁ vassānaṁ vasena sāsanassa niyyānikabhāvaṁ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento "tiṭṭhantu bhikkhave"ti-ādimāha. Sabbampi cetaṁ majjhimasseva neyyapuggalassa[2] vasena vuttaṁ. Tikkhapaññaṁ pana sandhāya "pāto anusiṭṭho sāyaṁ visesaṁ adhigamissati, sāyaṁ anusiṭṭho pāto visesaṁ adhigamissatī"ti[3] vuttaṁ.

---

1. Yo koci (Sī, Syā)
2. Veneyyapuggalassa (sabbattha), tikkhapaññaṁ panāti-ādivacanañca Majjhimapaṇṇāsake Bodhirājakumārasuttaṭṭhakathā ca manasikātabbā.
3. Ma 2. 300 piṭṭhe.

Iti Bhagavā “evaṁniyyānikaṁ bhikkhave mama sāsanan”ti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṁ desanaṁ niyyātento “ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo -pa- iti yaṁ taṁ vuttaṁ, idametaṁ paṭicca vuttan”ti āha. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīhanādavagga

1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā

139. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷasīhanādasuttaṁ[1]. Yasmā panassa atthuppattiko nikkhepo, tasmā taṁ dassetvā cassa apubbapadavaṇṇanaṁ karissāma. Katarāya pana idaṁ atthuppattiyā nikkhittanti. Lābhasakkārapaccayā titthiyaparidevite. Bhagavato kira Dhammadāyādasutte vuttanayena mahālābhasakkāro uppajji. Catuppamāṇiko hi ayaṁ lokasannivāso, rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti imesaṁ puggalānaṁ vasena catudhā ṭhito.

Tesaṁ idaṁ nānākaraṇaṁ—katamo ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṁ vā passitvā pariṇāhaṁ vā passitvā saṇṭhānaṁ vā passitvā pāripūriṁ vā passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasaṁsanāya paravaṇṇahārikāya tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkhaṁ vā passitvā pattalūkhaṁ vā passitvā senāsanalūkhaṁ vā passitvā vividhaṁ vā dukkarakārikaṁ passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṁ vā passitvā samādhiṁ vā passitvā paññaṁ vā passitvā tattha pamāṇaṁ gahetvā pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasannoti.

---

1. Cullasīhanādasuttaṁ (Syā)

Imesu catūsu puggalesu rūpappamāṇopi Bhagavato ārohapariṇāhasaṇṭhānapāripūrivaṇṇapokkharataṁ asīti-anubyañjanappaṭimaṇḍitattā nānāratanacittamiva suvaṇṇamahāpaṭaṁ dvattiṁsamahāpurisalakkhaṇasamākiṇṇatāya tārāgaṇasamujjalaṁ viya gaganatalaṁ sabbaphāliphullaṁ viya ca yojanasatubbedhaṁ pāricchattakaṁ aṭṭhārasaratanubbedhaṁ byāmappabhāparikkhepaṁ sassirikaṁ anopamasarīraṁ disvā Sammāsambuddheyeva pasīdati.

Ghosappamāṇopi Bhagavatā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyo pūritā, aṅgapariccāgo puttadārapariccāgo rajjapariccāgo attapariccāgo[1] nayanapariccāgo ca katoti-ādinā nayena pavattaṁ ghosaṁ sutvā Sammāsambuddheyeva pasīdati.

Lūkhappamāṇopi Bhagavato cīvaralūkhaṁ disvā "sace Bhagavā agāraṁ ajjhāvasissa, kāsikavatthameva adhārayissa. Pabbajitvā panānena sāṇapaṁsukūlacīvarena santussamānena bhāriyaṁ katan"ti Sammāsambuddheyeva pasīdati. Pattalūkhampi disvā "iminā agāraṁ ajjhāvasantena rattavarasuvaṇṇabhājanesu cakkavattibhojanārahaṁ sugandhasālibhojanaṁ paribhuttaṁ, pabbajitvā pana pāsāṇamayaṁ pattaṁ ādāya uccanīcakuladvāresu sapadānaṁ piṇḍāya caritvā laddhapiṇḍiyālopena santussamāno bhāriyaṁ karotī"ti Sammāsambuddheyeva pasīdati. Senāsanalūkhaṁ disvāpi "ayaṁ agāraṁ ajjhāvasanto tiṇṇaṁ utūnaṁ anucchavikesu tīsu pāsādesu tividhanāṭakaparivāro dibbasampattiṁ viya rajjasiriṁ anubhavitvā idāni pabbajjūpagato rukkhamūlasenāsanādīsu dāruphalakasilāpaṭṭapīṭhamañcakādīhi santussamāno[2] bhāriyaṁ karotī"ti Sammāsambuddheyeva pasīdati. Dukkarakārikamassa disvāpi "chabbassāni nāma muggayūsakulatthayūsahareṇuyūsādīnaṁ pasaṭamattena yāpessati, appāṇakaṁ jhānaṁ[3] jhāyissati, sarīre ca jīvite ca anapekkho viharissati, aho dukkarakārako Bhagavā"ti Sammāsambuddheyeva pasīdati.

---

1. Dhanapariccāgo (Syā)
2. ...bidalamañcakādīsu sayamāno (Sī) ...vidalamañcakādīhi santussamāno (Syā)
3. Apāṇakajjhānaṁ (Syā, Ka)

Dhammappamāṇopi Bhagavato sīlaguṇaṁ samādhiguṇaṁ paññāguṇaṁ jhānavimokkhasamādhisamāpattisampadaṁ abhiññāpāripūriṁ yamakapāṭihāriyaṁ devorohaṇaṁ pāthikaputtadamanādīni[1] ca anekāni acchariyāni disvā Sammāsambuddheyeva pasīdati, te evaṁ pasannā Bhagavato mahantaṁ lābhasakkāraṁ abhiharanti. Titthiyānaṁ pana bāverujātake kākassa viya lābhasakkāro parihāyittha. Yathāha—

"Adassanena morassa, sikhino mañjubhāṇino.
Kākaṁ tattha apūjesuṁ, maṁsena ca phalena ca.

Yadā ca sarasampanno, moro bāverumāgamā[2].
Atha lābho ca sakkāro, vāyasassa ahāyatha.

Yāva nuppajjatī Buddho, Dhammarājā pabhaṅkaro.
Tāva aññe apūjesuṁ, puthū samaṇabrāhmaṇe.

Yadā ca sarasampanno, Buddho dhammamadesayi.
Atha lābho ca sakkāro, titthiyānaṁ ahāyathā"ti[3].

Te evaṁ pahīnalābhasakkārā rattiṁ ekadvaṅgulamattaṁ obhāsetvāpi sūriyuggamane khajjopanakā viya hatappabhā ahesuṁ.

Yathā hi khajjopanakā, kāḷapakkhamhi rattiyā.
Nidassayanti obhāsaṁ, etesaṁ visayo hi so.

Yadā ca rasmisampanno, abbhudeti pabhaṅkaro.
Atha khajjupasaṁghānaṁ[4], pabhā antaradhāyati.

Evaṁ khajjupasadisā, titthiyāpi puthū idha.
Kāḷapakkhūpame loke, dīpayanti sakaṁ guṇaṁ.

Yadā ca Buddho lokasmiṁ, udeti amitappabho.
Nippabhā titthiyā honti, sūriye khajjupakā yathāti.

Te evaṁ nippabhā hutvā kacchupiḷakādīhi kiṇṇasarīrā paramapārijuññapattā yena Buddho yena dhammo yena saṁgho yena ca mahājanassa sannipāto,

---

1. Pāṭikaputtadamanādīni (Syā)
2. Pāverumāgamā (Ka)
3. Khu 5. 113 piṭṭhe.
4. Khajjupasaṅkhānaṁ (Sī)

tena tena gantvā antaravīthiyampi siṅghāṭakepi catukkepi sabhāyampi ṭhatvā paridevanti—

> “Kiṁ bho samaṇoyeva Gotamo samaṇo, mayaṁ assamaṇā. Samaṇasseva Gotamassa sāvakā samaṇā, amhākaṁ sāvakā assamaṇā. Samaṇasseva Gotamassa, sāvakānañcassa dinnaṁ mahapphalaṁ, na amhākaṁ, sāvakānañca no dinnaṁ mahapphalaṁ. Nanu samaṇopi Gotamo samaṇo, mayampi samaṇā. Samaṇassapi Gotamassa sāvakā samaṇā, amhākampi sāvakā samaṇā. Samaṇassapi Gotamassa sāvakānaṁ cassa dinnaṁ mahapphalaṁ, amhākampi [1]sāvakānaṁ ca no dinnaṁ mahapphalañceva. Samaṇassapi Gotamassa sāvakānañcassa detha karotha, amhākampi sāvakānañca no detha[1] sakkarotha. Nanu samaṇo Gotamo purimāni divasāni uppanno, mayaṁ pana loke uppajjamāneyeva uppannā”ti.

Evaṁ nānappakāraṁ viravanti. Atha bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyoti catasso parisā tesaṁ saddaṁ sutvā Bhagavato ārocesuṁ “titthiyā bhante idañcidañca kathentī”ti. Taṁ sutvā Bhagavā “mā tumhe bhikkhave titthiyānaṁ vacanena ‘aññatra samaṇo atthī’ti saññino ahuvatthā”ti vatvā aññatitthiyesu samaṇabhāvaṁ paṭisedhento idheva ca anujānanto imissā atthuppattiyā **idheva bhikkhave samaṇo**ti idaṁ suttaṁ abhāsi.

Tattha **idhevā**ti imasmiṁyeva sāsane. Ayaṁ pana niyamo sesapadesupi veditabbo. Dutiyādayopi hi samaṇā idheva, na aññattha. **Samaṇo**ti sotāpanno. Tenevāha “katamo ca bhikkhave paṭhamo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, ayaṁ bhikkhave paṭhamo samaṇo”ti[2].

Dutiyoti sakadāgāmī. Tenevāha “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā

1-1. Sāvakānaṁ ca no detha (Ka)

2. Aṁ 1. 560 piṭṭhe.

rāgadosamohānaṁ tanuttā sakadāgāmī hoti sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ bhikkhave dutiyo samaṇo"ti[1].

Tatiyoti anāgāmī. Tenevāha "katamo ca bhikkhave tatiyo samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā, ayaṁ bhikkhave tatiyo samaṇo"ti[1].

Catutthoti arahā. Tenevāha "katamo ca bhikkhave catuttho samaṇo, idha bhikkhave bhikkhu āsavānaṁ khayā anāsavaṁ cetovimuttiṁ paññāvimuttiṁ diṭṭheva dhamme sayaṁ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, ayaṁ bhikkhave catuttho samaṇo"ti[1]. Iti imasmiṁ ṭhāne cattāro phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā.

Suññāti rittā tucchā. **Parappavādā**ti cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti ime sabbepi Brahmajāle āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, ito bāhirānaṁ paresaṁ vādā **parappavādā** nāma, te sabbepi imehi catūhi phalaṭṭhakasamaṇehi suññā, na hi te ettha santi. Na kevalañca eteheva suññā, catūhi pana maggaṭṭhakasamaṇehipi catunnaṁ maggānaṁ atthāya āraddhavipassakehipīti dvādasahipi samaṇehi suññā eva. Imameva atthaṁ sandhāya Bhagavatā Mahāparinibbāne vuttaṁ—

"Ekūnatiṁso vayasā Subhadda,
Yaṁ pabbajiṁ kiṁkusalānu-esī.
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṁ pabbajito Subhadda.
Ñāyassa dhammassa padesavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi.

Dutiyopi samaṇo natthi, tatiyopi samaṇo natthi, catutthopi samaṇo natthi, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[2].

---

1. Aṁ 1. 561 piṭṭhe.
2. Dī 2. 125 piṭṭhe.

Ettha hi padesavattīti āraddhavipassako adhippeto, tasmā sotāpattimaggassa āraddhavipassakaṁ maggaṭṭhaṁ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā samaṇopi natthīti āha. Sakadāgāmimaggassa āraddhavipassakaṁ maggaṭṭhaṁ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā dutiyopi samaṇo natthīti āha. Itaresupi dvīsu eseva nayo.

Kasmā panete aññattha natthīti. Akhettatāya. Yathā hi na āragge sāsapo tiṭṭhati, na udakapiṭṭhe aggi jalati, na piṭṭhipāsāṇe bījāni ruhanti, evameva bāhiresu titthāyatanesu na ime samaṇā uppajjanti, imasmiṁyeva pana sāsane uppajjanti. Kasmā? Khettatāya[1]. Tesaṁ[2] akhettatā ca khettatā[3] ca ariyamaggassa abhāvato ca bhāvato ca veditabbā. Tenāha Bhagavā—

"Yasmiṁ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati, dutiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmiṁ ca kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha -pa- catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmiṁ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva Subhadda samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[4].

Evaṁ yasmā titthāyatanaṁ akhettaṁ, sāsanaṁ khettaṁ, tasmā yathā surattahatthapādo sūrakesarako[5] sīho migarājā na susāne vā saṅkārakūṭe vā paṭivasati, tiyojanasahassavitthataṁ pana Himavantaṁ ajjhogāhetvā maṇiguhāyaṁyeva paṭivasati. Yathā ca chaddanto nāgarājā na gocariyahatthikulādīsu navasu nāgakulesu uppajjati, shaddantakuleyeva uppajjati. Yathā ca valāhako assarājā na gadrabhakule vā ghoṭakakule vā uppajjati, Sindhuyā tīre pana sindhavakuleyeva uppajjati. Yathā ca sabbakāmadadaṁ manoharaṁ maṇiratanaṁ na

1. Sukhettatāya (Syā, Ka)
2. Sā panesā (Sī, Syā)
3. Sukhettatā (Syā, Ka)
4. Dī 2. 124 piṭṭhe.
5. Bhāsurakesarasaṭo (Sī)

saṅkārakūṭe vā paṁsupabbatādīsu vā uppajjati, Vepullapabbatabbhantareyeva uppajjati. Yathā ca Timirapiṅgalo maccharājā na khuddakapokkharaṇīsu[1] uppajjati, caturāsītiyojanasahassagambhīre Mahāsamuddeyeva uppajjati. Yathā ca diyaḍḍhayojanasatiko supaṇṇarājā na gāmadvāre eraṇḍavanādīsu paṭivasati, Mahāsamuddaṁ pana ajjhogāhetvā simbalidahavaneyeva paṭivasati. Yathā ca Dhataraṭṭho suvaṇṇahaṁso na gāmadvāre āvāṭakādīsu paṭivasati, navutihaṁsasahassaparivāro hutvā Cittakūṭapabbateyeva paṭivasati. Yathā ca catuddīpissaro cakkavattirājā na nīcakule uppajjati, asambhinnajātikhattiyakuleyeva pana uppajjati. Evamevaṁ imesu samaṇesu ekasamaṇopi na aññatitthāyatane uppajjati, ariyamaggaparikkhitte pana Buddhasāsaneyeva uppajjati. Tenāha Bhagavā "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti.

Sammā sīhanādaṁ nadathāti ettha **sammā**ti hetunā nayena kāraṇena. **Sīhanādan**ti seṭṭhanādaṁ abhītanādaṁ appaṭinādaṁ. Imesaṁ hi[2] catunnaṁ samaṇānaṁ idheva atthitāya ayaṁ nādo seṭṭhanādo nāma hoti uttamanādo. "Ime samaṇā idheva atthī"ti vadantassa aññato bhayaṁ vā āsaṅkā vā natthīti abhītanādo nāma hoti. "Amhākampi sāsane ime samaṇā atthī"ti pūraṇādīsu ekassāpi uṭṭhahitvā vatthuṁ asamatthatāya ayaṁ nādo appaṭinādo nāma hoti. Tena vuttaṁ "sīhanādanti seṭṭhanādaṁ abhītanādaṁ appaṭinādan"ti.

140. **Ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjatī**ti imaṁ kho pana kāraṇaṁ vijjati. **Yaṁ aññatitthiyā**ti yena kāraṇena aññatitthiyā. Ettha ca titthaṁ jānitabbaṁ, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. **Titthaṁ** nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sattā taranti uppalavanti ummujjanimujjaṁ karonti, tasmā titthanti vuccanti. Tāsaṁ diṭṭhīnaṁ uppādetā **titthakaro** nāma. Tassa laddhiṁ gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Tesaṁ paccayadāyakā **titthiyasāvakā**ti veditabbā. **Paribbājakā**ti gihibandhanaṁ pahāya pabbajjūpagatā. **Assāso**ti avassayo patiṭṭhā upatthambho. **Balan**ti thāmo. **Yena tumhe**ti yena assāsena vā balena vā evaṁ vadetha.

---

1. Na āvāṭakhuddakapokkharaṇīsu (Sī, Syā) 2. Imesaṁ (Sī), imesañca (Syā, Ka)

Atthi kho no āvuso tena Bhagavatā jānatā passatā Arahatā Sammāsambuddhenāti ettha ayaṁ saṅkhepattho—yo so Bhagavā samatiṁsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho, tena Bhagavatā tesaṁ tesaṁ sattānaṁ āsayānusayaṁ **jānatā,** hatthatale ṭhapitaṁ āmalakaṁ viya sabbaṁ ñeyyadhammaṁ **passatā.** Api ca pubbenivāsādīhi jānatā, dibbena cakkhunā passatā. Tīhi vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi jānatā, sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā passatā. Sabbadhammajānanasamatthāya paññāya jānatā, sabbasattānaṁ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatāni vāpi rūpāni ativisuddhena maṁsacakkhunā passatā. Attahitasādhikāya samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya jānatā, parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya passatā. Arīnaṁ hatattā paccayādīnaṁ arahattā ca **arahatā,** sammā sāmañca saccānaṁ Buddhattā **Sammāsambuddhena.** Antarāyikadhamme vā jānatā, niyyānikadhamme passatā. Kilesārīnaṁ hatattā Arahatā, sammā sāmaṁ sabbadhammānaṁ Buddhattā Sammāsambuddhenāti evaṁ catuvesārajjavasena catūhi ākārehi thomitena cattāro dhammā akkhātā, ye mayaṁ attani sampassamānā evaṁ vadema, na rājarājamahāmattādīnaṁ upatthambhaṁ kāyabalanti.

Satthari pasādoti "itipi so Bhagavā"ti-ādinā nayena Buddhaguṇe anussarantānaṁ uppannappasādo. **Dhamme pasādo**ti "Svākkhāto Bhagavatā dhammo"ti-ādinā nayena dhammaguṇe anussarantānaṁ uppannappasādo. **Sīlesu paripūrakāritā**ti ariyakantesu sīlesu paripūrakāritā. Ariyakantasīlāni nāma **pañcasīlāni.** Tāni hi bhavantaragatopi ariyasāvako attano ariyasāvakabhāvaṁ ajānantopi na vītikkamati. Sacepi hi naṁ koci vadeyya "imaṁ sakalaṁ cakkavattirajjaṁ sampaṭicchitvā khuddakamakkhikaṁ jīvitā voropehī"ti, aṭṭhānametaṁ, yaṁ so tassa vacanaṁ kareyya. Evaṁ ariyānaṁ sīlāni kantāni piyāni manāpāni. Tāni sandhāya vuttaṁ "sīlesu paripūrakāritā"ti.

Sahadhammikā kho panāti bhikkhu bhikkhunī sikkhamānā sāmaṇero sāmaṇerī upāsako upāsikāti ete satta **sahadhammacārino.** Etesu hi bhikkhu bhikkhūhi saddhiṁ sahadhammaṁ carati samānasikkhatāya.

Tathā bhikkhunī bhikkhunīhi -pa- upāsikā upāsikāhi, sotāpanno sotāpannehi, sakadāgāmī -pa- anāgāmīhi sahadhammaṁ carati. Tasmā sabbepete **sahadhammikā**ti vuccanti. Apicettha ariyasāvakāyeva adhippetā. Tesaṁ hi bhavantarepi maggadassanamhi vivādo natthi, tasmā te accantaṁ ekadhammacāritāya sahadhammikā. Iminā "suppaṭipanno Bhagavato sāvakasaṁgho"ti-ādinā nayena saṁghaṁ anussarantānaṁ uppannappasādo kathito. Ettāvatā cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni honti.

Ime kho no āvusoti āvuso ime cattāro dhammā tena Bhagavatā amhākaṁ assāso ceva balañcāti akkhātā, ye mayaṁ attani sampassamānā evaṁ vadema.

141. **Yo amhākaṁ satthā**ti iminā Pūraṇakassapādike cha Satthāro apadissanti. Yathā pana idāni sāsane ācariya-upajjhāyādīsu "amhākaṁ ācariyo, amhākaṁ upajjhāyo"ti gehasitapemaṁ hoti. Evarūpaṁ pemaṁ sandhāya "Satthari pasādo"ti vadanti. Thero panāha "yasmā Satthā nāma na ekassa, na dvinnaṁ hoti, sadevakassa lokassa ekova Satthā, tasmā titthiyā 'amhākaṁ Satthā'ti ekapadeneva Satthāraṁ visuṁ katvā imināva padena viruddhā parājitā"ti. **Dhamme pasādo**ti idaṁ pana yathā idāni sāsane "amhākaṁ Dīghanikāyo amhākaṁ Majjhimanikāyo"ti mamāyanti, evaṁ attano attano pariyattidhamme gehasitapemaṁ sandhāya vadanti. **Sīlesū**ti ajasīlagosīlameṇḍakasīlakukkurasīlādīsu. **Idha no āvuso**ti ettha **idhā**ti pasādaṁ[1] sandhāya vadanti. **Ko adhippayāso**ti ko adhikappayogo. **Yadidan**ti yaṁ idaṁ tumhākaṁ ceva amhākaṁ ca nānākaraṇaṁ vadeyyātha, taṁ kiṁ nāma. Tumhākampi hi catūsu ṭhānesu pasādo, amhākampi. Nanu etasmiṁ pasāde[2] tumhe ca amhe ca dvedhā bhinnasuvaṇṇaṁ viya ekasadisāti vācāya samadhurā hutvā aṭṭhaṁsu.

Atha nesaṁ taṁ samadhurataṁ bhindanto Bhagavā **evaṁvādino**ti-ādimāha. Tattha **ekā niṭṭhā**ti yā tassa pasādassa pariyosāna

1. Sāsanaṁ (Ka) 2. Ekasmiṁ pasādo (Syā, Ka)

bhūtā niṭṭhā, kiṁ sā ekā, udāhu puthūti evaṁ pucchathāti vadati. Yasmā pana tasmiṁ tasmiṁ samaye niṭṭhaṁ apaññapento nāma natthi, brāhmaṇānaṁ hi brahmaloko niṭṭhā, mahātāpasānaṁ Ābhassarā, paribbājakānaṁ subhakiṇhā, ājīvakānaṁ "anantamānaso"ti evaṁ parikappito asaññībhavo. Imasmiṁ sāsane pana arahattaṁ niṭṭhā. Sabbeva cete arahattameva niṭṭhāti vadanti. Diṭṭhivasena pana brahmalokādīni paññapenti. Tasmā attano attano laddhivasena ekameva niṭṭhaṁ paññapenti, taṁ dassetuṁ Bhagavā **sammā byākaramānā**ti-ādimāha.

Idāni bhikkhūnampi ekā niṭṭhā, titthiyānampi ekā niṭṭhāti dvīsu aṭṭakārakesu viya ṭhitesu Bhagavā anuyogavattaṁ dassento **sā panāvuso niṭṭhā sarāgassa, udāhu vītarāgassā**ti-ādimāha. Tattha yasmā rāgarattādīnaṁ niṭṭhā nāma natthi. Yadi siyā, soṇasiṅgālādīnampi siyāti imaṁ dosaṁ passantānaṁ titthiyānaṁ "vītarāgassa āvuso sā niṭṭhā"ti-ādinā nayena byākaraṇaṁ dassitaṁ.

Tattha **viddasuno**ti paṇḍitassa. **Anuruddhapaṭiviruddhassā**ti rāgena Anuruddhassa kodhena paṭiviruddhassa. **Papañcārāmassa papañcaratino**ti ettha āramanti etthāti ārāmo. Papañco ārāmo assāti **papañcārāmo.** Papañce[1] rati assāti **papañcarati. Papañco**ti ca mattapamattākārabhāvena pavattānaṁ taṇhādiṭṭhimānānametaṁ adhivacanaṁ. Idha pana taṇhādiṭṭhiyova adhippetā. **Sarāgassā**ti-ādīsu pañcasu ṭhānesu ekova kileso āgato. Tassa ākārato nānattaṁ veditabbaṁ. **Sarāgassā**ti hi vuttaṭṭhāne pañcakāmaguṇikarāgavasena gahito. **Sataṇhassā**ti bhavataṇhāvasena. **Sa-upadānassā**ti gahaṇavasena. **Anuruddhapaṭiviruddhassā**ti yugaḷavasena. **Papañcārāmassā**ti papañcuppattidassanavasena. **Sarāgassā**ti vā ettha akusalamūlavasena gahito. **Sataṇhassā**ti ettha taṇhāpaccayā upādānadassanavasena. Sesaṁ purimasadisameva. Thero panāha "kasmā evaṁ viddhaṁsetha, ekoyeva hi ayaṁ lobho rajjanavasena rāgoti vutto. Taṇhākaraṇavasena **taṇhā.** Gahaṇaṭṭhena **upādānaṁ.** Yugaḷavasena **anurodhapaṭivirodho.** Papañcuppattidassanaṭṭhena **papañco**"ti.

---

1. Papañcova (Ka)

142. Idāni imesaṁ kilesānaṁ mūlabhūtaṁ diṭṭhivādaṁ dassento **dvemā bhikkhave diṭṭhiyo**ti-ādimāha.

Tattha **bhavadiṭṭhī**ti sassatadiṭṭhi. **Vibhavadiṭṭhī**ti ucchedadiṭṭhi. **Bhavadiṭṭhiṁ allīnā**ti taṇhādiṭṭhivasena sassatadiṭṭhiṁ allīnā. **Upagatā**ti taṇhādiṭṭhivaseneva upagatā. **Ajjhositā**ti taṇhādiṭṭhivaseneva anupaviṭṭhā. **Vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā**ti te sabbe ucchedavādīhi saddhiṁ "tumhe andhabālā na jānātha, sassato ayaṁ loko, nāyaṁ loko ucchijjatī"ti paṭiviruddhā niccaṁ kalahabhaṇḍanapasutā viharanti. Dutiyavārepi eseva nayo.

Samudayañcāti-ādīsu dve diṭṭhīnaṁ samudayā khaṇikasamudayo paccayasamudayo ca. **Khaṇikasamudayo** diṭṭhīnaṁ nibbatti. **Paccayasamudayo** aṭṭha ṭhānāni. Seyyathidaṁ, khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ, avijjāpi, phassopi, saññāpi. vitakkopi, ayonisomanasikāropi, pāpamittopi, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṁ. "Khandhā hetu khandhā paccayo diṭṭhīnaṁ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṁ khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ. Avijjā, phasso, saññā, vitakko, ayonisomanasikāro, pāpamitto, paratoghoso hetu paratoghoso paccayo diṭṭhīnaṁ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena. Evaṁ paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṁ"[1]. Atthaṅgamāpi dveyeva khaṇikatthaṅgamo paccayatthaṅgamo ca. **Khaṇikatthaṅgamo** nāma khayo vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhānaṁ. **Paccayatthaṅgamo** nāma sotāpattimaggo. Sotāpattimaggo hi diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vutto.

Assādanti diṭṭhimūlakaṁ ānisaṁsaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "yaṁdiṭṭhiko Satthā hoti, taṁdiṭṭhikā sāvakā hontī. Yaṁdiṭṭhikā Satthāraṁ sāvakā sakkaronti, garuṁ karonti, mānenti, pūjenti, labhanti tatonidānaṁ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṁ. Ayaṁ bhikkhave diṭṭhiyā diṭṭhadhammiko ānisaṁso"ti. **Ādīnavan**ti diṭṭhiggahaṇamūlakaṁ upaddavaṁ. So vaggulivataṁ[2] ukkuṭikappadhānaṁ kaṇṭakāpassayatā pañcātapatappanaṁ[3] sānupapātapatanaṁ[4] kesamassuluñcanaṁ appāṇakaṁ jhānanti-ādīnaṁ vasena veditabbo. **Nissaraṇan**ti diṭṭhīnaṁ nissaraṇaṁ nāma nibbānaṁ.

1. Khu 9. 132 Paṭisambhidāmagge.
2. Vaggulivattaṁ (Syā)
3. Pañcatāpatappanaṁ (Sī)
4. Maruppapātapatanaṁ (Sī, Syā)

Yathābhūtaṁ nappajānantīti ye etaṁ sabbaṁ yathāsabhāvaṁ na jānanti. **Na parimuccanti dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato na parimuccanti. Iminā etesaṁ niṭṭhā nāma natthīti dasseti. **Parimuccanti dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato parimuccanti. Iminā etesaṁ niṭṭhā nāma atthīti dvinnaṁ aṭṭakārakānaṁ aṭṭaṁ chindanto viya sāsanasmiṁ yeva niṭṭhāya atthitaṁ patiṭṭhapeti.

143. Idāni diṭṭhicchedanaṁ dassento **cattārimāni bhikkhave upādānānī**ti-ādimāha. Tesaṁ vitthārakathā Visuddhimagge vuttāyeva.

Sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānāti mayaṁ sabbesaṁ upādānānaṁ pariññaṁ samatikkamaṁ vadāmāti evaṁ paṭijānamānā. **Na sammā sabbupādānapariññan**ti sabbesaṁ upādānānaṁ samatikkamaṁ sammā na paññapenti. Keci kāmupādānamattassa pariññaṁ paññapenti. Keci diṭṭhupādānamattassa paññapenti, keci sīlabbatupādānassāpi. Attavādupādānassa pana pariññaṁ paññapento nāma natthi. Tesaṁ pana bhedaṁ dassento **kāmupādānassa pariññaṁ paññapentī**ti-ādimāha. Tattha sabbepi kāmupādānassa pariññaṁ paññapentiyeva, channavuti pāsaṇḍāpi hi "kāmā kho pabbajitena na sevitabbā"ti vatthupaṭisevanaṁ kāmaṁ kappatīti na paññapenti, akappiyameva katvā paññapenti. Ye pana sevanti, te theyyena sevanti. Tena vuttaṁ "kāmupādānassa pariññaṁ paññapentī"ti.

Yasmā "natthi dinnan"ti-ādīni gahetvā caranti. "Sīlena suddhi vatena suddhi bhāvanāya suddhī"ti gaṇhanti, attupaladdhiṁ na pajahanti, tasmā na diṭṭhupādānassa, na sīlabbatupādānassa, na attavādupādānassa pariññaṁ paññapenti. **Taṁ kissa hetū**ti taṁ apaññāpanaṁ etesaṁ kissa hetu kiṁ kāraṇā. **Imāni hi te bhonto**ti yasmā te bhonto imāni tīṇi kāraṇāni yathāsabhāvato na jānantīti attho. Ye panettha dvinnaṁ pariññānaṁ paññāpanakāraṇaṁ diṭṭhiñceva sīlabbatañca "etaṁ pahātabban"ti yathāsabhāvato jānanti. Te sandhāya parato dve vārā vuttā. Tattha ye "atthi dinnan"ti-ādīni gaṇhanti, te diṭṭhupādānassa pariññaṁ paññapenti. Ye pana "na sīlena suddhi, na vatena suddhi, na bhāvanāya suddhī"ti gaṇhanti, te sīlabbatupādānassa pariññaṁ paññapenti. Attavādupādānassa pariññaṁ pana ekopi paññapetuṁ na sakkoti. Aṭṭhasamāpattilābhinopi hi candimasūriye

pāṇinā parimajjitvā caramānāpi ca titthiyā tisso pariññā paññapenti. Attavādaṁ[1] muñcituṁ na sakkonti. Tasmā punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva patanti, pathavijigucchanasasako viya hi ete.

Tatthāyaṁ atthasallāpikā upamā—pathavī kira sasakaṁ āha "bho sasakā"ti. Sasako āha "ko eso"ti. "Kasmā mameva upari sabba-iriyāpathe kappento uccārapassāvaṁ karonto maṁ na jānāsī"ti. "Suṭṭhu tayā ahaṁ diṭṭho, mayā akkantaṭṭhānampi aṅgulaggehi phuṭṭhaṭṭhānaṁ viya hoti, vissaṭṭha-udakaṁ appamattakaṁ, karīsaṁ katakaphalamattaṁ. Hatthi-assādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṁ, passāvopi nesaṁ ghaṭamatto hoti, uccāropi pacchimatto hoti, alaṁ mayhaṁ tayā"ti uppatitvā aññasmiṁ ṭhāne patito. Tato naṁ pathavī āha "are dūraṁ gatopi nanu mayhaṁ upariyeva patitosī"ti. So puna taṁ jigucchanto uppatitvā aññattha patito, evaṁ vassasahassampi uppatitvā patamāno sasako pathaviṁ muñcituṁ na sakkoti. Evamevaṁ titthiyā sabbupādānapariññaṁ paññapentopi kāmupādānādīnaṁ tiṇṇaṁyeva samatikkamaṁ paññapenti. Attavādaṁ pana muñcituṁ na sakkonti, asakkontā punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva patantīti.

Evaṁ yaṁ titthiyā samatikkamituṁ na sakkonti, tassa vasena diṭṭhicchedavādaṁ vatvā idāni pasādapacchedavādaṁ dassento **evarūpe kho bhikkhave dhammavinaye**ti-ādimāha. Tattha **dhammavinaye**ti dhamme ceva vinaye ca, ubhayenapi aniyyānikasāsanaṁ dasseti. "Yo Satthari pasādo so na sammaggato"ti aniyyānikasāsanamhi hi Satthā kālaṁ katvā sīhopi hoti, byaggopi hoti, dīpipi acchopi taracchopi. Sāvakā panassa migāpi sūkarāpi pasadāpi honti, so "ime mayhaṁ pubbe upaṭṭhākā paccayadāyakā"ti khantiṁ vā mettaṁ vā anuddayaṁ vā akatvā tesaṁ upari patitvā lohitaṁ pivati, thūlathūlamaṁsānipi khādati. Satthā vā pana biḷāro hoti, sāvakā kukkuṭā vā mūsikā vā. Atha ne vuttanayeneva anukampaṁ akatvā khādati. Atha vā Satthā nirayapālo hoti, sāvakā nerayikasattā. So "ime mayhaṁ pubbe upaṭṭhākā paccayadāyakā"ti anukampaṁ akatvā vividhā kammakāraṇā karoti, ādittepi rathe yojeti, aṅgārapabbatampi āropeti, Lohakumbhiyampi

1. Attavādupādānaṁ (Sī)

khipati[1], anekehipi dukkhadhammehi sampayojeti. Sāvakā vā pana kālaṁ katvā sīhādayo honti, Satthā migādīsu aññataro. Te "imaṁ mayaṁ pubbe catūhi paccayehi upaṭṭhahimhā, Satthā no ayan"ti tasmiṁ khantiṁ vā mettaṁ vā anuddayaṁ vā akatvā vuttanayeneva anayabyasanaṁ pāpenti. Evaṁ aniyyānikasāsane yo Satthari pasādo, so na sammaggato hoti. Kañci kālaṁ gantvāpi pacchā vinassatiyeva.

Yo dhamme pasādoti aniyyānikasāsanasmiṁ hi dhamme pasādo nāma, uggahitapariyāpuṭa[2] dhāritavācitamattake tantidhamme pasādo hoti, vaṭṭamokkho panettha natthi. Tasmā yo ettha pasādo, so punappunaṁ vaṭṭameva gambhīraṁ karotīti sāsanasmiṁ asammaggato asabhāvato akkhāyati.

Yā sīlesu paripūrakāritāti yāpi ca aniyyānikasāsane ajasīlādīnaṁ vasena paripūrakāritā, sāpi yasmā vaṭṭamokkhaṁ bhavanissaraṇaṁ na sampāpeti. Sampajjamānā pana tiracchānayoniṁ āvahati, vipaccamānā nirayaṁ, tasmā sā na sammaggatā akkhāyati. **Yā sahadhammikesū**ti aniyyānikasāsanasmiṁ hi ye sahadhammikā, tesu yasmā ekacce kālaṁ katvā sīhādayopi honti, ekacce migādayo. Tattha sīhādibhūtā "ime amhākaṁ sahadhammikā ahesun"ti migādibhūtesu khanti-ādīni akatvā pubbe vuttanayeneva nesaṁ mahādukkhaṁ uppādenti. Tasmā ettha sahadhammikesu piyamanāpatāpi asammaggatā akkhāyati.

Idaṁ pana sabbampi kāraṇabhedaṁ ekato katvā dassento Bhagavā **taṁ kissa hetu evaṁ hetaṁ bhikkhave hotī**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ saṅkhepattho—evaṁ hetaṁ bhikkhave hoti, yaṁ mayā vuttaṁ "yo Satthari pasādo so na sammaggato akkhāyatī"ti-ādi, taṁ evameva hoti. Kasmā? Yasmā te pasādādayo durakkhāte dhammavinaye -pa- asammāsambuddhappaveditetī, ettha hi **yathā tan**ti kāraṇatthe nipāto. Tattha **durakkhāte**ti dukkathite, dukkathitattāyeva **duppavedite.** So panesa yasmā maggaphalatthāya na niyyāti, tasmā **aniyyāniko.** Rāgādīnaṁ upasamāya asaṁvattanato **anupasamasaṁvattaniko.** Na Sammāsambuddhena

1. Lohakumbhiyaṁ siraṁ khipati (Syā) 2. Uggahitapariyāpuṇita (Sī, Syā)

sabbaññunā paveditoti **asammāsambuddhappavedito.** Tasmiṁ aniyyānike anupasamasaṁvattanike asammāsambuddhappavedite. Ettāvatā Bhagavā titthiyesu pasādo surāpītasiṅgāle pasādo viya niratthakoti dasseti.

Eko kira Kāḷasiṅgālo[1] rattiṁ nagaraṁ paviṭṭho surājallikaṁ khāditvā punnāgavane nipajjitvā niddāyanto sūriyuggamane pabujjhitvā cintesi "imasmiṁ kāle na sakkā gantuṁ, bahū amhākaṁ verino, ekaṁ vañcetuṁ vaṭṭatī"ti. So ekaṁ brāhmaṇaṁ gacchantaṁ disvā imaṁ vañcessāmīti "ayya brāhmaṇā"ti āha. Ko eso brāhmaṇaṁ pakkosatīti. Ahaṁ sāmi ito tāva ehīti. Kiṁ bhoti. Maṁ bahigāmaṁ nehi, ahaṁ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti. Sopi nayissāmīti taṁ pādesu gaṇhi. Are bāla brāhmaṇa na mayhaṁ kahāpaṇā chaḍḍitakā atthi, dullabhā kahāpaṇā, sādhukaṁ maṁ gaṇhāhīti. Kathaṁ bho gaṇhāmīti, uttarāsaṅgena gaṇṭhikaṁ katvā aṁse laggetvā gaṇhāhīti, brāhmaṇo taṁ tathā gahetvā dakkhiṇadvārasamīpaṭṭhānaṁ gantvā ettha otāremīti pucchi. Kataraṭṭhānaṁ nāma etanti. Mahādvāraṁ etanti. Are bāla brāhmaṇa kiṁ tava ñātakā antaradvāre kahāpaṇaṁ ṭhapenti, parato maṁ harāti. So punappunaṁ thokaṁ thokaṁ gantvā "ettha otāremi ettha otāremī"ti pucchitvā tena tajjito[2] khemaṭṭhānaṁ gantvā tattha otārehīti vutto otāretvā sāṭakaṁ gaṇhi. Kāḷasiṅgālo āha "ahaṁ te dve kahāpaṇasatāni dassāmīti avocaṁ, mayhaṁ pana kahāpaṇā bahū, na dve kahāpaṇasatāneva, yāva ahaṁ kahāpaṇe āharāmi, tāva tvaṁ sūriyaṁ olokento tiṭṭhā"ti vatvā thokaṁ gantvā nivattetvā puna brāhmaṇaṁ āha "ayya brāhmaṇa mā ito olokehi, sūriyameva olokento tiṭṭhā"ti. Evañca pana vatvā ketakavanaṁ pavisitvā yathāruciṁ pakkanto. Brāhmaṇassapi sūriyaṁ olokentasseva nalāṭato ceva kacchehi ca sedā mucciṁsu. Atha naṁ rukkhadevatā āha—

"Saddahāsi Siṅgālassa, surāpītassa brāhmaṇa.
Sippiyānaṁ sataṁ natthi, kuto kaṁsasatā duve"ti[3].

Evaṁ yathā Kāḷasiṅgāle pasādo niratthako, evaṁ titthiyesupīti.

---

1. Kāṇasigālo (Sī, Syā) 2. Tajjitavañcito (Sī) 3. Khu 5. 27 piṭṭhe.

144. Aniyyānikasāsane pasādassa niratthakabhāvaṁ dassetvā niyyānikasāsane tassa sātthakataṁ dassetuṁ **Tathāgato ca kho bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **kāmupādānassa pariññaṁ paññapetī**ti arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññaṁ samatikkamaṁ paññapeti, itaresaṁ tiṇṇaṁ upādānānaṁ sotāpattimaggena pariññaṁ paññapeti. **Evarūpe kho bhikkhave dhammavinaye**ti bhikkhave evarūpe dhamme ca vinaye ca. Ubhayenapi niyyānikasāsanaṁ dasseti. **Satthari pasādo**ti evarūpe sāsane yo Satthari pasādo, so sammaggato akkhāyati, bhavadukkhanissaraṇāya saṁvattati.

Tatrimāni vatthūni—Bhagavā kira Vedisakapabbate Indasālaguhāyaṁ paṭivasati. Atheko ulūkasakuṇo Bhagavati gāmaṁ piṇḍāya pavisante upaḍḍhamaggaṁ anugacchati, nikkhamante upaḍḍhamaggaṁ paccuggamanaṁ karoti, so ekadivasaṁ Sammāsambuddhaṁ sāyanhasamaye bhikkhusaṁghaparivutaṁ nisinnaṁ pabbatā oruyha vanditvā pakkhe paṇāmetvā añjaliṁ paggayha sīsaṁ heṭṭhā katvā Dasabalaṁ namassamāno aṭṭhāsi. Bhagavā taṁ oloketvā sitaṁ pātvākāsi. Ānandatthero "ko nu kho bhante hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā"ti pucchi. "Passānanda imaṁ ulūkasakuṇaṁ, ayaṁ mayi ca bhikkhusaṁghe ca cittaṁ pasādetvā satasahassakappe devesu ca manussesu ca saṁsaritvā somanasso nāma Paccekabuddho bhavissatī"ti āha.

Ulūkamaṇḍalakkhika, Vedisake ciradīghavāsika.
Sukhitosi tvaṁ ayya Kosiya, kāluṭṭhitaṁ passasi Buddhavaraṁ.

Mayi cittaṁ pasādetvā, bhikkhusaṁghe anuttare.
Kappānaṁ satasahassāni, duggateso na gacchati.

Devalokā cavitvāna, kusalamūlena codito.
Bhavissati anantañāṇo, somanassoti vissutoti.

Aññānipi cettha Rājagahanagare Sumanamālākāravatthu Mahābherivādakavatthu Morajikavatthu[1] Vīṇāvādakavatthu Saṅkhadhamakavatthūti evamādīni

---

1. Morajātakavatthu (Ka)

vatthūni vitthāretabbāni. Evaṁ niyyānikasāsane Satthari pasādo sammaggato hoti.

Dhamme pasādoti niyyānikasāsanamhi dhamme pasādo sammaggato hoti, saramatte nimittaṁ gahetvā suṇantānaṁ tiracchānagatānampi sampattidāyako hoti, paramatthe kiṁ pana vattabbaṁ. Ayamattho Maṇḍūkadevaputtādīnaṁ vatthuvasena veditabbo.

Sīlesu paripūrakāritāti niyyānikasāsanamhi sīlesu paripūrakāritāpi sammaggatā hoti, saggamokkhasampattiṁ āvahati. Tattha Chattamāṇavakavatthusāmaṇeravatthu-ādīni dīpetabbāni.

Sahadhammikesūti niyyānikasāsane sahadhammikesu piyamanāpatāpi sammaggatā hoti, mahāsampattiṁ āvahati. Ayamattho Vimānapetavatthūhi dīpetabbo. Vuttaṁ hetaṁ—

"Khīrodanamahamadāsiṁ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa -pa-.

Phāṇitaṁ -pa-. Ucchukhaṇḍikaṁ.
Timbarusakaṁ. Kakkārikaṁ[1].
Eḷālukaṁ. Vallipakkaṁ.
Phārusakaṁ. Hatthapatākaṁ.
Sākamuṭṭhiṁ. Pupphakamuṭṭhiṁ[2]. Mūlakaṁ.
Nimbamuṭṭhiṁ. Ambakañjikaṁ.
Doṇinimmajjaniṁ. Kāyabandhanaṁ.
Aṁsabaddhakaṁ. Āyogapaṭṭaṁ.
Vidhūpanaṁ. Tālavaṇṭaṁ.
Morahatthaṁ. Chattaṁ. Upāhanaṁ.
Pūvaṁ. Modakaṁ.

Sakkhalikaṁ ahamadāsiṁ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa -pa-.
Tassā me passa vimānaṁ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmī"ti[3].

Taṁ kissa hetūti-ādi vuttanayānusāreneva yojetvā veditabbaṁ.

---

1. Kakkārukaṁ (Sī, Syā, Ka) 2. Puthukamuṭṭhiṁ (Sī, Syā) 3. Khu 2. 44 piṭṭhādīsu.

145. Idāni yesaṁ upādānānaṁ titthiyā na sammā pariññaṁ paññapenti, Tathāgato paññapeti, tesaṁ paccayaṁ dassetuṁ **ime ca bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **kiṁ nidānā**ti-ādīsu nidānādīni sabbāneva kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṁ hi yasmā phalaṁ nideti handa naṁ gaṇhathāti appeti viya, tasmā **nidānan**ti vuccati. Yasmā taṁ tato jāyati samudeti pabhavati, tasmā samudayo, jāti, pabhavoti vuccati. Ayaṁ panettha padattho—kiṁ nidānaṁ etesanti **kiṁnidānā.** Ko samudayo etesanti **kiṁ samudayā.** Kā jāti etesanti **kiṁ jātikā.** Ko pabhavo etesanti **kiṁpabhavā.** Yasmā pana tesaṁ taṇhā yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā "taṇhānidānā"ti-ādimāha. Evaṁ sabbapadesu attho veditabbo. Yasmā pana Bhagavā na kevalaṁ upādānasseva paccayaṁ jānāti, upādānassa paccayabhūtāya taṇhāyapi, taṇhādipaccayānaṁ vedanādīnampi paccayaṁ jānātiyeva, tasmā **taṇhā cāyaṁ bhikkhave**ti-ādimāha.

Yato ca khoti yasmiṁ kāle. **Avijjā pahīnā hotī**ti vaṭṭamūlikā avijjā anuppādanirodhena pahīnā hoti. **Vijjā uppannā**ti arahattamaggavijjā uppannā. **So avijjāvirāgā vijjuppādā**ti so bhikkhu avijjāya ca pahīnattā vijjāya ca uppannattā. **Neva kāmupādānaṁ upādiyatī**ti neva kāmupādānaṁ gaṇhāti na upeti, na sesāni upādānāni. **Anupādiyaṁ na paritassatī**ti evaṁ kiñci upādānaṁ aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Aparitassan**ti aparitassanto taṇhaṁ anuppādento. **Paccattaṁyeva parinibbāyatī**ti sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. Evamassa āsavakkhayaṁ dassetvā idāni khīṇāsavassa bhikkhuno paccavekkhaṇaṁ dassento **khīṇā jātī**ti-ādimāha. Taṁ vuttatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālinagaravaṇṇanā

146. **Evaṁ me sutan**ti Mahāsīhanādasuttaṁ. Tattha **Vesāliyan**ti evaṁnāmake nagare. Taṁ kira aparāparaṁ visālībhūtatāya "Vesālī"ti saṅkhaṁ gataṁ. Tatrāyaṁ anupubbakathā—Bārāṇasirañño kira aggamahesiyā kucchimhi gabbho saṇṭhāsi, sā ñatvā rañño nivedesi. Rājā gabbhaparihāraṁ adāsi. Sā sammā parihariyamānā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṁ pāvisi. Puññavantīnaṁ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṁ hoti, sā ca tāsaṁ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakapupphasadisaṁ maṁsapesiṁ vijāyi. Tato "aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamahesī maṁsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā"ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṁ maṁsapesiṁ ekasmiṁ bhājane pakkhipitvā paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchetvā[1] Gaṅgāya sote pakkhipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṁ saṁvidahiṁsu. Suvaṇṇapaṭṭakaṁ cettha jātihiṅgulakena "Bārāṇasirañño aggamahesiyā pajā"ti likhitvā bandhiṁsu. Tato taṁ bhājanaṁ ūmibhayādīhi anupaddutaṁ Gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakakulaṁ[2] nissāya Gaṅgātīre viharati. So pātova Gaṅgaṁ otiṇṇo taṁ bhājanaṁ āgacchantaṁ disvā paṁsukūlasaññāya aggahesi. Athettha taṁ akkharapaṭṭikaṁ rājamuddikālañchanaṁ ca disvā muñcitvā taṁ maṁsapesiṁ addasa, disvānassa etadahosi "siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtikabhāvo natthī"ti assamaṁ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṁsapesiyo ahesuṁ. Tāpaso disvā sādhutaraṁ ṭhapesi. Tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā maṁsapesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṁsu. Atha tato aḍḍhamāsaccayena ekā maṁsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi.

Tesu tāpasassa puttasineho uppajji, aṅguṭṭhakato cassa khīraṁ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhattaṁ alabhittha, so bhattaṁ bhuñjitvā khīraṁ dārakānaṁ

1. Lañcetvā (Syā) 2. Gopakulaṁ (Syā), gopakakulaṁ (Sī)

mukhe āsiñcati. Tesaṁ udaraṁ yaṁ yaṁ pavisati, taṁ taṁ sabbaṁ maṇibhājanagataṁ viya dissati, evaṁ nicchavī ahesuṁ. Apare āhu "sibbetvā ṭhapitā viya nesaṁ aññamaññaṁ līnā chavi ahosī"ti. Evaṁ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavī**ti paññāyiṁsu.

Tāpaso dāyake posento ussūre gāmaṁ bhikkhāya[1] pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṁ byāpāraṁ ñatvā gopālakā āhaṁsu "bhante pabbajitānaṁ dārakaposanaṁ palibodho, amhākaṁ dārake detha, mayaṁ posessāma, tumhe attano kammaṁ karothā"ti. Tāpaso sādhūti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṁ samaṁ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṁ āgatā. Tāpaso "mahāpuññā dārakā appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṁ āvāhavivāhaṁ karotha, pañcagorasena rājānaṁ tosetvā bhūmibhāgaṁ gahetvā nagaraṁ māpetha, tattha kumāraṁ abhisiñcathā"ti vatvā dārake adāsi. Te sādhūti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṁ.

Dārakā vuddhimanvāya kīḷantā vivādaṭṭhānesu aññe gopālakadārake hatthenapi pādenapi paharanti. Te rodanti. "Kissa rodathā"ti ca mātāpitūti vuttā "ime nimmātāpitikā tāpasapositā amhe atipaharantī"ti vadanti. Tato tesaṁ mātāpitaro "ime dārakā aññe dārake vināsenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime"ti āhaṁsu. Tato pabhuti kira so padeso **vajjī**ti vuccati yojanasatiko parimāṇena. Atha taṁ padesaṁ gopālakā rājānaṁ tosetvā aggahesuṁ. Tattha ca nagaraṁ māpetvā soḷasavassuddesikaṁ kumāraṁ abhisiñcitvā rājānaṁ akaṁsu. Tāya cassa dārikāya saddhiṁ vivāhaṁ katvā katikaṁ akaṁsu "bāhirakadārikā na ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā"ti. Tesaṁ paṭhamasaṁvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca. Evaṁ soḷasakkhattuṁ dve dve jātā. Tato tesaṁ dārakānaṁ yathākkamaṁ vaḍḍhantānaṁ ārāmuyyānanivāsaṭṭhānaparivārasampattiṁ gahetuṁ appahontā[2] nagaraṁ tikkhattuṁ gāvutantarena gāvutantarena

---

1. Piṇḍāya (Sī)
2. Appahontaṁ (Sī, Syā)

parikkhipiṁsu. Tassa punappunaṁ visālīkatattā Vesālītveva nāmaṁ jātaṁ. Tena vuttaṁ "Vesāliyanti evaṁ nāmake nagare"ti.

Bahinagareti nagarassa bahi, na Ambapālivanaṁ viya antonagarasmiṁ. Ayaṁ pana Jīvakambavanaṁ viya nagarassa bahiddhā vanasaṇḍo. Tena vuttaṁ "bahinagare"ti. **Aparapure**ti purassa apare, pacchimadisāyanti attho. **Vana saṇḍe**ti so kira vanasaṇḍo nagarassa pacchimadisāyaṁ gāvutamatte ṭhāne. Tattha manussā Bhagavato Gandhakuṭiṁ katvā taṁ parivāretvā bhikkhūnaṁ rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamaleṇakuṭimaṇḍapādīni patiṭṭhapesuṁ, Bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṁ "aparapure vanasaṇḍe"ti. **Sunakkhatto**ti tassa nāmaṁ. Licchavīnaṁ pana puttattā **Licchaviputto**ti vutto. **Acirapakkanto**ti vibbhamitvā gihibhāvūpagamanena adhunāpakkanto. **Parisatī**ti parisamajjhe. **Uttarimanussadhammā**ti ettha **manussadhammā** nāma dasakusalakammapathā. Te paṭisedhetuṁ na sakkoti. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyaṁ hi bahū manussā ratanattaye pasannā Buddhamāmakā dhammamāmakā saṁghamāmakā. Te dasakusalakammapathamattampi natthi samaṇassa Gotamassāti vutte tvaṁ kattha Bhagavantaṁ pāṇaṁ hanantaṁ addasa, kattha adinnaṁ ādiyantanti-ādīni vatvā attano pamāṇaṁ na jānāsi, kiṁ dantā me atthīti pāsāṇasakkharā khādasi, ahinaṅguṭṭhe gaṇhituṁ vāyamasi, kakacadantesu pupphāvaḷikaṁ kīḷituṁ icchasi, mukhato te dante pātessāmāti vadeyyuṁ. So tesaṁ upārambhabhayā evaṁ vattuṁ na sakkoti.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Tato uttariṁ pana visesādhigamaṁ paṭisedhento **uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso**ti āha.

Tattha alamariyaṁ ñātunti **alamariyo,** ariyabhāvāya samatthoti vuttaṁ hoti. Ñāṇadassanameva **ñāṇadassanaviseso.** Alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso.** Ñāṇadassananti dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. "Appamatto samāno ñāṇadassanaṁ ārodhetī"ti[1] hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṁ nāma. "Ñāṇadassanāya cittaṁ

1. Ma 1. 257 Piṭṭhe.

abhinīharati abhininnāmetī”ti[1] ettha vipassanāñāṇaṁ. “Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya sambodhāyā”ti[2] ettha maggo. “Ayamañño uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsu vihāro”ti[3] ettha phalaṁ. “Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādi, akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo”ti[4] ettha paccavekkhaṇañāṇaṁ. “Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādi sattāhakālaṅkato Āḷāro Kāḷāmo”ti[5] ettha Sabbaññutaññāṇaṁ. Idha pana lokuttaramaggo adhippeto. Taṁ hi so Bhagavato paṭisedheti.

Takkapariyāhatanti iminā ācariyaṁ paṭibāhati. Evaṁ kirassa ahosi—samaṇena Gotamena ācariye upasaṅkamitvā sukhumaṁ dhammantaraṁ gahitaṁ nāma natthi, takkapariyāhataṁ pana takketvā evaṁ bhavissati evaṁ bhavissatīti takkapariyāhataṁ dhammaṁ desetīti. **Vīmaṁsānucaritan**ti iminā cassa lokiyapaññaṁ anujānāti. Samaṇo Gotamo paññavā, so taṁ paññāsaṅkhātaṁ indavajirūpamaṁ vīmaṁsaṁ evaṁ vaṭṭissati evaṁ vaṭṭissatīti ito cito ca anucarāpetvā vīmaṁsāya anucaritaṁ dhammaṁ deseti. **Sayaṁpaṭibhānan**ti imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṁ paṭibāhati. Evaṁ hissa ahosi—samaṇassa Gotamassa sukhumaṁ dhammantaraṁ vipassanā vā maggo vā phalaṁ vā paccavekkhaṇā vā natthi, ayaṁ pana laddhapariso, rājānaṁ cakkavattiṁ viya naṁ cattāro vaṇṇā parivārenti, suphusitaṁ panassa dantāvaraṇaṁ, mudukā jivhā, madhuro saro, anelagaḷā vācā, so yaṁ yadevassa upaṭṭhāti, taṁ taṁ gahetvā sayaṁpaṭibhānaṁ kathento mahājanaṁ rañjetīti.

Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desitoti yassa ca kho atthāya assa dhammo desito. Seyyathidaṁ, rāgapaṭighātatthāya asubhakammaṭṭhānaṁ, dosappaṭighātatthāya mettābhāvanā, mohapaṭighātatthāya pañca dhammā, vitakkūpacchedāya ānāpānassati.

So niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti so dhammo yo taṁ yathādesitaṁ karoti, tassa takkarassa sammā hetunā nayena kāraṇena vaṭṭadukkhakkhayāya niyyāti gacchati taṁ atthaṁ sādhetīti

---

1. Dī 1. 72 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 521 piṭṭhe. 3. Ma 1. 268 piṭṭhe.
4. Vi 3. 16 piṭṭhe. 5. Ma 2. 294 piṭṭhe.

dīpeti. Idaṁ panesa na attano ajjhāsayena vadati. Buddhānaṁ hi dhammo aniyyānikoti evamevaṁ pavedeyya, na pana sakkoti vattuṁ. Kasmā? Upārambhabhayā. Vesāliyaṁ hi bahū sotāpanna sakadāgāmi anāgāmi-upāsakā. Te evaṁ vadeyyuṁ "Sunakkhatta tvaṁ Bhagavatā desito dhammo aniyyānikoti vadasi, yadi ayaṁ dhammo aniyyāniko, imasmiṁ nagare ime kasmā ettakā sotāpannā jātā, ettakā sakādāgāmī, ettakā anāgāmīti pubbe vuttanayena upārambhaṁ kareyyun"ti. So iminā upārambhabhayena aniyyānikoti vattuṁ asakkonto ajjunena[1] vissaṭṭhakaṇḍaṁ viya assa dhammo amogho niyyāti, abbhantare panassa kiñci natthīti vadati.

Assosi khoti Vesāliyaṁ brāhmaṇakulaseṭṭhikulādīsu tattha tattha parisamajjhe evaṁ bhāsamānassa taṁ vacanaṁ suṇi, na pana paṭisedhesi. Kasmā? Kāruññatāya. Evaṁ kirassa ahosi ayaṁ kuddho jhāyamānaṁ Veḷuvanaṁ viya pakkhittaloṇaṁ uddhanaṁ viya ca kodhavasena paṭapaṭāyati[2], mayā paṭibāhito pana mayipi āghātaṁ bandhissati, evamassa Tathāgate ca mayi cāti dvīsu janesu āghāto atibhāriyo bhavissatīti kāruññatāya na paṭisedhesi. Api cassa evaṁ ahosi, Buddhānaṁ avaṇṇakathanaṁ nāma puṇṇacande dosāropanasadisaṁ, ko imassa kathaṁ gaṇhissati, sayameva kheḷe pacchinne mukhe sukkhe oramissatīti iminā kāraṇena na paṭisedhesi. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato apagato.

147. **Kodhano**ti caṇḍo pharuso. **Moghapuriso**ti tucchapuriso. Yassa hi tasmiṁ attabhāve maggaphalānaṁ upanissayo natthi, taṁ Buddhā "moghapuriso"ti vadanti. Upanissaye satipi tasmiṁ khaṇe magge vā phale vā asati "moghapuriso"ti vadantiyeva. Imassa pana tasmiṁ attabhāve maggaphalānaṁ upanissayo samucchinnoyeva, tena taṁ "moghapuriso"ti āha. **Kodhā ca panassa esā vācā bhāsitā**ti esā ca panassa vācā kodhena bhāsitā.

---

1. Ajjhanena (Syā, Ka) 2. Taṭataṭāyati (bahūsu)

Kasmā panesa Bhagavato kuddhoti. Ayaṁ hi pubbe Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṁ pucchi. Athassa Bhagavā kathesi. So dibbacakkhuṁ nibbattetvā ālokaṁ vaḍḍhetvā devaloke olokento Nandanavana Cittalatāvana Phārusakavana Missakavanesu dibbasampattiṁ anubhavamāne devaputte ca devadhītaro ca disvā etesaṁ evarūpāya attabhāvasampattiyā ṭhitānaṁ kīvamadhuro nu kho saddo bhavissatīti saddaṁ sotukāmo hutvā Dasabalaṁ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṁ pucchi. Bhagavā panassa dibbasotadhātuyā upanissayo natthīti ñatvā parikammaṁ na kathesi. Na hi Buddhā upanissayavirahitassa parikammaṁ kathenti. So Bhagavati āghātaṁ bandhitvā cintesi "ahaṁ samaṇaṁ Gotamaṁ paṭhamaṁ dibbacakkhuparikammaṁ pucchiṁ, so 'mayhaṁ taṁ sampajjatu vā mā vā sampajjatū'ti kathesi. Ahaṁ pana paccattapurisakārena taṁ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṁ pucchiṁ, taṁ me na kathesi. Addhāssa evaṁ hoti 'ayaṁ rājapabbajito dibbacakkhuñāṇaṁ nibbattetvā dibbasotadhātuñāṇaṁ nibbattetvā cetopariyañāṇaṁ nibbattetvā āsavānaṁ khayañāṇaṁ nibbattetvā mayā samasamo bhavissatī'ti issāmacchariyavasena mayhaṁ na kathetī"ti. Bhiyyoso āghātaṁ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṁ patvāpi na tuṇhībhūto vicarati. Dasabalaṁ pana asatā tucchena abbhācikkhanto vicarati. Tenāha Bhagavā "kodhā ca panassa esā vācā bhāsitā"ti.

Vaṇṇo heso Sāriputtāti Sāriputta Tathāgatena satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūrantena etadatthameva vāyāmo kato "desanādhammo me niyyāniko bhavissatī"ti. Tasmā yo evaṁ vadeyya, so vaṇṇaṁyeva Tathāgatassa bhāsati. Vaṇṇo heso Sāriputta Tathāgatassa, guṇo eso Tathāgatassa, na aguṇoti dasseti.

Ayampi hi nāma Sāriputtāti-ādinā kiṁ dasseti? Sunakkhattena paṭisiddhassa uttarimanussadhammassa attani atthitaṁ dasseti. Bhagavā kira ayaṁ[1] Sāriputta Sunakkhatto moghapuriso natthi Tathāgatassa uttarimanussadhammoti vadati. Mayhaṁ ca sabbaññutaññāṇaṁ nāma atthi, iddhividhañāṇaṁ nāma atthi, dibbasotadhātuñāṇaṁ nāma atthi, cetopariyañāṇaṁ nāma atthi,

1. Passa (Sī)

dasabalañāṇaṁ nāma atthi, catuvesārajjañāṇaṁ nāma atthi, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṁ nāma atthi, catuyoniparicchedakañāṇaṁ nāma atthi, pañcagatiparicchedakañāṇaṁ nāma atthi, sabbepi cete uttarimanussadhammāyeva. Evarūpesu uttarimanussadhammesu ekassāpi vijānanasamatthaṁ dhammanvayamattampi nāma etassa moghapurisassa na bhavissatīti etamatthaṁ dassetuṁ **ayampi hi nāma Sāriputtā**ti-ādinā nayena imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha anvetīti **anvayo,** jānāti anubujjhatīti attho. Dhammassa anvayo **dhammanvayo,** taṁ taṁ sabbaññutaññāṇādidhammaṁ jānanapaññāyetaṁ adhivacanaṁ. "Itipi so Bhagavā"ti-ādīhi evarūpampi nāma mayhaṁ sabbaññutaññāṇasaṅkhātaṁ uttarimanussadhammaṁ vijjamānameva atthīti jānituṁ tassa moghapurisassa dhammanvayopi na bhavissatīti dasseti. Iddhividhañāṇādīsupi evaṁ yojanā veditabbā.

Dasabalañāṇādivaṇṇanā

148. Ettha ca kiñcāpi cetopariyañāṇānantaraṁ tisso vijjā vattabbā siyuṁ, yasmā pana tāsu vuttāsu upari dasabalañāṇaṁ na paripūrati, tasmā tā avatvā Tathāgatassa dasabalañāṇaṁ paripūraṁ katvā dassento **dasa kho panimāni Sāriputtā**ti-ādimāha. Tattha **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṁ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṁ Tathāgatabalaṁ kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṁ hatthikulānusārena veditabbaṁ. Vuttaṁ hetaṁ porāṇehi—

"Kālāvakañca gaṅgeyyaṁ, paṇḍaraṁ tamba piṅgalaṁ.
Gandha maṅgala hemañca, uposathachaddantime dasā"ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kālāvakanti pakatihatthikulaṁ daṭṭhabbaṁ. Yaṁ dasannaṁ purisānaṁ kāyabalaṁ, taṁ ekassa kālāvakahatthino. Yaṁ dasannaṁ kālāvakānaṁ balaṁ, taṁ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṁ dasannaṁ gaṅgeyyānaṁ, taṁ ekassa paṇḍarassa. Yaṁ dasannaṁ paṇḍarānaṁ, taṁ ekassa tambassa. Yaṁ dasannaṁ tambānaṁ, taṁ ekassa piṅgalassa. Yaṁ dasannaṁ piṅgalānaṁ, taṁ ekassa gandhahatthino. Yaṁ dasannaṁ gandhahatthīnaṁ, taṁ ekassa maṅgalassa. Yaṁ dasannaṁ maṅgalānaṁ, taṁ ekassa hemavatassa. Yaṁ dasannaṁ hemavatānaṁ, taṁ ekassa uposathassa.

Yaṁ dasannaṁ uposathānaṁ, taṁ ekassa Chaddantassa. Yaṁ dasannaṁ Chaddantānaṁ, taṁ ekassa Tathāgatassa. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṁ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṁ koṭisahassānaṁ purisagaṇanāya dasannaṁ purisakoṭisahassānaṁ balaṁ hoti. Idaṁ tāva Tathāgatassa **kāyabalaṁ.**

Ñāṇabalaṁ pana Pāḷiyaṁ tāva āgatameva. Dasabalañāṇaṁ, catuvesārajjañāṇaṁ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṁ, catuyoniparicchedakañāṇaṁ, pañcagatiparicchedakañāṇaṁ. Saṁyuttake[1] āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti evaṁ aññānipi anekāni ñāṇasahassāni, etaṁ **ñāṇabalaṁ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṁ. Ñāṇañhi akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena ca **balan**ti vuttaṁ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṁ ṭhānan**ti seṭṭhaṭṭhānaṁ uttamaṭṭhānaṁ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṁ ṭhānanti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho. Vajasatajeṭṭhako[2] vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampaniyo nisato, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṁ. Usabhassa idanti **āsabhaṁ. Ṭhānan**ti catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā acalaṭṭhānaṁ. Idaṁ pana āsabhaṁ viyāti āsabhaṁ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṁ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṁ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṁ tiṭṭhamānova taṁ āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṁ "āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānātī"ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṁ nadatī**ti seṭṭhanādaṁ abhītanādaṁ nadati, sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadati. Ayamattho

---

1. Saṁ 1. 290 piṭṭhe.
2. Gavajasatajeṭṭhako (Syā)

Sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṁ Tathāgato lokadhammānaṁ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṁ vuttassa sīhassa nādaṁ sīhanādaṁ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṁso sīhanādaṁ nadati, evaṁ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṁso iti rūpanti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṁ sīhanādaṁ nadati. Tena vuttaṁ "parisāsu sīhanādaṁ nadatī"ti. **Brahmacakkaṁ pavattetī**ti ettha **brahman**ti seṭṭhaṁ uttamaṁ visiṭṭhaṁ. Cakkasaddo panāyaṁ—

Sampattiyaṁ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.
Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu[1] ca dissati.
Dhammacakke idha mato[2], taṁ ca dvedhā vibhāvaye.

"Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānan"ti-ādīsu[3] hi ayaṁ sampattiyaṁ dissati. "Pādatalesu cakkāni jātānī"ti[4] ettha lakkhaṇe. "Cakkaṁva vahato padan"ti[5] ettha rathaṅge. "Catucakkaṁ navadvāran"ti[6] ettha iriyāpathe. "Dadaṁ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṁ pavattaya sabbapāṇinan"ti[7] ettha dāne. "Dibbaṁ cakkaratanaṁ pāturahosī"ti[8] ettha ratanacakke. "Mayā pavattitaṁ cakkan"ti[9] ettha dhammacakke. "Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[10] ettha uracakke[11]. "Khurapariyantena cepi cakkenā"ti[12] ettha paharaṇacakke. "Asanivicakkan"ti[13] ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṁ dhammacakke adhippeto.

Taṁ pana dhammacakkaṁ duvidhaṁ hoti paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṁ attano ariyabalāvahaṁ[14] paṭivedhañāṇaṁ. Karuṇāpabhāvitaṁ sāvakānaṁ ariyabalāvahaṁ desanāñāṇaṁ. Tattha paṭivedhañāṇaṁ uppajjamānaṁ uppannanti duvidhaṁ. Tañhi abhinikkhamanato yāva srahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Tusitabhavanato vā yāva

---

1. Ratanadhammakhuracakkādīsu (Ka)
2. Dhamme idha adhippeto (Syā)
3. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.
4. Dī 2. 14 piṭṭhe.
5. Khu 1. 13 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 15 piṭṭhe.
7. Khu 5. 173 piṭṭhe.
8. Dī 2. 141 piṭṭhe.
9. Khu 1. 368 piṭṭhe.
10. Khu 5. 24. 132 piṭṭhesu.
11. Khuracakke (Syā, Ka)
12. Dī 1. 49 piṭṭhe.
13. Dī 3. 36; Saṁ 1. 427 piṭṭhesu.
14. Ariyaphalāvahaṁ (Sī, Syā)

Mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṁ pavattanti duvidhaṁ. Tañhi yāva Aññātakoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṁ, phalakkhaṇe pavattaṁ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ, desanāñāṇaṁ lokiyaṁ. Ubhayampi panetaṁ aññehi asādhāraṇaṁ, Buddhānaṁyeva orasañāṇaṁ.

Idāni yehi balehi samannāgato Tathāgato āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānāti, yāni āditova "dasa kho panimāni Sāriputta Tathāgatassa Tathāgatabalānī"tinikkhittāni, tāni vitthārato dassetuṁ **katamāni dasa, idha Sāriputta Tathāgato ṭhānañca ṭhānato**ti-ādimāha. Tattha **ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṁ tiṭṭhati tadāyattavuttiyāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṁ Bhagavā "ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ hetū paccayā uppādāya, taṁ taṁ ṭhānaṁ. Ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ na hetū na paccayā uppādāya, taṁ taṁ aṭṭhānan"ti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāti. Abhidhamme panetaṁ "tattha katamaṁ Tathāgatassa ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ ñāṇan"ti-ādinā[1] nayena vitthāritameva. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi Sāriputta Tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṁ Tathāgatassa Tathāgatabalaṁ nāma hotīti attho. Evaṁ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṁ kusalākusalakammānaṁ, kammameva vā kammasamādānaṁ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṁ. Kammaṁ hetu. Imassa pana ñāṇassa vitthārakathā "atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantī"ti-ādinā[2] nayena abhidhamme āgatāyeva.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiṁ agatigāminiñca. **Paṭipadan**ti maggaṁ. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṁ ghātentesu

---

1. Abhi 2. 348 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 351 piṭṭhe.

imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa cetanā tiracchānayonigāminīti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṁ paṭipattīnaṁ aviparītato sabhāvaṁ jānāti. Imassa ca ñāṇassa vitthārakathā "tattha katamaṁ Tathāgatassa sabbatthagāminiṁ paṭipadaṁ yathābhūtaṁ ñāṇaṁ, idha Tathāgato ayaṁ maggo ayaṁ paṭipadā nirayagāmīti pajānātī"ti-ādinā[1] nayena abhidhamme āgatāyeva.

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātuṁ. **Nānādhātun**ti tāsaṁyeva dhātūnaṁ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātuṁ. **Lokan**ti khandhāyatanadhātulokaṁ. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti tāsaṁ tāsaṁ dhātūnaṁ aviparītato sabhāvaṁ paṭivijjhati. Idampi ñāṇaṁ "tattha katamaṁ Tathāgatassa anekadhātunānādhātulokaṁ yathābhūtaṁ ñāṇaṁ, idha Tathāgato khandhanānattaṁ pajānātī"ti-ādinā[1] nayena abhidhamme vitthāritameva.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṁ. Idampi ñāṇaṁ "tattha katamaṁ Tathāgatassa sattānaṁ nānādhimuttikataṁ yathābhūtaṁ ñāṇaṁ, idha Tathāgato pajānāti santi sattā hīnādhimuttikā"ti-ādinā[1] nayena abhidhamme vitthāritameva.

Parasattānanti padhānasattānaṁ. **Parapuggalānan**ti tato paresaṁ hīnasattānaṁ. Ekatthameva vā etaṁ padadvayaṁ. Veneyyavasena pana dvedhā vuttaṁ. **Indriyaparopariyattan**ti saddhādīnaṁ indriyānaṁ parabhāvaṁ aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho. Imassapi ñāṇassa vitthārakathā "tattha katamaṁ Tathāgatassa parasattānaṁ parapuggalānaṁ indriyaparopariyattaṁ yathābhūtaṁ ñāṇaṁ, idha Tathāgato sattānaṁ āsayaṁ pajānāti anusayaṁ pajānātī"ti-ādinā nayena abhidhamme āgatāyeva.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṁ catunnaṁ jhānānaṁ rūpī rūpāni passatīti-ādīnaṁ aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ savitakkasavicārādīnaṁ tiṇṇaṁ samādhīnaṁ paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannaṁ anupubbasamāpattīnaṁ. **Saṁkilesan**ti hānabhāgiyadhammaṁ. **Vodānan**ti visesabhāgiyadhammaṁ. **Vuṭṭhānan**ti "vodānampi vuṭṭhānaṁ.

1. Abhi 2. 352 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti[1] evaṁ vuttapaguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṁ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṁ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṁ hoti. Tasmā 'vodānampi vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṁ hoti. Phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṁ hoti. Taṁ sandhāya "tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. Idampi ñāṇaṁ "tattha katamaṁ Tathāgatassa jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṁ saṁkilesaṁ vodānaṁ vuṭṭhānaṁ yathābhūtaṁ ñāṇaṁ, jhāyīti cattāro jhāyī, atthekacco jhāyī sampattiṁyeva samānaṁ vipattīti paccetī"ti-ādinā[2] nayena abhidhamme vitthāritaṁ. Sattannaṁ ñāṇānaṁ vitthārakathāvinicchayo Sammohavinodaniyaṁ Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ vutto. Pubbenivāsānussatidibbacakkhuñāṇakathā Visuddhimagge vitthāritā. Āsavakkhayakathā bhayabherave.

149. **Imāni kho Sāriputtā**ti yāni pubbe "dasa kho panimāni Sāriputta Tathāgatassa Tathāgatabalānī"ti avocaṁ, imāni tānīti appanaṁ karoti. Tattha paravādīkathā hoti—**dasabalañāṇaṁ** nāma pāṭiyekkaṁ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṁ pabhedoti. Taṁ na tathā daṭṭhabbaṁ. Aññameva hi dasabalañāṇaṁ, aññaṁ sabbaññutaññāṇaṁ. Dasabalañāṇañhi sakasakakiccameva jānāti. Sabbaññutaññāṇaṁ tampi tato avasesampi pajānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṁ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṁ kammantaravipākantarameva. Tatiyaṁ kammaparicchedameva. Catutthaṁ dhātunānattakāraṇameva. Pañcamaṁ sattānaṁ ajjhāsayādhimuttimeva. Chaṭṭhaṁ indriyānaṁ tikkhamudubhāvameva. Sattamaṁ jhānādīhi saddhiṁ tesaṁ saṁkilesādimeva. Aṭṭhamaṁ pubbenivutthakhandhasantatimeva. Navamaṁ sattānaṁ cutipaṭisandhimeva. Dasamaṁ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṁ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti. Etesaṁ pana kiccaṁ na sabbaṁ karoti. Tañhi jhānaṁ hutvā appetuṁ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṁ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṁ na sakkoti. Api ca paravādī evaṁ pucchitabbo "dasabalañāṇaṁ nāma etaṁ savitakkasavicāraṁ avitakkavicāramattaṁ avitakka-avicāraṁ kāmāvacaraṁ rūpāvacaraṁ arūpāvacaraṁ lokiyaṁ lokuttaran"ti. Jānanto paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānīti vakkhati. Tato parāni

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 355 piṭṭhe.

dve avitakka-avicārānīti vakkhati. Āsavakkhayañāṇaṁ siyā savitakkasavicāraṁ, siyā avitakkavicāramattaṁ, siyā avitakka-avicāranti vakkhati. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṁ lokuttaranti vakkhati, sabbaññutaññāṇaṁ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti vakkhati.

Evamettha anupadavaṇṇanaṁ katvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamaṁyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṁ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṁ kilesavaraṇābhāvaṁ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṁ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṁ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṁ passati, anantariyakammābhāvadassanato. Evaṁ anāvaraṇānaṁ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṁ cariyavisesaṁ passati, dhātuvemattadassanato. Atha nesaṁ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṁ passati, payogaṁ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṁ. Athevaṁ diṭṭhādhimuttīnaṁ yathāsatti yathābalaṁ dhammaṁ desetuṁ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṁ passati, saddhādīnaṁ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṁ pariññātindriyaparopariyattā pana te sace dūre honti, paṭhamajjhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena te khippaṁ upagacchati. Upagantvā ca nesaṁ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātibhāvanaṁ, dibbacakkhuñāṇānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṁ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṁ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti veditabbāni.

Taṁ Sāriputta vācaṁ appahāyāti-ādīsu puna evarūpiṁ vācaṁ na vakkhāmīti vadanto taṁ vācaṁ pajahati nāma. Puna evarūpaṁ cittaṁ na uppādessāmīti cintento cittaṁ pajahati nāma. Puna evarūpaṁ diṭṭhiṁ na gaṇhissāmīti pajahanto diṭṭhiṁ paṭinissajjati nāma, tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **So yathābhataṁ nikkhitto evaṁ niraye**ti yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṁ niraye ṭhapitoyevāti veditabbo.

Idānissa atthasādhakaṁ upamaṁ dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **sīlasampanno**ti-ādīsu lokiyalokuttarā sīlasamādhipaññā veditabbā. Lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭati. Ayañhi sammāvacākammantājīvehi sīlasampanno, sammāvāyāmasatisamādhīhi samādhisampanno, sammādiṭṭhisaṅkappehi paññāsampanno, so evaṁ sīlādisampanno bhikkhu yathā diṭṭheva dhamme imasmiṁyeva attabhāve aññaṁ ārādheti arahattaṁ pāpuṇāti, evaṁsampadamidaṁ Sāriputta vadāmi imampi kāraṇaṁ evarūpameva, yathā hi maggānantaraṁ avirajjhitvāva phalaṁ nibbattati, evameva imassāpi puggalassa cuti-anantaraṁ avirajjhitvāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi Buddhavacane imāya upamāya gāḷhataraṁ katvā vutta-upamā nāma natthi.

150. **Vesārajjānī**ti ettha sārajjapaṭipakkho vesārajjaṁ, catūsu ṭhānesu sārajjābhāvaṁ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassetaṁ nāmaṁ. **Sammāsambuddhassa te paṭijānato**ti ahaṁ Sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhāti evaṁ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhā**ti ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatra vatā**ti tesu vata anabhisambuddhāti evaṁ dassitadhammesu. **Sahadhammenā**ti sahetunā sakāraṇena vacanena Sunakkhatto viya vippalapanto appamāṇaṁ. **Nimittametan**ti ettha puggalopi dhammopi nimittanti adhippeto. Taṁ puggalaṁ na passāmi, yo maṁ paṭicodessati, taṁ dhammaṁ na passāmi, yaṁ dassetvā ayaṁ nāma dhammo tayā anabhisambuddhoti maṁ paṭicodessatīti ayamettha attho. **Khemappatto**ti khemaṁ patto, sesapadadvayaṁ imasseva vevacanaṁ. Sabbaṁ hetaṁ vesārajjañāṇameva sandhāya vuttaṁ. Dasabalassa hi ayaṁ nāma dhammo tayā anabhisambuddhoti codakaṁ puggalaṁ vā codanākāraṇaṁ anabhisambuddhadhammaṁ vā apassato sabhāvabuddhoyeva vā samāno ahaṁ Buddhosmīti vadāmīti paccavekkhantassa balavataraṁ somanassaṁ uppajjati. Tena sampayuttaṁ ñāṇaṁ **vesārajjaṁ** nāma. Taṁ sandhāya "khemappatto"ti-ādimāha. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

Antarāyikā dhammāti ettha pana antarāyaṁ karontīti **antarāyikā,** te atthato sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikkantañhi antamaso dukkaṭa dubbhāsitampi maggaphalānaṁ antarāyaṁ karoti. Idha pana

methunadhammo adhippeto. Methunaṁ sevato hi yassa kassaci nissaṁsayameva maggaphalānaṁ antarāyo hoti. **Yassa kho pana tesu atthāyā**ti rāgakkhayādīsu yassa atthāya. **Dhammo desito**ti asubhabhāvanādidhammo kathito. **Tatra vata man**ti tasmiṁ aniyyānikadhamme maṁ. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

151. "Aṭṭha kho imā Sāriputtā"ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Vesārajjañāṇassa baladassanatthaṁ. Yathā hi byattaṁ parisaṁ ajjhogāhetvā viññūnaṁ cittaṁ ārādhanasamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṁ imā aṭṭha parisā patvā[1] vesārajjañāṇassa vesārajjabhāvo sakkā ñātunti vesārajjañāṇassa balaṁ dassento **aṭṭha kho imā Sāriputtā**ti-ādimāha.

Tattha **khattiyaparisā**ti khattiyānaṁ sannipatitvā nisinnaṭṭhānaṁ, esa nayo sabbattha. Mārakāyikānaṁ pana sannipatitvā nisinnaṭṭhānaṁ māraparisā veditabbā, na mārānaṁ. Sabbāpi cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi "ettha rājā nisinno"ti pakativacanampi vattuṁ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti. Evaṁ uggā khattiyaparisā. Brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ceva akkharacintāya ca. Samaṇā sakavādaparavādesu kusalā honti. Tesaṁ majjhe dhammakathākathanaṁ nāma ativiya bhāro. Amanussāpi uggā honti. Amanussoti hi vuttamattepi manussānaṁ sakalasarīraṁ saṅkampati, tesaṁ rūpaṁ vā disvā saddaṁ vā sutvā sattā visaññino honti. Evaṁ amanussaparisā uggā. Tāsupi dhammakathākathanaṁ nāma ativiya bhāro. Iti uggaṭṭhānadassanavasena tā gahitāti veditabbā.

Ajjhogāhatīti anupavisati. **Anekasataṁ khattiyaparisan**ti Bimbisārasamāgama ñātisamāgama Licchavīsamāgamasadisaṁ. Aññesupi cakkavāḷesu labbhatiyeva. Kiṁ pana Bhagavā aññāni cakkavāḷānipi gacchatīti, āma gacchati. Kīdiso hutvā? Yādisā te, tādisoyeva. Tenevāha

---

1. Imāhi aṭṭhahi parisāhipi (Syā, Ka)

“abhijānāmi kho panāhaṁ Ānanda anekasataṁ khattiyaparisaṁ upasaṅkamitā, tattha yādisako tesaṁ vaṇṇo hoti, tādisako mayhaṁ vaṇṇo hoti. Yādisako tesaṁ saro hoti, tādisako mayhaṁ saro hoti. Dhammiyā kathāya sandassemi samādapemi samuttejemi sampahaṁsemi. Bhāsamānañca maṁ na jānanti ‘ko nu kho ayaṁ bhāsati devo vā manusso vā’ti. Dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṁsetvā antaradhāyāmi. Antarahitañca maṁ na jānanti ‘ko nu kho ayaṁ antarahito devo vā manusso vā’ti”[1].

Khattiyā keyūraṅgadamālāgandhādivibhūsitā nānāvirāgavasanā āmukkamaṇikuṇḍalā[2] moḷidharā honti. Kiṁ Bhagavāpi evaṁ attānaṁ maṇḍeti. Te ca odātāpi honti kāḷāpi maṅgulacchavīpi. Kiṁ Satthāpi evarūpo hotīti. Satthā attano pabbajitaveseneva gacchati, tesaṁ pana tādiso hutvā upaṭṭhāti, gantvā rājāsane nisinnaṁ attānaṁ dasseti, tesaṁ “ajja amhākaṁ rājā ativiya virocatī”ti hoti. Te ca bhinnassarāpi[3] honti gaggarassarāpi[4] kākassarāpi. Satthā brahmassareneva dhammaṁ katheti. Tādisako mayhaṁ saro hotīti idaṁ pana bhāsantaraṁ sandhāya kathitaṁ. Manussānaṁ pana taṁ sutvā “ajja rājā madhurena sarena kathetī”ti hoti. Kathetvā pakkante ca Bhagavati puna rājānaṁ āgataṁ disvā “ko nu kho ayan”ti vīmaṁsā uppajjati.

Idaṁ vuttaṁ hoti—ko nu kho ayaṁ imasmiṁ ṭhāne idāneva Māgadhabhāsāya Sīhaḷabhāsāya madhurena sarena kathento antarahito, kiṁ devo udāhu manussoti. Kimatthaṁ panevaṁ ajānantānaṁ dhammaṁ desetīti. Vāsanatthāya. Evaṁ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotiyevāti anāgataṁ paṭicca desetīti.

Sannisinnapubbanti saṅgamma nisinnapubbaṁ. **Sallapitapubban**ti ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchā**ti dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Anekasataṁ brāhmaṇaparisan**ti-ādīnampi[5] soṇadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

1. Dī 2. 92 piṭṭhe.
2. Āmuttamaṇikuṇḍalā (Sī, Syā, Ka)
3. Chinnassarāpi (Sī)
4. Baddhassarāpi (Sī), gambhīrassarāpi (Syā)
5. Ādinā hi (Syā), ādināpi (Ka)

Catuyonivaṇṇanā

152. **Catasso kho imā Sāriputta yoniso**ti ettha **yonī**ti khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṁ. "Catasso nāgayoniyo catasso supaṇṇayoniyo"ti[1] ettha hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. "Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā"ti[2] ettha kāraṇaṁ. "Na cāhaṁ brāhmaṇaṁ brūmi, yonijaṁ mattisambhavan"ti[3] ettha passāvamaggo. Idha pana khandhakoṭṭhāso yonīti adhippeto. Tattha aṇḍe jātā **aṇḍajā.** Jalābumhi jātā **jalābujā.** Saṁsede jātā **saṁsedajā.** Vinā etehi kāraṇehi uppatitvā viya nibbattā abhinibbattāti **opapātikā. Abhinibbhijja jāyantī**ti bhinditvā nikkhamanavasena jāyanti. **Pūrikuṇape vā**ti-ādīhi aniṭṭhaṭṭhānāneva[4] dassitāni. Iṭṭhesupi sappitelamadhuphāṇitādīsu sattā jāyanti eva. **Devā**ti-ādīsu Cātumahārājikato paṭṭhāya uparidevā opapātikāva honti. Bhūmadevā[5] pana catuyonikā. **Ekacce ca manussā**ti manussesu keci devā viya opapātikā ca honti. Yebhuyyena panete jalābujāva, aṇḍajāpi ettha Kontaputtā[6] Dvebhātiyattherā viya, saṁsedajāpi padumagabbhe nibbattapokkharasātibrāhmaṇa Padumavatidevī-ādayo viya, evaṁ vinipātikesu, nijjhāmataṇhikapetā nerayikā viya opapātikāyeva, avasesā catuyonikāpi honti. Yathā te, evaṁ yakkhāpi sabbacatuppadapakkhijātidīghajāti-ādayopi sabbe catuyonikāyeva.

Pañcagativaṇṇanā

153. **Pañca kho imā Sāriputta gatiyo**ti ettha sukatadukkaṭakammavasena gantabbāti gatiyo. Api ca gatigati nibbattigati ajjhāsayagati vibhavagati nipphattigatīti bahuvidhā gati nāma. Tattha "taṁ gatiṁ pecca gacchāmī"ti[7] ca, "yassa gatiṁ na jānanti, devā gandhabbamānusā"ti[8] ca ayaṁ **gatigati** nāma. "Imesaṁ kho ahaṁ bhikkhūnaṁ sīlavantānaṁ neva jānāmi gatiṁ vā agatiṁ vā"ti[9] ayaṁ **nibbattigati** nāma. "Evampi kho te ahaṁ

---

1. Saṁ 2. 202 piṭṭhādīsu.
2. Ma 3. 182 piṭṭhe.
3. Ma 2. 410; Khu 1. 70 piṭṭhādīsu.
4. Ādīni aniṭṭhāneva (Sī)
5. Bhummadevā (Sī, Syā)
6. Koṇḍaputtā (Ka)
7. Aṁ 1. 494 piṭṭhe.
8. Khu 1. 73 piṭṭhe.
9. Ma 1. 409 piṭṭhe.

brahme gatiṁ ca pajānāmi jutiṁ ca pajānāmī”ti[1] ayaṁ **ajjhāsayagati** nāma. “Vibhavo gati dhammānaṁ, nibbānaṁ arahato gatī”ti[2] ayaṁ **vibhavagati** nāma. “Dveyeva gatiyo bhavanti anaññā”ti[3] ayaṁ **nipphattigati** nāma. Tāsu idha gatigati adhippetā.

Nirayoti-ādīsu nirati-atthena nirassādaṭṭhena **nirayo.** Tiriyaṁ añchitāti **tiracchānā.** Tesaṁ yoni **tiracchānayoni.** Peccabhāvaṁ pattānaṁ visayoti **pettivisayo.** Manaso ussannattā **manussā.** Pañcahi kāmaguṇehi attano attano ānubhāvehi ca dibbantīti **devā. Nirayañcāhaṁ Sāriputtā**ti-ādīsu nirayoti saddhiṁ okāsena khandhā. **Tiracchānayoniṁ cā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Maggaṁ paṭipadan**ti ubhayenāpi vuttagatisaṁvattanikakammameva dasseti. **Yathā ca paṭipanno**ti yena maggena yāya paṭipadāya paṭipannoti ubhayampi ekato katvā niddisati. **Apāyan**ti-ādīsu vaḍḍhisaṅkhātā sukhasaṅkhātā vā ayā apetattā **apāyo.** Dukkhassa gati paṭissaraṇanti **duggati.** Dukkaṭakārino ettha vinipatantīti **vinipāto. Nibbānañcāhan**ti idaṁ pana na kevalaṁ gatigatimeva, gatinissaraṇaṁ nibbānampi jānāmīti dassanatthaṁ āha. Idha **maggo paṭipadā**ti ubhayenāpi ariyamaggova vutto.

Ñāṇappavattākāravaṇṇanā

154. Idāni yathāvuttesu sattasu ṭhānesu aṭṭhasu ṭhānesu attano ñāṇappavattākāraṁ dassento **idhāhaṁ Sāriputtā**ti-ādimāha.

Tattha **ekantadukkhā**ti niccadukkhā nirantaradukkhā. **Tibbā**ti bahalā. **Kaṭukā**ti kharā. **Seyyathāpī**ti-ādīni opammadassanatthaṁ vuttāni. Tattha **kāsū**ti āvāṭopi vuccati rāsipi.

“Kinnu santaramānova, kāsuṁ khaṇasi sārathi.
Puṭṭho me samma akkhāhi, kiṁ kāsuyā karissasī”ti[4]—

Ettha hi āvāṭo kāsu nāma.

---

1. Ma 1. 404 piṭṭhe.
2. Vi 5. 263 piṭṭhe.
3. Dī 1. 83; Dī 2. 14 piṭṭhesu.
4. Khu 6. 149 piṭṭhe.

“Aṅgārakāsuṁ apare phunanti, narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti[1]—

Ettha rāsi. Idha pana āvāṭo adhippeto. Tenevāha “sādhikaporisā”ti. Tattha sādhikaṁ porisaṁ pamāṇaṁ assāti **sādhikaporisā,** atirekapañcaratanāti attho. **Vītaccikānaṁ vītadhūmānan**ti etaṁ pariḷāhassa balavabhāvadīpanatthaṁ vuttaṁ, acciyā vā sati dhūme vā sati vāto samuṭṭhāti, tena pariḷāho na balavā hoti. **Ghammapareto**ti ghammānugato. **Tasito**ti jātataṇho. **Pipāsito**ti udakaṁ pātukāmo. **Ekāyanena maggenā**ti ekapatheneva maggena, anukkamaniyena ubhosu passesu nirantarakaṇṭakarukkhagahanena. **Paṇidhāyā**ti aṅgārakāsuyaṁ patthanā nāma natthi, aṅgārakāsuṁ ārabbha pana iriyāpathassa ṭhapitattā evaṁ vuttaṁ.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—aṅgārakāsu viya hi nirayo daṭṭhabbo. Aṅgārakāsumaggo viya nirayūpagaṁ kammaṁ. Maggāruḷho viya kammasamaṅgīpuggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhuko Bhagavā. Yathā so puriso maggāruḷhaṁ disvā vijānāti “ayaṁ iminā maggena gantvā aṅgārakāsuyaṁ patissatī”ti, evamevaṁ Bhagavā pāṇātipātādīsu yaṁkiñci kammaṁ āyūhantaṁ evaṁ jānāti “ayaṁ imaṁ kammaṁ katvā niraye nibbattissatī”ti. Yathā so puriso aparabhāge taṁ aṅgārakāsuyā patitaṁ passati, evameva Bhagavā aparabhāge “so puriso taṁ kammaṁ katvā kuhiṁ nibbatto”ti ālokaṁ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā olokento niraye nibbattaṁ passati pañcavidhabandhanādimahādukkhaṁ anubhavantaṁ. Tattha kiñcāpi tassa kammāyūhanakāle añño vaṇṇo, niraye nibbattassa añño, athāpi “so satto taṁ kammaṁ katvā kattha nibbatto”ti olokentassa anekasahassānaṁ sattānaṁ majjhe ṭhitopi “ayaṁ so”ti soyeva satto āpāthaṁ āgacchati, “dibbacakkhubalaṁ nāma etan”ti vadanti.

Dutiya-upamāyaṁ yasmā aṅgārakāsuyaṁ viya gūthakūpe pariḷāho natthi, tasmā “ekantadukkhā”ti avatvā “dukkhā”ti-ādimāha. Etthāpi purimanayeneva opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ. Imampi hi puggalaṁ Bhagavā

---

1. Khu 6. 189 piṭṭhe.

hatthiyoni-ādīsu yattha katthaci nibbattaṁ vadhabandhana-ākaḍḍhanavikaḍḍhanādīhi mahādukkhaṁ anubhavamānaṁ passatiyeva.

Tatiya-upamāyaṁ **tanupattapalāso**ti na abbhapaṭalaṁ viya tanupaṇṇo, viraḷapaṇṇattaṁ panassa sandhāya idaṁ vuttaṁ. **Kabaracchāyo**ti viraḷacchāyo. **Dukkhabahulā**ti[1] pettivisayasmiṁ hi dukkhameva bahulaṁ sukhaṁ parittaṁ, kadāci anubhavitabbaṁ hoti, tasmā evamāha. Etthāpi purimanayeneva opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ.

Catuttha-upamāyaṁ **bahalapattapalāso**ti nirantarapaṇṇo pattasañchanno. **Santandāyo**ti pāsāṇacchattaṁ viya ghanacchāyo. **Sukhabahulā vedanā**ti manussaloke khattiyakulādīsu sukhabahulā vedanā veditabbā hoti, tā vedayamānaṁ nipannaṁ vā nisinnaṁ vā passāmīti dasseti. Idhāpi opammasaṁsandanaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

Pañcama-upamāyaṁ **pāsādo**ti dīghapāsādo. **Ullittāvalittan**ti anto ceva ullittaṁ bahi ca avalittaṁ. **Phusitaggaḷan**ti dvārabāhāhi saddhiṁ supihitakavāṭaṁ. **Gonakatthato**ti caturaṅgulādhikalomena kāḷakojavena atthato. **Paṭikatthato**ti uṇṇāmayena seta-attharaṇena atthato. **Paṭalikatthato**ti ghanapupphakena uṇṇāmaya-attharaṇena atthato. **Kadalimigapavarapaccattharaṇo**ti kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthato. Taṁ kira paccattharaṇaṁ setavatthassa upari kadalimigacammaṁ attharitvā sibbetvā karonti. **Sa-uttaracchado**ti saha uttaracchadena, uttaribaddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhāno**ti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti pallaṅkassa ubhato ṭhapitalohitakūpadhāno. Idhāpi upamāsaṁsandanaṁ purimanayeneva veditabbaṁ.

Ayaṁ panettha aparabhāgayojanā, yathā so puriso maggāruḷhameva jānāti "ayaṁ etena maggena gantvā pāsādaṁ āruyha kūṭāgāraṁ pavisitvā pallaṅke nisīdissati vā nipajjissati vā"ti, evamevaṁ Bhagavā dānādīsu puññakiriyavatthūsu yaṁkiñci kusalakammaṁ āyūhantaṁyeva puggalaṁ disvā "ayaṁ imaṁ katvā devaloke nibbattissatī"ti jānāti. Yathā so puriso

---

1. Dukkhabahulanti (Syā, Ka)

aparabhāge taṁ pāsādaṁ āruyha kūṭāgāraṁ pavisitvā pallaṅke nisinnaṁ vā nipannaṁ vā ekantasukhaṁ nirantarasukhaṁ vedanaṁ vedayamānaṁ passati, evamevaṁ Bhagavā aparabhāge "so taṁ kalyāṇaṁ katvā kuhiṁ nibbatto"ti ālokaṁ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā olokento devaloke nibbattaṁ passati Nandanavanādīsu accharāsaṁghaparivutaṁ dibbasampattiṁ anubhavamānaṁ.

Āsavakkhayavāravaṇṇanā

Āsavakkhayavāre "dibbena cakkhunā"ti avatvā "tamenaṁ passāmī"ti vuttaṁ. Taṁ kasmāti ce, niyamābhāvā. Imaṁ hi puggalaṁ dibbacakkhunāpi passissati, cetopariyañāṇenāpi jānissati, sabbaññutaññāṇenapi jānissatiyeva. **Ekantasukhā vedanā**ti idaṁ kiñcāpi devalokasukhena saddhiṁ byañjanato ekaṁ, atthato pana nānā hoti. Devalokasukhaṁ hi rāgapariḷāhādīnaṁ atthitāya na ekanteneva sukhaṁ. Nibbānasukhaṁ pana sabbapariḷāhānaṁ vūpasamāya sabbākārena ekantasukhaṁ. Upamāyampi "yathā pāsāde ekantasukhā"ti vuttaṁ. Taṁ maggapariḷāhassa avūpasantatāya chātajjhattatāya pipāsābhibhūtatāya ca na ekantameva sukhaṁ. Vanasaṇḍe pana pokkharaṇiyaṁ oruyha rajojallassa pavāhitattā maggadarathassa vūpasantatāya bhisamūlakhādanena ceva madhurodakapānena ca khuppipāsānaṁ vinītatāya udakasāṭakaṁ parivattetvā maṭṭhadukūlaṁ nivāsetvā taṇḍulatthavikaṁ ussīsake katvā udakasāṭakaṁ pīḷetvā hadaye ṭhapetvā mandamandena ca vātena bījayamānassa nipannattā sabbākārena ekantasukhaṁ hoti.

Evameva khoti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—pokkharaṇī viya hi ariyamaggo daṭṭhabbo. Pokkharaṇimaggo viya pubbabhāgapaṭipadā. Maggāruḷho viya paṭipadāsamaṅgīpuggalo. Cakkhumā puriso viya dibbacakkhu Bhagavā. Vanasaṇḍo viya nibbānaṁ. Yathā so puriso maggāruḷhaṁ disvāva jānāti "ayaṁ iminā maggena gantvā pokkharaṇiyaṁ nhatvā ramaṇīye vanasaṇḍe rukkhamūle nisīdissati vā nipajjissati vā"ti, evamevaṁ Bhagavā paṭipadaṁ pūrentameva nāmarūpaṁ paricchindantameva paccayapariggahaṁ karontameva lakkhaṇārammaṇāya vipassanāya kammaṁ karontameva jānāti "ayaṁ imaṁ paṭipadaṁ pūretvā sabba-āsave khepetvā anāsavaṁ cetovimuttiṁ paññāvimuttinti evaṁ vuttaṁ phalasamāpattiṁ

upasampajja viharissatī"ti. Yathāso puriso aparabhāge tāyaṁ pokkharaṇiyaṁ nhatvā vanasaṇḍaṁ pavisitvā nisinnaṁ vā nipannaṁ vā ekantasukhaṁ vedanaṁ vedayamānaṁ passati, evamevaṁ Bhagavā aparabhāge taṁ puggalaṁ paṭipadaṁ puretvā maggaṁ bhāvetvā phalaṁ sacchikatvā nirodhasayanavaragataṁ nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā ekantasukhaṁ vedanaṁ vedayamānaṁ passati.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. "Abhijānāmi kho panāhaṁ Sāriputta caturaṅgasamannāgatan"ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Pāṭiyekkaṁ anusandhivasena āraddhaṁ. Ayaṁ kira Sunakkhatto dukkarakārikāya suddhi hotīti evaṁladdhiko. Athassa Bhagavā mayā etasmiṁ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṁ dukkaraṁ kataṁ, dukkarakārako nāma mayā sadiso natthi. Dukkarakārena suddhiyā sati ahameva suddho bhaveyyanti dassetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. Api ca ayaṁ Sunakkhatto dukkarakārikāya pasanno, so cassa pasannabhāvo "addasā kho Bhaggava Sunakkhatto Licchaviputto acelaṁ korakkhattiyaṁ catukkuṇḍikaṁ chamānikiṇṇaṁ bhakkhasaṁ mukhena khādantaṁ mukhena bhuñjantaṁ, disvānassa etadahosi 'sādhu rūpo vata bho ayaṁ[1] samaṇo catukkuṇḍiko chamānikiṇṇaṁ bhakkhasaṁ mukheneva khādati, mukheneva bhuñjatī'ti" evamādinā Pāthikasutte[2] āgatanayene veditabbo.

Atha Bhagavā ayaṁ dukkarakārikāya pasanno, mayā ca etasmiṁ attabhāve ṭhatvā caturaṅgasamannāgataṁ dukkaraṁ kataṁ, dukkarakāre pasīdantenāpi anena mayi pasīditabbaṁ siyā, sopissa pasādo mayi natthīti dassento[3] imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tatra **brahmacariyan**ti dānampi veyyāvaccampi sikkhāpadampi brahmavihārāpi dhammadesanāpi methunaviratipi sadārasantosopi uposathopi ariyamaggopi sakalasāsanampi ajjhāsayopi vīriyampi vuccati.

---

1. Arahaṁ (Sī) 2. Dī 3. 5 piṭṭhe. 3. Dassentopi (Sī)

"Kiṁ te vataṁ kiṁ pana brahmacariyaṁ,
Kissa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāga[1] mahāvimānaṁ.

Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā.
Opānabhūtaṁ me gharaṁ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṁ me vataṁ taṁ pana brahmacariyaṁ,
Tassa suciṇṇassa ayaṁ vipāko.
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvimānan"ti[2]—

Imasmiñhi Puṇṇakajātake dānaṁ brahmacariyanti vuttaṁ.

"Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo.
Kena te brahmacariyena, puññaṁ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo.
Tena me brahmacariyena, puññaṁ pāṇimhi ijjhatī"ti[3]—

Imasmiṁ Aṅkurapetavatthusmiṁ veyyāvaccaṁ brahmacariyanti vuttaṁ. "Evaṁ kho taṁ bhikkhave tittiriyaṁ nāma brahmacariyaṁ ahosī"ti[4] imasmiṁ Tittirajātake pañcasikkhāpadaṁ brahmacariyanti vuttaṁ. "Taṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya, yāvadeva brahmalokūpapattiyā"ti[5] imasmiṁ Mahāgovindasutte brahmavihārā brahmacariyanti vuttā. "Ekasmiṁ brahmacariyasmiṁ, sahassaṁ maccuhāyinan"ti[6] ettha dhammadesanā brahmacariyanti vuttā. "Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā"ti[7] Sallekhasutte methunavirati brahmacariyanti vuttā.

---

1. Akkhāhi me nāga (Sī, Syā, Ka)
2. Khu 6. 303. 304 Vidhurajātake.
3. Khu 2. 156 piṭṭhe.
4. Vi 4. 311 piṭṭhe.
5. Dī 2. 201 piṭṭhe.
6. Saṁ 1. 156 piṭṭhe.
7. Ma 1. 51 piṭṭhe.

"Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṁ carāma,
Tasmā hi amhaṁ daharā na mīyare"ti[1]—

Mahādhammapālajātake sadārasantoso brahmacariyanti vutto.

"Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati.
Majjhimena ca devattaṁ, uttamena visujjhatī"ti[2].

Evaṁ Nimijātake attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho brahmacariyanti vutto. "Idaṁ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṁ ekantanibbidāya virāgāya -pa-. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti[3] Mahāgovindasuttasmiññeva ariyamaggo brahmacariyanti vutto. "Tayidaṁ brahmacariyaṁ iddhañceva phītañca vitthārikaṁ bāhujaññaṁ puthubhūtaṁ yāva devamanussehi suppakāsitan"ti[4] Pāsādikasutte sikkhattayasaṅgahaṁ sāsanaṁ brahmacariyanti vuttaṁ.

"Api ataramānānaṁ, phalāsāva samijjhati.
Vipakkabrahmacariyosmi, evaṁ jānāhi gāmaṇī"ti[5]—

Ettha ajjhāsayo brahmacariyanti vutto. Idha pana vīriyaṁ brahmacariyanti adhippetaṁ. Vīriyabrahmacariyassa hi idameva suttaṁ. Tadetaṁ ekasmiṁ attabhāve catubbidhassa dukkarassa katattā caturaṅgasamannāgatanti vuttaṁ.

Tapassī sudaṁ homīti **sudan**ti nipātamattaṁ, tapanissitako homīti attho. **Paramatapassī**ti paramo tapassī, tapanissitakānaṁ uttamo. **Lūkho sudaṁ homī**ti lūkho homi. **Jegucchī**ti pāpajegucchiko. **Pavivitto sudaṁ homī**ti pavivitto ahaṁ homi. **Tatrāssu me idaṁ Sāriputtā**ti tatra caturaṅge brahmacariye idaṁ mama tapassitāya hoti, tapanissitakabhāve mayhaṁ idaṁ acelakāditapassitakataṁ hotīti dasseti.

---

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.
2. Khu 5. 183 piṭṭhe.
3. Dī 2. 201 piṭṭhe.
4. Dī 3. 102 piṭṭhe.
5. Khu 5. 3 piṭṭhe.

Tattha **acelako**ti niccelo naggo. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito, ṭhitakova uccāraṁ karomi, passāvaṁ karomi, khādāmi bhuñjāmi ca. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hatthaṁ apalikhāmi, uccāraṁ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhāmīti dasseti. Te kira daṇḍakaṁ sattoti paññapenti, tasmā tesaṁ paṭipadaṁ pūrento evamakāsi. Bhikkhāgahaṇatthaṁ ehi bhaddanteti vutto na etīti **na-ehibhaddantiko.** Tena hi tiṭṭha bhaddanteti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko.** Tadubhayampi titthiyā evaṁ etassa vacanaṁ kataṁ bhavissatīti na karonti. Ahampi evaṁ akāsinti dasseti. **Abhihaṭan**ti puretaraṁ gahetvā āhaṭaṁ bhikkhaṁ. **Uddissakatan**ti idaṁ tumhe uddissa katanti evaṁ ārocitabhikkhaṁ. **Na nimantanan**ti asukaṁ nāma kulaṁ vā vīthiṁ vā gāmaṁ vā paviseyyāthāpi evaṁ nimantitabhikkhampi na sādiyāmi na gaṇhāmi.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṁ bhikkhaṁ na gaṇhāmi. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāmi. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṁ nissāya kaṭacchunā pahāraṁ[1] labhantīti. **Na eḷakamantaran**ti ummāraṁ antaraṁ katvā diyyamānaṁ na gaṇhāmi. Kasmā? Ayaṁ maṁ nissāya antarakaraṇaṁ labhatīti. Daṇḍamusalesupi eseva nayo. **Na dvinnan**ti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṁ uṭṭhāya dente na gaṇhāmi. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyā**ti-ādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṁ dārako kilamati, pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya rati-antarāyo hotīti na gaṇhāmi. **Na saṁkittīsū**ti saṁkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṁ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṁ pacanti. Ukkaṭṭhācelako tatopi na paṭiggaṇhāti.

Na yattha sāti yattha sunakho piṇḍaṁ labhissāmīti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṁ na gaṇhāmi. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinī**ti samūhasamūhacārinī, sace hi acelakaṁ disvā imassa bhikkhaṁ dassāmāti mānusakā bhattagehaṁ pavisanti. Tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā snạḍasaṇḍā caranti.

---

1. Kaṭacchupahāraṁ (Ka)

tato āhaṭaṁ bhikkhaṁ na gaṇhāmi, kasmā? Maṁ nissāya makkhikānaṁ gocarantarāyo jātoti, ahampi tathā akāsiṁ. **Na thusodakan**ti sabbasassasambhārehi[1] kataṁ loṇasovīrakaṁ[2], ettha ca surāpānameva sāvajjaṁ, ayaṁ pana sabbesupi sāvajjasaññī.

Ekāgārikoti yo ekasmiññeva gehe bhikkhaṁ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. **Datti** nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṁ pakkhipitvā ṭhapenti. **Ekāhikan**ti ekadivasantarikaṁ. **Addhamāsikan**ti addhamāsantarikaṁ. **Pariyāyabhattabhojanan**ti vārabhattabhojanaṁ. Ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṁ divasavārena ābhataṁ bhattabhojanaṁ.

Sākabhakkhoti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkho**ti sāmākataṇḍulabhakkho. **Nīvārā**dīsu **nīvārā** nāma tāva araññe sayaṁjātavīhijāti. **Daddulan**ti cammakārehi cammaṁ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṁ. **Haṭaṁ** vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇan**ti kuṇḍakaṁ. **Ācāmo**ti bhatta-ukkhalikāya laggo jhāma-odano, taṁ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādati. "Odanakañjiyan"tipi. **Piññākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavākacoḷāni. **Masāṇānī**ti missakacoḷāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni. Erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṁsukūlānī**ti pathaviyaṁ chaḍḍitanantakāni. **Tiritānī**ti rukkhattacavatthāni. **Ajinan**ti ajinamigacammaṁ. **Ajinakkhipan**ti tadeva majjhe phālitaṁ. Sakhurakantipi vadanti. **Kusacīran**ti kusatiṇaṁ ganthetvā katacīraṁ. **Vākacīraphalakacīresū**pi eseva nayo. **Kesakambalan**ti manussakesehi katakambalaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "yāni kānici bhikkhave tantāvutānaṁ vatthānaṁ, kesakambalo tesaṁ paṭikuṭṭho akkhāyati. Kesakambalo bhikkhave sīte sīto, uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso"ti[3]. **Vālakambalan**ti assavālādīhi katakambalaṁ. **Ulūkapakkhan**ti ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṁ. **Ubbhaṭṭhako**ti uddhaṁ ṭhitako. **Ukkuṭikappadhānamanuyutto**ti ukkuṭikavīriyaṁ anuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā

---

1. Sabbasambhārehi (Ka)
2. Suvīrakaṁ (Sī), loṇasocirakaṁ (Syā)
3. Aṁ 1. 290 piṭṭhe.

uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṁ koṭṭetvā tattha cammaṁ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karomīti dasseti. **Seyyan**ti sayantopi tattheva seyyaṁ kappemi. Sāyaṁ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṁ.** Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṁ pāpaṁ pavāhessāmīti udakorohanānuyogaṁ anuyutto viharāmīti dasseti.

156. **Nekavassagaṇikan**ti nekavassagaṇasañjākaṁ. **Rajojallan**ti rajamalaṁ, idaṁ attano rajojallakavatasamādānakālaṁ sandhāya vadati. **Jegucchismin**ti pāpajigucchanabhāve. **Yāva udakabindumhipī**ti yāva udakathevakepi mama dayā paccupaṭṭhitā hoti. Ko pana vādo aññesu sakkharakaṭhaladaṇḍakavālikādīsu. Te kira udakabinduṁ ca ete ca sakkharakaṭhalādayo khuddakapāṇāti paññapenti. Tenāha "yāva udakabindumhipi me dayā paccupaṭṭhitā hotī"ti. Udakabindumpi na hanāmi na vināsemi, kiṁ kāraṇā. **Māhaṁ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṁ āpādesin**ti ninnathalatiṇaggarukkhasākhādīsu visamaṭṭhāne gate udakabindusaṅkhāte khuddakapāṇe saṅghātaṁ vadhaṁ mā āpādesinti. Etamatthaṁ "satova abhikkamāmī"ti dasseti. Acelakesu kira bhūmiṁ akkantakālato pabhuti sīlavā nāma natthi. Bhikkhācāraṁ gacchantāpi dussīlāva hutvā gacchanti, upaṭṭhākānaṁ gehe bhuñjantāpi dussīlāva hutvā bhuñjanti. Āgacchantāpi dussīlāva hutvā āgacchanti. Yadā pana morapiñchena phalakaṁ sammajjitvā sīlaṁ adhiṭṭhāya nisīdanti, tadā sīlavantā nāma honti.

Vanakammikanti kandamūlaphalāphalādīnaṁ atthāya vane vicarantaṁ. **Vanena vanan**ti vanato vanaṁ, esa nayo sabbattha. **Saṁpatāmī**ti gacchāmi. **Āraññako**ti araññe jātavuddho, idaṁ attano ājīvakakālaṁ sandhāya vadati. Bodhisatto kira pāsaṇḍapariggahaṇatthāya taṁ pabbajjaṁ pabbajji, niratthakabhāvaṁ pana ñatvāpi na uppabbajjito, bodhisattā hi yaṁ yaṁ ṭhānaṁ upenti, tato anivattitadhammā honti, pabbajitvā pana mā maṁ koci addasāti tatova araññaṁ paviṭṭho. Tenevāha "mā maṁ te addasaṁsu ahañca mā te addasan"ti.

Goṭṭhāti govajā. **Paṭṭhitagāvo**ti nikkhantagāvo. Tattha **catukkuṇḍiko**ti vananteyeva ṭhito gopālakānaṁ gāvīhi saddhiṁ apagatabhāvaṁ

disvā dve hatthe dve ca jaṇṇukāni bhūmiyaṁ ṭhapetvā evaṁ catukkuṇḍiko upasaṅkamitvāti attho. **Tāni sudaṁ āhāremī**ti mahallakavacchakānaṁ gomayāni kasaṭāni nirojāni honti, tasmā tāni vajjetvā yāni taruṇavacchakānaṁ khīrapāneneva vaḍḍhantānaṁ sa-ojāni gomayāni, tāni kucchipūraṁ khāditvā puna vanasaṇḍameva pavisati. Taṁ sandhāyāha "tāni sudaṁ āhāremī"ti. **Yāvakīvañca me**ti yattakaṁ kālaṁ mama sakaṁ muttakarīsaṁ aparikkhīṇaṁ hoti. Yāva me dvāravaḷañjo pavattittha, tāva tadeva āhāremīti attho. Kāle pana gacchante gacchante parikkhīṇamaṁsalohito upacchinnadvāravaḷañjo vacchakānaṁ gomayāni āhāremi. **Mahāvikaṭabhojanasmin**ti mahante vikaṭabhojane, apakatibhojaneti attho.

157. **Tatrāssudaṁ Sāriputta bhiṁsanakassa vanasaṇḍassa bhiṁsanakatasmiṁ hotī**ti **tatrā**ti purimavacanāpekkhanaṁ. **Sudan**ti padapūraṇamatte nipāto. **Sāriputtā**ti ālapanaṁ. Ayaṁ panettha atthayojanā—**tatrā**ti yaṁ vuttaṁ aññataraṁ bhiṁsanakaṁ vanasaṇḍanti, tatra yo so bhiṁsanako vanasaṇḍo vutto, tassa bhiṁsanakassa vanasaṇḍassa bhiṁsanakatasmiṁ hoti, bhiṁsanakakiriyāya hotīti attho. Kiṁ hoti, idaṁ hoti, yo koci avītarāgo -pa- lomāni haṁsantīti.

Atha vā **tatrā**ti sāmi-atthe bhummaṁ. Su-iti nipāto, kiṁsu nāma te bhonto samaṇabrāhmaṇāti-ādīsu viya. **Idan**ti adhippetamatthaṁ paccakkhaṁ viya katvā dassanavacanaṁ. **Sudan**ti su idaṁ, sandhivasena ikāralopo veditabbo cakkhundriyaṁ itthindriyaṁ anaññātaññassāmītindriyaṁ kiṁsūdhavittanti-ādīsu viya. Ayaṁ panettha atthayojanā, tassa Sāriputta bhiṁsanakassa vanasaṇḍassa bhiṁsanakatasmiṁ idaṁsu hotīti. **Bhiṁsanakatasmin**ti bhiṁsanakabhāveti attho. Ekassa takārassa lopo daṭṭhabbo. "Bhiṁsanakattasmin"tiyeva vā pāṭho, bhiṁsanakatāya iti vā vattabbe liṅgavipallāso kato, nimittatthe cetaṁ bhummavacanaṁ. Tasmā evaṁ sambandho veditabbo. Bhiṁsanakabhāve idaṁsu hoti, bhiṁsanakabhāvanimittaṁ bhiṁsanakabhāvahesu bhiṁsanakabhāvapaccayā idaṁsu hoti, yo koci avītarāgo taṁ vanasaṇḍaṁ pavisati, yebhuyyena lomāni

haṁsanti bahutarāni lomāni haṁsanti, uddhaṁ mukhāni sūcisadisāni kaṇṭakasadisāni ca hutvā tiṭṭhanti, appāni na haṁsanti, bahutarānaṁ vā sattānaṁ haṁsanti, appakānaṁ atisūrapurisānaṁ na haṁsantīti.

Antaraṭṭhakāti māghamāsassa avasāne catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṁ ubhinnaṁ antare aṭṭharatti. **Abbhokāse**ti mahāsatto himapātasamaye rattiṁ abbhokāse viharati, athassa lomakūpesu āvutamuttā viya himabindūni tiṭṭhanti, sarīraṁ setadukūlapārutaṁ viya hoti. **Divā vanasaṇḍe**ti divā himabindūsu sūriyātapasamphassena vigatesu assāsopi bhaveyya, ayaṁ pana sūriye uggacchanteyeva vanasaṇḍaṁ pavisati, tatrāpissa sūriyātapena paggharantaṁ himaṁ sarīreyeva patati. **Divā abbhokāse viharāmi rattiṁ vanasaṇḍe**ti gimhakāle kiresa divā abbhokāse vihāsi, tenassa kacchehi sedadhārā mucciṁsu, rattiṁ assāso bhaveyya, ayaṁ pana sūriye atthaṁ gacchanteyeva vanasaṇḍaṁ pavisati. Athassa divā gahita-usme vanasaṇḍe aṅgārakāsuyaṁ pakkhitto viya attabhāvo paridayhittha. **Anacchariyā**ti anu-acchariyā. **Paṭibhāsī**ti upaṭṭhāsi.

Sotattoti divā ātapena rattiṁ vana-usmāya sutatto. **Sosinno**ti rattiṁ himena divā himodakena suṭṭhu tinto. **Bhiṁsanake**ti bhayajanake. **Naggo**ti niccelo. Nivāsanapārupane hi sati sītaṁ vā uṇhaṁ vā na atibādheyya, tampi me natthīti dasseti. **Na caggimāsino**ti aggimpi na upagato. **Esanāpasuto**ti suddhi-esanatthāya pasuto payutto. **Munī**ti tadā attānaṁ munīti katvā katheti.

Chavaṭṭhikānīti upaḍḍhadaḍḍhāni aṭṭhīni. **Upadhāyā**ti yathā sīsūpadhānañca pādūpadhānañca paññāyati, evaṁ santharitvā tattha seyyaṁ kappemīti dasseti. **Gāmaṇḍalā**ti[1] gopālakadāyakā. Te kira bodhisattassa santikaṁ gantvā sumedha tvaṁ imasmiṁ ṭhāne kasmā nisinno, kathehīti vadanti. Bodhisatto adhomukho nisīdati, na katheti. Atha naṁ te akathetuṁ na dassāmāti parivāretvā **oṭṭhubhanti** sarīre kheḷaṁ pātenti.

---

1. Gomaṇḍalāti (Sī, Syā, Ka)

Bodhisatto evampi na katheti. Atha naṁ tvaṁ na kathesīti **omuttenti** passāvamassa upari vissajjenti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Tato naṁ kathehi kathehīti paṁsukena okiranti. Bodhisatto evampi na kathetiyeva. Athassa na kathesīti daṇḍakasalākā gahetvā kaṇṇasotesu pavesenti. Bodhisatto dukkhā tibbā kaṭukā vedanā adhivāsento kassaci kiñci na karissāmīti matako viya acchati. Tenāha "na kho panāhaṁ Sāriputta abhijānāmi tesu pāpakaṁ cittaṁ uppādetā"ti. Na mayā tesu pāpakaṁ cittampi uppāditanti attho. **Upekkhāvihārasmiṁ hotī**ti upekkhāvihāro hoti. Vihāro eva hi vihārasminti vutto. Teneva ca "idaṁsu me"ti etthāpi ayaṁsu meti evaṁ attho veditabbo. Iminā nayena aññānipi evarūpāni padāni veditabbāni. Iminā ito ekanavutikappe pūritaṁ upekkhāvihāraṁ dasseti. Yaṁ sandhāyāha—

"Sukhapatto na rajjāmi, dukkhe na homi dummano.
Sabbattha tulito homi, esā me upekkhāpāramī"ti.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. **Āhārena suddhī**ti kolādinā ekaccena parittaka-āhārena sakkā sujjhitunti evaṁdiṭṭhino honti. **Evamāhaṁsū**ti evaṁ vadanti. **Kolehī**ti padarehi. **Kolodakan**ti kolāni madditvā katapānakaṁ. **Kolavikatin**ti kolasāḷavakolapūvakolaguḷādikolavikāraṁ. **Etaparamo**ti etaṁ pamāṇaṁ paramaṁ assāti etaparamo. Tadā ekanavutikappamatthake pana na beluvapakkatālapakkapamāṇo kolo hoti, yaṁ etarahi kolassa pamāṇaṁ, ettakova hotīti attho.

159. **Adhimattakasimānan**ti ativiya kisabhāvaṁ. **Āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā**ti yathā āsītikavalliyā vā kāḷavalliyā vā sandhiṭṭhānesu milāyitvā majjhe unnatunnatāni honti, evaṁ mayhaṁ aṅgapaccaṅgāni hontīti dasseti. **Oṭṭhapadan**ti yathā oṭṭhassa padaṁ majjhe gambhīraṁ hoti, evamevaṁ bodhisattassa milāte maṁsalohite vaccadvārassa antopaviṭṭhattā ānisadaṁ majjhe gambhīraṁ hoti. Athassa bhūmiyaṁ nisinnaṭṭhānaṁ

saraponkhena akkantaṁ viya majjhe unnataṁ hoti. **Vaṭṭanāvaḷī**ti yathā rajjuyā āvunitvā katā vaṭṭanāvaḷī vaṭṭanānaṁ antarantarā ninnā hoti, vaṭṭanaṭṭhānesu unnatā, evaṁ piṭṭhikaṇṭako unnatāvanato hoti, **jarasālāya gopānasiyo**ti jiṇṇasālāya gopānasiyo, tā vaṁsato muccitvā maṇḍale patiṭṭhahanti, maṇḍalato muccitvā bhūmiyanti evaṁ ekā upari hoti, ekā heṭṭhāti oluggaviluggā bhavanti. Bodhisattassa pana na evaṁ phāsuḷiyo, tassa hi lohite chinne maṁse milāte phāsuḷantarehi cammāni heṭṭhā otiṇṇāni, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Okkhāyikāti heṭṭhā anupaviṭṭhā. Tassa kira lohite chinne maṁse milāte akkhi-āvāṭakā matthaluṅgaṁ āhacca aṭṭhaṁsu, tenassa evarūpā akkhitārakā ahesuṁ. **Āmakacchinno**ti atitaruṇakāle chinno, so hi vātātapena samphusati ceva milāyati ca. **Yāvassu me Sāriputtā**ti Sāriputta mayhaṁ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṁ allīnā hoti. Atha vā yāvassu me Sāriputta bhāriyabhāriyā ahosi dukkarakārikā, mayhaṁ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṁ allīnā ahosīti evamettha sambandho veditabbo. **Piṭṭhikaṇṭakaṁyeva pariggaṇhāmī**ti saha-udaracchaviṁ gaṇhāmi. **Udaracchaviṁyeva pariggaṇhāmī**ti sahapiṭṭhikaṇṭakaṁ gaṇhāmi. **Avakujjo papatāmī**ti tassa hi uccārapassāvatthāya nisinnassa passāvo neva nikkhamati, vaccaṁ pana ekaṁ dve kaṭakaṭṭhimattaṁ nikkhamati. Balavadukkhaṁ uppādeti. Sarīrato sedā muccanti, tattheva avakujjo bhūmiyaṁ patati. Tenāha "avakujjo papatāmī"ti. **Tameva kāyan**ti taṁ ekanavutikappamatthake kāyaṁ. Mahāsaccakasutte pana pacchimabhavikakāyaṁ[1] sandhāya imameva kāyanti āha. **Pūtimūlānī**ti maṁse vā lohite vā sati tiṭṭhanti. Tassa pana abhāve cammakhaṇḍe lomāni viya hattheyeva lagganti, taṁ sandhāyāha "pūtimūlāni lomāni kāyasmā patantī"ti.

Alamariyañāṇadassanavisesanti ariyabhāvaṁ kātuṁ samatthaṁ lokuttaramaggaṁ. **Imissāyeva ariyāya paññāyā**ti vipassanāpaññāya anadhigamā. **Yāyaṁ ariyā**ti yā ayaṁ maggapaññā adhigatā. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattā maggapaññā adhigatā, evaṁ

1. Pacchimabhavakāyaṁ (Ka)

ekanavutikappamatthake vipassanāpaññāya anadhigatattā lokuttaramaggapaññaṁ nidhigatosmiti, Majjhimabhāṇakattherā panāhu, imissāyevāti vuttapaññāpi yāyaṁ ariyāti vuttapaññāpi maggapaññāyeva. Atha ne bhikkhū āhaṁsu "evaṁ sante maggassa anadhigatattā maggaṁ nādhigatosmiti idaṁ vuttaṁ hoti bhante"ti, āvuso kiñcāpi dīpetuṁ na sakkomi, dvepi pana maggapaññāyevāti, etadeva cettha yuttaṁ. Itarathā hi yā ayanti niddeso ananurūpo siyā.

Saṁsārasuddhi-ādivaṇṇanā

160. **Saṁsārena suddhī**ti bahukaṁ saṁsaritvā sujjhantīti vadanti. **Upapattiyā suddhī**ti bahukaṁ upapajjitvā sujjhantīti vadanti. **Āvāsena suddhī**ti bahūsu ṭhānesu vasitvā sujjhantīti vadanti. Tīsupi ṭhānesu saṁsaraṇakavasena **saṁsāro.** Upapajjanakavasena **upapatti.** Vasanakavasena **āvāso**ti khandhāyeva vuttā. **Yaññenā**ti bahuyāge yajitvā sujjhantīti vadanti. **Muddhāvasittenā**ti tīhi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittene. **Aggipāricariyāya**ti bahu-aggiparicaraṇena sujjhantīti vadanti.

161. **Daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanena samannāgato. **Susukāḷakeso**ti suṭṭhu kāḷakeso. [1] **Bhadrena yobbanena samannāgato**ti imināssa yena yobbanena samannāgato yuvā, taṁ yobbanaṁ bhaddaṁ laddhakanti dasseti. **Paṭhamena vayasā**ti paṭhamavayo nāma tottiṁsa vassāni, tena samannāgatoti attho[1], **paññāveyyattiyenā**ti paññāveyyattibhāvena. **Jiṇṇo**ti jarājiṇṇo. **Vuddho**ti vaḍḍhitvā ṭhita-aṅgepaccaṅgo. **Mahallako**ti jātimahallako. **Addhagato**ti me bahu-addhānaṁ gato cirakālātikkanto. **Vayo anuppatto**ti vassasatassa tatiyakoṭṭhāsaṁ pacchimavayaṁ anuppatto. **Āsītiko me vayo vattatī**ti imaṁ kira suttaṁ Bhagavā parinibānasaṁvacchare kathesi. Tasmā evamāha. **Paramāyā**ti uttamāya. **Satiyā**ti-ādīsu padasatampi padasahassampi vadantasseva gahaṇasamatthatā **sati** nāma. Tadeva ādhāraṇa-upanibandhanasamatthatā **gati** nāma. Evaṁ gahitaṁ dhāritaṁ sajjhāyaṁ

1-1. Natthi Syāma-potthake.

kātuṁ samatthavīriyaṁ **dhiti** nāma. Tassa atthañca kāraṇañca dassanasamatthatā **paññāveyyattiyaṁ** nāma.

Daḷhadhammā dhanuggahoti daḷhaṁ dhanuṁ gahetvā ṭhito issāso. **Daḷhadhanu** nāma dvisahassathāmaṁ vuccati, dvisahassathāmaṁ nāma yassa āropitassa jiyābaddho lohasīsādīnaṁ bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā[1] ukkhittassa pathavito muccati. **Sikkhito**ti dasa dvādasa vassāni ācariyakule uggahitasippo. **Katahattho**ti koci sippameva uggaṇhāti. Katahattho na hoti, ayaṁ pana katahattho ciṇṇavasībhāvo. **Katūpāsano**ti rājakulādīsu dassitasippo. **Lahukena asanenā**ti anto susiraṁ katvā tulādīni pūretvā katalākhāparikammena sallahukakaṇḍena. Evaṁ kataṁ hi eka-usabhagāmī dve usabhāni gacchati, aṭṭha-usabhagāmī soḷasa-usabhāni gacchati. **Appakasirenā**ti nidukkhena. **Atipāteyyā**ti atikkameyya. **Evaṁ adhimattasatimanto**ti yathā so dhanuggaho taṁ vidatthicaturaṅgulachāyaṁ sīghameva atikkameti, evaṁ padasatampi padasahassampi uggahetuṁ upadhāretuṁ sajjhāyituṁ atthakāraṇāni ca upaparikkhituṁ samatthāti[2] attho. **Aññatra asitapītakhāyitasāyitā**ti asitapītādīni hi Bhagavatāpi kātabbāni honti, bhikkhūhipi. Tasmā tesaṁ karaṇamattakālaṁ ṭhapetvāti dasseti.

Apariyādinnāyevāti aparikkhīṇā eva. Sace hi eko bhikkhu kāyānupassanaṁ pucchati, añño vedanānupassanaṁ, añño cittānupassanaṁ, añño dhammānupassanaṁ. Iminā puṭṭhaṁ ahaṁ pucchissāmīti eko ekaṁ na oloketi. Evaṁ santepi tesaṁ vāro paññāyati. Evaṁ Buddhānaṁ pana vāro na paññāyati, vidatthicaturaṅgulachāyaṁ atikkamanato puretaraṁyeva Bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṁ, navavidhena vedanānupassanaṁ, soḷasavidhena cittānupassanaṁ, pañcavidhena dhammānupassanaṁ katheti. Tiṭṭhantu vā tāva ete cattāro. Sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañca indriyesu[3], aññe pañca balesu[4], aññe satta bojjhaṅgesu, aññe aṭṭha maggaṅgesu pañhaṁ puccheyyuṁ, tampi Bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha. Sace aññe sattatiṁsa janā bodhipakkhiyesu

---

1. Kaṇṭhappamāṇā (Sī, Syā, Ka)
2. Samatthoti (Ka)
3. Aññe indriyesu (Ka)
4. Aññe balesu (Ka)

pañhaṁ puccheyyuṁ, tampi Bhagavā tāvadeva katheyya. Kasmā? Yāvatā hi lokiyamahājanā ekaṁ padaṁ kathenti. Tāva Ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṁ padaṁ kathenteyeva Bhagavā soḷasa padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudukā dantāvaraṇaṁ suphusitaṁ vacanaṁ agalitaṁ bhavaṅgaparivāso lahuko. Tenāha "apariyādinnāyevassa Sāriputta Tathāgatassa dhammadesanā"ti.

Tattha **dhammadesanā**ti tantiṭhapanā. **Dhammapadabyañjanan**ti Pāḷiyā padabyañjanaṁ, tassa tassa atthassa byañjanakaṁ akkharaṁ. **Pañhapaṭibhāna**nti pañhabyākaraṇaṁ. Iminā kiṁ dasseti? Tathāgato pubbe daharakāle akkharāni sampiṇḍetvā padaṁ vattuṁ sakkoti, padāni sampiṇḍetvā gāthaṁ vattuṁ sakkoti, catu-akkharehi vā aṭṭha-akkharehi vā soḷasa-akkharehi vā padehi yuttāya gāthāya atthaṁ vattuṁ sakkoti. Idāni pana mahallakakāle akkharāni sampiṇḍetvā padaṁ vā, padāni sampiṇḍetvā gāthaṁ vā, gāthāya atthaṁ vā vattuṁ na sakkotīti evaṁ natthi. Daharakāle ca mahallakakāle ca sabbametaṁ Tathāgatassa apariyādinnamevāti imaṁ dasseti. **Mañcakena cepi man**ti idaṁ Buddhabaladīpanatthameva parikappetvā āha. Dasabalaṁ pana mañcake āropetvā gāmanigamarājadhāniyo pariharaṇakālo nāma natthi. Tathāgatā hi pañcame āyukoṭṭhāse khaṇḍiccādīhi anabhibhūtā suvaṇṇavaṇṇasarīrassa vevaṇṇiye ananuppatte devamanussānaṁ piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti.

162. **Nāgasamālo**ti tassa therassa nāmaṁ. Paṭhamabodhiyaṁ hi vīsativassabbhantare Upavānanāgitameghiyattherā viya ayampi Bhagavato upaṭṭhāko ahosi. **Bījayamāno**ti mandamandena tālavaṇṭavātena Bhagavato utusukhaṁ samuṭṭhāpayamāno. **Etadavocā**ti sakalasuttantaṁ sutvā Bhagavato pubbacaritaṁ dukkarakārakaṁ āgamma pasanno etaṁ "acchariyaṁ bhante"ti-ādivacanaṁ avoca. Tattha accharaṁ paharituṁ yuttanti **acchariyaṁ.** Abhūtapubbaṁ bhūtanti **abbhutaṁ.** Ubhayenapi attano vimhayameva dīpeti. **Ko nāmo ayaṁ bhante**ti idaṁ bhaddako vatāyaṁ dhammapariyāyo, handassa Bhagavantaṁ āyācitvā nāmaṁ gaṇhāpemīti adhippāyena āha. Athassa Bhagavā nāmaṁ gaṇhanto **tasmā tiha tvan**ti-ādimāha. Tassattho, yasmā idaṁ suttaṁ sutvā tava lomāni haṭṭhāni, tasmā tiha

tvaṁ nāgasamāla imaṁ dhammapariyāyaṁ "Lomahaṁsanapariyāyo"tveva naṁ dhārehīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Evaṁ me sutan**ti Mahādukkhakkhandhasuttaṁ. Tattha vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṁ saṁgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṁ sambahulāti vuccanti. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pāvisiṁsū**ti paviṭṭhā, te pana na tāva paviṭṭhā, pavisissāmāti nikkhantattā pana pavisiṁsūti vuttā. Yathā gāmaṁ gamissāmīti nikkhantapuriso taṁ gāmaṁ appattopi "kuhiṁ itthannāmo"ti vutte "gāmaṁ gato"ti vuccati, evaṁ. **Paribbājakānaṁ ārāmo**ti Jetavanato avidūre aññatitthiyānaṁ paribbājakānaṁ ārāmo atthi, taṁ sandhāya evamāhaṁsu. **Samaṇo āvuso**ti āvuso tumhākaṁ Satthā samaṇo Gotamo. **Kāmānaṁ pariññan**ti kāmānaṁ pahānaṁ samatikkamaṁ paññāpeti. Rūpavedanāsupi eseva nayo.

Tattha titthiyā sakasamayaṁ jānantā kāmānaṁ pariññaṁ paññapeyyuṁ paṭhamajjhānaṁ vadamānā, rūpānaṁ pariññaṁ paññapeyyuṁ arūpabhavaṁ vadamānā, vedanānaṁ pariññaṁ paññapeyyuṁ asaññabhavaṁ vadamānā. Te pana "idaṁ nāma paṭhamajjhānaṁ ayaṁ rūpabhavo ayaṁ arūpabhavo"tipi na jānanti. Te paññapetuṁ asakkontāpi kevalaṁ "paññapema paññapemā"ti vadanti. Tathāgato kāmānaṁ pariññaṁ anāgāmimaggena paññapeti, rūpavedanānaṁ arahattamaggena. Te evaṁ mahante visese vijjamānepi **idha no āvuso ko viseso**ti-ādimāhaṁsu.

Tattha **idhā**ti imasmiṁ paññāpane. **Dhammadesanāya vā dhammadesanan**ti yadidaṁ samaṇassa vā Gotamassa dhammadesanāya saddhiṁ amhākaṁ dhammadesanaṁ, amhākaṁ vā dhammadesanāya saddhiṁ samaṇassa Gotamassa dhammadesanaṁ ārabbha nānākaraṇaṁ vuccetha, taṁ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadepi eseva

nayo. Iti vemajjhe bhinnasuvaṇṇaṁ viya sāsanena saddhiṁ attano laddhivacanamattena samadhuraṁ ṭhapayiṁsu. **Neva abhinandiṁsū**ti evametanti na sampaṭicchiṁsu. **Nappaṭikkosiṁsū**ti nayidaṁ evanti nappaṭisedhesuṁ. Kasmā? Te kira titthiyā nāma andhasadisā[1], jānitvā vā ajānitvā vā katheyyunti nābhinandiṁsu, pariññanti vacanena īsakaṁ sāsanagandho atthīti nappaṭikkosiṁsu. Janapadavāsino vā te sakasamayaparasamayesu na suṭṭhu kusalātipi ubhayaṁ nākaṁsu[2].

165. **Na ceva sampāyissantī**ti sampādetvā kathetuṁ na sakkhissanti. **Uttariñca vighātan**ti asampāyanato uttarimpi dukkhaṁ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṁ asakkontānaṁ nāma hi dukkhaṁ uppajjati. **Yathā taṁ bhikkhave avisayasmin**ti ettha **yathā**ti kāraṇavacanaṁ, **tan**ti nipātamattaṁ. Yasmā avisaye pañho pucchito hotīti attho. **Sadevake**ti saha devehi sadevake. **Samārakā**dīsupi eseva nayo. Evaṁ tīṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajāyāti pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmiṁ sadevakādibhede loke taṁ devaṁ vā manussaṁ vā na passāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvā**ti ito vā pana mama sāsanato sutvā atathāgatopi atathāgatasāvakopi ārādheyya paritoseyya. Aññathā ārādhanaṁ nāma natthīti dasseti.

166. Idāni attano tesaṁ pañhānaṁ veyyākaraṇena cittārādhanaṁ dassento **ko ca bhikkhave**ti-ādimāha. **Kāmaguṇā**ti kāmayitabbaṭṭhena **kāmā.** Bandhanaṭṭhena **guṇā.** "Anujānāmi bhikkhave ahatānaṁ vatthānaṁ diguṇaṁ saṅghāṭin"ti[3] ettha hi[4] paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. "Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṁ jahantī"ti[5] ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. "Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā"ti[6] ettha ānisaṁsaṭṭho guṇaṭṭho. "Antaṁ antaguṇaṁ[7] kayirā mālāguṇe bahū"ti[8] ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi eseva adhippeto, tena vuttaṁ "bandhanaṭṭhena guṇā"ti.

---

1. Andhajātā (Sī)
2. Akaṁsu (Ka)
3. Vi 3. 403 piṭṭhe.
4. Ettha (Syā), idha (Ka)
5. Saṁ 1. 3 piṭṭhe.
6. Ma 3. 298 piṭṭhe.
7. Khu 1. 2; Dī 2. 234 piṭṭhādīsu.
8. Khu 1. 21 piṭṭhe.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena passitabbā. Etenupāyena **sotaviññeyyā**dīsupi attho veditabbo. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasaṁhitā**ti ārammaṇaṁ katvā uppajjamānena kāmena upasaṁhitā. **Rajanīyā**ti rajjaniyā, rāguppattikāraṇabhūtāti attho.

167. **Yadi muddāyā**ti-ādīsu **muddā**ti aṅgulipabbesu saññaṁ ṭhapetvā hatthamuddā. **Gaṇanā**ti acchiddagaṇanā. **Saṅkhānan**ti piṇḍagaṇanā. Yāya khettaṁ oloketvā idha ettakā vīhī bhavissanti, rukkhaṁ oloketvā idha ettakāni phalāni bhavissanti, ākāsaṁ oloketvā ime ākāse sakuṇā ettakā nāma bhavissantīti jānanti. **Kasī**ti kasikammaṁ. **Vaṇijjā**ti jaṅghavaṇijjathalavaṇijjādivaṇippatho. **Gorakkhan**ti attano vā paresaṁ vā gāvo rakkhitvā pañcagorasavikkayena jīvanakammaṁ[1]. **Issatto** vuccati āvudhaṁ gahetvā upaṭṭhānakammaṁ. **Rājaporisan**ti āvudhena rājakammaṁ katvā upaṭṭhānaṁ. **Sippaññataran**ti gahitāvasesaṁ hatthi-assasippādi. **Sītassa purakkhato**ti lakkhaṁ viya sarassa sītassa purato, sītena bādhīyamānoti attho. Uṇhepi eseva nayo. **Ḍaṁsā**dīsu **ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā. **Makasā**ti sabbamakkhikā, **sarīsapā**ti ye keci saritvā gacchanti. **Rissamāno**ti ruppamāno[2] ghaṭṭiyamāno. **Mīyamāno**ti maramāno. **Ayaṁ bhikkhave**ti bhikkhave ayaṁ muddādīhi jīvikakappanaṁ āgamma sītādipaccayo ābādho. **Kāmānaṁ ādīnavo**ti kāmesu upaddavo, upassaggoti attho. **Sandiṭṭhiko**ti paccakkho sāmaṁ passitabbo. **Dukkhakkhandho**ti dukkharāsi. **Kāmahetū**ti-ādīsu paccayaṭṭhena kāmā assa hetūti kāmahetu. Mūlaṭṭhena kāmā nidānamassāti **kāmanidāno.** Liṅgavipallāsena pana kāmanidānanti vutto. Kāraṇaṭṭhena kāmā adhikaraṇaṁ assāti **kāmādhikaraṇo.** Liṅgavipallāseneva pana kāmādhikaraṇanti vutto. **Kāmānameva hetū**ti idaṁ niyamavacanaṁ, kāmapaccayā uppajjatiyevāti attho.

---

1. Jīvitakappanaṁ (Ka)
2. Rissamānoti kampamāno (Syā, Ka), rissamānoti pīḷiyamāno ruppamāno ghaṭṭiyamāno (Cūḷaniṭṭha)

Uṭṭhahatoti ājīvasamuṭṭhāpakavīriyena uṭṭhahantassa. **Ghaṭato**ti taṁ vīriyaṁ pubbenāparaṁ ghaṭentassa. **Vāyamato**ti vāyāmaṁ parakkamaṁ payogaṁ karontassa. **Nābhinipphajjantī**ti na nipphajjanti, hatthaṁ nābhiruhanti. **Socatī**ti citte uppannabalavasokena socati. **Kilamatī**ti kāye uppannadukkhena kilamati. **Paridevatī**ti vācāya paridevati. **Urattāḷin**ti uraṁ tāḷetvā. **Kandatī**ti rodati. **Sammohaṁ āpajjatī**ti visaññī viya sammūḷho hoti. **Moghan**ti tucchaṁ. **Aphalo**ti nipphalo. **Ārakkhādhikaraṇan**ti ārakkhakāraṇā. **Kintī**ti[1] kena nu kho upāyena. **Yampi me**ti yampi mayhaṁ kasikammādīni katvā uppāditaṁ dhanaṁ ahosi. **Tampi no natthī**ti tampi amhākaṁ idāni natthi.

168. "Puna caparaṁ bhikkhave kāmahetū"ti-ādināpi kāraṇaṁ dassetvāva ādīnavaṁ dīpeti. Tattha **kāmahetū**ti kāmapaccayā rājānopi rājūhi vivadanti. **Kāmanidānan**ti bhāvanapuṁsakaṁ, kāme nidānaṁ katvā vivadantīti attho. **Kāmādhikaraṇan**tipi bhāvanapuṁsakameva, kāme adhikaraṇaṁ katvā vivadantīti attho. **Kāmānameva hetū**ti gāmanigamanagarasenāpatipurohitaṭṭhānantarādīnaṁ kāmānaṁyeva hetu vivadantīti attho. **Upakkamantī**ti paharanti. **Asicamman**ti asiṁ ceva kheṭakaphalakādīni ca. **Dhanukalāpaṁ sannayhitvā**ti dhanuṁ gahetvā sarakalāpaṁ sannayhitvā. **Ubhatobyūḷhan**ti ubhato rāsibhūtaṁ. **Pakkhandantī**ti pavisanti. **Usūsū**ti kaṇḍesu. **Vijjotalantesū**ti viparivattantesu. **Te tatthā**ti te tasmiṁ saṅgāme.

Addāvalepanā upakāriyoti cettha manussā pākārapādaṁ assakhurasaṇṭhānena iṭṭhakāhi cinitvā upari sudhāya limpanti. Evaṁ katā pākārapādā upakāriyoti vuccanti. Tā tintena[2] kalalena sittā addāvalepanā nāma honti. **Pakkhandantī**ti tāsaṁ heṭṭhā tikhiṇa-ayasūlādīhi vijjhīyamānāpi pākārassa picchilabhāvena ārohituṁ asakkontāpi upadhāvantiyeva. **Chakaṇakāyā**ti kuthitagomayena[3]. **Abhivaggenā**ti satadantena. Taṁ aṭṭhadantākārena katvā "nagaradvāraṁ

1. Kinti meti (Syā, Ka) 2. Tattena (Ka)
3. Pakkaṭṭhiyāti kaṭhitagomayena (Sī), chakaṇaṭiyāti kuṭṭhitagomayena (Syā)

bhinditvā pavisissāmā"ti āgate uparidvāre ṭhitā tassa bandhanayottāni chinditvā tena abhivaggena omaddanti.

169. **Sandhimpi chindantī**ti gharasandhimpi chindanti. **Nillopan**ti gāme paharitvā mahāvilopaṁ karonti. **Ekāgārikan**ti paṇṇāsamattāpi saṭṭhimattāpi parivāretvā jīvaggāhaṁ gahetvā āharāpenti. **Paripanthepi tiṭṭhantī**ti panthadūhanakammaṁ karonti. **Aḍḍhadaṇḍakehī**ti muggarehi pahārasādhanatthaṁ vā catuhatthadaṇḍaṁ dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikan**ti kañjiya-ukkhalikammakāraṇaṁ[1], taṁ karontā sīsakapālaṁ uppāṭetvā tattaṁ ayoguḷaṁ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṁ pakkuthitvā[2] upari uttarati. **Saṅkhamuṇḍikan**ti saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṁ, taṁ karontā uttaroṭṭha-ubhatokaṇṇacūḷikagaḷavāṭakaparicchedena cammaṁ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṁ katvā daṇḍakena vallitvā[3] uppāṭenti, saha kesehi cammaṁ uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāhaṁ thūlasakkharāhi ghaṁsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṁ karonti.

Rāhumukhanti rāhumukhakammakāraṇaṁ, taṁ karontā saṅkunā mukhaṁ vivaritvā antomukhe dīpaṁ jālenti. Kaṇṇacūḷikāhi vā paṭṭhāya mukhaṁ nikhādanena khaṇanti. Lohitaṁ paggharitvā mukhaṁ pūreti. **Jotimālikan**ti sakalasarīraṁ telapilotikāya veṭhetvā ālimpanti. **Hatthapajjotikan**ti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṁ viya jālenti[4]. **Erakavattikan**ti erakavattakammakāraṇaṁ, taṁ karontā gīvato[5] paṭṭhāya cammabaddhe kantitvā gopphake ṭhapenti. Atha naṁ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammabaddhe akkamitvā akkamitvā patati. **Cīrakavāsikan**ti cīrakavāsikakammakāraṇaṁ, taṁ karontā tatheva cammabaddhe kantitvā kaṭiyaṁ ṭhapenti. Kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti. Uparimehi heṭṭhimasarīraṁ cīrakanivāsananivatthaṁ viya hoti. **Eṇeyyakan**ti eṇeyyakakammakāraṇaṁ. Taṁ karontā ubhosu kapparesu ca jāṇūsu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti. So catūhi ayasūlehi bhūmiyaṁ patiṭṭhahati. Atha naṁ parivāretvā aggiṁ karonti. "Eṇeyyako jotipariggaho

---

1. ...kammakaraṇaṁ (Syā)
2. Pakkaṭṭhitvā (Sī), pakkhipitvā (Syā)
3. Cāletvā (Sī), valitvā (Syā)
4. Pajjālenti (Sī)
5. Heṭṭhā gīvato (Sī)

yathā”ti āgataṭṭhānepi idameva vuttaṁ. Taṁ kālena kālaṁ sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭīhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṁsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamaṁsanhārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇikan**ti sakalasarīraṁ tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṁ kahāpaṇamattaṁ pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchikan**ti sarīraṁ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṁ ghaṁsanti. Cammamaṁsanhārūni paggharitvā savanti. Aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattikan**ti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchidde ayasūlaṁ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṁ karonti. Atha naṁ pāde gahetvā āvijjhanti. **Palālapīṭhakan**ti chekā kāraṇikā chavicammaṁ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipanti. Maṁsarāsiyeva hoti, atha naṁ keseheva pariyonandhitvā gaṇhanti. Palālavaṭṭiṁ viya katvā pana veṭhenti. **Sunakhehipī**ti katipayāni divasāni āhāraṁ adatvā chātakehi sunakhehi khādāpenti. Te muhuttena aṭṭhisaṅkhalikameva karonti. **Samparāyiko**ti samparāye dutiyattabhāve vipākoti attho.

170. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānan**ti nibbānaṁ. Nibbānañhi āgamma kāmesu chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca, tasmā nibbānaṁ chandarāgavinayo chandarāgappahānanti ca vuttaṁ. **Sāmaṁ vā kāme parijānissantī**ti sayaṁ vā te kāme tīhi pariññāhi parijānissanti. **Tathattāyā**ti tathabhāvāya. **Yathāpaṭipanno**ti yāya paṭipadāya paṭipanno.

171. **Khattiyakaññā vā**ti-ādi aparittena vipulena kusalena gahitapaṭisandhikaṁ vatthālaṅkārādīni labhanaṭṭhāne nibbattaṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Pannarasavassuddesikā**ti pannarasavassavayā. Dutiyapadepi eseva nayo. Vayapadesaṁ kasmā gaṇhāti? Vaṇṇasampattidassanatthaṁ. Mātugāmassa hi duggatakule nibbattassāpi etasmiṁ kāle thokaṁ thokaṁ vaṇṇāyatanaṁ pasīdati. Purisānaṁ pana vīsativassakāle pañcavīsativassakāle pasannaṁ hoti. **Nātidīghā**ti-ādīhi chadosavirahitaṁ sarīrasampattiṁ dīpeti. **Vaṇṇanibhā**ti vaṇṇoyeva.

Jiṇṇanti jarājiṇṇaṁ. **Gopānasivaṅkan**ti gopānasī viya vaṅkaṁ. **Bhoggan**ti bhaggaṁ, imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇan**ti daṇḍapaṭisaraṇaṁ daṇḍadutiyaṁ. **Pavedhamānan**ti kampamānaṁ. **Āturan**ti jarāturaṁ. **Khaṇḍadantan**ti jiṇṇabhāvena khaṇḍitadantaṁ. **Palitakesan**ti paṇḍarakesaṁ. **Vilūnan**ti luñcitvā gahitakesaṁ viya khallāṭaṁ. **Khalitasiran**ti mahākhallāṭasīsaṁ. **Valinan**ti sañjātavaliṁ. **Tilakāhatagattan**ti setakāḷatilakehi vikiṇṇasarīraṁ. **Ābādhikan**ti byādhikaṁ. **Dukkhitan**ti dukkhapattaṁ.

Bāḷhagilānanti adhimattagilānaṁ. **Sivathikāya chaḍḍitan**ti āmakasusāne pātitaṁ. Sesamettha satipaṭṭhāne vuttameva. Idhāpi nibbānaṁyeva chandarāgavinayo.

173. **Neva tasmiṁ samaye attabyābādhāyā**ti tasmiṁ samaye attanopi dukkhatthāya na ceteti. **Abyābajjhaṁyevā**ti niddukkhameva.

174. **Yaṁ bhikkhave vedanā aniccā**ti bhikkhave yasmā vedanā aniccā, tasmā ayaṁ aniccādi-ākārova vedanāya ādīnavoti attho, nissaraṇaṁ vuttappakāramevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. **Evaṁ me sutan**ti Cūḷadukkhakkhandhasuttaṁ. Tattha **Sakkesū**ti evaṁnāmake janapade. So hi janapado Sakyānaṁ rājakumārānaṁ vasanaṭṭhānattā Sakyātveva saṅkhyaṁ gato. Sakyānaṁ pana uppatti Ambaṭṭhasutte āgatāva. **Kapilavatthusmin**ti evaṁnāmake nagare, tañhi Kapilassa isino nivāsaṭṭhāne katattā Kapilavatthūti vuttaṁ, taṁ gocaragāmaṁ katvā. **Nigrodhārāme**ti **Nigrodho** nāma sakko, so ñātisamāgamakāle Kapilavatthuṁ āgate Bhagavati attano ārāme vihāraṁ kāretvā Bhagavato niyyātesi, tasmiṁ viharatīti attho. **Mahānāmo**ti Anuruddhattherassa bhātā Bhagavato Cūḷapituputto.

Suddhodano Sukkodano Sakkodano Dhotodano Amitodanoti ime pañca janā bhātaro. **Amitā** nāma devī tesaṁ bhaginī. Tissatthero tassā putto. Tathāgato ca Nandatthero ca Suddhodanassa puttā, Mahānāmo ca Anuruddhatthero ca Sukkodanassa. Ānandatthero Amitodanassa, so Bhagavato kaniṭṭho. Mahānāmo mahallakataro sakadāgāmī ariyasāvako.

Dīgharattanti mayhaṁ sakadāgāmiphaluppattito paṭṭhāya cirarattaṁ jānāmīti dasseti. **Lobhadhammā**ti lobhasaṅkhātā dhammā, nānappakārakaṁ lobhaṁyeva sandhāya vadati. Itaresupi dvīsu eseva nayo. **Pariyādāya tiṭṭhantī**ti khepetvā tiṭṭhanti. Idaṁ hi pariyādānaṁ nāma "sabbaṁ hatthikāyaṁ pariyādiyitvā sabbaṁ assakāyaṁ sabbaṁ rathakāyaṁ sabbaṁ pattikāyaṁ pariyādiyitvā jīvantaṁyeva naṁ osajjeyyan"ti[1] ettha gahaṇe āgataṁ. "Aniccasaññā bhikkhave bhāvitā bahulīkatā sabbaṁ kāmarāgaṁ pariyādiyatī"ti[2] ettha khepane. Idhāpi khepane adhippetaṁ. Tena vuttaṁ "pariyādiyitvāti khepetvā"ti.

Yena me ekadā lobhadhammāpīti yena mayhaṁ ekekasmiṁ kāle lobhadhammāpi cittaṁ pariyādāya tiṭṭhantīti pucchati. Ayaṁ kira rājā "sakadāgāmimaggena lobhadosamohā niravasesā pahīyantī"ti saññī ahosi, ayaṁ "appahīnaṁ me atthī"tipi jānāti, appahīnakaṁ upādāya pahīnakampi puna pacchatovāvattatīti[3] saññī hoti. Ariyasāvakassa evaṁ sandeho uppajjatīti. Āma uppajjati. Kasmā? Paṇṇattiyā akovidattā. "Ayaṁ kileso asukamaggavajjho"ti imissā paṇṇattiyā akovidassa hi ariyasāvakassapi evaṁ hoti. Kiṁ tassa paccavekkhaṇā natthīti. Atthi. Sā pana na sabbesaṁ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati. Eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṁ vā dve vā no laddhuṁ na vaṭṭanti. Iti yassa paccavekkhaṇā na paripuṇṇā, tassa maggavajjhakilesapaṇṇattiyaṁ akovidattā evaṁ hoti.

---

1. Aggahesinti (Sī, Syā, Ka) Saṁ 1. 85 piṭṭhe.
2. Saṁ 2. 126 piṭṭhe.
3. Pahīnakaṁ puna pucchanto vaṭṭatīti (Ka)

176. **So eva kho te**ti soyeva lobho doso moho ca tava santāne appahīno, tvaṁ pana pahīnasaññī ahosīti dasseti. **So ca hi te**ti so tuyhaṁ lobhadosamohadhammo. **Kāme**ti duvidhe kāme. **Na paribhuñjeyyāsī**ti mayaṁ viya pabbajeyyāsīti dasseti.

177. **Appassādā**ti parittasukhā. **Bahudukkhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhamevettha bahukaṁ. **Bahupāyāsā**ti diṭṭhadhammikasamparāyiko upāyāsakilesoyevettha bahu. **Ādīnavo**ti diṭṭhadhammikasamparāyiko upaddavo. **Ettha bhiyyo**ti etesu kāmesu ayaṁ ādīnavoyeva bahu. Assādo pana Himavantaṁ upanidhāya sāsapo viya appo parittako. **Iti cepi Mahānāmā**ti Mahānāma evaṁ cepi ariyasāvakassa. **Yathābhūtan**ti yathāsabhāvaṁ. Sammā nayena kāraṇena paññāya suṭṭhu diṭṭhaṁ hotīti dasseti. Tattha **paññāyā**ti vipassanāpaññāya, heṭṭhāmaggadvayañāṇenāti attho. **So cā**ti so eva maggadvayena diṭṭhakāmādīnavo ariyasāvako. **Pītisukhan**ti iminā sappītikāni dve jhānāni dasseti. **Aññaṁ vā tato santataran**ti tato jhānadvayato santataraṁ aññaṁ uparijhānadvayañceva maggadvayañca. **Neva tāva anāvaṭṭī kāmesu hotī**ti atha kho so dve magge paṭivijjhitvā ṭhitopi ariyasāvako upari jhānānaṁ vā maggānaṁ vā anadhigatattā neva tāva kāmesu anāvaṭṭī hoti, anāvaṭṭino anābhogo na hoti. Āvaṭṭino sābhogoyeva hoti. Kasmā? Catūhi jhānehi vikkhambhanappahānassa, dvīhi maggehi samucchedappahānassa abhāvā.

Mayhampi khoti na kevalaṁ tuyheva, atha kho mayhampi. **Pubbeva sambodhā**ti maggasambodhito paṭhamatarameva. **Paññāya sudiṭṭhaṁ hotī**ti ettha orodhanāṭakā pajahanapaññā adhippetā. **Pītisukhaṁ nājjhagaman**ti sappītikāni dve jhānāni na paṭilabhiṁ. **Aññaṁ vā tato santataran**ti idha upari jhānadvayaṁ ceva cattāro ca maggā adhippetā. **Paccaññāsin**ti paṭi-aññāsiṁ.

179. **Ekamidāhaṁ Mahānāma samayan**ti kasmā āraddhaṁ? Ayaṁ pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kāmānaṁ assādopi ādīnavopi

kathito, nissaraṇaṁ na kathitaṁ, taṁ kathetuṁ ayaṁ desanā āraddhā. Kāmasukhallikānuyogo hi eko anto attakilamathānuyogo ekoti imehi antehi muttaṁ mama sāsananti upariphalasamāpattisīsena sakalasāsanaṁ dassetumpi ayaṁ desanā āraddhā.

Gijjhakūṭe pabbateti tassa pabbatassa gijjhasadisaṁ kūṭaṁ atthi, tasmā **Gijjhakūṭo**ti vuccati. Gijjhā vā tassa kūṭesu nivasantītipi Gijjhakūṭoti vuccati. **Isigilipasse**ti Isigilipabbatassa passe. **Kāḷasilāyan**ti kāḷavaṇṇe piṭṭhipāsāṇe. **Ubbhaṭṭhakā hontī**ti uddhaṁyeva[1] ṭhitakā honti anisinnā. **Opakkamikā**ti ubbhaṭṭhakādinā attano upakkamena nibbattitā. **Nigaṇṭho āvuso**ti aññaṁ kāraṇaṁ vattuṁ asakkontā Nigaṇṭhassa upari pakkhipiṁsu. **Sabbaññū sabbadassāvī**ti so amhākaṁ Satthā atītānāgatapaccuppannaṁ sabbaṁ jānāti passatīti dasseti. **Aparisesaṁ ñāṇadassanaṁ paṭijānātī**ti so amhākaṁ Satthā aparisesaṁ dhammaṁ jānanto aparisesasaṅkhātaṁ ñāṇadassanaṁ paṭijānāti, paṭijānanto ca evaṁ paṭijānāti "carato ca me tiṭṭhato ca -pa- paccupaṭṭhitan"ti. Tattha **satatan**ti niccaṁ. **Samitan**ti tasseva vevacanaṁ.

180. **Kiṁ pana tumhe āvuso Nigaṇṭhā jānātha ettakaṁ vā dukkhaṁ nijjiṇṇan**ti idaṁ Bhagavā puriso nāma yaṁ karoti, taṁ jānāti. Vīsatikahāpaṇe iṇaṁ gahetvā dasa datvā "dasa me dinnā dasa avasiṭṭhā"ti jānāti, tepi datvā "sabbaṁ dinnan"ti jānāti. Khettassa tatiyabhāgaṁ lāyitvā "eko bhāgo lāyito, dve avasiṭṭhā"ti jānāti. Puna ekaṁ lāyitvā "dve lāyitā, eko avasiṭṭho"ti jānāti. Tasmimpi lāyite "sabbaṁ niṭṭhitan"ti jānāti, evaṁ sabbakiccesu katañca akatañca jānāti, tumhehipi tathā ñātabbaṁ siyāti dasseti. **Akusalānaṁ dhammānaṁ pahānan**ti iminā akusalaṁ pahāya kusalaṁ bhāvetvā suddhantaṁ[2] patto Nigaṇṭho nāma tumhākaṁ sāsane atthīti pucchati.

Evaṁ santeti tumhākaṁ evaṁ ajānanabhāve sati. **Luddā**ti luddācārā. **Lohitapāṇino**ti pāṇe jīvitā voropentā lohitena makkhitapāṇino. Pāṇaṁ hi hanantassapi yassa lohitena pāṇi na

---

1. Ubbhaṁyeva (Sī), ubbhāyeva (Syā)
2. Suddhattaṁ (Sī, Syā)

makkhiyati, sopi lohitapāṇītveva vuccati. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammā. Mātari pitari dhammikasamaṇabrāhmaṇādīsu ca katāparādhā. Māgavikādayo vā kakkhaḷakammā.

Na kho āvuso Gotamāti idaṁ nigaṇṭhā "ayaṁ amhākaṁ vāde dosaṁ deti, mayampissa dosaṁ āropemā"ti maññamānā ārabhiṁsu. Tassattho "āvuso Gotama yathā tumhe paṇītacīvarāni dhārentā sālimaṁsodanaṁ bhuñjantā devavimānavaṇṇāya Gandhakuṭiyā vasamānā sukhena sukhaṁ adhigacchatha, na evaṁ sukhena sukhaṁ adhigantabbaṁ. Yathā pana mayaṁ ukkuṭikappadhānādīhi nānappakārakaṁ dukkhaṁ anubhavāma, evaṁ dukkhena sukhaṁ adhigantabban"ti. **Sukhena ca hāvuso**ti idaṁ sace sukhena ca sukhaṁ adhigantabbaṁ siyā. Rājā adhigaccheyyāti dassanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **Māgadho**ti Magadharaṭṭhassa issaro. **Seniyo**ti tassa nāmaṁ. **Bimbī**ti attabhāvassa nāmaṁ. So tassa sārabhūto dassanīyo pāsādiko attabhāvasamiddhiyā **Bimbisāro**ti vuccati. **Sukhavihāritaro**ti idaṁ te Nigaṇṭhā rañño[1] tīsu pāsādesu tividhavayehi nāṭakehi saddhiṁ sampatti-anubhavanaṁ sandhāya vadanti. **Addhā**ti ekaṁsena. **Sahasā appaṭisaṅkhā**ti sāhasaṁ katvā appaccavekkhitvāva yathā ratto rāgavasena duṭṭho dosavasena mūḷho mohavasena bhāsati, evamevaṁ vācā bhāsitāti dasseti.

Tattha paṭipucchissāmīti tasmiṁ atthe pucchissāmi. **Yathā vo khameyyā**ti yathā tumhākaṁ rucceyya. **Pahotī**ti sakkoti.

Aniñjamānoti acalamāno. **Ekantasukhaṁ paṭisaṁvedī**ti nirantarasukhaṁ paṭisaṁvedī. "Ahaṁ kho āvuso Nigaṇṭhā pahomi -pa- ekantasukhaṁ paṭisaṁvedī"ti idaṁ attano phalasamāpattisukhaṁ dassento āha. Ettha ca kathāpatiṭṭhāpanatthaṁ rājavāre satta ādiṁ katvā pucchā katā. Satta rattindivāni nappahotīti hi vutte cha pañca cattārīti sukhaṁ pucchituṁ hoti. Suddhavāre[2] pana sattāti vutte puna cha pañca cattārīti vuccamānaṁ anacchariyaṁ hoti, tasmā ekaṁ ādiṁ katvā desanā katā. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Te rañño (Sī, Syā)
2. Buddhavāre (Sī, Syā, Ka)

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. **Evaṁ me sutan**ti Anumānasuttaṁ. Tattha **Bhaggesū**ti evaṁnāmake janapade, vacanattho panettha vuttānusāreneva veditabbo. **Susumāragire**ti evaṁnāmake nagare. Tassa kira nagarassa vatthupariggahadivase avidūre udakarahade susumāro saddamakāsi, giraṁ nicchāresi. Atha nagare niṭṭhite[1] **Susumāragiraṁ**tvevassa nāmaṁ akaṁsu. **Bhesakaḷāvane**ti Bhesakaḷānāmake vane. "Bhesagaḷāvane"tipi pāṭho. **Migadāye**ti taṁ vanaṁ migapakkhīnaṁ abhayadinnaṭṭhāne jātaṁ, tasmā **Migadāyo**ti vuccati.

Pavāretīti icchāpeti. **Vadantū**ti ovādānusāsanivasena vadantu, anusāsantūti attho. **Vacanīyomhī**ti ahaṁ tumhehi vattabbo, anusāsitabbo ovaditabboti attho. **So ca hoti dubbaco**ti so ca dukkhena vattabbo hoti, vutto na sahati. **Dovacassakaraṇehī**ti dubbacabhāvakārakehi upari āgatehi soḷasahi dhammehi. **Appadakkhiṇaggāhī anusāsanin**ti yo hi vuccamāno tumhe maṁ kasmā vadatha, ahaṁ attano kappiyākappiyaṁ sāvajjānavajjaṁ atthānatthaṁ jānāmīti vadati, ayaṁ anusāsaniṁ padakkhiṇato na gaṇhāti, vāmato gaṇhāti, tasmā **appadakkhiṇaggāhī**ti vuccati.

Pāpikānaṁ icchānanti lāmakānaṁ asantasambhāvanapatthanānaṁ. **Paṭippharatī**ti paṭiviruddho, paccanīko hutvā tiṭṭhati, **apasādetī**ti kiṁ nu kho tuyhaṁ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbaṁ maññissasīti evaṁ ghaṭṭeti. **Paccāropetī**ti tvampi khosi itthannāmaṁ āpattiṁ āpanno, taṁ tāva paṭikarohīti evaṁ paṭi-āropeti.

Aññenaññaṁ paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṁ kāraṇaṁ vacanaṁ vā paṭicchādeti, "āpattiṁ āpannosī"ti vutte "ko āpanno, kiṁ āpanno, kismiṁ āpanno, kaṁ bhaṇatha, kiṁ bhaṇathā"ti vā vadati, "evarūpaṁ kiñci tayā diṭṭhan"ti vutte "na suṇāmī"ti sotaṁ vā upaneti. **Bahiddhā kathaṁ apanāmetī**ti "itthannāmaṁ āpattiṁ āpannosī"ti puṭṭho "pāṭaliputtaṁ gatomhī"ti vatvā puna "na tava Pāṭaliputtagamanaṁ pucchāma,

1. Nimmite (Sī)

āpattiṁ pucchāmā”ti vutte “tato rājagehaṁ gatomhī”ti, rājagehaṁ vā yāhi brāhmaṇagehaṁ vā, āpattiṁ āpannosīti. Tattha me sukaramaṁsaṁ laddhanti-ādīni vadanto kathaṁ bahiddhā vikkhipati.

Apadāneti attano cariyāya. **Na sampāyatī**ti āvuso tvaṁ kuhiṁ vasasi, kaṁ nissāya vasasīti vā, yaṁ tvaṁ vadesi “mayā esa āpattiṁ āpanno diṭṭho”ti. Tvaṁ tasmiṁ samaye kiṁ karosi, ayaṁ kiṁ karoti, kattha vā tvaṁ acchasi, kattha vā ayanti-ādinā nayena cariyaṁ puṭṭho sampādetvā kathetuṁ na sakkoti.

183. **Tatrāvuso**ti āvuso tesu soḷasasu dhammesu. **Attanāva attānaṁ evaṁ anuminitabban**ti evaṁ attanāva attā anumetabbo tuletabbo tīretabbo.

184. **Paccavekkhitabban**ti paccavekkhitabbo. **Ahorattānusikkhinā**ti divāpi rattimpi sikkhantena, rattiṁ ca divā ca kusalesu dhammesu sikkhantena pītipāmojjameva uppādetabbanti attho.

Acche vā udakapatteti pasanne vā udakabhājane. **Mukhanimittan**ti mukhapaṭibimbaṁ. **Rajan**ti āgantukarajaṁ. **Aṅgaṇan**ti tattha jātakaṁ tilakaṁ vā piḷakaṁ vā. **Sabbepime pāpake akusale dhamme pahīne**ti iminā sabbappahānaṁ kathesi. Kathaṁ? Ettakā akusalā dhammā pabbajitassa nānucchavikāti paṭisaṅkhānaṁ uppādayato hi **paṭisaṅkhānappahānaṁ** kathitaṁ hoti. Sīlaṁ padaṭṭhānaṁ katvā kasiṇaparikammaṁ ārabhitvā aṭṭha samāpattiyo nibbattentassa **vikkhambhanappahānaṁ** kathitaṁ. Samāpattiṁ padaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhentassa **tadaṅgappahānaṁ** kathitaṁ. Vipassanaṁ vaḍḍhetvā maggaṁ bhāventassa **samucchedappahānaṁ** kathitaṁ. Phale āgate **paṭippassaddhippahānaṁ,** nibbāne āgate **nissaraṇappahānan**ti evaṁ imasmiṁ sutte sabbappahānaṁ kathitaṁva hoti.

Idaṁ hi suttaṁ **bhikkhupātimokkhaṁ** nāmāti porāṇā vadanti. Idaṁ divasassa tikkhattuṁ paccavekkhitabbaṁ. Pāto eva vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā nisinnena “ime ettakā kilesā atthi nu kho mayhaṁ natthī”ti paccavekkhitabbā. Sace atthīti passati, tesaṁ pahānāya vāyamitabbaṁ. No ce passati,

supabbajitosmīti attamanena bhavitabbaṁ. Bhattakiccaṁ katvā rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisīditvāpi paccavekkhitabbaṁ. Sāyaṁ vasanaṭṭhāne nisīditvāpi paccavekkhitabbaṁ. Tikkhattuṁ asakkontena dve vāre paccavekkhitabbaṁ. Dve vāre asakkontena pana avassaṁ ekavāraṁ paccavekkhitabbaṁ, appaccavekkhituṁ na vaṭṭatīti vadanti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anumānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. **Evaṁ me sutan**ti Cetokhilasuttaṁ. Tattha **cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Cetasovinibandhā**ti cittaṁ bandhitvā muṭṭhiyaṁ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Vuddhin**ti-ādīsu sīlena vuddhiṁ, maggena viruḷhiṁ, nibbānena vepullaṁ. Sīlasamādhīhi vā vuddhiṁ, vipassanāmaggehi viruḷhiṁ, phalanibbānehi vepullaṁ. **Satthari kaṅkhatī**ti Satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno dvattiṁsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitaṁ nāma sarīraṁ atthi nu kho natthīti kaṅkhati, guṇe kaṅkhamāno atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṁ sabbaññutaññāṇaṁ atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchati, dukkhaṁ āpajjati, vinicchetuṁ na sakkoti. **Nādhimuccatī**ti evametanti adhimokkhaṁ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṁ, anāvilo bhavituṁ na sakkoti. **Ātappāyā**ti kilesasantāpakavīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyā**ti punappunaṁ yogāya. **Sātaccāyā**ti satatakiriyāya. **Padhānāyā**ti padahanatthāya. **Ayaṁ paṭhamo cetokhilo**ti ayaṁ Satthari vicikicchāsaṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo, evametassa bhikkhuno appahīno hoti. **Dhamme**ti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno Tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṁ natthīti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṁ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṁ nāmāti vadanti, taṁ atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Saṁghe kaṅkhatī**ti suppaṭipannoti-ādīnaṁ padānaṁ vasena evarūpaṁ paṭipadaṁ

paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṁ puggalānaṁ samūhabhūto **saṁgho** nāma, so atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Sikkhāya kaṅkhamāno** adhisīlasikkhā nāma adhicittasikkhā nāma adhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthīti kaṅkhati. **Ayaṁ pañcamo**ti ayaṁ sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

186. Vinibandhesu **kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhārūpe. **Yāvadatthan**ti yattakaṁ icchati, tattakaṁ. **Udarāvadehakan**ti udarapūraṁ. Tañhi udaraṁ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukhan**ti mañcapīṭhasukhaṁ, utusukhaṁ vā. **Passasukhan**ti yathā samparivattakaṁ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṁ sukhaṁ hoti, evaṁ uppannasukhaṁ. **Middhasukhan**ti niddāsukhaṁ. **Anuyutto**ti yuttappayutto viharati.

Paṇidhāyāti patthayitvā. **Sīlenā**ti-ādīsu **sīlan**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Vatan**ti vatasamādānaṁ. **Tapo**ti tapacaraṇaṁ. **Brahmacariyan**ti methunavirati. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vā**ti appesakkhadevesu vā aññataro.

189. Iddhipādesu chandaṁ nissāya pavatto samādhi **chandasamādhi.** Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā. Samannāgatan**ti tehi dhammehi upetaṁ. Iddhiyā pādaṁ, iddhibhūtaṁ vā pādanti **iddhipādaṁ.** Sesesupi eseva nayo, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana Iddhipādavibhaṅge āgato eva. Visuddhimaggepissa attho dīpito. Iti imehi catūhi iddhipādehi vikkhambhanappahānaṁ kathitaṁ. **Ussoḷīyeva pañcamī**ti ettha **ussoḷī**ti sabbattha kattabbavīriyaṁ dasseti. **Ussoḷīpannarasaṅgasamannāgato**ti pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni cattāro iddhipādā ussoḷhīti evaṁ ussoḷhiyā saddhiṁ pannarasahi aṅgehi samannāgato. **Bhabbo**ti anurūpo anucchaviko. **Abhinibbhidāyā**ti ñāṇena kilesabhedāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Anuttarassā**ti seṭṭhassa. **Yogakkhemassā**ti catūhi yogehi khemassa arahattassa. **Adhigamayā**ti paṭilābhāya. **Seyyathā**ti opammatthe nipāto. **Pī**ti sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathāpi nāma bhikkhaveti dasseti.

Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vāti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānipi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya pana evaṁ vuttaṁ. Evaṁ hi loke siliṭṭhaṁ vacanaṁ hoti. **Tānassū**ti tāni assu, bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānī**titāya janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesaṁ upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānī**ti kālena kālaṁ utuṁ gāhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni usmīkatāni. **Sammā paribhāvitānī**ti kālena kālaṁ suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandhaṁ gāhāpitānīti attho. **Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā**ti tassā kukkuṭiyā imaṁ[1] tividhakiriyākaraṇena appamādaṁ katvā kiñcāpi na evaṁ icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva te**ti atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṁ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṁ tīhākārehi tāni aṇḍāni paripālīyamānāni na pūtīni honti. Yopi nesaṁ allasineho, sopi pariyādānaṁ gacchati, kapālaṁ tanukaṁ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṁ hoti, sayaṁ paripākaṁ gacchati, kapālassa tanuttā bahi āloko anto paññāyati, tasmā "ciraṁ vata mayaṁ saṅkuṭitahatthapādā sambādhe sayimhā, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissatī"ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṁ pādena paharanti, gīvaṁ pasārenti, tato taṁ kapālaṁ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā taṅkhaṇānurūpaṁ viravantā nikkhamantiyeva, nikkhamitvā ca gāmakkhettaṁ upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idaṁ opammasampaṭipādanaṁ. Taṁ evaṁ atthena saṁsandetvā veditabbaṁ—tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṁ viya hi imassa bhikkhuno ussoḷhīpannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvo. Kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṁ apūtibhāvo viya pannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni. Tassā tividhakiriyākaraṇena aṇḍānaṁ allasinehapariyādānaṁ viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṁ. Aṇḍakalāpānaṁ tanubhāvo

1. Idha (Sī)

viya bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo. Kukkuṭapotakānaṁ pādanakhamukhatuṇḍakānaṁ thaddhakharabhāvo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasannasūrabhāvo. Kukkuṭapotakānaṁ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhitakālo gabbhaggahaṇakālo. Kukkuṭapotakānaṁ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṁ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinikkhamanakālo viya tassa bhikkhuno vipassanāñāṇagabbhaṁ gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṁ utusappāyaṁ vā bhojanasappāyaṁ vā puggalasappāyaṁ vā dhammassavanasappāyaṁ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṁ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṁ padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattapattakālo veditabbo. Yathā pana kukkuṭapotakānaṁ pariṇatabhāvaṁ ñatvā mātāpi aṇḍakosaṁ bhindati, evaṁ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākaṁ ñatvā Satthāpi—

> "Ucchinda sinehamattano, kumudaṁ sāradikaṁva pāṇinā.
> Santimaggameva brūhaya, nibbānaṁ Sugatena desitan"ti[1]—

Ādinā nayena obhāsaṁ pharitvā gāthāya avijjaṇḍakosaṁ paharati, so gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosaṁ bhinditvā arahattaṁ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotakā gāmakkhettaṁ upasobhayamānā tattha tattha vicaranti, evaṁ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā saṁghārāmaṁ upasobhayamāno vicarati.

Iti imasmiṁ sutte cattāri pahānāni kathitāni. Kathaṁ, cetokhilānañhi cetovinibandhānaṁ pahānena **paṭisaṅkhānappahānaṁ** kathitaṁ, iddhipādehi **vikkhambhanappahānaṁ** kathitaṁ, magge āgate **samucchedappahānaṁ** kathitaṁ, phale āgate **paṭippassaddhippahānaṁ** kathitaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 1. 54 Dhammapade.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. **Evaṁ me sutan**ti Vanapatthapariyāyaṁ. Tattha **vanapatthapariyāyan**ti vanapatthakāraṇaṁ, vanapatthadesanaṁ vā.

191. **Vanapatthaṁ upanissāya viharatī**ti manussūpacārātikkantaṁ vanasaṇḍasenāsanaṁ nissāya samaṇadhammaṁ karonto viharati. **Anupaṭṭhitā**ti-ādīsu pubbe anupaṭṭhitā sati taṁ upanissāya viharatopi na upaṭṭhāti, pubbe asamāhitaṁ cittaṁ na samādhiyati, pubbe aparikkhīṇā āsavā na parikkhayaṁ gacchanti, pubbe ananuppattaṁ anuttaraṁ yogakkhemasaṅkhātaṁ arahattañca na pāpuṇātīti attho. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitasambhārā. **Samudānetabbā**ti samāharitabbā. **Kasirena samudāgacchantī**ti dukkhena uppajjanti. **Rattibhāgaṁ vā divasabhāgaṁ vā**ti rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā. Ettha ca rattibhāge paṭisañcikkhamānena ñatvā rattiṁyeva pakkamitabbaṁ, rattiṁ caṇḍavāḷādīnaṁ paribandhe[1] sati aruṇuggamanaṁ āgametabbaṁ. Divasabhāge ñatvā divāva pakkamitabbaṁ, divā paribandhe[1] sati sūriyatthaṅgamanaṁ āgametabbaṁ.

192. **Saṅkhāpī**ti evaṁ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṁ jānitvā. Anantaravāre pana saṅkhāpīti evaṁ samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṁ jānitvā.

194. **Yāvajīvan**ti yāva jīvitaṁ pavattati, tāva vatthabbameva.

195. **So puggalo**ti padassa nānubandhitabboti iminā sambandho. **Anāpucchā**ti idha pana taṁ puggalaṁ anāpucchā pakkamitabbanti attho.

197. **Saṅkhāpī**ti evaṁ samaṇadhammassa anipphajjanabhāvaṁ ñatvā so puggalo nānubandhitabbo, taṁ āpucchā pakkamitabbaṁ.

198. **Api panujjamānenāpī**ti apinikkaḍḍhīyamānenāpi. Evarūpo hi puggalo sacepi dārukalāpasataṁ vā udakaghaṭasataṁ vā vālikambaṇasataṁ vā daṇḍaṁ āharāpeti, mā idha vasīti nikkaḍḍhāpeti vā, taṁ taṁ khamāpetvā yāvajīvaṁ vattabbamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Paripanthe (Sī, Syā)

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. **Evaṁ me sutan**ti Madhupiṇḍikasuttaṁ. Tattha **mahāvanan**ti Himavantena saddhiṁ ekābaddhaṁ aropimaṁ[1] jātivanaṁ, na yathā Vesāliyaṁ ropitāropitamissakaṁ. **Divāvihārāyā**ti divā paṭisallānatthāya. **Beluvalaṭṭhikāyā**ti taruṇabeluvarukkhassa. **Daṇḍapāṇī**ti na jarādubbalatāya daṇḍahattho. Ayañhi taruṇo paṭhamavaye ṭhito, daṇḍacittatāya pana suvaṇṇadaṇḍaṁ gahetvā vicarati, tasmā **daṇḍapāṇī**ti vutto. **Jaṅghāvihāran**ti jaṅghākilamathavinodanatthaṁ jaṅghācāraṁ. **Anucaṅkamamāno anuvicaramāno**ti ārāmadassana vanadassana pabbatadassanādīnaṁ atthāya ito cito ca vicaramāno. Adhiccanikkhamano kiresa kadāci deva nikkhamitvā evaṁ vicarati. **Daṇḍamolubbhā**ti daṇḍaṁ olumbhitvā gopālakadāyako viya daṇḍaṁ purato ṭhapetvā daṇḍamatthake dve hatthe patiṭṭhāpetvā piṭṭhipāṇiṁ hanukena uppīḷetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi.

200. **Kiṁvādī**ti kiṁdiṭṭhiko. **Kimakkhāyī**ti kiṁ katheti. Ayaṁ rājā Bhagavantaṁ avanditvāva paṭisanthāramattakameva katvā pañhaṁ pucchati. Tampi na aññātukāmatāya, acittīkārena pucchati. Kasmā? Devadattassa pakkhiko kiresa, Devadatto attano santikaṁ āgacchamāne Tathāgate bhindati. So kira evaṁ vadeti "samaṇo Gotamo amhākaṁ kulena saddhiṁ verī, na no kulassa vuddhiṁ icchati, bhaginīpi me cakkavattiparibhogā, taṁ pahāya 'nassatesā'ti nikkhamitvā pabbaji, bhāgineyyopi me cakkavattibījanti ñatvā amhākaṁ kulassa vaḍḍhiyā atussanto 'nassatetan'ti tampi daharakāleyeva pabbājesi. Ahaṁ pana tena vinā vattituṁ asakkonto anupabbajito, evaṁ pabbajitampi maṁ pabbajitadivasato paṭṭhāya na ujukehi akkhīhi oloketi, parisamajjhe bhāsantopi mahāpharasunā paharanto viya āpāyiko Devadattoti-ādīni bhāsatī"ti. Evaṁ ayampi rājā Devadattena bhinno, tasmā evamakāsi.

Atha Bhagavā yathā ayaṁ rājā mayā pañhe pucchite na kathetīti vattuṁ na labhati, yathā ca bhāsitassa atthaṁ na jānāti,

---

1. Aropitaṁ (Syā, Ka)

evamassa kathessāmīti tassānucchavikaṁ kathento **yathāvādī kho**ti-ādimāha.

Tattha **na kenaci loke viggayha tiṭṭhatī**ti loke kenaci saddhiṁ viggāhikakathaṁ na karoti na vivadati. Tathāgato hi lokena saddhiṁ na vivadati, loko pana Tathāgatena saddhiṁ aniccanti vutte niccanti vadamāno, dukkhaṁ, anattā, asubhanti vutte subhanti vadamāno vivadati. Tenevāha "nāhaṁ bhikkhave lokena vivadāmi, lokova kho bhikkhave mayā vivadati, tathā na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṁ vivadati, adhammavādīva kho bhikkhave vivadatī"ti[1]. **Yathā**ti yena kāraṇena. **Kāmehī**ti vatthukāmehipi kilesakāmehipi. **Taṁ brāhmaṇan**ti taṁ khīṇāsavaṁ brāhmaṇaṁ. **Akathaṁkathin**ti nibbicikicchaṁ. **Chinnakukkuccan**ti vippaṭisārakukkuccassa ceva hatthapādakukkuccassa ca chinnattā chinnakukkuccaṁ. **Bhavābhave**ti punappunabbhave, hīnapaṇīte vā bhave, paṇīto hi bhavo vuddhippatto abhavoti vuccati. **Saññā**ti kilesasaññā. Kilesāyeva vā idha saññānāmena vuttā, tasmā yena kāraṇena kāmehi visaṁyuttaṁ viharantaṁ taṁ loke nibbānavādiṁ[2] khīṇāsavabrāhmaṇaṁ kilesasaññā nānusenti, tañca kāraṇaṁ ahaṁ vadāmīti ayamettha attho. Iti Bhagavā attano khīṇāsavabhāvaṁ dīpeti. **Nillāḷetvā**ti nīharitvā kīḷāpetvā. **Tivisākhan**ti tisākhaṁ. **Nalāṭikan**ti valibhaṅgaṁ[3] nalāṭe tisso rājiyo dassento valibhaṅgaṁ vuṭṭhāpetvāti attho. **Daṇḍamolubbhā**ti daṇḍaṁ uppīḷetvā. "Daṇḍamālubbhā"tipi pāṭho, gahetvā pakkāmīti attho.

201. **Aññataro**ti nāmena apākaṭo eko bhikkhu. So kira anusandhikusalo, Bhagavatā yathā daṇḍapāṇī na jānāti, tathā mayā kathitanti vutte kinti nu kho Bhagavatā aviññeyyaṁ katvā pañho kathitoti anusandhiṁ gahetvā Dasabalaṁ yācitvā imaṁ pañhaṁ bhikkhusaṁghassa pākaṭaṁ karissāmīti uṭṭhāyāsanā ekaṁsaṁ uttarāsaṅgaṁ karitvā dasanakhasamujjalaṁ añjaliṁ paggayha **kiṁvādī pana bhante Bhagavā**ti-ādimāha.

---

1. Saṁ 2. 113 piṭṭhe. 2. Nibbivādaṁ (Sī) 3. Valibhaṅge (Ka)

Yatonidānanti bhāvanapuṁsakaṁ etaṁ, yena kāraṇena yasmiṁ kāraṇe satīti attho. **Papañcasaññāsaṅkhā**ti ettha **saṅkhā**ti koṭṭhāsā. **Papañcasaññā**ti taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā saññā, saññānāmena vā papañcāyeva vuttā. Tasmā papañcakoṭṭhāsāti ayamettha attho. **Samudācarantī**ti pavattanti. **Ettha ce natthi abhinanditabban**ti yasmiṁ dvādasāyatanasaṅkhāte kāraṇe sati papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, ettha ekāyatanampi ce abhinanditabbaṁ abhivaditabbaṁ ajjhositabbaṁ natthīti attho. Tattha **abhininditabban**ti ahaṁ mamanti abhinanditabbaṁ. **Abhivaditabban**ti ahaṁ mamanti vattabbaṁ. **Ajjhositabban**ti ajjhositvā gilitvā pariniṭṭhapetvā gahetabbayuttaṁ. Etenettha taṇhādīnaṁyeva appavattiṁ katheti. **Esevanto**ti ayaṁ abhinandanādīnaṁ natthibhāvova rāgānusayādīnaṁ anto. Eseva nayo sabbattha.

Daṇḍādānādīsu pana yāya cetanāya daṇḍaṁ ādiyati, sā **daṇḍādānaṁ.** Yāya satthaṁ ādiyati parāmasati, sā **satthādānaṁ.** Matthakappattaṁ **kalahaṁ.** Nānāgāhamattaṁ[1] **viggahaṁ.** Nānāvādamattaṁ[2] **vivādaṁ. Tuvaṁ tuvan**ti evaṁ pavattaṁ tuvaṁ tuvaṁ. Piyasuññakaraṇaṁ **pesuññaṁ.** Ayathāsabhāvaṁ musāvādaṁ karoti, sā **musāvādo**ti veditabbā. **Etthete**ti ettha dvādasasu āyatanesu ete kilesā. Kilesā hi uppajjamānāpi dvādasāyatanāni nissāya uppajjanti, nirujjhamānāpi dvādasasu āyatanesuyeva nirujjhanti. Evaṁ yatthuppannā, tattheva niruddhā honti. Svāyamattho samudayasaccapañhena dīpetabbo—

"Sā kho panesā taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisatī"ti vatvā "yaṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Kiñca loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ. Cakkhu loke piyarūpaṁ sātarūpan"ti-ādinā[3] nayenadvādasasuyeva āyatanesu tassā uppatti ca nirodho ca vutto. Yatheva ca taṇhā dvādasasu āyatanesu uppajjitvā nibbānaṁ āgamma niruddhāpi āyatanesu puna samudācārassa abhāvato āyatanesuyeva niruddhāti vuttā, evamimepi pāpakā akusalā dhammā āyatanesu nirujjhantīti veditabbā. Atha vā yvāyaṁ abhinandanādīnaṁ abhāvova

---

1. Nānāgāhappattaṁ (Sī, Syā) 2. Nānāvādapattaṁ (Sī, Syā) 3. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

rāgānusayādīnaṁ antoti vutto. Etthete rāgānusayādīnaṁ antoti laddhavohāre nibbāne pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Yañhi yattha natthi, taṁ tattha niruddhaṁ nāma hoti, svāyamattho nirodhapañhena[1] dīpetabbo. Vuttaṁ hetaṁ "dutiyaṁ jhānaṁ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā hontī"ti-ādi[2].

202. **Satthu ceva saṁvaṇṇito**ti Satthārā ca pasaṁsito. **Viññūnan**ti idampi karaṇatthe sāmivacanaṁ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotī**ti sakkoti.

203. **Atikkammeva mūlaṁ atikkamma khandhan**ti **sāro** nāma mūle vā khandhe vā bhaveyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṁsampadan**ti evaṁsampattikaṁ, īdisanti attho. **Atisitvā**ti atikkamitvā. **Jānaṁ jānātī**ti jānitabbameva jānāti. **Passaṁ passatī**ti passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṁ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṁ Bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṁ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto.** Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto.** Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammappavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto.** Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto.** Atha vā cakkhu viya bhūto **cakkhubhūto**ti evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṁ dhammassa vattanato **vattā.** Pavattāpanato **pavattā.** Atthaṁ nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā.** Amatādhigamāya paṭipattiṁ dadātīti **amatassa dātā. Agaruṁ katvā**ti punappunaṁ āyācāpentopi[3] hi garuṁ karoti nāma, attano sāvakapāramīñāṇe ṭhatvā Sinerupādato vālukaṁ uddharamāno viya dubbiññeyyaṁ katvā kathentopi garuṁ karotiyeva nāma. Evaṁ akatvā amhe punappunaṁ ayācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṁ hoti.

204. **Yaṁ kho no āvuso**ti ettha kiñcāpi "yaṁ kho vo"ti vattabbaṁ siyā, te pana bhikkhū attanā saddhiṁ saṅgaṇhanto "yaṁ kho no"ti āha. Yasmā vā uddesova tesaṁ uddiṭṭho. Bhagavā pana therassāpi

---

1. Abhi 2. 109 piṭṭhe. 2. Khu 9. 96 piṭṭhe. 3. Yācāpentopi (Sī)

tesampi Bhagavāva. Tasmā Bhagavāti padaṁ sandhāyapi evamāha, yaṁ kho amhākaṁ Bhagavā tumhākaṁ saṁkhittena uddesaṁ uddisitvāti attho.

Cakkhuñcāvusoti-ādīsu ayamattho, āvuso nissayabhāvena cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭicca cakkhuviññāṇaṁ nāma uppajjati. **Tiṇṇaṁ saṅgati phasso**ti tesaṁ tiṇṇaṁ saṅgatiyā phasso nāma uppajjati. Taṁ phassaṁ paṭicca sahajātādivasena phassapaccayā vedanā uppajjati. Tāya vedanāya yaṁ ārammaṇaṁ vedeti, tadeva saññā sañjānāti, yaṁ saññā sañjānāti, tadeva ārammaṇaṁ vitakko vitakketi. Yaṁ vitakko vitakketi, tadevārammaṇaṁ papañco papañceti. **Tatonidānan**ti etehi cakkhurūpādīhi kāraṇehi. **Purisaṁ papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī**ti taṁ apariññātakāraṇaṁ purisaṁ papañcakoṭṭhāsā abhibhavanti, tassa pavattantīti attho. Tattha phassavedanāsaññā cakkhuviññāṇena sahajātā honti. Vitakko cakkhuviññāṇānantarādīsu savitakkacittesu daṭṭhabbo. Papañcasaṅkhā javanena sahajātā honti. Yadi evaṁ kasmā atītānāgataggahaṇaṁ katanti. Tathā uppajjanato. Yatheva hi etarahi cakkhudvāriko papañco cakkhuñca rūpe ca phassavedanāsaññāvitakke ca paṭicca uppanno, evamevaṁ atītānāgatesupi cakkhuviññeyyesu rūpesu tassuppattiṁ dassento evamāha.

Sotañcāvusoti-ādīsupi eseva nayo. Chaṭṭhadvāre pana **manan**ti bhavaṅgacittaṁ. **Dhamme**ti tebhūmakadhammārammaṇaṁ. **Manoviññāṇan**ti āvajjanaṁ vā javanaṁ vā. Āvajjane gahite phassavedanāsaññāvitakkā āvajjanasahajātā honti. Papañco javanasahajāto. Javane gahite sahāvajjanakaṁ bhavaṅgaṁ mano nāma hoti, tato phassādayo sabbepi javanena sahajātāva. Manodvāre pana yasmā atītādibhedaṁ sabbampi ārammaṇaṁ hoti, tasmā **atītānāgatapaccuppannesū**ti idaṁ yuttameva.

Idāni vaṭṭaṁ dassento **so vatāvuso**ti desanaṁ ārabhi. **Phassapaññattiṁ paññapessatī**ti phasso nāma eko dhammo uppajjatīti evaṁ phassapaññattiṁ paññapessati, dassessatīti attho. Esa nayo sabbattha. Evaṁ imasmiṁ sati idaṁ hotīti dvādasāyatanavasena sakalaṁ vaṭṭaṁ dassetvā idāni dvādasāyatanapaṭikkhepavasena vivaṭṭaṁ dassento **so vatāvuso**

cakkhusmiṁ asatīti desanaṁ ārabhi. Tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Evaṁ pañhaṁ vissajjetvā idāni sāvakena pañho kathitoti mā nikkaṅkhā ahuvattha, ayaṁ Bhagavā sabbaññutaññāṇatulaṁ gahetvā nisinno, icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkaṅkhā hothāti uyyojento **ākaṅkhamānā ca panā**ti-ādimāha.

205. **Imehi ākārehī**ti imehi kāraṇehi papañcuppattiyā pāṭiyekkakāraṇehi ceva vaṭṭavivaṭṭakāraṇehi ca. **Imehi padehī**ti imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehī**ti pāṭiyekka-akkharehi. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. Catūhi vā kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākārakusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpañño**ti mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggahaṇasamatthāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṁ Mahākaccānenā**ti yathā Mahākaccānena byākataṁ, taṁ sandhāya **tan**ti vuttaṁ. Yathā Mahākaccānena byākataṁ, ahampi taṁ evamevaṁ byākareyyanti attho.

Madhupiṇḍikanti mahantaṁ guḷapūvaṁ baddhasattuguḷakaṁ vā. **Asecanakan**ti asecitabbakaṁ. Sappiphāṇitamadhusakkarādīsu idaṁ nāmettha mandaṁ idaṁ bahukanti na vattabbaṁ samayojitarasaṁ. **Cetaso**ti cintakajātiko. **Dabbajātiko**ti paṇḍitasabhāvo. **Ko nāmo ayan**ti idaṁ thero "atibhaddako[1] ayaṁ dhammapariyāyo, Dasabalassa sabbaññutaññāṇenevassa nāmaṁ gaṇhāpessāmī"ti cintetvā āha. **Tasmā**ti yasmā madhupiṇḍiko viya madhuro, tasmā madhupiṇḍikapariyāyotveva naṁ dhārehīti vadati. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Atigaruko (Syā)

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. **Evaṁ me sutan**ti Dvedhāvitakkasuttaṁ. Tattha **dvidhā katvā dvidhā katvā**ti dve dve bhāge katvā. **Kāmavitakko**ti kāmapaṭisaṁyutto vitakko. **Byāpādavitakko**ti byāpādapaṭisaṁyutto vitakko. **Vihiṁsāvitakko**ti vihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko. **Ekaṁ bhāgan**ti ajjhattaṁ vā bahiddhā vā oḷāriko vā sukhumo vā sabbopāyaṁ vitakko akusalapakkhikoyevāti tayopi kāmabyāpādavihiṁsāvitakke ekaṁ koṭṭhāsamakāsiṁ. Kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṁyutto vitakko **nekkhammavitakko** nāma, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṁyutto vitakko **abyāpādavitakko,** so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko **avihiṁsāvitakko,** so karuṇāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. **Dutiyaṁ bhāgan**ti sabbopāyaṁ kusalapakkhikoyevāti dutiyaṁ koṭṭhāsamakāciṁ. Iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇakālo kathito.

Bodhisattassa hi chabbassāni padhānaṁ padahantassa nekkhamavitakkādayo puñjapuñjā mahānadiyaṁ oghā viya pavattiṁsu. Satisammosena pana sahasā kāmavitakkādayo uppajjitvā kusalavāraṁ pacchinditvā sayaṁ akusalajavanavārā hutvā tiṭṭhanti. Tato bodhisatto cintesi "mayhaṁ ime kāmavitakkādayo kusalavāraṁ pacchinditvā tiṭṭhanti, handāhaṁ ime vitakke dve bhāge katvā viharāmī"ti kāmavitakkādayo akusalapakkhikāti ekaṁ bhāgaṁ karoti nekkhamavitakkādayo kusalapakkhikāti ekaṁ. Atha puna cintesi "akusalapakkhato āgataṁ vitakkaṁ mantena kaṇhasappaṁ uppīḷetvā gaṇhanto viya amittaṁ gīvāya akkamanto viya ca niggahessāmi, nāssa vaḍḍhituṁ dassāmi. Kusalapakkhato āgataṁ vitakkaṁ meghasamaye meghaṁ viya sukhette sālakalyāṇipotakaṁ viya ca sīghaṁ vaḍḍhessāmī"ti. So tathā katvā akusalavitakke niggaṇhi, kusalavitakke vaḍḍhesi. Evaṁ iminā bodhisattassa vitakkaniggahaṇakālo kathitoti veditabbo.

207. Idāni yathāssa te vitakkā uppajjiṁsu, yathā ca ne niggahesi, taṁ dassento **tassa mayhaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **appamattassā**ti

satiyā avippavāse ṭhitassa. **Ātāpino**ti ātāpavīriyavantassa. **Pahitattassā**ti pesitacittassa. **Uppajjati kāmavitakko**ti bodhisattassa chabbassāni padhānaṁ padahato rajjasukhaṁ vā ārabbha, pāsāde vā nāṭakāni vā orodhe vā kiñcideva vā sampattiṁ ārabbha kāmavitakko nāma na uppannapubbo. [1]Dukkarakārikāya panassa āhārūpacchedena adhimattakasimānaṁ[2] pattassa etadahosi "na sakkā āhārūpacchedena[1] visesaṁ nibbattetuṁ, yaṁ nūnāhaṁ oḷārikaṁ āhāraṁ āhāreyyan"ti. So Uruvelaṁ piṇḍāya pāvisi. Manussā "mahāpuriso pubbe āharitvā dinnampi na gaṇhi, addhāssa idāni manoratho matthakaṁ patto, tasmā sayameva āgato"ti paṇītapaṇītaṁ āhāraṁ upahariṁsu. Bodhisattassa attabhāvo nacirasseva pākatiko ahosi. Jarājiṇṇattabhāvo hi sappāyabhojanaṁ labhitvāpi pākatiko na hoti. Bodhisatto pana daharo. Tenassa sappāyabhojanaṁ bhuñjato attabhāvo nacirasseva pākatiko jāto, vippasannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo, samuggatatārāgaṇaṁ viya nabhaṁ paripuṇṇadvattiṁsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitasarīraṁ ahosi. So taṁ oloketvā "tāva kilanto nāma attabhāvo evaṁ paṭipākatiko jāto"ti cintetvā attano paññāmahantatāya evaṁ parittakampi vitakkaṁ gahetvā kāmavitakkoti akāsi.

Paṇṇasālāya purato nisinno camarapasadagavaya rohitamigādike magagaṇe manuññasaddaravane moravanakukkuṭādike pakkhigaṇe nīluppalakumudakamalādisañchannāni pallalāni nānākusumasañchannaviṭapā vanarājiyo maṇikkhandhanimmalajalapavāhañca nadiṁ Nerañjaraṁ passati. Tassa evaṁ hoti "sobhanā vatime migajātā pakkhigaṇā pallalāni vanarājiyo nadī Nerañjarā"ti. So tampi evaṁ parittakaṁ vitakkaṁ gahetvā kāmavitakkaṁ akāsi, tenāha "uppajjati kāmavitakko"ti.

Attabyābādhāyapīti attadukkhāyapi. Eseva nayo sabbattha. Kiṁ pana mahāsattassa ubhayadukkhāya saṁvattanakavitakko nāma atthīti. Natthi. Apariññāyaṁ ṭhitassa pana vitakko yāva ubhayabyābādhāya saṁvattatīti etāni tīṇi nāmāni labhati, tasmā evamāha. **Paññānirodhiko**ti

---

1-1. Dukkarakārikāya panassa āhārūpacchedena (Ka)

2. Adhimattakasamādānaṁ (Syā, Ka)

anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṁ na deti, lokiyapaññaṁ pana aṭṭhasamāpattipañcābhiññāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti **paññānirodhiko. Vighātapakkhiko**ti dukkhakoṭṭhāsiko. Asaṅkhataṁ nibbānaṁ nāma, taṁ paccakkhaṁ kātuṁ na detīti **anibbānasaṁvattaniko. Abbhatthaṁ gacchatī**ti khayaṁ natthibhāvaṁ gacchati. Udakapupphuḷako[1] viya nirujjhati. **Pajahamevā**ti pajahimeva[2]. **Vinodamevā**ti nīharimeva[3]. **Byantameva naṁ akāsin**ti vigatantaṁ nissesaṁ parivaṭumaṁ paricchinnameva naṁ akāsiṁ.

208. **Byāpādavitakko**ti na bodhisattassa parūpaghātappaṭisaṁyutto nāma vitakko citte uppajjati, athassa ativassa-accuṇha-atisītādīni pana paṭicca cittavipariṇāmabhāvo hoti, taṁ sandhāya "byāpādavitakko"ti āha. **Vihiṁsāvitakko**ti na mahāsattassa paresaṁ dukkhuppādanappaṭisaṁyutto vitakko uppajjati, citte pana uddhatākāro anekaggatākāro hoti, taṁ gahetvā vihiṁsāvitakkaṁ akāsi. Paṇṇasāladvāre nisinno hi sīhabyagghādike vāḷamige sūkarādayo khuddamige vihiṁsante passati, atha bodhisatto imasmimpi nāma akutobhaye araññe imesaṁ tiracchānagatānaṁ paccatthikā uppajjanti, balavanto dubbale khādanti, balavantakhāditā[4] vattantīti kāruññaṁ uppādeti. Aññepi biḷārādayo kukkuṭamūsikādīni khādante passati, gāmaṁ piṇḍāya paviṭṭho manusse rājakammikehi upaddute vadhabandhādīni anubhavante attano kasivāṇijjādīni kammāni katvā jīvituṁ na labhantīti kāruññaṁ uppādeti, taṁ sandhāya "uppajjati vihiṁsāvitakko"ti āha. **Tathā tathā**ti tena tena ākārena. Idaṁ vuttaṁ hoti—kāmavitakkādīsu yaṁ yaṁ vitakketi, yaṁ yaṁ vitakkaṁ pavatteti, tena tena cassākārena kāmavitakkādibhāvo cetaso na hi hotīti. **Pahāsi nekkhammavitakkan**ti nekkhammavitakkaṁ pajahati. **Bahulamakāsī**ti bahulaṁ karoti. **Tassa taṁ kāmavitakkāya cittan**ti tassa taṁ cittaṁ kāmavitakkatthāya. Yathā

---

1. Udakabubbūḷako (Sī, Syā)
2. Chaḍḍitameva (Syā, Ka)
3. Nīharitameva (Syā, Ka) Pāḷiyaṁ "pajahameva, vinodamevā"ti imāni dve "kāmavitakkan"ti kammassa atītakālikakiriyapadāni, pacchato nanti kammassa visuṁ dassanato.
4. Dubbalakhādakā (Sī, Syā)

kāmavitakkasampayuttaṁ hoti, evamevaṁ namatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Idāni atthadīpikaṁ upamaṁ dassento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **kiṭṭhasambādhe**ti sassasambādhe. **Ākoṭeyyā**ti ujukaṁ piṭṭhiyaṁ pahareyya. **Paṭikoṭeyyā**ti tiriyaṁ phāsukāsu pahareyya. **Sannirundheyyā**ti āvaritvā tiṭṭheyya. **Sannivāreyyā**ti ito cito ca gantuṁ na dadeyya. **Tatonidānan**ti tena kāraṇena, evaṁ arakkhitānaṁ gunnaṁ paresaṁ sassakhādanakāraṇenāti attho. Bālo hi gopālako evaṁ gāvo arakkhamāno "ayaṁ amhākaṁ bhattavetanaṁ khādati, ujuṁ gāvo rakkhitumpi na sakkoti, kulehi saddhiṁ veraṁ gaṇhāpetī"ti gosāmikānampi santikā vadhādīni pāpuṇāti, kiṭṭhasāmikānampi. Paṇḍito pana imāni cattāri bhayāni sampassanto gāvo sādhukaṁ rakkhati, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Ādīnavan**ti upaddavaṁ. **Okāran**ti lāmakaṁ[1], khandhesu vā otāraṁ[2]. **Saṁkilesan**ti kiliṭṭhabhāvaṁ. **Nekkhamme**ti nekkhammamhi. **Ānisaṁsan**ti visuddhipakkhaṁ. **Vodānapakkhan**ti idaṁ tasseva vevacanaṁ, kusalānaṁ dhammānaṁ nekkhammamhi visuddhipakkhaṁ addasanti attho.

209. **Nekkhamman**ti ca kāmehi nissaṭaṁ sabbakusalaṁ, ekadhamme saṅgayhamāne nibbānameva. Tatridaṁ opammasaṁsandanaṁ—kiṭṭhasambādhaṁ viya hi rūpādi-ārammaṇaṁ, kūṭagāvo viya kūṭacittaṁ, paṇḍitagopālako viya bodhisatto, catubbidhabhayaṁ viya attaparūbhayabyābādhāya saṁvattanavitakko, paṇḍitagopālakassa catubbidhaṁ bhayaṁ disvā kiṭṭhasambādhe appamādena gorakkhaṇaṁ viya bodhisattassa chabbassāni padhānaṁ padahato attabyābādhādibhayaṁ disvā rūpādīsu ārammaṇesu yathā kāmavitakkādayo na uppajjanti, evaṁ cittarakkhaṇaṁ. **Paññāvuddhiko**ti-ādīsu anuppannāya lokiyalokuttarapaññāya uppādāya, uppannāya ca vuddhiyā saṁvattatīti **paññāvuddhiko.** Na dukkhakoṭṭhāsāya saṁvattatīti **avighātapakkhiko.** Nibbānadhātusacchikiriyāya saṁvattatīti **nibbānasaṁvattaniko. Rattiṁ cepi naṁ bhikkhave anuvitakkeyyan**ti sakalarattiṁ cepi taṁ vitakkaṁ pavatteyyaṁ. **Tatonidānan**ti taṁmūlakaṁ. **Ohaññeyyā**ti ugghātīyeyya, uddhaccāya

---

1. Lāmakabhāvaṁ (Sī, Syā, Ka) 2. Okāraṁ (Sī, Syā, Ka)

saṁvatteyyāti attho. **Ārā**ti dūre. **Samādhimhā**ti upacārasamādhitopi appanāsamādhitopi. **So kho ahaṁ bhikkhave ajjhattameva cittan**ti so ahaṁ bhikkhave mā me cittaṁ samādhimhā dūre hotūti ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi, gocarajjhatte ṭhapemīti attho. **Sannisādemī**ti tattheva ca naṁ sannisīdāpemi. **Ekodiṁ karomī**ti ekaggaṁ karomi. **Samādahāmī**ti sammā ādahāmi, suṭṭhu āropemīti attho. **Mā me cittaṁ ūhaññī**ti mā mayhaṁ cittaṁ ugghātīyittha, mā uddhaccāya saṁvattatūti attho.

210. **Uppajjati abyāpādavitakko -pa- avihiṁsāvitakko**ti ettha yo so imāya heṭṭhā vuttataruṇavipassanāya saddhiṁ uppannavitakko kāmapaccanīkaṭṭhena **nekkhammavitakko**ti vutto. Soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhena **abyāpādavitakko**ti ca, vihiṁsāpaccanīkaṭṭhena **avihiṁsāvitakko**ti ca vutto.

Ettāvatā bodhisattassa samāpattiṁ nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathito. Yassa hi samādhipi taruṇo, vipassanāpi. Tassa vipassanaṁ paṭṭhapetvā aticiraṁ nisinnassa kāyo kilamati, anto aggi viya uṭṭhahati[1], kacchehi sedā muccanti, matthakato usumavaṭṭi viya uṭṭhahati[1], cittaṁ haññati vihaññati vipphandati. So puna samāpattiṁ samāpajjitvā taṁ paridametvā mudukaṁ katvā samassāsetvā puna vipassanaṁ paṭṭhapeti. Tassa puna aticiraṁ nisinnassa tatheva hoti. So puna samāpattiṁ samāpajjitvā tatheva karoti. Vipassanāya hi bahūpakārā samāpatti.

Yathā yodhassa phalakakoṭṭhako nāma bahūpakāro hoti, so taṁ nissāya saṅgāmaṁ pavisati, tattha hatthīhipi assehipi yodhehipi saddhiṁ kammaṁ katvā āvudhesu vā khīṇesu bhuñjitukāmatādibhāve vā sati nivattitvā phalakakoṭṭhakaṁ pavisitvā āvudhānipi gaṇhāti, vissamatipi, bhuñjatipi, pānīyampi pivati, sannāhampi paṭisannayhati, taṁ taṁ katvā puna saṅgāmaṁ pavisati, tattha kammaṁ katvā puna uccārādipīḷito vā kenacideva vā karaṇīyena phalakakoṭṭhakaṁ pavisati. Tattha santhambhitvā

1. Upaṭṭhahati (Sī)

puna saṅgāmaṁ pavisati, evaṁ yodhassa phalakakoṭṭhako viya vipassanāya bahūpakārā samāpatti.

Samāpattiyā pana saṅgāmaṁ nittharaṇakayodhassa phalakakoṭṭhakatopi vipassanā bahūpakāratarā. Kiñcāpi hi samāpattiṁ nissāya vipassanaṁ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati. Thāmajātaṁ karoti.

Yathā hi thale nāvampi nāvāya bhaṇḍampi sakaṭabhāraṁ karonti. Udakaṁ patvā pana sakaṭampi sakaṭabhaṇḍampi yuttagoṇepi nāvābhāraṁ karonti. Nāvā tiriyaṁ sotaṁ chinditvā sotthinā supaṭṭanaṁ gacchati, evamevaṁ kiñcāpi samāpattiṁ nissāya vipassanaṁ paṭṭhapeti, vipassanā pana thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṁ karoti. Thalaṁ patvā sakaṭaṁ viya hi samāpatti. Udakaṁ patvā nāvā viya vipassanā. Iti bodhisattassa ettāvatā samāpattiṁ nissāya vipassanāpaṭṭhapanakālo kathitoti veditabbo.

Yaññadevāti-ādi kaṇhapakkhe vuttānusāreneva veditabbaṁ, idhāpi atthadīpikaṁ upamaṁ dassetuṁ **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **gāmantasambhatesū**ti gāmantaṁ āhaṭesu. **Satikaraṇīyameva hotī**ti **etā gāvo**ti sati-uppādanamattameva kātabbaṁ hoti. Ito cito ca gantvā ākoṭanādikiccaṁ natthi. **Ete dhammā**ti ete samathavipassanā dhammāti satuppādanamattameva kātabbaṁ hoti. Iminā bodhisattassa samathavipassanānaṁ thāmajātakālo kathito. Tadā kirassa samāpattiṁ appanatthāya nisinnassa aṭṭha samāpattiyo ekāvajjanena āpāthaṁ āgacchanti, vipassanaṁ paṭṭhapetvā nisinno satta anupassanā ekappahāreneva āruḷhova hoti.

215. **Seyyathāpī**ti idha kiṁ dasseti? Ayaṁ pāṭiyekko anusandhi, sattānañhi hitūpacāraṁ attano Satthubhāvasampadañca dassento Bhagavā imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **araññe**ti aṭaviyaṁ. **Pavane**ti vanasaṇḍe. Atthato hi idaṁ dvayaṁ ekameva, paṭhamassa pana dutiyaṁ vevacanaṁ. **Ayogakkhemakāmo**ti catūhi yogehi khemaṁ nibbhayaṭṭhānaṁ anicchanto bhayameva

icchanto. **Sovatthiko**ti suvatthibhāvāvaho. **Pītigamanīyo**ti tuṭṭhiṁ gamanīyo. "Pītagamanīyo"ti vā pāṭho. **Pidaheyyā**ti sākhādīhi thakeyya. **Vivareyyā**ti visadamukhaṁ katvā vivaṭaṁ kareyya. **Kummaggan**ti udakavanapabbatādīhi sanniruddhaṁ amaggaṁ. **Odaheyya okacaran**ti tesaṁ oke caramānaṁ viya ekaṁ dīpakamigaṁ ekasmiṁ ṭhāne ṭhapeyya. **Okacārikan**ti dīgharajjuyā bandhitaṁyeva migiṁ.

Migaluddako hi araññaṁ migānaṁ vasanaṭṭhānaṁ gantvā "idha vasanti, iminā maggena nikkhamanti, ettha caranti, ettha pivanti, iminā maggena pavisantī"ti sallakkhetvā maggaṁ pidhāya kummaggaṁ vivaritvā okacarañca okacārikañca ṭhapetvā sayaṁ paṭicchannaṭṭhāne sattiṁ gahetvā tiṭṭhati, atha sāyanhasamaye migā akutobhaye araññe caritvā pānīyaṁ pivitvā migapotakehi saddhiṁ kīḷamānā vasanaṭṭhānasantikaṁ āgantvā okacarañca okacārikañca disvā "sahāyakā no āgatā bhavissantī"ti nirāsaṅkā pavisanti, te maggaṁ pihitaṁ disvā "nāyaṁ maggo, ayaṁ maggo bhavissatī"ti kummaggaṁ paṭipajjanti. Migaluddako na tāva kiñci karoti, paviṭṭhesu pana sabbapacchimaṁ saṇikaṁ paharati, so uttasati, tato sabbe uttasitvā "bhayaṁ uppannan"ti purato olokentā udakena vā vanena vā pabbatena vā sanniruddhaṁ maggaṁ disvā ubhohi passehi aṅgulisaṅkhalikaṁ viya gahanavanaṁ pavisituṁ asakkontā paviṭṭhamaggeneva nikkhamituṁ ārabhanti. Luddako tesaṁ nivattanabhāvaṁ ñatvā ādito paṭṭhāya tiṁsampi cattālīsampi mige ghāteti. Idaṁ sandhāya **evaṁ hi so bhikkhave mahāmigasaṁgho aparena samayena anayabyasanaṁ āpajjeyyā**ti vuttaṁ.

"Nandīrāgassetaṁ adhivacanaṁ, avijjāyetaṁ adhivacanan"ti ettha yasmā ime sattā avijjāya aññāṇā hutvā nandīrāgena ābandhitvā rūpārammaṇādīni upanītā vaṭṭadukkhasattiyā ghātaṁ labhanti. Tasmā Bhagavā okacaraṁ nandīrāgoti, okacārikaṁ avijjāti katvā dassesi.

Migaluddako hi ekadāpi tesaṁ sākhābhaṅgena sarīraṁ puñchitvā manussagandhaṁ apanetvā okacaraṁ ekasmiṁ ṭhāne ṭhapetvā okacārikaṁ saha rajjuyā vissajjetvā attānaṁ paṭicchādetvā sattiṁ ādāya okacarassa santike tiṭṭhati, okacārikā migagaṇassa caraṇaṭṭhānābhimukhī

gacchati. Taṁ disvā migā sīsāni ukkhipitvā tiṭṭhanti, sāpi sīsaṁ ukkhipitvā tiṭṭhati, te "amhākaṁ samajātikā ayan"ti gocaraṁ gaṇhanti. Sāpi tiṇāni khādantī viya saṇikaṁ upagacchati. Āraññiko yūthapatimigo tassā vātaṁ labhitvā sakabhariyaṁ[1] vissajjetvā tadabhimukho hoti.

Sattānañhi navanavameva piyaṁ hoti. Okacārikā āraññikassa migassa accāsannabhāvaṁ adatvā tadabhimukhīva pacchato paṭikkamitvā okacarassa santikaṁ gacchati, yattha yatthassā rajju laggati, tattha tattha khurena paharitvā moceti, āraññiko migo okacaraṁ disvā okacārikāya sammatto hutvā okacare usūyaṁ katvā piṭṭhiṁ nāmetvā sīsaṁ kampento tiṭṭhati, tasmiṁ khaṇe sattiṁ jivhāya lehantopi "kiṁ etan"ti na jānāti, okacaropi sacassa uparibhāgena taṁ migaṁ paharituṁ sukhaṁ hoti, piṭṭhiṁ nāmeti. Sacassa heṭṭhābhāgena paharituṁ sukhaṁ hoti, hadayaṁ unnāmeti. Atha luddako āraññikaṁ migaṁ sattiyā paharitvā tattheva ghātetvā maṁsaṁ ādāya gacchati. Evameva yathā so migo okacārikāya sammatto okacare usūyaṁ katvā sattiṁ jivhāya lehantopi kiñci na jānāti, tathā ime sattā avijjāya sammattā andhabhūtā kiñci ajānantā rūpādīsu nandīrāgaṁ upagamma vaṭṭadukkhasattiyā vadhaṁ labhantīti Bhagavā okacaraṁ nandīrāgoti, okacārikaṁ avijjāti katvā dassesi.

Iti kho bhikkhave vivaṭo mayā khemo maggoti iti kho bhikkhave mayā imesaṁ sattānaṁ hitacaraṇena sammāsambodhiṁ patvā ahaṁ Buddhosmīti tuṇhībhūtena anisīditvā dhammacakkappavattanato paṭṭhāya dhammaṁ desentena vivaṭo khemo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, pihito kummaggo, Aññātakoṇḍaññādīnaṁ bhabbapuggalānaṁ ūhato okacaro nandīrāgo dvedhā chetvā pātito, nāsitā okacārikā avijjā sabbena sabbaṁ samugghātitāti attano hitūpacāraṁ dassesi. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Sakaparisaṁ (Sī, Syā)

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. **Evaṁ me sutan**ti Vitakkasaṇṭhānasuttaṁ. Tattha **adhicittamanuyuttenā**ti dasakusalakammapathavasena uppannaṁ cittaṁ cittameva, vipassanāpādaka-aṭṭhasamāpatticittaṁ tato cittato adhikaṁ cittanti **adhicittaṁ. Anuyuttenā**ti taṁ adhicittaṁ anuyuttena, tattha yuttappayuttenāti attho.

Tatrāyaṁ bhikkhu purebhattaṁ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṁ piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanaṁ ādāya asukasmiṁ rukkhamūle vā vanasaṇḍe vā pabbatapāde vā pabbhāre vā "samaṇadhammaṁ karissāmī"ti nikkhamanto pi, tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apanento pi[1] adhicittaṁ anuyutto yeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā pallaṅkaṁ ābhujitvā mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā viharantopi adhicittaṁ anuyutto yeva.

Nimittānīti kāraṇāni. **Kālena kālan**ti samaye samaye. Nanu ca kammaṭṭhānaṁ nāma muhuttampi achaḍḍetvā nirantaraṁ manasikātabbaṁ? Kasmā Bhagavā "kālena kālan"ti āhāti? Pāḷiyaṁ hi aṭṭhatiṁsa kammaṭṭhānāni vibhattāni, tesu bhikkhunā attano cittarucitaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvā nisinnena yāva kocid eva upakkileso nuppajjati, tāva imesaṁ nimittānaṁ manasikārakiccaṁ natthi. Yadā pana uppajjati, tadā imāni gahetvā citte uppannaṁ abbudaṁ nīharitabbanti dassento evamāha.

Chandūpasaṁhitāti chandasahagatā rāgasampayuttā. Imesaṁ pana tiṇṇaṁ vitakkānaṁ khettañca ārammaṇañca jānitabbaṁ. Tattha chandūpasañhitānaṁ aṭṭha lobhasahagatacittāni khettaṁ, dosūpasañhitānaṁ dve domanassasahagatāni, mohūpasañhitānaṁ dvādasapi akusalacittāni. Vicikicchā-uddhaccasampayuttacittāni pana dve etesaṁ pāṭipuggalikaṁ khettaṁ. Sabbesampi sattā ceva saṅkhārā ca ārammaṇaṁ, iṭṭhāniṭṭha-asamapekkhitesu hi sattesu ca saṅkhāresu ca te uppajjanti. **Aññampi nimittaṁ manasi kātabbaṁ kusalūpasaṁhitan**ti tato nimittato aññaṁ kusalanissitaṁ nimittaṁ manasikātabbaṁ. Tattha **aññaṁ nimittaṁ** nāma chandūpasañhite vitakke sattesu uppanne asubhabhāvanā aññaṁ nimittaṁ nāma, saṅkhāresu uppanne aniccamanasikāro aññaṁ

1. Upanentopi (Ka)

nimittaṁ nāma. Dosūpasañhite sattesu uppanne mettābhāvanā aññaṁ nimittaṁ nāma, saṅkhāresu uppanne dhātumanasikāro aññaṁ nimittaṁ nāma. Mohūpasañhite yattha katthaci uppanne pañcadhammūpanissayo aññaṁ nimittaṁ nāma.

"Imassa hatthā vā sobhanā pādā vā"ti-ādinā nayena hi sattesu lobhe uppanne asubhato upasaṁharitabbaṁ. "Kimhi sāratto'si, kesesu sāratto'si, lomesu -pa- muttesu sāratto'si. Ayaṁ attabhāvo nāma tīhi aṭṭhisatehi ussāpito, navahi nhārusatehi ābaddho, navahi maṁsapesisatehi anulitto, allacammena pariyonaddho, chavirāgena paṭicchanno, navahi vaṇamukhehi navanavutilomakūpasahassehi ca asuci paggharati, kuṇapapūrito, duggandho, jegucchо, paṭikūlo, dvattiṁsakuṇapasañcayo, natthettha sāraṁ vā varaṁ vā"ti evaṁ asubhato upasaṁharantassa sattesu uppanno lobho pahīyati, tenassa asubhato upasaṁharaṇaṁ aññaṁ nimittaṁ nāma hoti.

Pattacīvarādīsu saṅkhāresu lobhe uppanne dvīhākārehi saṅkhāramajjhattataṁ samuṭṭhāpetīti Satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ vuttanayena assāmikatāvakālikabhāvavasena manasikaroto so pahīyati, tenassa aniccato manasikāro aññaṁ nimittaṁ nāma hoti. Sattesu dose uppanne pana āghātavinayakakacopamovādādīnaṁ vasena mettā bhāvetabbā, taṁ bhāvayato doso pahīyati, tenassa mettābhāvanā aññaṁ nimittaṁ nāma hoti. Khāṇukaṇṭakatiṇapaṇṇādīsu pana dose uppanne "tvaṁ kassa kuppassi? Kiṁ pathavīdhātuyā, udāhu āpodhātuyā? Ko vā panāyaṁ kuppati nāma? Kiṁ pathavīdhātu udāhu āpodhātū? ti-ādinā nayena dhātumanasikāraṁ karontassa doso pahīyati, tenassa dhātumanasikāro aññaṁ nimittaṁ nāma hoti.

Mohe pana yattha katthaci uppanne—

"Garusaṁvāso uddeso, uddiṭṭhaparipucchanaṁ,
Kālena dhammassavanaṁ, ṭhānāṭṭhānavinicchayo.
Pañca dhammūpanissāya, mohadhātu[1] pahīyatī"ti—

1. Moho (Syā)

Ime pañca dhammā upanissitabbā. Garuṁ upanissāya viharanto hi bhikkhu[1] "ācariyo gāmappavesanaṁ anāpucchantassa pattakāle vattaṁ akarontassa ghaṭasata-udakāharaṇādidaṇḍakammaṁ karotī"ti yattappaṭiyatto hoti, athassa moho pahīyati. Uddesaṁ gaṇhanto pi[2] "ācariyo uddesakāle uddesaṁ aggaṇhantassa asādhukaṁ sajjhāyantassa ca daṇḍakammaṁ karotī"ti yattappaṭiyatto hoti, evampissa moho pahīyati. Garubhāvanīye bhikkhū upasaṅkamitvā "idaṁ bhante kathaṁ? Imassa ko attho"ti paripucchantopi kaṅkhaṁ vinodeti, evampissa moho pahīyati. Kālena Dhammassavanaṭṭhānaṁ gantvā sakkaccaṁ Dhammaṁ suṇantassāpi tesu tesu ṭhānesu attho pākaṭo hoti. Evampissa moho pahīyati. "Idamassa kāraṇaṁ, idaṁ na kāraṇan"ti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti, evampissa moho pahīyati, tenassa pañcadhammūpanissayo aññaṁ nimittaṁ nāma hoti.

Api ca aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu yaṁ kiñci bhāventassāpi ime vitakkā pahīyanti eva. Imāni pana nimittāni ujuvipaccanīkāni paṭipakkhabhūtāni. Imehi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Yathā hi aggiṁ allakaṭṭhehipi paṁsūhipi sākhādīhipi pothetvā nibbāpenti yeva, udakaṁ pana aggissa ujuvipaccanīkaṁ, tena nibbuto sunibbuto hoti, evamimehi nimittehi pahīnā rāgādayo suppahīnā honti. Tasmā etāni kathitānīti veditabbāni.

Kusalūpasaṁhitanti kusalanissitaṁ kusalassa paccayabhūtaṁ **ajjhattamevā**ti gocarajjhattameva. **Palagaṇḍo**ti vaḍḍhakī. **Sukhumāya āṇiyā**ti yaṁ āṇiṁ nīharitukāmo hoti, tato sukhumatarāya sāradāru-āṇiyā. **Oḷārikaṁ āṇin**ti candaphalake vā sāraphalake vā ākoṭitaṁ visamāṇiṁ. **Abhinihaneyyā**ti muggarena ākoṭento haneyya. **Abhinīhareyyā**ti evaṁ abhinihananto phalakato nīhareyya. **Abhinivatteyyā**ti "idāni bahu nikkhantā"ti[3] ñatvā hatthena cāletvā

1. Viharato hi (Syā, Ka)
2. Gaṇhatopi (Syā, Ka)
3. Idāni ime bahū nikkhantāti (Syā, Ka)

nikkaḍḍheyya. Tattha phalakaṁ viya cittaṁ, phalake visamāṇī viya akusalavitakkā, sukhumāṇī viya aññaṁ asubhabhāvanādikusalanimittaṁ, sukhumāṇiyā oḷārikāṇinīharaṇaṁ viya asubhabhāvanādīhi kusalanimittehi tesaṁ vitakkānaṁ nīharaṇaṁ.

217. **Ahikuṇapenā**ti-ādi atijegucchapaṭikūlakuṇapadassanatthaṁ vuttaṁ. **Kaṇṭhe āsattenā**ti kenacid eva paccatthikena ānetvā kaṇṭhe baddhena paṭimukkena. **Aṭṭiyeyyā**ti aṭṭo dukkhito bhaveyya. **Harāyeyyā**ti lajjeyya. **Jiguccheyyā**ti sañjātajiguccho bhaveyya.

Pahīyantīti evaṁ imināpi kāraṇena "ete akusalā dhammā sāvajjā dukkhavipākā"ti attano paññābalena upaparikkhato ahikuṇapādīni viya jigucchantassa pahīyanti. Yo pana attano paññābalena upaparikkhituṁ na sakkoti, tena ācariyaṁ vā upajjhāyaṁ vā aññataraṁ vā garuṭṭhāniyaṁ sabrahmacāriṁ saṁghattheraṁ vā upasaṅkamitvā ghaṇḍiṁ paharitvā Bhikkhusaṁghameva vā sannipātetvā ārocetabbaṁ. Bahūnaṁ hi sannipāte bhavissateva eko paṇḍitamanusso, svāyaṁ "evaṁ etesu ādīnavo daṭṭhabbo"ti kathessati, kāyavicchindanīyakathādīhi[1] vā pana te vitakke niggaṇhissatīti.

218. **Asati-amanasikāro āpajjitabbo**ti neva so vitakko saritabbo na manasikātabbo, aññavihitakena bhavitabbaṁ. Yathā hi rūpaṁ apassitukāmo puriso akkhīni nimīleyya, evameva mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā nisinnena bhikkhunā cittamhi vitakke uppanne aññavihitakena bhavitabbaṁ, evamassa so vitakko pahīyati, tasmiṁ pahīne puna kammaṭṭhānaṁ gahetvā nisīditabbaṁ.

Sace na pahīyati, uggahito dhammakathāpabandho hoti, so mahāsaddena sajjhāyitabbo. Evampi ce aññavihitakassa sato so na pahīyati. Thavikāya muṭṭhipotthako hoti, yattha ca Buddhavaṇṇāpi dhammavaṇṇāpi likhitā honti, taṁ nīharitvā vācentena aññavihitakena bhavitabbaṁ. Evampi ce na pahīyati, thavikato araṇisahitāni nīharitvā

1. Kāyavicchandaniyakathādīhi (Sī) 2. Uggaṇhato (Syā, Ka)

"ayaṁ uttrāraṇī, ayaṁ adharāraṇī"ti āvajjantena aññavihitakena bhavitabbaṁ. Evampi ce na pahīyati, sipāṭikaṁ nīharitvā "idaṁ ārakaṇṭakaṁ nāma, ayaṁ pipphalako nāma, idaṁ nakhacchedanaṁ nāma, ayaṁ sūci nāmā"ti parikkhāraṁ samannānentena aññavihitakena bhavitabbaṁ. Evampi ce na pahīyati, sūciṁ gahetvā cīvare jiṇṇaṭṭhānaṁ sibbantena aññavihitakena bhavitabbaṁ. Evaṁ yāva na pahīyati, tāva taṁ taṁ kusalakammaṁ karontena aññavihitakena bhavitabbaṁ. Pahīne puna mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā nisīditabbaṁ, navakammaṁ pana na paṭṭhapetabbaṁ. Kasmā? Vitakke pacchinne kammaṭṭhānamanasikārassa okāso na hoti.

Porāṇakapaṇḍitā pana navakammaṁ katvāpi vitakkaṁ pacchindiṁsu. Tatridaṁ vatthu—Tissasāmaṇerassa kira upajjhāyo Tissamahāvihāre vasati. Tissasāmaṇero "bhante ukkaṇṭhitomhī"ti āha. Atha naṁ thero "imasmiṁ vihāre nhāna-udakaṁ dullabhaṁ, maṁ gahetvā Cittalapabbataṁ gacchāhī"ti āha. So tathā akāsi. Tattha naṁ thero āha "ayaṁ vihāro accantasaṁghiko, ekaṁ puggalikaṭṭhānaṁ karohī"ti. So "sādhu bhante"ti ādito paṭṭhāya Saṁyuttakanikāyaṁ pabbhārasodhanaṁ tejodhātukasiṇaparikammanti tīṇipi ekato ārabhitvā kammaṭṭhānaṁ appanaṁ pāpesi, Saṁyuttakanikāyaṁ pariyosāpesi, leṇakammaṁ niṭṭhāpesi, sabbaṁ katvā upajjhāyassa saññaṁ adāsi. Upajjhāyo "dukkhena te sāmaṇera kataṁ, ajja tāva tvaṁ yeva vasāhī"ti āha. So taṁ rattiṁ leṇe vasanto utusappāyaṁ labhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ patvā tattheva parinibbāyi. Tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṁ akaṁsu, ajjāpi **Tissattheracetiyan**ti paññāyati. Idaṁ pabbaṁ asatipabbaṁ nāma.

219. Imasmiṁ ṭhatvā vitakke niggaṇhituṁ asakkonto "idha ṭhatvā niggaṇhissatī"ti vitakkamūlabhedaṁ pabbaṁ dassento puna **tassa ce bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṁ manasikātabban**ti saṅkharotīti **saṅkhāro,** paccayo, kāraṇaṁ mūlanti attho. Santiṭṭhati etthāti **saṇṭhānaṁ,** vitakkasaṅkhārassa saṇṭhānaṁ **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṁ,** taṁ manasikātabbanti. Idaṁ vuttaṁ hoti, ayaṁ vitakko kiṁ hetu kiṁ paccayā kiṁ kāraṇā uppannoti vitakkānaṁ mūlañca mūlamūlañca manasikātabbanti. **Kiṁ nu kho ahaṁ**

1. Apacchinne (Syā, Ka)

sīghaṁ gacchāmīti kena nu kho kāraṇena ahaṁ sīghaṁ gacchāmi? **Yaṁ nūnāhaṁ saṇikaṁ gaccheyyan**ti "kiṁ me iminā sīghagamanena, saṇikaṁ gacchissāmī"ti cintesi. **So saṇikaṁ gaccheyyā**ti so evaṁ cintetvā saṇikaṁ gaccheyya. Esa nayo sabbattha.

Tattha tassa purisassa sīghagamanakālo viya imassa bhikkhuno vitakkasamāruḷhakālo, tassa saṇikagamanakālo viya imassa vitakkacārapacchedakālo, tassa ṭhitakālo viya imassa vitakkacāre pacchinne mūlakammaṭṭhānaṁ cittotaraṇakālo, tassa nisinnakālo viya imassa vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattappattakālo, tassa nipannakālo viya imassa nibbānārammaṇāya phalasamāpattiyā divasaṁ vītivattanakālo. Tattha "ime vitakkā kiṁhetukā kiṁpaccayāti? Vitakkānaṁ mūlamūlaṁ gacchantassa vitakkacāro sithilo hoti. Tasmiṁ sithilībhūte matthakaṁ gacchante vitakkā sabbaso nirujjhanti. Ayamattho Duddubhajātakena[1] dīpetabbo—

Sasakassa kira beluvarukkhamūle niddāyantassa beluvapakkaṁ vaṇṭato chijjitvā kaṇṇamūle patitaṁ[2]. So tassa saddena "pathavī bhijjatī"ti saññāya uṭṭhahitvā vegena palāyi. Taṁ disvā purato aññepi catuppadā palāyiṁsu. Tadā bodhisatto sīho hoti, so cintesi "ayaṁ pathavī nāma kappavināse bhijjati, antarā pathavībhedo nāma natthi, yaṁ nunāhaṁ mūlamūlaṁ gantvā anuvijjeyyan"ti. So hatthināgato paṭṭhāya yāva sasakaṁ pucchi "tayā tāta pathavī bhijjamānā diṭṭhā"ti. Saso "āma devā"ti āha. Sīho "ehi bho dassehī"ti. Saso "na sakkomi sāmī"ti. "Ehi re mā bhāyī"ti saṇhamudukena gahetvā gato saso rukkhassa avidūre ṭhatvā—

"Duddubhāyati bhaddante, yasmiṁ dese vasāmahaṁ.
Ahampetaṁ na jānāmi, kimetaṁ duddubhāyatī"ti[3]—

Gāthāmāha. Bodhisatto "tvaṁ ettheva tiṭṭhā"ti rukkhamūlaṁ gantvā sasakassa nipannaṭṭhānaṁ addasa, beluvapakkaṁ addasa, uddhaṁ oloketvā vaṇṭaṁ addasa, disvā "ayaṁ saso ettha nipanno, niddāyamāno imassa

---

1. Daddabhajātakena (Sī)
2. Pati (Sī)
3. Khu 5. 104 piṭṭhe.

kaṇṇamūle patitassa saddena 'pathavī bhijjatī'ti evaṁsaññī hutvā palāyī''ti ñatvā taṁ kāraṇaṁ sasaṁ pucchi. Saso "āma devā''ti āha. Bodhisatto imaṁ gāthamāha—

"Beluvaṁ patitaṁ sutvā, duddubhanti saso javi.
Sasassa vacanaṁ sutvā, santattā migavāhinī''ti[1].

Tato bodhisatto "mā bhāyathā''ti migagaṇe assāsesi. Evaṁ vitakkānaṁ mūlamūlaṁ gacchantassa vitakkā pahīyanti.

220. "Imasmiṁ vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhituṁ asakkontena pana evaṁ niggaṇhitabbā''ti aparampi kāraṇaṁ dassento puna **tassa ce bhikkhave**ti-ādimāha.

Dantebhidantamādhāyāti heṭṭhādante uparidantaṁ ṭhapetvā. **Cetasā cittan**ti kusalacittena akusalacittaṁ abhiniggaṇhitabbaṁ. **Balavā puriso**ti yathā thāmasampanno mahābālo puriso dubbalaṁ purisaṁ sīse vā gale vā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīḷeyya abhisantāpeyya, santattaṁ kilantaṁ mucchāparetaṁ viya kareyya, evameva bhikkhunā vitakkehi saddhiṁ paṭimallena hutvā "ke ca tumhe ko cāhan''ti abhibhavitvā "kāmaṁ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu sarīre upasussatu maṁsalohitan''ti[2] evaṁ mahāvīriyaṁ paggayha vitakkā niggaṇhitabbāti dassento imaṁ atthadīpikaṁ upamaṁ āhari.

221. **Yato kho bhikkhave**ti idaṁ pariyādānabhājanīyaṁ nāma, taṁ uttānatthameva. Yathā pana satthācariyo tiroraṭṭhā āgataṁ rājaputtaṁ pañcāvudhasippaṁ uggaṇhāpetvā "gaccha, attano raṭṭhe rajjaṁ gaṇha, sace te antarāmagge corā uṭṭhahanti, dhanunā kammaṁ katvā gaccha, sace te dhanu nassati vā bhijjati vā sattiyā asinā''ti evaṁ pañcahipi āvudhehi kattabbaṁ dassetvā uyyojeti, so tathā katvā sakaraṭṭhaṁ gantvā rajjaṁ gahetvā rajjasiriṁ anubhoti, evamevaṁ Bhagavā adhicittamanuyuttaṁ bhikkhuṁ arahattagahaṇatthāya uyyojento "sacassa antarā akusalavitakkā uppajjanti, aññanimittapabbe ṭhatvā te niggaṇhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā

1. Khu 5. 104 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 52 piṭṭhe.

arahattaṁ pāpuṇissati, tattha asakkonto ādīnavapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto asatipabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto vitakkamūlabhedapabbe ṭhatvā, tatrāpi asakkonto abhiniggaṇhanapabbe ṭhatvā vitakke niggaṇhitvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇissatī"ti imāni pañca pabbāni desesi[1].

Vasī vitakkapariyāyapathesūti vitakkavārapathesu ciṇṇavasī paguṇavasīti vuccati. **Yaṁ vitakkaṁ ākaṅkhissatī**ti idamassa vasībhāvākāradassanatthaṁ vuttaṁ. Ayaṁ hi pubbe yaṁ vitakkaṁ vitakketukāmo hoti, taṁ na vitakketi. Yaṁ na vitakketukāmo hoti, taṁ vitakketi. Idāni pana vasībhūtattā yaṁ vitakkaṁ vitakketukāmo hoti, taṁ yeva vitakketi. Yaṁ na vitakketukāmo, na taṁ vitakketi. Tena vuttaṁ "yaṁ vitakkaṁ ākaṅkhissati, taṁ vitakkaṁ vitakkessati. Yaṁ vitakkaṁ nākaṅkhissati, na taṁ vitakkaṁ vitakkessatī"ti. **Acchecchi taṇhan**ti-ādi Sabbāsavasutte vuttamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

---

1. Dassesi (Ka)

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Agatiṁ = Agatipathaṁ (Sī)	238
Aggakulassa = Aggakulikassa (Sī, Syā, Ka)	115
Agorasamaṁsatāya = Agorasatāya (Ka, Sī) Agocaratāya (Ka-Sī) Abhogamaṁsatāya (Syā)	216
Ajjunena = Ajjhanena (Syā, Ka)	329
Ajjhosannā = Ajjhāpannā (Sī)	22
Attapariccāgo = Dhanapariccāgo (Syā)	308
Atibhaddako = Atigaruko (Syā)	382
Adhiṭṭhāsi = Aṭṭhāsi (Ka)	207
Adhimattakasimānaṁ = Adhimattakasamādānaṁ (Syā, Ka)	384
Adhimuccantoyeva = Amuñcantoyeva (Sī, Syā)	43
Adhobhāgaṅgamanīyāti = Adhobhāvaṅgamanīyāti (Sī, Syā)	196
Ananuyuttanti = Anupaddutanti (Sī, Syā)	43
Apadisitabbā = Avadisitabbā (Sī, Syā)	95
Abhikantaṁ = Atikantaṁ (Sī)	134
Ariyakoṭiyavāsī Mahādattathero = Pāṭiyakoṭiyavāsī Mahādattathero (Ka)	165
Ariyabalāvahaṁ = Ariyaphalāvahaṁ (Sī, Syā)	333

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Aruṇuggaṁ = Aruṇaggaṁ (Sī)	8
Aropimaṁ = Aropitaṁ (Syā, Ka)	377
[Ā]	
Ācikkhantena = Āvikarontena (Sī, Syā)	135
Ādiyā = Ādissā (Sī, Syā)	95
Ābhujatīti = Ābhuñjatīti (Sī)	272
Āmukkamaṇikuṇḍalā = Āmuttamaṇikuṇḍalā (Sī, Syā, Ka)	340
Āyatanamaccho = Ānandamaccho (Sī, Syā)	174
Āyācāpentopi = Yācāpentopi (Sī)	380
[I]	
Ittarāni = Itarāni (Sī)	267
Itthabhāvāya = Itthambhāvāya (Sī, Syā)	132
[U]	
Uṭṭhahati = Upaṭṭhahati (Sī)	387
Uttaruttari = Uttaruttariṁ (Sī)	255
Uttānīkaromīti = Uttāniṁ karomīti (Ka)	57
Udakatumbato = Udakakumbhato (Syā)	273
Udakapupphuḷako = Udakabubbūḷako (Sī, Syā)	385
Uddhaṁyeva = Ubbhaṁyeva (Sī) Ubbhāyeva (Syā)	368
Uparipatantaṁ = Uparipatanaṁ (Ka)	204
Uparibhāgaṅgamanīyataṁ = Uparibhāvaṅgamanīyataṁ (Sī, Syā)	196
Uparīkato = Upanītato (Sī, Syā)	239
Uracakke = Khuracakke (Syā, Ka)	333
Usūyato = Usūyāyato (Syā)	292
[E]	
Etarahi kathāya = Antarākathāya (Sī, Syā, Ka)	59

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[O]	
Okkantitvā = Okkhanditvā (Sī)	243
Otāraṁ = Okāraṁ (Sī, Syā, Ka)	386
Ovādiyamānattherānaṁ = Ovāditattherānaṁ (Ka)	188
Osajjeyyanti = Aggahesinti (Sī, Syā, Ka) Saṁ 1. 85 piṭṭhe.	366
[Ka]	
Kakkārikaṁ = Kakkārukaṁ (Sī, Syā, Ka)	323
Kaṭacchunā pahāraṁ = Kaṭacchupahāraṁ (Ka)	349
Kaṇḍappamāṇā = Kaṇṭhappamāṇā (Sī, Syā, Ka)	357
Kampi maññe = Tampi aññe (Ka)	105
Kammaṁ vā phalena = Kammaphalena saṁyojenti yasmā (Ka)	166
Kāyavicchindanīyakathādīhi = Kāyavicchandaniyakathādīhi (Sī)	394
Kāḷasiṅgālo = Kāṇasigālo (Sī, Syā)	321
Kurūsu janapade = Kurujanapade (Sī, Syā, Ka)	230
Ketabinoti = Keṭubhinoti (Bahūsu)	156
Kontaputtā = Koṇḍaputtā (Ka)	341
[Kha]	
Khajjupasaṁghānaṁ = Khajjupasaṅkhānaṁ (Sī)	309
Khipamānaṁ = Khipiyamānaṁ (Sī), Pakkhipayamānaṁ (Syā), Pakkhipamānaṁ (Ka)	281
Khettatā = Sukhettatā (Syā, Ka)	312
Khettatāya = Sukhettatāya (Syā, Ka)	312
[Ga]	
Gaggarassarāpi = Baddhassarāpi (Sī), Gambhīrassarāpi (Syā)	340
Gacchanto = Gantā (Sī, Syā) Ṭīkā oloketabbā.	256
Gatapaccāgatikavattaṁ = Gatapaccāgatavattaṁ (Ka)	262
Gāmaṇḍalāti = Gomaṇḍalāti (Sī, Syā, Ka)	353
Gūthādī viya = Sāva (Sī, Syā)	41
Gopayitāti = Gopāyitāti (Syā) Gopāpayitāti (Ka)	127
Gopālakakulaṁ = Gopakulaṁ (Syā) Gopakakulaṁ (Sī)	325

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Da]	
Dassento = Desento (Sī, Syā)	11
Diṭṭhadhammassa sukhavihāranti = Diṭṭhadhammassa sukhavihāraṁ diṭṭhadhammasukha-vihāranti (Sī, Syā)	133
Duddubhajātakena = Daddabhajātakena (Sī)	396
[Dha]	
Dhane dhaññe = Thane thaññaṁ (Sī)	39
Dhātā = Dhatā (Sī, Syā)	8
[Na]	
Natumhākavaggaṁ = Natumhākavākyaṁ (Dī-Ṭṭha 2. 340 piṭṭhe).	239
Nānāgāhamattaṁ = Nānāgāhappattaṁ (Sī, Syā)	379
Nānāvādamattaṁ = Nānāvādapattaṁ (Sī, Syā)	379
Niṭṭhite = Nimmite (Sī)	370
Nibbattetvā = Vinivaṭṭetvāva (Sī)	282
Niyyātento = Niyyādento (Ka)	96
Nirassati = Nidassati (Ka)	83
Niraṁkatvā = Nirākatvā (?)	161
Nissineho = Nisneho (Sī)	174
Nīharimeva = Nīharitameva (Syā, Ka)	385
Neyyapuggalassa = Veneyyapuggalassa (sabbattha)	305
[Pa]	
Pakkuthitvā = Pakkaṭṭhitvā (Sī) Pakkhipitvā (Syā)	363
Pañcātapatappanaṁ = Pañcātāpatappanaṁ (Sī)	317
Pajahimeva = Chaḍḍitameva (Syā, Ka)	385
Paṭapaṭāyantā = Taṭataṭāyantā (bahūsu)	265
Paṭapaṭāyati = Taṭataṭāyati (bahūsu)	329
Paṭisallo = Paṭimallo (Sī, Syā)	149
Paṇipātenāti = Pāṇipātenāti (Syā, Ka)	136

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Patikuṭṭho = Patikiṭṭho (Sī)	140
Patitaṁ = Pati (Sī)	396
Patiṭṭhito = Pahito (Sī, Syā)	231
Pabbatakandarasarasākhā = Pabbatakandarapadarasākhā (Sī, Syā)	102
Pabbaṁ pabbaṁ sandhi sandhi odhi odhi = Pabbapabbaṁ sandhisandhiṁ odhi-odhiṁ (Sī)	265
Pariccātipi = Paṭiccātipi (Sī, Syā)	199
Paribandhe = Paripanthe (Sī, Syā)	376
Pasaṭacittaṁ = Pasavacittaṁ (Syā)	284
Pahīnakampi puna pacchato vāvattatīti = Pahīnakaṁ puna pucchanto vaṭṭatīti (Ka)	366
Pāṭibhogaṁ = Pātibhogaṁ (Ka)	238
Pāthikaputtadamanādīni = Pāṭikaputtadamanādīni (Syā)	309
Pāpappahānaṁ = Pāpappavāhanaṁ (Sī)	181
Pāribandhike = Pāripanthike (Sī, Syā)	166
Pītamallatthero = Dīpamallatthero (Syā)	239
Putoḷi = Mūtoḷi (Sī, Syā)	275
Pupphakamuṭṭhiṁ = Puthukamuṭṭhiṁ (Sī, Syā)	323
[Pha]	
Phuṭṭhagatto = Phuṭitagatto (Sī)	231
[Ba]	
Balavantakhāditā = Dubbalakhādakā (Sī, Syā)	385
Bāḷhaso = Bāliso (Sī, Syā)	41
Bondhissa = Mandassa (Sī) Bimbassa (Syā)	41
[Bha]	
Bhikkhāya = Piṇḍāya (Sī)	326
Bhinnassarāpi = Chinnassarāpi (Sī)	340
Bhūmadevā = Bhummadevā (Sī, Syā)	341
Bhojanavelāya = Bhojanasālāya (Sī, Syā)	126

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Maṅgulabhattā = Maṅkulabhattaṁ (Ka) Maṅkuṇabhattā (Sī) 199

Madhurarasaṁ dhammadesanaṁ = Madhurasaraṁ dhammadesanaṁ (Sī) Madhurasaddhammadesanaṁ (Syā) 115

Manussabhāvo = Manussattabhāvo (Syā) 231

Mamāyantā = Dhanāyantā (Ka) 303

Mammāni tuditvā = Mammāni bhinditvā tuditvā (Sī) 118

Mahāvihāre nivāsīnaṁ = Mahāvihārādhivāsīnaṁ (Sī) Mahāvihāravāsīnaṁ (Syā) 2

Mahāvāḷo = Mahāsappo (Syā) 208

Mukhe bandhaṁ = Mukhabandhanaṁ (Sī) 58

Mudhāpasanno = Muddhappasanno (Sī, Syā) 295

Morajikavatthu = Morajātakavatthu (Ka) 322

[Ya]

Yathāpi = Yathā hi (Sī) 253

Yojanānaye = Yojanānayena (Syā) 31

Yvāhaṁ bhāvanīyassa garuno = Sāhaṁ Buddharakkhitattherassa (Ka) 207

[Ra]

Ratanadhammūracakkādīsu = Ratanadhammakhuracakkādīsu (Ka) 333

Rissamānoti ruppamāno = Rissamānoti kampamāno (Syā, Ka) Rissamānoti pīḷiyamāno ruppamāno ghaṭṭiyamāno (Cūḷani-Ṭṭha) 361

Romanthayamāno = Romatthayamāno (Syā, Ka) 120

[La]

Lañchetvā = Lañcetvā (Syā) 325

Lāmakadhammaṁ = Lāmakakammaṁ (Ka) 191

Loṇasovīrakaṁ = Loṇasuvīrakaṁ (Sī) Loṇasocirakaṁ (Syā) 350

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vaggulivataṁ = Vaggulivattaṁ (Syā)	317
Vañcaniyaṭṭhena = Paccanikaṭṭhena (Sī, Syā)	228
Vattapaṭipattiṁ = Vattapaṭivattaṁ (Sī, Syā)	23
Vanayatīti = Vanatīti (Ka)	12
Vallitvā = Cāletvā (Sī) Valitvā (Syā)	363
Valibhaṅgaṁ = Valibhaṅge (Ka)	378
Vicikiccho = Vicikicchī (Sī, Syā)	72
Vijambhita = Pavijumbhita (Sī)	16
Vibhūtākāro = Vibhūtakālo (Ka)	275
Vimuttattā = Vimuttā (Sī)	166
Visuddhipavāraṇaṁ = Visuddhipavāraṇāya (Ka)	263
Vuccissanti = Bujjhissanti (Ka)	77
Vedayāmīti = Vediyāmīti (Sī, Syā)	279
Voṭṭhabbanakiccaṁ = Votthapanakiccaṁ (Sī)	78
[Sa]	
Sakabhariyaṁ = Sakaparisaṁ (Sī, Syā)	390
Saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena = Sattatihattha-asīti-hatthappamāṇena (Ka)	297
Saṇṭhātuṁ = Sandhāretuṁ (Ka)	165
Sadvārā = Sannadvārā (Ka)	170
Santharitvā = Pattharitvā (Sī, Syā)	69
Sannirumbhanesu = Sannirujjhanesu (Ka)	265
Sannirumbhanaṁ = Sannirujjhanaṁ (Ka)	265
Sappitelamadhusakkarādipūritānaṁ = Sappitelamaṁsasakkarādi-pūritānaṁ (Ka), Sappitelamaṁsarasādi-pūritānaṁ (Syā)	153
Sabbasassasambhārehi = Sabbasambhārehi (Ka)	350
Sampaṭicchantesu = Paṭipannesu (Syā)	245
Sānupapātapatanaṁ = Maruppapātapatanaṁ (Sī, Syā)	317
Suddhantaṁ = Suddhattaṁ (Sī, Syā)	368

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Suddhavāre = Buddhavāre (Sī, Syā, Ka)	369
Sūpaṭṭhapitaṁ = Sūpaṭṭhitaṁ (Sī)	263
[Ha]	
Haṅkanavihāraṁ = Taṅkhaṇavihāraṁ (Ka)	188

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāyaṁ

Āhaṭāni aniddiṭṭhāni sesasādhakasuttāni

Imā pana pāḷiyo gavesitabbā